

Мұхаметжанова Ж. С.

Нурмагамбетова А.З.

Алиева Б.М.

Корпоративтік қаржы: Оқулық – Алматы, 2020 – 318б

Ұсынылып отырған оқулықта корпоративтік қаржының базалық тұжырымдары баяндалып, қазіргі уақыттағы корпорация қаржысын ұйымдастыру ерекшеліктері, функциялары, қаржы категориясының мәні, маңызы ашылып, қаржы-кредит шешімдерін қабылдау кезіндегі қаржы-экономикалық есептердің математикалық негіздері келтірілген.

Корпоративтік қаржы – арнаулы курс және корпорация қаржысының маңызын зерделейтін бұл пәннің мақсаты – қаржылық категорияларды, ұғымдарды, терминдерді ұғып алу, олардың әлеуметтік-экономикалық үдерістегі орны мен рөлін білуде студенттердің теориялық және практикалық жағынан әзірлігін қамтамасыз ету.

Оқулық қаржы мамандығы бойынша білім алып жатқан студенттерге, магистранттарға, сондай-ақ осы пәннен сабақ беретін оқытушыларға арналған.

МАЗМҰНЫ

Кіріспе.....	6
1-тарау. Корпоративтік қаржының теориялық негіздері.....	8
1.1.Корпорация қаржылары: мәні, функциялары және міндеттері.....	8
1.2.Корпоративтік қаржының жалпы әдіснамалық қағидаттары.....	14
1.3.Корпоративтік қаржының негізгі теориялық тұжырымдамалары.....	16
1.4.Корпоративтік қаржының заманауи теориялары.....	23
Өзін-өзі тексеру сұрақтары.....	27
2-тарау. Қаржылық математиканың негіздері.....	29
2.1. Ақшаның уақытша құны және қаржылық математиканың базалық түсініктері.....	29
2.2. Пайыздық мөлшерлемелерді есептеудің антисипативті және декурсивті әдістері.....	30
2.3. Ақшаның инфляциялық құнсыздану есебі.....	40
2.4. Аннуитеттер	42
Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма.....	48
Өзін-өзі тексеру сұрақтары.....	52
3-тарау. Корпорацияның табыстары, оларды жоспарлау және пайдалану.....	53
3.1. Өнімді өткізуден түскен түсім, оны жоспарлау және бөлу.....	53
3.2. Пайданы қалыптастырудың көздері және оның функциялары.....	57
3.3.Пайданы жоспарлаудың әдістері.....	57
3.3.1. Рентабельділік.....	66
Өзін-өзі тексеру сұрақтары	67
4-тарау. Тәуекелдерді басқару негіздері.....	68
4.1. Тәуекел түсінігі және олардың сыныптамасы.....	68
4.2. Тәуекелді анықтау және өлшеу.....	72
4.3.Тәуекел-менеджменттің парадигмасы.....	82
4.4. Тәуекелдерді басқару әдістері.....	84
4.5. Корпоративті тәуекел-менеджмент жүйелері.....	88
Өзін-өзі тексеру сұрақтары.....	90
5-тарау. Корпорацияның өнімді өндіру және өткізуге кеткен шығындары.....	91
5.1. Корпорацияның өнімді өндіру және өткізу шығындарының мазмұны және құрылымы.....	91

5.2. Корпорацияның өнімді өндіру және өткізу шығындарын бақылау.....	95
Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма.....	97
Өзін-өзі тексеру сұрақтары.....	99
6-тарау. Кәсіпорынның негізгі қорларын қалыптастыру және пайдалану.....	100
6.1. Негізгі қорлардың мазмұны, құрамы, құрылымына сипаттама және оны бағалау.....	100
6.2. Негізгі капиталды инвестициялау ұғымы, түрлері және инвестициялық үдерісті қаржыландырудың көздері.....	101
Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма.....	106
Өзін-өзі тексеру сұрақтары.....	107
7-тарау. Кәсіпорынның айналым қаражаттары, оларды ұйымдастыру, нормалау және қаржыландыру көздері.....	108
7.1. Кәсіпорынның айналым қаражаттарын ұйымдастыру негіздері.....	108
7.2. Кәсіпорынның айналым қаражаттарын қалыптастыруды қаржыландыру көздері.....	111
Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма.....	112
Өзін-өзі тексеру сұрақтары.....	113
8-тарау. Қаржыны жоспарлау және бюджеттендіру.....	114
8.1. Бюджеттендіру және жоспарлау ұғымдары.....	114
8.2. Бюджет үдерісінің инфрақұрылымы.....	117
8.3. Компанияның қаржылық және бюджеттік құрылымының өзара байланысы.....	119
8.4. Кәсіпорынның жиынтық бюджетін қалыптастыру.....	120
8.5. Бюджеттің атқарылуын талдау және бақылау.....	126
Өзін-өзі тексеру сұрақтары.....	129
9-тарау. Корпорациялардың меншікті капиталы.....	130
9.1. Меншікті капиталдың құрамы мен құрылымы және қалыптасу саясаты.....	130
9.2. Айналым және негізгі меншік капиталы.....	132
9.3. МҚР саясатының қалыптасуы және оны бағалау.....	133
9.4. Меншікті капиталдың құны.....	135
9.5. Меншікті капиталдың тиімділігін өлшеу критерийлері.....	138
Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма.....	140
Өзін-өзі тексеру сұрақтары.....	143
10-тарау. Корпорацияның қарыз капиталы.....	144
10.1. Қарыз капиталының құрамы және оны облигациялық қарыздар нысанында қалыптастыру.....	144
10.2. Қарыз капиталын басқаруда қаржы тұтқасының (левериджінің) нәтижесін пайдалану	149

10.3.Корпорацияның қарыз капиталын кредиттер нысанында қалыптастыру	152
Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма.....	164
Өзін-өзі тексеру сұрақтары	166
11-тарау. Корпорациялар капиталының құн.....	167
11.1. Капиталды қалыптастырудың әдістемелік тәсілі.....	167
11.2. Капиталдың безбенделген орташа құны.....	173
11.3. Капитал құрылымын оңтайландыру.....	177
Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма.....	182
Өзін-өзі тексеру сұрақтары	184
12-тарау. Корпорацияның қаржылық жағдайын бағалау және қаржылық орнықтылығына қол жеткізу жолдары	185
12.1. Қаржылық жағдайын бағалау.....	185
12.2. Коэффициенттер жүйесінің көмегімен қаржылық жағдайын бағалау.....	188
12.3. Қаржылық орнықтылығын (төлем қабілеттілігін) бағалау...	191
12.4. Қаржылық стратегиясы, қаржылық стратегиясының қағидаттары мен міндеттері.....	196
Өзін-өзі тексеру сұрақтары.....	198
13-тарау. Дәрменсіздіктің (кәсіпорын банкроттығының) қаржылық проблемалары.....	199
13.1. Банкроттықтың пайда болуының қаржылық себептері.....	199
13.2. Оңалту рәсімдері және конкурстық өндіріс.....	202
Өзін-өзі тексеру сұрақтары.....	205
Тест тапсырмаларының нұсқаулары.....	206
Студенттің өзіндік жұмыстарына нұсқаулық	231
Қосымша	262
Терминологиялық-түсіндірме сөздік	293
Қолданылған әдебиеттер	313

КІРІСПЕ

Нарықтық қатынастардың қалыптасуы еліміздегі экономика саласының көптеген дәстүрлі мағыналы бөлігін барынша өзгертіп қоймай, оны жаңа бағытқа дамытудың қажеттігін көрсетті. Соңғысының ішіне сөзсіз корпорация қаржысы енеді, өйткені соңғы жылдары отандық кәсіпорындарды қайта құрудың негізгі үрдісі корпоративтік (акционерлік) меншіктілік нысанының қалыптасуы мен дамуына байланысты болды. Ірі корпоративтік құрылымдарда, атап айтқанда қаржы-өнеркәсіптік топтарда және холдингтерде капиталдың шоғырлануы олардың қаржылық ресурстарын орталықтандыруды басқару үшін жағымды жағдай жасауға және қаржы нарығынан капиталды жұмылдыруға қазіргі әдістерді пайдалануға жағдай тудырады.

Сондықтан болар нарықтық экономикасы дамыған елдерде тұрақты экономикалық ынтымақтастық және бәсекелестік өздеріне көптеген шағын және орта компанияларды қосып алған ірі сатылас біріктірілген құрылымдар, корпоративтік бірлестіктер, холдингтердің көмегі арқылы қамтамасыз етілуде.

Корпоративтік қаржының қаржылық менеджменттен негізгі айырмашылығы оның белгілі бір экономикаға қатыстылығы және нарыққа бағдарланғандығы болып табылады. Яғни, ағымдағы кезеңде корпоративтік қаржыны қолдану кәсіпорындар үшін тиімді және пайдалы болып табылады. Осы айтылғандарға байланысты, қаржы мамандығында оқитын студенттерге корпорация қаржысын оқытудың маңыздылығы артта түсуде.

Соңғы жылдары корпоративтік қаржы проблемаларымен байланысты көптеген шетелдік ғалым-экономистердің еңбектері, монографиялары және отандық ғалымдардың оқулық-әдістемелік құралдары басылымдарда жарық көруде. Корпоративтік қаржы пәні бойынша мемлекеттік тілде практикалық сабақ жүргізуге арналған оқу-әдістемелік құралдардың және есептер жиынтығының әлі де болса жетіспеушілігі байқалады. Бұл оқулық осы олқылықтың орнын толтыруға септігін тигізеді деген ойдамыз.

Ұсынылған оқулықтың көп мағыналы атқарымдық мәні бар. Оқулықтың бөлімдері жекелеген тақырыптардың негізгі жағдайларын қысқаша баяндауға арналған және қаржы мамандығында оқитын бакалавриат пен магистранттар үшін әдістемелік құрал болып есептеледі. Оқулық тақырыптарының материалдарын ойдағыдай игеру мақсатымен әр тараудың соңынан өзін-өзі тексеру сұрақтарының тізбесі берілген.

Оқулық кәсіпорынның қаржы теориясының кең курсына қамтиды, оның ішінде қаржыны басқарудың ажырамас бөлігі болып табылатын қаржылық

есептің математикалық негіздері, корпорация табыстары, оларды жоспарлау және пайдалану, негізгі және айналым активтері, меншікті және қарыз капиталдарын басқару және бақылау, корпорация капиталының құрылымын және құнын анықтау, капитал құрылымын оңтайландыру, корпорацияның қаржылық жағдайын бағалау, сонымен қатар банкроттықтың пайда болуының қаржылық себептерімен байланысты қаралған тақырыптардың сұрақтары өз деңгейінде ашылған. Бірақ практикасыз теорияның мәні болмайды. Практикалық материалдарды жетілдіру және жақсы меңгеру үшін, әр бөлімінің соңында нақты дәріс кешеніне сәйкес тапсырмалар жиынтығы, өзін-өзі бақылау үшін сұрақтар және тест сұрақтарының кешені мен іскерлік ойындар ұсынылған.

Ұсынылған оқулық - қаржылық менеджментті әрі қарай зерделеу үшін қажетті басылым.

1-тарау. Корпоративтік қаржының теориялық негіздері

1.1. Корпорация қаржылары: мәні, функциялары және міндеттері.

1.2. Корпоративтік қаржының жалпы әдіснамалық қағидаттары.

1.3. Корпоративтік қаржының негізгі теориялық тұжырымдамалары.

1.4. Корпоративтік қаржының заманауи теориялары.

1.1. Корпорация қаржылары: мәні, функциялары және міндеттері

Кәсіпорын (корпорация) қаржыларының мәнін түсіну үшін қаржы ұғымын түсіну қажет.

Экономикалық категория ретіндегі қаржының мазмұнын құрайтын қатынастардың өзгешелігі - олардың көрінісінің әрқашан ақшалай нысанының болатындығында. Сондықтан қаржылық қатынастардың ақшалай нысаны – қаржының маңызды белгісі. Қаржылық қатынастар өзінің негізінде ұдайы өндірістік қатынастар болып табылады. Қаржылық қатынастардың ұдайы өндірістік сипаты экономикалық категория ретіндегі олардың айрықша белгісі.

Қаржының нақтылы жұмсауға арналған түрлі мақсатты ақшалай ресурстардың қозғалысында көрінуі оның ерекше белгісі болып табылады.

Нақтылы жұмсауға арналған мақсатты ақшалай-қаржылық ресурстар және қорланымдар қоғамдық өндіріс қатысушыларының барлығында, өндірістік емес сферада қаржылық әдістердің көмегімен жасалады. Әдістер қаржылық қатынастарда іс-әрекеттің амалдары ретінде директивалық қажетті, сөзсіз болатын, міндетті сипатты игеріп алады, бұл экономиканы реттеудің қажеттігімен және қоғамдық дамудың мақсаттарына арналған ақшалай ресурстарды пайдаланудың көлемдері мен бағыттарын алдын ала қарастыру қажеттілігімен байланысты болады.

Қаржылық ресурстардың бүкіл ақшалай қаражаттардан бөлініп тұратын ерекшелігі сол, олар экономиканы басқарудың барлық деңгейлерінде ақшалай нысандағы құнның біржақты қозғалысының негізінде жасалады.

Қаржының қатысуынсыз қоғамдық өнімнің жеке бөліктерге бөлінуі мүмкін емес. Қаржы қоғамдық өнімді жасау мен пайдалану арасындағы байланыстырушы буын болып табылады.

Қаржының мәні оның маңызды болып табылатын сандық жағында емес, бұл категорияның жұмыс істеуі тек оған тән функцияларды орындау кезінде пайда болатын қоғамдық қатынастардың мазмұнында ашылады. Мұндай тәсілдемеде қаржы дегеніміз - бұл шаруашылық жүргізуші субъектілерде және мемлекетте ақшалай табыстарды, қорланымдарды және қорларды қалыптастыру және пайдалану жолымен олардың сан алуан мұқтаждықтарын қанағаттандыру үшін қоғамдық өнімді жасау және оның құнының қозғалысын қамтамасыз ететін ұдайы өндіріс үдерісінде пайда болатын экономикалық қатынастар.

Сонымен жоғарыда айтылғандардың негізінде қаржыға мынадай түсініктеме беруге болады: қаржы – бұл: 1) ақшалай қорларды жасау, бөлу, қайта бөлу және пайдалану үдерісіндегі қатынастарды бейнелеп көрсететін экономикалық категория; 2) ақшамен айналысу және оны басқару практикасы; 3) қандай да бір жобаға қатысатын капитал; ең алдымен жаңа істі бастау үшін алынатын капитал.

Қаржы – өндірістік категория, өйткені ол өндіріс үдерісінде өндірістік капиталдың толық айналымына қызмет көрсетеді және бұл үдеріске белсенді ықпал етеді.

Материалдық өндіріс сферасының шаруашылық жүргізуші субъектілерінің қаржысы қаржы жүйесінің негізін құрайды, материалдық өндірісте нақты өнім – қоғамның қаржылық ресурстарының негізгі көзі жасалынатындықтан, ол қаржы жүйесінің бастапқы буыны болып табылады.

Шаруашылық жүргізуші субъектілер қаржысының біршама екі дербес қосалқы буыны болады:

- 1) материалдық өндіріс сферасының (нақты сектордың) шаруашылық жүргізуші субъектілерінің қаржысы;
- 2) өндірістік емес сфераның (қызметтер сферасының) ұйымдары мен мекемелерінің қаржысы.

Өндіріс сферасының қаржылары өндірістік компанияларда, фирмаларда, корпорацияларда, шаруашылық қызметті ұйымдастырудың басқа нысандарында орталықтандырылмаған ақшалай қорларды қалыптастыру мен тиімді пайдаланудың, сондай-ақ қаражаттарды аталған шаруашылық жүргізуші субъектілердің жоғарғы органдарының мақсатты және резервтік қорларына орталықтандырудың мәселелерін шешеді.

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржысы – бірыңғай қаржы жүйесінің құрамды бөлігі және айрықша сферасы болып табылады, оның орталықтандырылмаған бөлігін құрайды.

Сөйтіп, Қазақстан Республикасында қаржы жүйесінің құрамы қаржылық қатынастардың біршама дербес мына буындарынан тұрады:

Қаржылық қатынастардың алғашқы буыны жалпымемлекеттік, яғни орталықтандырылған қаржыларға жатады және макродеңгейдегі экономика мен әлеуметтік қатынастарды реттеу үшін пайдаланылады. Шаруашылық

жүргізуші субъектілердің қаржысы, үй шаруашылықтарының қаржысы орталықтандырылмаған қаржыларға жатады және микродеңгейдегі экономика мен әлеуметтік реттеу, ынталандыру үшін пайдаланылады.

Қаржылық қатынастар өзінің экономикалық табиғаты жөнінен бөлгіштік қатынастар болып табылады, оның үстіне құнды бөлу ең алдымен субъектілер бойынша жүзеге асырылады. Сондықтан қоғамдық өндірістегі субъектілердің рөлі қаржылық қатынастар жіктемесінің алғашқы объективті белгісі ретінде көрінеді.

Қоғамдық қатынастардың иерархиясында ақшалай қатынастар экономикалық қатынастарға жатады, ал бұл қатынастар өз кезегінде қоғамдық қатынастар жүйесінің айқындаушы бөлігі – өндірістік қатынастарға кіріктіріледі. Бұдан қаржылық қатынастар – өндірістік қатынастардың бір бөлігі, яғни базистік қатынастар болып табылады деуге болады.

Қаржылық қатынастар қаржылық мүдделер жайында, негізінде – ақшалай тұлғаланымда, ақшалай өлшенімде ортақтастырылған қатынастар субъектілерінің материалдық мүдделері жайында пайда болады.

Өндірістік қатынастар тауарларды, игіліктерді және қызметтерді қоғамдық өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну үдерісінде қалыптасады, бұл тауарлар, игіліктер және қызметтер осы үздіксіз жалғасып жататын төрт стадияның (фазаның) өзара байланысы және өзара тәуелді үйлесімі ретіндегі ұдайы өндірісті сипаттайды.

Ұдайы өндіріс стадиялары қоғамдық өндіріс үдерісінің қатысушылары арасында тауарлық қатынастардың болуын айқындайды, өйткені өндірілген өнімдер сатып алуға-сатуға жататын тауарлар ретінде болады: өнім оны тұтынудан бұрын айырбастау және бөлу стадияларынан өтеді. Бұл ретте материалдық өндіріс қатысушыларының ғана емес, қоғамдық қатынастардың барлық қатысушыларының қажеттіліктері мен мүдделері қанағаттандырылуы тиіс.

Сөйтіп, жалпы қоғамдық өнімнің құны мақсатты арналымдар мен субъектілер бойынша бөлініп, олардың әрқайсысы өндірілген өнімдегі өзінің үлесін алуы тиіс.

Өз кезегінде тауарлық қатынастардың болуы экономикалық агенттердің еңбегін бөлу қажеттігінен барып шығатындықтан, бұл олар мамандандырылған еңбектің, орындалатын қызметтердің нәтижелерімен, олардың саны мен сапасына сәйкес түрлі өндірілетін игіліктермен айырбасталуы тиіс.

Шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржысы өндірістің барлық стадияларымен және өндірілген өнімді өткізумен етене байланысты, бұл олардың өндіріс тиімділігін қамтамасыз ете отырып, осы үдерістерге шынайы әсер етуіне жағдай жасайды. Шаруашылық жүргізуші субъектілер қаржысының болуы, тұтас алғанда мемлекеттің қаржысы сияқты, тауар-ақшалай қатынастардың өмір сүруімен және экономикалық заңдардың іс-әрекетімен байланысты. Тауар-ақшалай қатынастар еңбектің қоғамдық бөлінісімен, меншіктің түрлі нысандарымен алдын ала анықталған.

Жекелеген тауар өндірушілер мен қызмет өндірушілер өз еңбегінің нәтижелерін, өнімдерін, қызметтерін тауардың құнын бейнелеп көрсететін бағалар бойынша ақшаға сатып алу-сату жолымен айырбастайды. Жиынтығында бұл қатынастар тауар-ақшалай қатынастар болып табылады.

Шаруашылық жүргізуші субъектілер қаржысы ақшалай нысанда ұлғаймалы ұдайы өндіріс үдерісінің негізгі жақтарын білдіреді және экономикалық заңдардың талаптарына сәйкес оны жүзеге асыруға септігін тигізеді. Ол ұлттық шаруашылықты одан әрі дамытуға қажетті ақшалай табыстар мен қорланымдарды жасау, бөлу және пайдалану үшін қолданылады. Бұл даму ұлттық шаруашылықты басқару жүйесінің маңызды экономикалық тетігі, экономиканы қайта құрудың қуатты құралы болып табылатын шаруашылық жүргізуші субъектілердің берік әрі жақсы қалыптасқан қаржыларыңыз мүмкін емес. Өндірістік қатынастардың бір бөлігі ретінде олар басқа өндірістік қатынастардың жиынтығында ұлттық шаруашылықты басқарудың төменгі буындарының шаруашылық қызметінің тиімділігіне тікелей әсер етеді.

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржысы өзіне қоғамдық пайдалы қызметтің сан алуан сфераларында өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, құрылыс, көлік, жабдықтау-өткізу (делдалдық), сауда, дайындау, геологиялық барлау, жобалау қызметін, халыққа тұрмыстық қызмет көрсету, байланыс, тұрғын үй-коммуналдық қызметтерін, түрлі қаржылық-кредиттік, сақтық, ғылыми, білім, медициналық, ақпараттық, маркетингтік және басқа қызметтерді жүзеге асыратын кәсіпорындардың, фирмалардың, қоғамдардың, ассоциациялардың, салалық министрліктер мен басқа шаруашылық органдарының, шаруашылықаралық, салааралық, кооперативтік ұйымдардың, мекемелердің қаржыларын кіріктіреді.

Сөйтіп, шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржысы деп өнім (жұмыс, қызметтер) өндіріп, сату кезінде қаржылық ресурстарды (өнімді, жұмысты, қызметтерді өткізуден түсетін түсім-ақша; кәсіпорынның жалпы және таза табыстары) жасаумен, бөлумен және пайдаланумен байланысты экономикалық (қаржылық немесе ақшалай) қатынастарды айтады.

Корпорация қаржыларының функциялары жалпы қаржы функцияларымен бірдей, яғни ұдайы өндірістік, бөлу және бақылау функцияларын орындайды.

Қаржыға қатысты функция осы экономикалық категорияға тән қызмет тобын, мәннің іс-қимылдағы көрінісін, сапаның өзіне тән категориялары кескінінің айрықша әдістерін білдіреді. Функцияда категорияның қоғамдық арналымы бейнелеп көрсетіледі, оның экономикалық табиғаты ашылады.

Қазіргі уақытта қаржының бөлгіштік және ұдайы өндірістік тәрізді екі тұжырымдамасы танылып отыр.

Бірінші тұжырымдаманың жақтаушылары қаржы қоғамдық өндірістің екінші стадиясында – ақшалай нысандағы қоғамдық өнімнің құнын бөлу үдерісінде пайда болады, қаржының бөлгіштік сипаты оның іс-әрекет етуінің

ерекшелігін көрсетеді деп санайды. Бұл тұжырымдамаға сәйкес қаржы екі функция орындайды: бөлу және бақылау.

Бөлгіштік функцияның көмегімен жалпы (жиынтық) қоғамдық өнім мен оның аса маңызды бөлігі – ұлттық табыс, сондай-ақ ұлттық байлықтың бір бөлігі (мысалы, айналым қаражаттарын, мемлекеттік мүлікті сату операцияларын шығарып тастағанда) бөлінеді және қайта бөлінеді.

Ұдайыөндірістік тұжырымдама жақтаушыларының қаржының мәнін осылайша кеңінен ұғынуына сәйкес олар қаржыға мына функцияларды береді:

- 1) ұдайыөндірістік функция;
- 2) бақылау функциясы.

1) ұдайыөндірістік функция – қаржылық ресурстарда жүзеге асырылған құнның ұдайы жаңғыртылуы және қоғамдық ұдайы өндіріс үдерісін осы ресурстармен қамтамасыз ету. Қаржылық ресурстардың ұдайы жаңғыртылуы деп оларды қалыптастыруды, бөлуді және пайдалануды түсінген жөн.

- 2) бақылау функциясы

Қаржының бұл функциясы экономикалық категория ретіндегі қаржыға тән қасиет және қаржының не бірінші, не екінші функциясымен бір мезгілде жүзеге асады. Бақылау функциясы мазмұнының нақтылы көрінісі мемлекеттің, кәсіпорындардың қаржылық саясатын жүргізетін қаржы органдары қызметінің барысында іске асады.

Қаржының ұдайыөндірістік функциясының қосалқы функцияларының мазмұнын табыстар мен ақшалай қаражаттардың қорланымдарын жасау және пайдалану үдерісінде болып жататын экономикалық қатынастардың сипатымен, сондай-ақ осы үдерістердің қатысушыларының құрамымен түсіндіріледі. Табыстарды жасаудың тікелей көзі материалдық өндіріс сферасында алынатын ұлттық табыс болып табылады. Ұлттық табысты алғашқы бөлу үдерісінде экономиканың бастапқы буындарының – фирмалардың, компаниялардың, үй шаруашылықтарының бастапқы табыстары жасалады. Қайта бөлу үдерісінде түрлі меншікті мақсаттарға пайдалану үшін қордалану жолымен бұл табыстардан ақшалай ресурстар қалыптасады және міндетті аударымдар түрінде қоғамдық қатынастардың басқа қатысушыларының ақшалай қорлары жасалады. Бұл үдерісте мемлекеттік бюджет зор рөл атқарады, ол арқылы аумақтық, салалық және ведомстволық белгісі бойынша сан алуан қаржылық нысандарды жасау жолымен ақшалай қаражаттардың едәуір бөлігі қайта бөлінеді. Нәтижесінде, көп жағдайларда қоғамдық ұдайы өндіріске қатысушылардың бірінің табыстары есебінен түпкілікті тұтынуға бағытталатын басқа қатысушылардың қажеттеріне пайдаланылатын ақшалай қаражаттар жасалады. Тап осы үдерістер қаржының айтылған функцияларында өзінің көрінісін табады.

Корпорация қаржыларының қағидаттарына: жоспарлылық, материалдық жауапкершілік, қаржы резервтерін қалыптастыру, экономикалық ынталандыру қағидаттары жатады. Оларды анықтай келсек, жоспарлылық қағидаты кәсіпорынның қаржы саясатын жүзеге асыруы кезінде нақты

жоспарды құру қажеттілігінен және кәсіпорынның тиімді қызмет етуі кезінде қаржы қызметтерімен жасалған қаржы ресурстарын қолдану жоспарын анықтайды, яғни өнімнің өзіндік құнын әртүрлі ақша қорларына қайта бөлуде жоспарлылықты қажет етеді. Материалдық жауапкершілік қағидаты кәсіпорын қызметінде материалды жауапкершілігінің болуы және қаржылардың нақты активтермен қамтылуы қажеттігін білдіреді. Қаржы резервтерін қалыптастыру қағидаты кәсіпорын өз қаражаттарының бір бөлігін қарастырылмаған жағдайлардың туындауында қызметінің тұрақтылығын, осы жағдайдың нәтижесінде пайда болған шығындарды өтеуді қамтамасыз ететін әртүрлі резервтік қорларға бағыттауын білдіреді. Экономикалық ынталандыру қағидаты – бұл коммерциялық сферадағы кез келген экономикалық қызмет субъектісінің негізгі мақсаты пайда табу қағидатын айқындайды. Кәсіпорынның даму саясатына қажетті еңбек ресурстары немесе басқа да активтердің жоғары өтімділігі және еңбек өнімділігі мақсатындағы экономикалық ынталандыруды білдіреді. Мысалы, кәсіпорынның ақша қаражаттарын тарту мақсатында акцияларды шығаруы, олардың тиімді орналастырылуы дивиденттерді өсіруі мүмкін. Бұл болашақта акциялардың табысты болатыны туралы пікір қалыптастырады, өйткені компанияның өзіндік табыстарын және кәсіпорынның рентабельділігін арттыруы арқылы акционерлер төлемдерін арттыруға мүмкіндік береді.

Қаржы қызметтерінің функциясына қысқаша анықтама берейік. Оларды үш топқа бөлуге болады: жоспарлау, орындалуын бақылау және орындалған жұмысты талдауға қатысу.

Жоспарлау мыналардан тұрады:

а) қаржылық кредиттік жоспарлау, яғни тоқсандарға және бөлімшелерге бөлінген тиімді болжамдар мен жоспарлау құру;

ә) ішкі өтімділік деңгейіндегі қаржы көрсеткіштері жүйесін жасау;

Қаржы қызметтері ұзақ мерзімді қаржы жоспарын және болжамдарын, сондай-ақ қаржы сипатындағы қызметтерден басқа мына қатысушылардан тұрады:

1. түсім алу мақсатында сатып алушымен есеп айырысу және экономикалық қызметтің басқа да субъектілерімен есеп айырысу;

2. айналым қаражаттарының айналымдылығын жылдамдату мақсатында айналым қаражаттарын ұйымдастыру

3. маркетинг қызметтерімен бірлесе отырып өнімге деген сұранысты зерттеу, өтпейтін тауарларды кейіннен жаңаларымен ауыстыру мақсатында өндірістен шығару;

4. өндірісті материалдық қамтамасыз ету мақсатында экономикалық ынталандыру қорларын құру.

Орындалған жұмыстың соңында қаржы қызметтері қаржы жоспарынан ауытқу себебін анықтау мақсатында жүйелі бухгалтерлік және оперативті талдау жасау арқылы қаржы-шаруашылық қызметке талдау жасайды.

Сонымен қаржы қызметтері кәсіпорынның тек қаржы бөлімінде ғана емес, сондай-ақ кәсіпорынның барлық қызметтеріне қатысады.

1.2. Корпоративтік қаржының жалпы әдіснамалық қағидаттары

Корпоративтік қаржының әдіснамасы қаржы құралдарын қолданудың сипаттамалары уақытқа сай өзгеретін тиімділік қағидаттарына негізделеді. Мұның өзінде осы өзгерістер тәуекел факторлары ескерілгенде орын алады.

Корпоративтік қаржы теориясы ғылым ретінде ХХ ғасырда, оның негізгі алғышарттары белең алған батыс елдерінде қалыптасты, яғни:

- жалпы экономикалық теорияның негіздері қалыптасты;
- өндіріс пен қоғамды ұйымдастыру деңгейі ірі өнеркәсіптік өндіріс пен акционерлік меншік нысанына негізделген индустриалдық экономика құру түріндегі дамудың барынша жоғары деңгейіне жетті;
- құқықтық институттар мен нарық инфрақұрылымының тиімді жүйесі қалыптасты;
- ұлттық және халықаралық қор нарықтары мен қаржы делдалдарының дамыған жүйесі пайда болды.

ХІХ ғасырдың 70-ші жылдары экономикалық теорияның дамуындағы бетбұрыс кезеңі болып табылды. Осы кезеңде қазіргі заманғы микроэкономиканың тарихы бастау алады. Оған У. С. Джевенсон мен К. Менгердің (1871 ж.), Л. Вальрастың (1874 ж.) еңбектері зор үлес қосты. Маржиналистік теорияның ең маңызды белгісіне: тепе-теңдік көзқарас; экономикалық ұтымдылық; шекті талдау; математикаландыру жатады. Маржиналистік мектептің басым болуының ең маңызды себебі оның әмбебаптығымен байланысты. Шекті пайдалылық теориясы басқа экономикалық проблемаларды шешуде қолдану үшін жарамды талдаудың теориялық тілі мен құралын (шектеу талдау) қалыптастырды.

Қазіргі уақытта корпоративтік қаржы саласында қазіргі заманғы экономикалық білімнің жетістіктеріне, сондай-ақ әртүрлі елдерде нарықтық экономиканың даму ерекшеліктеріне негізделген негізгі ғылыми мектептер пайда болды. Оларға нарықтық және континенталдық мектептерді жатқызуға болады.

Нарық мектебі (сондай-ақ ағылшын-американдық деп те аталатын) меншік иелері ақша ағындарын басқару мен бақылауға біршама нашар қатысқан жағдайдағы капиталдың бытыраңқылығы туралы ережеге (меншікті және қарыз капиталының иелері акция мен облигация ұстаушылар болып табылады) негізделеді. Қаржы нарықтары дамыған және құқықтық база күшті жағдайда қаржы ақпараты мен қаржы шешімдерінің ашықтығын қамтамасыз ету үшін осылай қатысу жеткілікті.

Мұндай жүйеде компания капиталының нарықтық бағасын барынша арттыру стратегиялық мақсат ретінде қойылады. Ашық нарық жүйесінде кәсіпорынды қажетті қаржы ресурстарымен (кәсіпорынның меншікті капиталымен) қамтамасыз ететін акционер корпоративтік сектордың басты қатысушы тұлғасы болғандықтан, нарық мектебі меншік иесінің қағидатына негізделеді.

Қор нарығының дамыған және капитал бытыраңқы жағдайда меншік иелерінің әл-ауқатын барынша жақсарту акциялардың бағамдық құны көтерілуі және кіріс алу уақыты; қарыз капиталын пайдалану; дивиденд саясаты; қаржы нарығындағы ахуал сияқты көп факторларға байланысты. Алайда компаниялардың акцияларын ұстаушылардың әл-ауқатының жақсаруы (капиталдандыру) ұлттық және әлемдік экономиканың әлеуметтік-экономикалық дамуының макроэкономикалық мақсаттарына әр уақытта жауап бермейді, өйткені қаржы секторы нақты экономикалық көрсеткіштерді толық шамада көрсетпейді және ахуал нарыққа қатысушылардың іс-қимылымен тұрақты бұрмаланады. Осы бұрмалаушылық уақыт өткен сайын жинақталып, нәтижесінде жүйеде маңызды тепе-теңсіздік – «көбік» пайда болып, содан кейін нарық опырылып құлайды.

2008-2009 жылдары батыстың бірқатар ең дамыған елдерінің аса ірі банктерінің банкрот болуы, бүкіл әлемдегі жылжымайтын мүлік пен қор нарықтарының құлдырауы меншік иесі қағидатының біршама біржақты екенін көрсетті. «Байланысқан» қаржы жүйесіндегі корпоративтік қаржының континенталдық мектебінде капитал біршама әлсіз бөлшектелетін әлеуметтік және кәсіби қорғау институттары дамыған. Осы мектеп ең алдымен қатысушының қағидатына сүйенеді. Қатысушы қағидатына компанияның заңды иелері болып табылатын акционерлерден басқа компания қызметіне қатысуға заңды құқықтары бар бірқатар басқа да топтар танылады. Оларға: қаржы институттары; компанияның жұмысшылары мен қызметкерлері; даяр өнімдерді сатып алушылар; шикізаттар, материалдар, қызмет; жеткізушілер; және т.б. қоғамдар кіріктіріледі.

Осы көзқарасқа сәйкес менеджерлер қабылдаған шешімдердегі назар аударылатын мәселе өзгереді және стратегиялық мақсаттарда қызметтің басымдығы ретінде капиталдандыруды барынша арттыру көзделеді. Бұл жағдайда ең алдымен жұмсалған қаражатқа шаққандағы алынуға тиіс кірісті қамтамасыз ету, әлемдік нарықтарға шығу және жаңа қаржылық тәуелділіктерді орнату мәселелері қарастырылады.

Байланыстырылған нарық жүйесінде қатысушы қағидатының трансформациясы (өзгеруі) кәсіпорынның әлеуметтік жауапкершілігінің барынша жетілу қағидатының қалыптасуына себеп болады. Әлеуметтік жауапкершілік кәсіпорынның әлеуметтік вакуумде жұмыс істемейтініне, оның барлық қоғамдық құрылымдармен – кәсіподақпен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен өзара іс-қимылына негізделеді.

Ұйымдастырылған капитал нарығы деп бағалы қағаздар нарығының әртүрлі қатысушыларының, инвесторлар мен эмитенттерден бастап мемлекеттік биліктің реттеуші және қазынашылық органдарының мүдделерін үйлестіретін күрделі механизм аталады. Экономиканың дамуы үшін аса маңызды осы механизм елеулі проблемаларға әкеп соқтыруы мүмкін. Қазіргі уақытта бәсекелік бизнес-ортада қажетті икемділік пен өзіндік қасиет жетіспейтін нарықтық экономикаға мемлекеттің реттеуші ықпалының жетіспейтіні кеңінен танылған.

1.3. Корпоративтік қаржының негізгі теориялық тұжырымдамалары

Корпоративтік қаржы теориясы саласындағы зерттеулер Екінші дүниежүзілік соғысқа дейін, классикалық, сондай-ақ кейнсиандық теория өктемдік жасаған кезеңде жүргізілді. Осы уақытта бүкіл әлемнің қаржыгерлері қолданатын болашақ жаңа классикалық қаржы теориясы қалыптасты.

Жаңа классикалық қаржы теориясының негізі ХХ ғасырдың екінші жартысында Ф. Найттың, И. Фишердің, Дж. Уильямстың және т.б. ғалымдардың еңбектерінде қаланды. Сол уақыттағы ең маңызды жетістіктерге И. Фишер 1930 жылы орындаған ақшаның уақытша құнының тұжырымдамасы түпкілікті қалыптастыруы мен Дж. Уильямс 1938 жылы аяқтаған ақша ағынының тұжырымдамасын және Ф. Найт 1921 жылы қалыптастырған тәуекел мен кірістіліктің өзара байланысының тұжырымдамасын жатқызуға болады.

Ақшаның уақытша құнының тұжырымдамасында экономикалық субъектінің иелігіне әртүрлі уақыт сәтінде (мысалы, ағымдағы сәтте және болашақта) түсетін, мөлшері бойынша бірдей ақша сомалары олардың сатып алу қабілеті тұрғысынан шамалас болмайды деп айтылады. Осы құбылыс инфляцияның (ақшаның құнсыздануы) болуымен байланысты және ол ақшаның қазіргі сәттегі сомасымен салыстырғанда болашақтағы сомасының сатып алу қабілетінің төмендеуіне әкеп соқтырады.

Ақшаның уақытша құнының тұжырымдамасынан активтерді бағалауға қатысты қазіргі заманғы капитал нарығы теориясы негізделетін бірқатар мәселелер туындайды. Біріншіден, әртүрлі уақыт сәтінде түскен ақша сомаларын мөлшері бойынша салыстыруға болмайды. Екіншіден, оларды салыстыруды қамтамасыз ету үшін осы сомаларды нақты мәселені шешу тұрғысынан қолайлы, кез келген бір уақыт сәтіне келтіру керек. Үшіншіден, оларды екі бағытта, яғни өткен (басқа ақша сомаларының түсу уақытына қатысты) және болашақтағы уақыт сәтіне келтіруге болады. Төртіншіден, өткен уақыт сәтіне келтіру дисконттау рәсімдерін қолдану, ал болашақтағы уақыт сәтіне келтіру – компаундингтеу арқылы жүзеге асырылады.

Капитал құнының тұжырымдамасы компания өзінің қызметін қаржыландыру үшін тартатын капитал тегін емес екенін көрсетеді. Оны пайдалану үшін төлеу керек, мұның өзінде осы төлем тартылатын капиталдың нысаны мен оның реципиентінің сенімділігіне байланысты. Егер қарыз капиталы банк кредиті түрінде тартылса, онда компания кредитті қайтарумен қатар кредиттің пайыз төлемін төлейді. Қарыз капиталы борыштық бағалы қағаздар орналастыру арқылы тартылған жағдайда компаниялар оны пайдаланғаны үшін купондық төлемдер төлейді. Кез келген кредиторлық берешек борыш ретінде қабылданады және ол үшін де пайыз төлеу талап етіледі.

Ақша ағынының тұжырымдамасы деп қаржы құралдарын компания мен басқа экономикалық субъектілердің қызметінің нәтижесін сипаттауға арналған ақша ағынының моделі аталады.

Ақша ағынына әртүрлі уақыт сәтінде түсетін ақша ағындары мен оның жылыстауының жиынтығы деген анықтама беруге болады. Бұрынғы ақша ағынын басқа тұлға, оның бұрынғы меншік иесі не болмаса меншік иесі алып, оны тұтынуына байланысты, бұл жағдайда тек болашақтағы ақша ағыны ғана қарастырылатыны маңызды.

Бұдан әрі осы тұжырымдама көптеген экономистердің еңбектерінде одан әрі дамыды. Осы еңбектердің ішінен Дж. Хикс-тің 1939 жылы жариялаған «Күн және капитал» атты еңбегін атап өткен жөн.

Осы тұжырымдаманың мәні нарықта айналатын кез келген қаржы құралы (оның ішінде компания да) нарықтағы бағалар арқылы ұстаушыға табыстылықты қамтамасыз ететінімен байланысты. Болжанған табыстылық неғұрлым жоғары болса, оны алмау тәуекелі соғұрлым жоғары және керісінше. Басқаша айтқанда, нарық құралдың ағымдағы нарық жағдаятындағы оның тәуекелі көрінетін кірістілігін қалыптастырады. Қарастырылған тұжырымдамалар қаржы теориясының ауқымында ықтималдық және математикалық статистика теориясының көмегімен белгісіздік пен тәуекелдің инвестициялық шешім қабылдауға ықпалын зерттейтін бағыттың пайда болуына әсер етті.

Қор нарығының сипаттамаларын болжау жөніндегі еңбектер статистиктердің еңбектерінен бастау алды. Осы еңбектерде нарықтық бағалардың динамикасында кездейсоқ кезбе орын алады деген тұжырым жасалады.

Ал 1950-1960 жылдары кездейсоқ кезу болжамы Г. Робертстің, М. Осборнның, П. Самуэльсонның еңбектеріне расталды. Кездейсоқ кезу болжамы кейін математикалық статистика әдістері мен бағаның уақытша заңдылықтарын зерттеген кезде ықтималдықтарды бөлу функциясының қалыптылығы туралы болжамды пайдалануға мүмкіндік берді. 1952 жарияланған және портфельдің қазіргі заманғы теориясының негізін қалаған Г. Марковицтің портфельді қалыптастыру қағидаттары туралы еңбегі ХХ ғасырдың бірінші жартысындағы экономистер зерттеуінің нәтижесі болып табылады. Жаңа классикалық қаржы теориясы жалпы 1952 - 1973 жылдар аралығында қалыптастырылды деп саналады.

Г. Марковицтің еңбегінің шығуымен бірге Ф. Блэктің, М. Шолестің және Р. Мертонның опциондардың құнын бағалау моделін әзірлеу аяқталады. Сондай-ақ осы кезеңде жаңа классикалық қаржы теориясындағы маңызды жетістіктерге У. Шарп, Д. Линтнер мен Ж. Моссин 1964 жылы қалыптастырған СПРМ (Capital Assets Pricing Model) деген аббревиатурамен белгілі күрделі қаржы активтерін бағалау моделін; Ю. Фаммен 1965 жылы ұсынған капитал нарығының ақпараттық тиімділігінің болжамын; Ф. Модильяни мен М. Миллер 1958-1961 жылдар ұсынған капитал құрылымының теориясы мен дивидендтердің иррелевантілік теориясы

жатады. Аты аталған ғалымдардың жаңа классикалық қаржы теориясына қосқан үлесін қоғам жоғары бағалады. Жетілдірілген капитал нарығы – бұл модельді нарық; бірақ келесі жорамалдар әділ болып саналады.

- нарыққа қатысушылар саны барынша көп, сол себептен олардың ешқайсысы нарықтағы бағаларға ықпал ете алмайды;
- нарыққа барлық қатысушылар нарыққа тең қол жеткізе алады;
- қаржы құралдарын сатып алу-сату мәмілелерін жасаған кездегі трансакциялық шығын болмайды;
- салықтар болмайды;
- ақпараттық шығындар болмайды, сол себептен нарыққа барлық қатысушыларда бірдей ақпарат жиынтығына биолады;
- нарыққа барлық қатысушылардың болашаққа қатысты болжамы бірдей (гомогендік) болады;
- қаржы құралдарын айналысқа жіберген экономикалық субъектілер нарығына қатысушылар үшін банкроттық тәуекелі болмайды.

Жаңа классикалық қаржы теориясы жетілдірілген нарық тұжырымдамасымен қатар капитал нарығына қатысушылардың оңтайлы іс-қимыл жасап, басқа тең жағдайда көп кіріске аз, ал үлкен тәуекелдің орнына аз тәуекелге артықшылық береді. Портфель теориясында тәуекелге қатынас үлкен жаңалық болды. Г. Марковиц капитал нарығында өзінің қаржы құралдарының портфелін қалыптастыратын инвестор тап келетін тәуекелдің санын өлшеу шамасын әзірледі. Ол осы шамасы ретінде ковариация коэффициенттерінің мөлшерлері мен орташа квадраттық ауытқуларды пайдалануды ұсынды. Г. Марковиц оңтайлы портфельді қалыптастыру тәсілдемесін ұсынды.

Г. Марковиц бойынша оңтайлы портфель барынша жоғары ықтимал кірістілікті емес, кірістіліктің қажет деңгейінде ең аз ықтимал тәуекелді қамтамасыз ететін портфель.

Г. Марковицтің теориясын одан әрі дамытқан Дж. Тобин белгілі және белгісіз ақша ағындары бар бағалы қағаздар кіретін аралас портфель теориясын қалыптастырды. У. Шарп Г. Марковицтің моделінен CAPM қаржы активтерін бағалау моделін шығарды. Оған тәуекелсіз қаржы құралдарының кірісі мен бағаланатын құралдың ақша ағынының белгісіздік тәуекелі үшін үстеме арқылы тәуекелді қаржы құралының кірісін бағалау кіреді. Тәуекелсіз қаржылық құралы ретінде белгілі бір ақша ағыны бар борыштық қаржы құралдары (облигациялар) қарастырылады. Белгісіздік тәуекелінің үстемесі облигациялар нарығының үстінен акциялар нарығындағы үстеме кірістілік пен бағаланатын құралдың бета-коэффициентінің көбейтіндісі ретінде қалыптасады. Акциялар нарығының кірісі деп облигациялар нарығымен салыстырғанда акциялар нарығы орташа алатын және акциялармен жасалатын ақша ағындарының белгісіздік тәуекелімен байланысты қосымша кіріс аталады. Модельді осылай талдау тәуекелдің құрамдастарын жеке бөліп және тәуекелсіз ставканы тиісінше нақтылап, кез келген белгісіз қаржы құралдарын бағалаудың эмпирикалық

тәсілін алуға мүмкіндік берді. Осы тәсілдеме кейін жетілдірілген нарық жорамалдары бұзылған жағдайда қолданылатын кірістілікті есептеудің кумулятивтік әдісі деп аталды.

У. Шарп моделінің басқа түсінігі тәуекелдің жүйелі және жүйелі емес деп аталатын екі құрамдас компонентін жеке бөлумен байланысты. Жүйелі тәуекел барлық бағалы қағаздардың бағамына ықпал ететін ғаламдық сипаттағы факторлармен байланысты. Жүйелі емес тәуекел корпоративтік сипаттағы факторлармен байланысты және нақты бағалы қағаздардың бағамына ғана ықпал етеді. Бұл жағдайда бета-коэффициент бағаланатын бағалы қағаздың кірістілігінің жүйелі тәуекелге сезімталдығын көрсетеді. У. Шарптың моделінің осы түсініктемесін 1970-ші жылдары BARRA көп факторлық модельді әзірлеген Б. Розенберг пен В. Марат акциялардың кірістілігін модельдеген кезде пайдаланды. Қор биржаларындағы трейдерлер осындай модельдерді қырық жылдан астам қолданып келеді.

Ал С. Росс 1976 жылы алғашқы рет әзірлеген арбитраждық баға белгілеу моделі (Arbitrage Pricing Theory, АРТ) САРМ-мен салыстырғанда арбитраждық модель жорамалдардың бастапқы деректерінің аз санына негізделеді. Олардың арасында әрбір инвестор өзінің портфелінің кірістілігін тәуекелді көбейтпей арттыруға қатысты нарықта пайда болатын кез келген мүмкіндікті пайдалануға тырысады деген болжам ең негізгі болып табылады. Мұндай мүмкіндік активтің сол бір түрінің нарықтық бағаларының тепе-теңдігін бұзуға тән арбитраждық жағдай түрінде оқтын-оқтын пайда болады. Арбитраждық мүмкіндіктің рәсімдерін С. Росс әзірлеген арбитраждық портфельдің көмегімен іске асыруға болады.

1965 жылы Ю. Фамм ұсынған және осы күнге дейін дамып келе жатқан капитал нарығының ақпараттық тиімділік болжамы инвестициялық тұрпаттағы сан алуан практикалық мәселелерді шешу үшін осы модельдердің кең қолданылуына ықпал етті. Капитал нарығының ақпараттық тиімділігі деп оның қаржы активтерінің бағаларын өзгерту арқылы әртүрлі ақпарат түрлеріне ден қою қабілеті түсініледі. Капитал нарығының ақпараттық тиімділік болжамын түсіну үшін капитал нарығын қаржы құралдары, олардың эмитенттері туралы әртүрлі ақпаратты қабылдайтын құрылғы ретінде қабылдау керек. Содан кейін құрылғы осы ақпаратты өңдеп, оны қаржы құралдарының бағалары түрінде береді.

Ақпарат топтары деп бағалы қағаздардың эмитенттері туралы мәлімет пен бағалы қағаздың нарықтағы мінез-құлқын айтады. Бұл жағдайда әдетте, біріншіден, бағалы қағаздардың бұрынғы бағамы жөніндегі ақпарат жеке бөлінеді. Екіншіден, көпке танымал компаниялар ақпарат жариялау жүйелері арқылы инвестициялық қауымдастықтың назарына ұдайы жеткізілетін ресми ақпараттың құрамындағы, компания қызметінің нәтижелері туралы ақпаратты жариялап отырады. Үшіншіден, компанияның менеджерлерінде ғана бар оның қаржылық жағдайы мен даму келешегі жөніндегі ішкі (инсайдерлік) ақпарат бар.

Капитал нарығының ақпараттық тиімділігінің нашар нысаны қаржы құралдарының ағымдағы бағаларында олардың баға белгіленімінің бұрынғы динамикасы жөніндегі ақпарат қана көрсетілетінін білдіреді. Ақпараттық тиімділіктің нашар нысаны жөніндегі жорамал техникалық талдау әдістерін қолданып болашақтағы бағаларды болжауға тырысатын техникалық талдаушылардың қызметінің негізін қалайды. Әлемдік қаржы нарықтарының ақпараттық тиімділігін көп зерттеулер барлық нарықтардың оқтын-оқтын тиімділіктің нашар дәрежесінің болуын байқататынын көрсетеді.

Капитал нарығының ақпараттық тиімділігінің орташа дәрежесінде қаржы құралдарының бағаларында олардың бұрынғы динамикасы жөніндегі ақпарат пен қаржы құралдарының эмитент-компаниясының қызметінің тиімділігі жөніндегі ақпараттың көрсетілетіні қарастырылады. Нарықтың ақпараттық тиімділігінің орташа дәрежесі іргелі талдауды қолданатын талдаушылар үшін бағалы қағаздардың бағамын болжау мүмкіндігін ашады. Барлық дамыған нарықтар қаржы нарықтарының тиімділігінің орташа дәрежесіне тән. Алайда осы дәлел абсолюттік түрде қабылданбайды. Өйткені нарықтардың ақпараттық тиімділігі жоғары дәрежеде біртекті емес екен. Мысалы, бағалы қағаздың бір түріне қатысты нарықтың тиімділігі орташа дәрежеде, ал басқа бағалы қағаздарға қатысты ақпараттық тиімділігі нашар болуы мүмкін.

Капитал нарығының күшті ақпараттық тиімділігі қаржы құралдарының бағаларында олардың бұрынғы динамикасы мен компанияның тиімді қызметі жөніндегі ақпарат қана емес, сонымен бірге ішкі, инсайдерлік ақпараттың да болуын білдіреді. Демек, инсайдерлер маңызды ішкі ақпаратты иемдене отырып (мысалы, компаниялардың бірігуі, қайта ұйымдастырылуы жөніндегі) осы бағалы қағаздарды басқа ұстаушыларға залал келтіріп, мәмілелерді осы ақпаратты ескере отырып жасағаннан шамадан тыс көп кіріс алуы мүмкін екенін білдіреді. Ақпараттық тиімділік болжамында мінсіз тиімді және экономикалық жағынан тиімді нарықпен байланысты тағы екі ұғым қолданылады. Мінсіз ақпараттық тиімділік деп ақпараттық тиімділігінің дәрежесі жоғары, қаржы құралдарының бағаларында барлық ақпарат топтарын лезде көрсететін нарық түсініледі. Мінсіз ақпараттық тиімділік ұғымына түсетін ақпаратқа қаржы құралдарының бағасының ден қоюындағы уақыттың кешеуілдеуі ескерілген, нақты нарықтың ақпараттық тиімділігінің дәрежесі түсінілетін капитал нарығының экономикалық ақпараттық тиімділігі ұғымы қарсы қойылады. Бағалы қағаздардың нақты нарықтарын қарастыра отырып біз олардың ақпараттық тиімділігі жөнінде сөз қозғаймыз. Егер нарықтың күшті экономикалық ақпараттық тиімділігі мінсізге жақындаса, онда акциялардың нарықтық бағасы (компанияның нарықтық капиталдандыру) эмитент-компанияның әділ (ішкі) құнын соғұрлым дәл көрсетеді.

Жаңа классикалық қаржы теориясында капитал құрылымының теориясы компанияларды қаржыландыру құрылымының олардың нарықтық құнына жасайтын ықпалын бағалауға қатысты. Кәсіпорындардың қызметін

қаржыландыру көздерін таңдау мен оларды оңтайландыру проблемасы ең күрделі проблемаға айналды. Сондықтан ХХ ғасырдың екінші жартысында капиталдандыруға ықпал ететін факторларды іздеу саласында белсенді зерттеулер жүргізіле бастады. Американдық экономистер Ф. Модильяни мен М. Миллер қаржыландыру құрылымының ықпалын зерттеу міндетін қойды. Олар 1958 жылы капитал теориясының дамуындағы бетбұрысты белес болып табылатын «Капитал бағасы, корпоративтік қаржыландыру және инвестициялар теориясы» атты еңбектерін жариялады. Ф. Модильяни мен М. Миллер жетілдірілген нарық жағдайында бір қаржыландыру схемасынан екіншіге көшіп қосымша пайда алуға болмайтыны жөнінде маңызды жаңалық ашты. Сонымен бірге олар капитал құрылымының ең маңыздысы «Компанияның нарықтық құны оның капиталына байланысты және оның сыныбындағы компанияларда болжанатын капиталдандыру нормасымен анықталады» деп айтылатын капитал құрылымының нарықты капиталдандыруға жасайтын ықпалы жөнінде бірқатар теория қалыптастырды. Осы теорема қарыздық қаржыландыру компанияның құнына жасайтын ықпалы түсінігіне маңызды үлес қосты, сол себептен осы теория корпоративтік қаржының дамуына сүбелі үлес қосты.

Ф. Модильяни мен М. Миллер капитал құрылымының теориясын дамыта отырып, компанияның пайдасына салынатын салықты қарастыруды енгізіп, өздерінің бұрынғы теориясын модификациялауды ұсынды. 1977 жылы М. Миллер компанияның құнының есебінен капитал иелеріне (акционерлер мен облигация ұстаушыларға) салынатын табыс салығын енгізді. М&М модификацияланған теориясы компанияның құны h салықты үнемдеу есебінен оңтайлы құрылымға жететін белгілі бір сәтке дейін леверидждің мөлшерімен қоса өсетінін дәлелдейді. Қарыз капиталының одан әрі өсуі тәуекелмен байланысты шығындардың есебінен фирманың құнының төмендеуіне әкеп соқтырады.

Ф. Модильяни мен М. Миллер зерттеу нәтижесінде мынадай тұжырым жасады. Біріншіден, қарыз капиталының біршама үлесінің болуы компания үшін қолайлы болып табылады, екіншіден, компанияның құнына қарыз қаражаттың шамадан тыс көлемі қолайсыз әсер етеді. Үшіншіден, әрбір компания үшін қарыз капиталының өзіндік оңтайлы үлесі болады.

Осындай зерттеулерді Ф. Модильяни мен М. Миллер компаниялардың дивидендтік саясаты саласында жүргізді. Олар жетілдірілген нарық, ұтымды экономикалық субъектілер мен тұрақты күрделі қаржы жұмсалымы бюджетінде дивидендтік саясатты таңдау компанияның құнына әсер етпейтінін дәлелдеді. Осы теория дивидендтердің иррелеванттық теориясы деп аталды.

Компанияның таза пайдасын тұтыну мен қорланымның арасында бөлу проблемасы қаржыны басқарудағы ең негізгі проблема болып табылады. Дивидендтердің мөлшерін анықтайтын базистік теория дивиденд төлемдерінің қалдық теориясы болып табылады. Дивиденд төлемдерінің қалдық теориясында дивидендтерді меншікті қаражат есебінен барлық

инвестициялық жобалар қаржыландырылып, кәсіпорынның барлық өндірістік қажеттіліктері қанағаттандырылғаннан кейін ғана төлеу керек екені қарастырылады.

Дж. Линнер 1956 жылы дивидендтік саясатта инвесторлар үшін пайдалы ақпараттың барына назар аударды. Инвесторлар болашақта көркеюді күтпей, табысқа бүгін кенелгісі келеді. Сондықтан қаржы менеджерлері акциялардың бағамын қолдау үшін дивиденд төлемдерінің тұрақтылығын қолдауға тырысады. М. Гордон да дивиденд саясатын таңдау проблемасының осы тәсілдемесінің идеологы болып табылады. Оның негізгі дәлелін «Аспандағы тырнадан қолдағы сары шымшық артық» деген қанатты сөзбен келтіруге болады және инвесторлар тәуекелді барынша азайту үшін акционерлік капиталдың ықтимал өсуі ретінде болашақтағы ықтимал дивидендтен гөрі ағымдағы дивидендтерді бағалайды. Дивиденд теориясының одан әрі дамуы Ф. Модильяни мен М. Миллердің еңбектерімен және олардың дивидендтердің иррелеванттық теориясымен байланысты. Олар ұсынған теорияның үйлесімділігіне қарамастан, оның авторлары дивиденд саясатының акционерлік капиталдың құнына жасайтын біршама ықпалды мойындап, оны дивидендтердің мөлшерінің ықпалымен емес. ақпараттық әсермен түсіндіреді, атап айтқанда, дивидендтің өсуі инвесторларды акциялардың бағасын өсіруге итермелейді. Ф. Модильяни мен М. Миллер сондай-ақ клиенттердің нәтижесі деп аталатын идеяны ұсынды. Осы идеяға сәйкес акционерлер көбінесе әдеттегіден тыс табыс алғаннан гөрі дивиденд саясатының тұрақтылығына басымдық береді.

Қаржы нарығының одан әрі дамуы, оның құрылымының күрделенуі, туынды қаржы құралдарының (форвард, фьючерс, опцион және своп) пайда болып, олардың жаппай таралуы қаржы құралдарының құнын одан әрі дамыту қажеттілігін туындатты. Опцион сияқты қаржы құралының пайда болуына байланысты қаржыгерлер оларды сипаттау үшін пайдаланылатын модельдік құралдарды кеңейту қажет екенін түсінді. Қаржы инструменті ретінде опционның пайда болуы, қаржыгерлерге модельдік инструменттерді кеңейтуді талап етті. Опционды модельдеу үшін белгілі және белгісіз ақша төлемдері бар ақша ағындарының белгілі модельдері жеткіліксіз екені анықталды.

Ақша төлемдері бар ақша ағындарының құнын бағалау әдістерін 1973 жылы Ф. Блэк пен М. Шолес әзірлеп, осылайша опциондардың баға белгілеу теориясының негізі қаланды, Ол Блэк-Шолес моделі деп аталды.

Опционның құнын бағалау әдісінің маңызын бағалау қиын. Оның пайда болуы осы контрактілерді сатуды жаңа, ұйымдастыру деңгейіне көтерді. 1973 жылы Чикагоның сауда кеңесі, яғни Чикаго опцион биржасын құрды, яғни тіркелген акциялардың опциондары сатылатын ұйымдастырылған нарықты қалыптастырды. 1980-ші жылдардың басында көптеген биржалар осы тәжірибені үйренді. Сол уақытта қазынашылық облигациялар мен вексельдер, шетелдік валюта, пайыздық ставка сияқты басқа да қаржы құралдары мен опциондар пайда болды.

Қарастырылған тұжырымдамалар бүгінгі күні бүкіл әлемнің қаржыгерлері көптеген нақтылы проблемаларды шешу үшін кеңінен қолданатын жаңа классикалық қаржы теориясының негізін құрады. Алайда қолданбалы саладағы жаңа классикалық теорияның шүбәсіз табысымен қатар, қаржы жұмыскерлері ол негізделген шынайы мінсіз модельдерге байланысты оның көп шектеулерімен де қақтығысты. Қазіргі кезеңде экономист-ғалымдар мен қаржыгерлер нақты қажеттілікке жауап беретін және жаңа классикалық теориялық конструкциялармен үйлеспейтін көп фактілерді түсіндіруге мүмкіндік беретін модельдер мен теорияларды әзірлеу саласында ғылыми ізденіспен айналысуда.

1.4.Корпоративтік қаржының заманауи теориялары

Корпоративтік қаржы теориясының одан арғы дамуы экономикалық теориядағы институционализм деп аталатын оның жаңа бағытының қалыптасуымен байланысты. Аталмыш бағыт жаңа классикалық қаржыға сыни көзқарастың негізінде қалыптасты және онда қоғамның институционалдық құрылымының ерекшеліктерін ескеру қарастырылады. Осы теорияға сәйкес шешім қабылдау үшін конституциялық, мүлік және келісімшарттық құқықта, салық салу жүйесінде, бухгалтерлік есепте және т.б. белгіленген нормаларды, стандарттар мен ережелерді ескеру қажет.

Институционализм теориясында фирманың таңдау және сол немесе басқа келісімшарт түрлерін жасау арқылы осы институттардың жұмыс істеуінен қосымша пайда алуына ерекше назар аударылады. Қоғамдық институттар жүйесі нарықтың жұмысын жеңілдетуге және осы теорияның жақтаушылардың ойынша қоғам ресурстарын оңтайлы пайдалануға және тәуекелдерді төмендетуге ықпал етуі тиіс. Қолданбалы экономикалық ғылымның бірнеше бағыты қазіргі заманғы ғылыми жорамалдарға негізделеді. Атап айтқанда, корпоративтік қаржыда – бұл салықты жоспарлау, есептік және қаржы саясатын әзірлеу, келісімшарттық құқық, есеп айырысу жүйесі және т.б.

Алайда атап өтілген функцияларды толыққанды орындау үшін келесі талаптарға жауап беретін тиімді нормаларды іріктеу механизмінің болуы тиіс:

- құқықтық және нормативтік жүйелер келісімшарттардың кедергісіз орындалуын қамтамасыз ете отырып, трансакциялық шығындардың төмендеуіне ықпал етуі тиіс;

- меншік иелерінің құқықтары анықталып, сенімді қорғалуы тиіс;

- трансакциялық шығындар жоғары болған жағдайда (яғни, таңдау еркіндігі шектелгенде) заңнамада контрагенттердің өзара ықпалдасуының нысандары мен тәсілдері белгіленуі тиіс.

Институционализм ережелерінің басқа тобында компания ішінде келісімшарттық негізде тартылған экономикалық агенттер қатысатын ұйымдастыру құрылымдары мен экономикалық қатынастарды зерттеу қажет екендігі нақтыланады. Осы көзқарасқа сәйкес компания – бұл келісімшарттар

желісі. Ол трансакциялық шығындарды барынша үнемдеуді қамтамасыз ететін оңтайлы келісімшарт нысанын таңдау мақсатын қояды. Осы орайда трансакциялық тәсілдеменің негізін қалаушы болып 1937 жылы жарияланған «Фирма табиғаты» еңбегінің авторы, Нобель сыйлығының лауреаты Р. Коуз саналады.

Қаржы саласында қазіргі кезеңнің апологеті Р. Мертон, Э. Ло, Р. Шиллер және т.б. жаңа институционалдық теорияның ықпалына сәйкес трансакциялық шығындарды үнемдеу критерийі кейін кәсіпорын мен оның қаржы құрылымын оңтайлы ұйымдастыру нысанын (холдинг, топ және тағы басқа корпоративтік құрылым құрған кезде) таңдау жөнінде шешім қабылдау кезінде кең қолданылды. Қоғамдық институттардың нарықта және компания ішінде ақпарат бөлуге ықпал ететіні жөніндегі идея корпоративтік қаржының басқа негізін қалаушы теорияларында – агенттік қатынастар мен асимметриялық ақпарат теориясында көрініс тауып, одан әрі дамыды.

Агенттік қатынастар теориясында меншік пен бақылауды бөлу проблемасын шешу қарастырылады. Ол меншік иелерінің өз компанияларын дербес басқаруға өте сирек қабілетті және басқару жөніндегі өз өкілеттіктерін жалдамалы менеджер-мамандарға табыстауға мәжбүр болады. Жалдамалы менеджерлерде (немесе агенттерде) кәсіпорын жөнінде көп көлемді ақпараттар болады және олар әруақытта меншік иелерінің әл-ауқатын барынша арттыру мақсатына сәйкес іс-қимыл жасамайды. Осының нәтижесінде «агенттер дауы» туындайды. Меншік иелері мен кредиторлардың мүдделерін саралаудан да осындай даулар туындайды. Агенттер қатынасы теориясының негізгі ережелері М. Джессинг пен У. Меклиннің еңбектерінде 1976 жылы және Ю. Фамның еңбегінде 1980 жылы қарастырылды. Осы еңбектер меншік иелерінің мүддесінде осындай дауларды деңгейлестіру нысандары мен тәсілдерін зерттеуге арналған. Туындайтын дауларды шешу үшін менеджерлерді акционерлер мен кредиторлардың мүддесінде жұмыс істеуге ынталандыратын механизмдер: ынталандырма, шектеу, жазалау пайдаланылады.

Менеджерлер үшін ұйым қызметінің тиімділігі мен нәтижелігінің көрсеткіштерінің негізінде кәсіпорынның акцияларын сатып алу, опциондары немесе акциялардың марапаттау пакеті түріндегі ынталандыру жүйелері қолданылуы мүмкін. 1973 жылы Нобель сыйлығының лауреаты Л. Гурвиц ынталандыру механизмдерін әзірлеу (mechanism design) бағытындағы жаңа институционалдық теорияны дамытуға үлесін қосты.

Шектеу ретінде кәсіпорын басшылығымен байланыс жасау немесе акционерлердің жыл сайынғы жиналыстарында дауысқа салынуы тиіс ұсыныс енгізу арқылы акционерлердің басқаруға тікелей араласуы туралы ұйғарым қабылдануы мүмкін.

Атап өтілген механизмдерді пайдалану агенттіктік шығындардың пайда болуына әкеп соқтырады. Оларға мыналар жатады:

- менеджерлердің қызметін бақылауға жұмсалатын шығыс. Мысалы, аудиторлық тексеру жүргізу шығыстары

- менеджерлердің ұнамсыз қылығын шектейтін ұйымдастыру құрылымын құру шығыстары, мысалы, басқарма құрамына сыртқы инвесторларды енгізу;

- менеджерлердің қызметін ынталандыру жүйесін құру шығыстары.

Агенттік шығындар пайданың өсуімен жабылғанға дейін ақталады. Осындай даулардың алдын алу мен оларды реттеуде корпоративтік заңнама мен бағалы қағаздар нарығының қызметі туралы заңнама маңызды рөл атқарады.

2008-2009 жылдардағы қаржы дағдарысы нағыз қызған кезде АҚШ-тың сот билігі Morgan Stanley банкі мен Moody's Investors Service және Standard&Poor's (S&P) екі ірі рейтинг агенттігі инвесторлардың ұжымдық талабы бойынша жауапкер болатынын хабар етті. Қаржы компаниялары клиенттерден бағалы қағаздарға салынған қаражатпен, тәуекелді ипотекалық кредиттермен байланысты қауіп-қатердің дәрежесін жасыруға әрекет еткен деген айып тағылды.

Сондай-ақ дамыған елдерде агенттік дауларды тегістеу құралы ретінде ішкі регламенттер жүйесі мен корпоративтік мінез-құлық кодексі бағалы қағаздар нарығына қатысушыларға сақтауға ұсынылған және инвесторлардың құқықтарын қорғауға, сондай-ақ корпоративтік басқарудың басқа да аспектілерін жақсартуға бағытталған ережелер жиынтығы кеңінен пайдаланылады.

Ақпараттың асимметриялық теориясы нарыққа қатысушылардың бөлігінің оның басқа қатысушыларына қарағанда сатылатын тауардың сапасы жөнінде көп дәрежеде хабардар екеніне негізделеді. Ақпараттың асимметриялық теориясының негізін қалаушы 1963 жылы осы проблемаға арналған өзінің алғашқы еңбегін жариялаған К. Эрроу саналады. 1970 жылы Дж. Акерлоф асимметриялық ақпараты бар нарықтың моделін әзірлеп, осындай нарықта тауардың бағасы төмендеуі мүмкін, ең соңында нарық сыртқы берешекті өтей алмайтын жағдайға жетуі мүмкін. Қаржы нарықтарына қатысты айтатын болсақ, ақпараттың асимметриялығы компания менеджерлері мен осы компанияның акцияларын сатып алатын инвесторлардың арақатынасы байқалады. Менеджерлер инвесторларға қарағанда компанияның даму келешегі жөнінде анағұрлым көп біледі. Дж. Акерлофтың теориясына сәйкес акциялар бағамының өсуін және акционерлердің байлығын ұлғайту үшін ақпараттың асимметриялық дәрежесін төмендету керек. Қоғамды компанияның жай-күйі жөнінде хабардар ету асимметриялықты төмендетудің ең қарапайым тәсілі болып табылады. Мамандар инвестициялық қоғам үшін оң дабыл жүйесін пайдалануды ұсынды. Дабыл деп инвесторларға компанияның болашақтағы дамуының жақсы келешегіне көз жеткізетін қайсыбір корпоративтік іс-қимылдарын атайады. Мысалы, мұндай дабылға дивидендтердің көлемін арттыруды жатқызуға болады.

Ағымдағы мезетте ақпараттық асимметрияны төмендету механизмі корпоративтік қаржыны басқаруда өте маңызды рөл атқарады және оны

шетелдік те, сондай-ақ отандық компаниялардың менеджерлері кеңінен қолданады.

Осы орайда экономикалық субъектілердің ұтымдылығы көптеген экономист-ғалымдар сынаған классикалық қаржы теориясының ең басты жорамалы болып табылады.

Барлық жаңа классикалық теорияларда экономикалық субъектілер ұтымды шешім қабылдайды. Қаржы нарығына қатысты алғанда бұл біріншіден, нарыққа барлық қатысушылардың келіп түскен ақпаратты «дұрыс» және бірдей қабылдайтынын, екіншіден, олардың субъектіден күтілетін барынша көп пайдалылыққа сәйкес келетін ішкі қарама-қайшы емес шешім қабылдайтынын білдіреді.

1970-ші жылдардың басында көптеген ғалымдар қаржы нарықтарына қатысушылардың ұтымдылығының жиі бұзылатынын байқады, сондықтан корпоративтік қаржының жаңа классикалық теориялары нақты жағдайды әр кезде дұрыс көрсетпейді. Қаржы нарықтарына қатысушылардың тиімсіздік проблемасының шешімі қаржыны мінез-құлық бойынша саралау теориясы ауқымында ұсынылды. Бұл жағдайда 1974 және 1979 жылдары психологтар А. Тверски мен Д. Канеман жариялаған еңбектер осы теорияның пайда болып, дамуына түрткі болды деп саналады. 2002 жылы Д. Канеман қаржыны мінез-құлық бойынша саралау саласындағы зерттеулері үшін Нобель сыйлығын алды.

Қаржыны мінез-құлық бойынша саралаудың негізгі жетістіктері қаржы саласында адамдар шешімдерді эмоцияның, қолданылатын стереотиптердің, бағалаудағы қателердің, кейде айқын қателіктердің ықпалымен қабылдайтынын түсінумен байланысты.

Қаржыны мінез-құлық бойынша саралауда нарыққа қатысушылардың мінез-құлқының ұтымсыздығын айғақтайтын, нарыққа қатысушылардың мінез-құлқының бірқатар сипаттамасы қарастырылады. Олардың кейбіреуін келтірейік:

- «тобыр нәтижесі» экономикалық субъектілер осы пікірдің қате екенін білсе де, оған басқалардың ықпал етуі байқалады;
- сомасы бойынша бірдей кіріске немесе қызмет ауқымына байланысты ысырапқа әртүрлі көзқарас таныту
- «ысырап нәтижесі» – ысырап адамдарды осындай кірістен гөрі қатты қынжылтады;
- сақтанымпаздық – экономикалық субъектілер жаңа ақпаратқа баяу ден қоюға бейім;
- «ашықтық нәтижесі» адамдардың толық алынбайтын ықтималдығы жоғары көп кірістен гөрі кепілді аз кірісті артық көруінде байқалады;
- «ресімдеу нәтижесі» адамдардың әртүрлі сипатталған проблеманы әрқалай қабылдауында байқалады.

Белгісіздік пен тәуекел жағдайында мінез-құлықтың ұтымсыздығы ерекше байқалады. Тиімсіздік көбінесе қаржы «көбігі» мен банкроттық

сияқты құбылыстардың себебіне айналады. Қаржыны мінез-құлық бойынша саралау теориясы нарыққа қатысушылардың мінез-құлқының осы ерекшеліктерін ескеруге және қабылданатын шешімдердің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Осы орайда 2008 жылы АҚШ-та басталып, бүкіл әлемді шарпыған әлемдік қаржы дағдарысы жаңа классикалық қаржы теориясының дәрменсіздігінің тағы бір өте сенімді дәлелі болып табылады. Осы дағдарыс үшін жауапкершілік АҚШ үкіметіне қаржы мәселелері бойынша консультация берген қайсыбір американдық университеттердің ғалым-экономистеріне жүктеледі. 2008 жылғы Нобель сыйлығының лауреаты және белгілі американдық колумнист П. Кругман өзінің мақаласында ғылыми консультанттардың жетілдірілген нарықтағы инвесторлардың тиімділігі мен нарықтың ақпараттық тиімділік гипотезасына негізделген жаңа классикалық қаржы теорияларының әділдігіне шамадан тыс сенетінін атап көрсетті. Бұл осы консультанттарға АҚШ-тың жылжымайтын мүлік нарығы мен биржадан тыс дефолттық своп нарығында пайда болып, жайлап келе жатқан дағдарыстың белгілеріне дұрыс ден қоюға мұрша бермеді.

П. Кругман соған сәйкес тиімді нарық олардың әділ (ішкі) құнымен үйлесетін активтердің нарық бағаларын қалыптастыратын капитал нарығының ақпараттық тиімділігінің гипотезасын сынға алды. Баға белгілеуге қатысты осы көзқарастың кемшілігі ретінде акция бағасының алыпсатарлық құрамдасының маңызын толық бағаламау болып табылады.

Интернет-компаниялардың акциялар нарығында 2000 жылы НАСДАК жүйесінде пайда болған «көбік» осы толық бағаламаудың айқын мысалы ретінде аталады.

Жаңа классикалық қаржыгерлердің нарықтың күшіне шамадан тыс сенуі мен оны мемлекеттік реттеудің қажеттілігін толық бағаламау дағдарысқа әкеп соқтырды, сонымен бірге дұрыс емес теорияларды қолдану салдарынан туындайтын қауіп-қатерлердің барын және жаңа, шынайы тірлікті неғұрлым толық сипаттайтын жаңа теориялар әзірлеу қажет екенін айғақтады.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Корпоративтік қаржымен байланысты нарықтық және континенталдық ғылыми мектептің ерекшелігін сипаттаңыз.
2. Капитал нарығында ақпараттың тиімділік түсінігі нені білдіреді?
3. Нарықтың ақпараттық тиімділігін қандай жағдай қамтамасыз етеді?
4. Экономикалық ақпарат тиімділігі мен мінсіз ақпарат тиімділігі арасындағы айырма шылығы қандай?
5. Жетілдірілген капитал нарығына сипаттама беріңіз.

6. Рынок капитал нарығы үшін құн теориясын қалыптастырушы негізгі модельдерді атаңыз.
7. Тәуекелділігі және қаржылық инструменттің табыстылығы арасындағы арақатынасты сипаттаңыз.
8. Агенттік жанжал дегеніміз не? Қаржы кооперациясының қаржы саласындағы екі маңызды агенттік жанжалды атаңыз.
9. Агенттік шығындар дегеніміз не және оларды кім көңгереді?

2-тарау. Қаржылық математиканың негіздері.

2.1. Ақшаның уақытша құны және қаржылық математиканың базалық түсініктері

2.2. Пайыздық мөлшерлемелерді есептеудің антисипативті және декурсивті әдістері

2.3. Ақшаның инфляциялық құнсыздану есебі

2.4. Аннуитеттер

2.1. Ақшаның уақытша құны және қаржылық математиканың базалық түсініктері

Ақшаның уақытша құны (ағыл. *time value of money*) – бұл қаржыдағы ең маңызды түсініктердің бірі. Бұл түсінікті 1202 жылы Леонардо Фибоначчи әзірлеп, негізін қалыптастырды. **Ақшаның уақытша құны** ақша пайда әкелуі тиіс дейді. Сондықтан қазіргі таңдағы ақша сомасы кейінге қалдырылған дәл осы сомадан құндырақ болады, себебі қазір салынған сома кейін пайда әкеледі.

Уақытша құнды жақсы түсіну үшін қарапайым мысал келтірейік.

Мысалы, екі адамды алайық: Серік пен Берік. Бастапқы сома (ағыл. *present value*) 5 000\$. Серік бұл ақшаны кейін, бес жылдан соң алуды ұйғарды, ал Берік оны қазір жай мөлшерлемен жылдық 12%-дық депозитке салды деп алайық. Серіктің ақшаны бес жылдан кейін алуға ұйғарғанын ескере отырып, оның ақшасының қазіргі таңдағы нақты құнын есептейік. Әрине, қазір Серік ештеңе алмағандықтан, бұл мысалда біз оның тек мүмкіндікті бастапқы сомасын ғана есептей аламыз. Бірақ бастапқы соманы есептеу (мейлі, мүмкіндікті болса да) егер Серік Берік сияқты соманы кезеңнің соңында 5000-ға өсіретіндей ақылды болса, оның қазір қанша алу керектігін түсінуімізге мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, ақшаны қазір салып, бес жыл өткен соң 5000 алу үшін қолында қанша қаржы болуы керек? Біздің мысалымыздағы жылдық мөлшерлеме еш өзгерген жоқ, 12%-ды құрайды.

$$S=P*(1+ni)$$

$$P=S/(1+ni)=5000/(1+0,12*5)=5000/1,6=3125$$

Сонымен, екінші нұсқаны таңдау (кейін төленетін сома) қазір алынатын 3125-ке тең. Енді негізгі сұраққа келейік: қайсысы жақсы, қазір алынатын 3125 пе әлде кейін төленетін 5000\$? Яғни, кейін төленетін 5000-ды алу қазір алынатын 3125-ті алумен барабар. Бұл тіпті инфляцияны есептемегеннің өзінде солай.

Пайыздар – капиталды әртүрлі формада (несиелер, кредиттер) қарызға беруден не болмаса өндірістік немесе қаржы сипатындағы инвестициядан түскен табыс.

Пайыздық мөлшерлеме – пайыздарды есептеудің қарқындылығын сипаттайтын шама.

Қарыздың бастапқы сомасының өсуі – бұл есептелген пайыздардың (табыстың) қосылу есебінен қарыз сомасының ұлғаюы.

Ұлғайту коэффициенті – бастапқы капиталдың қаншалықты өскенін көрсететін шама.

Есептеу кезеңі – пайыздар есептелетін уақыт аралығы, яғни пайыздар есептелетін уақыт мерзімі.

Есептеу аралығы – ол өткеннен кейінгі пайыздар есептелетін ең аз кезең.

Есептеудің декурсивті әдісі (кредиттік пайыз) – пайыздар есептеудің әрбір аралығының соңында есептеледі. Кредиттік пайыз – белгілі бір аралықта есептелген соманың аталмыш аралықтың бас кезінде болған сомаға қатынасы.

Есептеудің антисипативті әдісі (есептік мөлшерлеме) – пайыздар есептеудің әрбір аралығының бас кезінде есептеледі. Есептік мөлшерлеме – есептеудің белгілі бір аралығында төленген табыс сомасының осы аралық өткеннен кейін ұлғайған сома мөлшеріне қатынасы.

Жай пайыздық мөлшерлеме – пайыздық мөлшерлеме есептеудің барлық кезеңінде бірдей бастапқы ақша сомасына қолданылады.

Күрделі пайыздық мөлшерлеме – есептеудің әрбір аралығы өткеннен кейін келесі аралықта пайыздардың қарыздың сомасына және пайыздардың алдыңғы аралықтарына есептелген сомасы.

Түсінікті болу үшін жай мөлшерлеме бойынша есептеудің декурсивті әдісін алып қарастырайық. Мысалы үшін, 10% жай жылдық кредиттік мөлшерлемемен 36 айға 10 000 доллар көлемінде кредит алдыңыз делік.

$$\text{Яғни, } S=10000*(1+3*0,1)=10000*1,3=13000.$$

Пайыздар – бұл салынған капитал мен ұлғайған соманың арасындағы айырмашылық – 3000.

Пайыздық мөлшерлеме – 10%

Бастапқы соманың өсуі – 13000

Ұлғайту коэффициенті – 1,3

Кезең – 36 ай

Есептеу аралығы – 1 жыл

2.2. Пайыздық мөлшерлемелерді есептеудің антисипативті және декурсивті әдістері

Декурсивті	Жай (i)	Күрделі (i_c)
	Өсірілген сома	

	<p> $S = P + I = P + I_2 = P + n \cdot i \cdot P = P(1 + ni)$ $S = P(1 + ni)$ </p> <p>Егер есептеудің әртүрлі аралығында әртүрлі пайыздық мөлшерлемелер қолданылатын болса, онда келесі формула пайдаланылады:</p> <p>Бірінші аралықтың соңында:</p> $I_1 = Pn_1i_1,$ $I_2 = Pn_2i_2$ <p>сәйкесінше, пайыздық табыстың жалпы сомасы тең болады:</p> $I = P \left(\sum_{t=1}^N n_t i_t \right)$ <p>Және де ұлғайған сома келесіні құрайтын болады:</p> $S = P + I$ $S = P + P \left(\sum_{t=1}^N n_t i_t \right);$ $S = P \left(1 + \sum_{t=1}^N n_t i_t \right)$	<p> $(1 + ni)$ Күрделі кредиттік мөлшерлемені есептеген кезде қарыздың сомасына алдыңғы аралықта есептелген пайыздарды қосып есептеу, басқаша айтқанда «пайызға пайызды» есептеу қағидаты қолданылады </p> $S_1 = P(1 + i_c) \text{ (бірінші жылы)}$ $S_2 = S_1(1 + i_c) = P(1 + i_c)^2$ <p>(екінші жылы)</p> $S_3 = S_2(1 + i_c) = P(1 + i_c)^3$ <p>(үшінші жылы)</p> <p>Есептеу кезеңінің соңында ұлғайған соманы құрайды:</p> $S = P(1 + i_c)^n$ <p>Немесе жылдан үздік есептеу (тоқсан, ай, күн) аралығында:</p> $S = P(1 + j/m)^m$ <p>Пайыздар үздіксіз өскенде, яғни m шексіздікке (мерзімі шектеусіз), ал есептеу аралығының ұзақтығы нөлге ұмтылса, яғни есептеу аралығы шектеусіз:</p> $S = P \cdot \lim_{m \rightarrow \infty} (1 + j/m)^m;$ $\lim_{m \rightarrow \infty} (1 + \frac{1}{m})^m = e;$ $\lim_{m \rightarrow \infty} (1 + j/m)^m = e^{jn};$ $S = P \cdot e^{jn}$ <p>Егер есептеудің</p>
--	--	---

		<p>эртүрлі аралығында пайыздық мөлшерлемелер сан алуан болатын болса, онда:</p> $S_1 = P(1 + n_1 i_1)$ <p>есептеудің бірінші аралығында</p> $S_2 = P(1 + n_1 i_1)(1 + n_2 i_2)$ <p>екінші аралықта және т.б. Ал кезеңнің аяғында ұлғайған сома келесіні құрайды:</p> $S_2 = P \sum_{r=1}^N (1 + n_r i_r)$
<p>Дисконттау операциясы P</p> $S = P \times K_n$ $S = P / K_n$		
	$P = S / (1 + ni)$	$P = S / (1 + i_c)^n$ $P = S / (1 + i / m)^{nm}$
<p>Ұлғайту коэффициенті $k_n = \frac{S}{P}$</p>		
	$k_n = 1 + ni$ $k_n = 1 + \sum n_i i_i$	$k_{nc} = (1 + i_c)^n$ $k_{nc} = (1 + j / m)^{nm}$ $k_{nc} = \prod_{r=1}^N (1 + n_r i_{cr})$ $k_{nc} = e^{jn}$ $k_{nc} = (1 + i_c)^{nf} (1 + i_c n_b)$ $k_{nc} = (1 + j / m)^{nm} (1 + l \cdot j / m)$
<p>Мерзімді (кезеңді) анықтау (n)</p>		
	$S = P(1 + ni);$ $1 + ni = \frac{S}{P};$ $ni = \frac{S}{P} - 1;$ $n = \frac{\frac{S}{P} - 1}{i};$	$S = P(1 + i_c)^n$ $(1 + i_c)^n = \frac{S}{P};$ <p>Дәрежедегі белгісіз мәліметті табу үшін натуралды логарифмдерді табамыз:</p>

	$n = \frac{\frac{S}{P} - 1}{i} \cdot \frac{P}{P};$ $n = \frac{\left(\frac{S}{P} - 1\right) \cdot P}{i \cdot P};$ $n = \frac{S - P}{P \cdot i}$	$n = \frac{\ln S / P}{\ln(1 + i)}$ <p>немесе жылдан артық есептеу аралығындағы күрделі мөлшерлеме жағдайында:</p> $S = P(1 + j/m)^{nm}$ $(1 + j/m)^{nm} = \frac{S}{P};$ $nm = \frac{\ln S / P}{\ln(1 + j/m)};$ $n = \frac{\ln S / P}{m \cdot \ln(1 + j/m)};$
Пайыздық мөлшерлемені анықтау		
	$S = P(1 + ni);$ $1 + ni = \frac{S}{P};$ $ni = \frac{S}{P} - 1;$ $i = \frac{\frac{S}{P} - 1}{n};$ $n = \frac{\frac{S}{P} - 1}{i} \cdot \frac{P}{P};$ $n = \frac{\left(\frac{S}{P} - 1\right) \cdot P}{n \cdot P};$ $i = \frac{S - P}{P \cdot n}$	$S = P(1 + i_c)^n$ $(1 + i_c)^n = \frac{S}{P};$ $1 + i_c = \sqrt[n]{\frac{S}{P}}$ $i_c = \sqrt[n]{\frac{S}{P}} - 1$ <p>Жылдан артық есептеу аралығындағы күрделі мөлшерлеме жағдайында:</p> $S = P(1 + j/m)^{nm}$ $(1 + j/m)^{nm} = \frac{S}{P};$ $1 + j/m = \sqrt[nm]{\frac{S}{P}};$ $j/m = \sqrt[nm]{\frac{S}{P}} - 1;$ $j = m \left(\sqrt[nm]{\frac{S}{P}} - 1 \right)$
		<p>69/72 ереже</p> $\left. \begin{aligned} n &= \frac{72}{i_c} \\ n &= \frac{69}{i_c} + 0,35 \end{aligned} \right\} i < 100\%$
Өсірілген сома S		

Антисипативті	$S = P + D;$ Мұнда: “P” – нақты алынатын сома, ал “D” – аралықтың ең басында төленетін дисконт	Күрделі есептік мөлшерлемені есептеген кезде қарыздың сомасына алдыңғы аралықта есептелген пайыздарды қосып есептеу, басқаша айтқанда «пайызға пайызды» есептеу қағидаты қолданылады: $S_1 = \frac{P}{1 - d_c}$
	$P = S - D;$ $D = ndS$ $P = S - ndS;$ $P = S(1 - nd);$ $S = P/(1 - nd)$	Бірінші аралықтың өтуі бойынша $S_1 = \frac{S_2}{1 - d_c} = \frac{P}{(1 - d_c)^2}$ Екінші аралықтың өтуі бойынша және т.б.; күрделі кредиттік пайыздардың ұқсас жағдайында кезең соңындағы өсірілген сома келесіні құрайды: $S = P/(1 - d)^n$ Жылдан артық есептеу аралығында: $S = P/(1 - f/m)^{nm}$
	Дисконттың сомасы D	
	$D = S - P;$ $D = nD_c = ndS$	
	Дисконттау операциясы P	
$P = S - D$ $D = ndS$ $P = S - ndS$ $P = S(1 - nd)$	$P = S(1 - d)^n$ $P = S(1 - f/m)^{nm}$	
Ұлғайту коэффициенті k_n		

	$k_n = \frac{S}{P};$ $S = P/a$ <p>а – дисконттау коэффициенті</p> $k_n = \frac{P/a}{P} = \frac{P}{a} \cdot \frac{1}{P} = \frac{1}{a}$	
	$k_n = \frac{1}{1-nd}$	$k_{nc} = \frac{1}{(1-d)^n}$ $k_{nc} = \frac{1}{\prod(1-n^r d^r)^n}$ $k_{nc} = \frac{1}{(1-f/m)^{nm}}$ $k_{nc} = \frac{1}{(1-f/m)^{nm}(1-l \cdot f/m)}$ <p>Егерде есептеу аралығының саны нақты болмаған жағдайда:</p> $k_{nc} = \frac{1}{(1-d)^{n_a}(1-dn_b)}$
Мерзімді (кезеңді) анықтау (n)		
	$S = P/(1-nd);$ $1-nd = \frac{P}{S};$ $-nd = \frac{P}{S} - 1;$ $(-nd) \cdot (-1) = \left(\frac{P}{S} - 1\right) \cdot (-1);$ $nd = 1 - \frac{P}{S};$ $n = \frac{1 - \frac{P}{S}}{d} \cdot \frac{S}{S}$ $n = \frac{\left(1 - \frac{P}{S}\right) \cdot S}{d \cdot S};$ $n = \frac{S - P}{S \cdot d}$	$P = S(1-d)^n;$ $(1-d)^n = \frac{P}{S};$ <p>Дәрежедегі белгісіз мәліметті табу үшін натуралды логарифмдерді табамыз:</p> $n = \frac{\ln P/S}{\ln(1-d)}$ <p>Жылдан артық есептеу аралығында:</p> $P = S(1-f/m)^{nm};$ $(1-f/m)^{nm} = \frac{P}{S};$ $nm = \frac{\ln P/S}{\ln(1-f/m)};$

		$n = \frac{\ln P/S}{m \cdot \ln(1 - f/m)}$
Пайыздық мөлшерлемені анықтау		
$S = P/(1 - nd);$ $1 - nd = \frac{P}{S};$ $-nd = \frac{P}{S} - 1;$ $(-nd) \cdot (-1) = \left(\frac{P}{S} - 1\right) \cdot (-1);$ $nd = 1 - \frac{P}{S};$ $d = \frac{1 - \frac{P}{S}}{n} \cdot \frac{S}{S};$ $d = \frac{\left(1 - \frac{P}{S}\right) \cdot S}{n \cdot S}$ $d = \frac{S - P}{S \cdot d}$	$P = S(1 - d)^n;$ $(1 - d)^n = \frac{P}{S};$ <p>Екі бөлікті де $\sqrt[n]{\quad}$; түбірге енгізу арқылы дәрежеден құтыламыз</p> $1 - d = \sqrt[n]{\frac{P}{S}}$ $d - 1 = \sqrt[n]{\frac{P}{S}}$ <p>Немесе жылдан артық есептеу аралығының ұқсас жағдайында:</p> $f = m \left(1 - \sqrt[n]{\frac{P}{S}}\right)$	

i – кредиттік мөлшерлеменің салыстырмалы шамасы, %

d – есептік мөлшерлеменің салыстырмалы шамасы, %

n – есептеу кезеңі

m – есептеу аралығы

I/D – есептеу кезеңіндегі пайыздық ақшаның жалпы сомасы

P – бастапқы капитал/ақша сомасы

S – өсірілген сома

ҰК – ұлғаю коэффициенті

j/f – атаулы жылдық мөлшерлеме

Баламалы пайыздық мөлшерлемелер – бұл пайдаланылуы біртекті бастапқы жағдайларда бірдей қаржы нәтижелерін беретін алуан түрлі пайыздық мөлшерлемелер.

1) Жай есептік және кредиттік мөлшерлемелердің баламалылығы

$$S = P(1 + ni)$$

$$S = P/(1 + nd)$$

Бірдей шарттар жағдайында, яғни бастапқы сома бірдей болған кезде баламалы пайыздық мөлшерлеме келесідей анықталады:

$$(1 + ni) = \frac{1}{(1 - nd)}$$

$$\begin{aligned}
(1 + ni)(1 - nd) &= 1 \\
1 - nd + ni - n^2 di &= 1 \\
ni - nd - n^2 di &= 0 \\
n(i - d - ndi) &= 0/n \\
i - d - ndi &= 0 \\
i &= d + ndi; \\
i &= d(1 + ni);
\end{aligned}$$

$$(1 + ni) = \frac{1}{(1 - nd)}$$

$$i = d \cdot \frac{1}{(1 - nd)}$$

$$i = \frac{1}{1 - nd}$$

Баламалы есептік мөлшерлемені анықтаған кезде:

$$(1 + ni) = \frac{1}{(1 - nd)}$$

$$(1 + ni) \cdot (1 - nd) = 1$$

$$i - d - ndi = 0$$

$$d = i - ndi = i(1 - nd)$$

$$(1 + ni) = \frac{1}{(1 - nd)}$$

$$1 - nd = \frac{1}{1 + ni}$$

$$d = i \cdot \frac{1}{(1 + ni)}$$

$$d = \frac{1}{1 + ni}$$

2) Жай және күрделі кредиттік мөлшерлемелердің баламалылығы

$$S = P(1 + ni)$$

$$S = P(1 + i)^n$$

Аталмыш күрделі есептік мөлшерлемелердегі жай кредиттік мөлшерлемелердің баламалылығын анықтау үшін баламалылық теңдеуін құрастырамыз:

$$(1 + ni) = (1 + i_c)^n;$$

$$ni = (1 + i_c)^n - 1;$$

$$i = \frac{[(1 + i_c)^n - 1]}{n}$$

Егер жай кредиттік мөлшерлеме берілген, бірақ оған балама күрделі есептік мөлшерлемені анықтау қажет болса, онда:

$$(1 + ni) = (1 + i_c)^n;$$

$$1 + i_c = \sqrt[n]{(1 + ni)}$$

$$i_c = \sqrt[n]{1 + ni} - 1$$

Егер күрделі кредиттік мөлшерлеме бойынша есептеу аралығы жылдан артық болса, онда жай кредиттік мөлшерлеме келесідей анықталады:

$$S = P(1 + ni)$$

$$S = P(1 + j/m)^{mn}$$

$$1 + ni = (1 + j/m)^{mn};$$

$$ni = (1 + j/m)^{mn} - 1;$$

$$i = \frac{(1 + j/m)^{mn} - 1}{n}$$

Бұған қарама-қарсы жағдай туындаса, яғни пайыздың жай кредиттік мөлшерлемесі берілген, бірақ есептеу аралығы жылдан артық оған балама күрделі кредиттік мөлшерлемені анықтау қажет болса, онда баламалылықтың келесі теңдеуі пайдаланылады:

$$1 + ni = (1 + j/m)^{mn};$$

$$1 + j/m = \sqrt[mn]{1 + ni};$$

$$j/m = \sqrt[mn]{1 + ni} - 1;$$

$$j = m(\sqrt[mn]{1 + ni} - 1)$$

3) Егер күрделі кредиттік мөлшерлемеге балама есептеу аралығы бір жыл, бірақ есептеу аралығы жылдан артық күрделі кредиттік мөлшерлемені анықтау қажет болса, онда баламалылықтың келесі теңдеуі пайдаланылады:

$$S = P(1 + i_c)n$$

$$S = P(1 + j/m)^{mn}$$

$$(1 + i_c)^n = (1 + j/m)^{mn};$$

$$1 + i_c = \sqrt[n]{(1 + j/m)^{mn}}$$

$$1 + i_c = (1 + j/m)^m;$$

$$i_c = (1 + j/m)^m - 1$$

Аталмыш мөлшерлеме күрделі пайыздардың тиімді мөлшерлемесі деп аталады.

4) Күрделі есептік және кредиттік мөлшерлемелердің баламалылығы Аталмыш күрделі есептік мөлшерлемені анықтаған кезде баламалы күрделі кредиттік мөлшерлеме былай анықталады:

$$S = (1 + i_c)^n$$

$$S = \frac{P}{(1 - d_c)^n}$$

$$(1 + i_c)^n = \frac{1}{(1 - d_c)^n}$$

Теңдеудің екі бөлігін де $\sqrt[n]{\quad}$; түбірге енгіземіз:

$$(1+i_c)^n = \frac{1}{(1-d_c)^n};$$

$$(1+i_c) \cdot (1-d_c)^n = 1;$$

$$1-d_c+i_c-i_c d_c = 0;$$

$$1 = d_c + i_c d_c;$$

$$i_c = d_c(1+i_c);$$

$$(1+i_c) = \frac{1}{(1-d_c)^n};$$

$$i_c = d_c \cdot \frac{1}{(1-d_c)^n};$$

$$i_c = \frac{d_c}{1-d_c}$$

Егер пайыздың күрделі кредиттік мөлшерлемесі берілген, ал оған балама пайыздың күрделі есептік мөлшерлемесін анықтау қажет болса, онда келесі формула пайдаланылады:

$$i_c - d_c - i_c d_c = 0;$$

$$d_c = i_c - i_c d_c;$$

$$d_c = i_c(1-d_c);$$

$$(1-d_c) = \frac{1}{(1+i_c)};$$

$$d_c = i_c \cdot \frac{1}{(1+i_c)};$$

$$d_c = \frac{i_c}{1+i_c}$$

5) Теңгермелі мөлшерлеме. Бізге кейін, бірақ үлкен соманы ма әлде ертерек, алайда аз соманы төлеген тиімдірек пе, соны анықтайтын жағдай туындап тұр. Яғни, $S_2 > S_1$ және $n_2 > n_1$ болса, n_2 арқылы S_2 төлеген, немесе ертерек n_1 арқылы S_1 аз ғана соманы төлеген тиімдірек пе, соны анықтау қажет. Яғни, мұндай шешім қабылдау үшін бұл мәндердің қазіргі кездегі шамаларын анықтау керек. Мұндай жағдайда екі мәннің де қазіргі кездегі шамалары, яғни $P_1 = P_2$ сәйкес келетін жайтты сипаттайтын теңгермелі мөлшерлеме анықталады:

$$P_1 = \frac{S_1}{(1+i_c)^{n_1}};$$

$$P_1 = \frac{S_2}{(1+i_c)^{n_2}}$$

Онда теңгермелі мөлшерлеме мен $P_1 = P_2$ қанағаттандыратын шартты анықтайық:

$$\frac{S_1}{(1+i_0)^{n_1}} = \frac{S_2}{(1+i_0)^{n_2}}$$

$$S_1 \cdot (1+i_0)^{n_2} = S_2 \cdot (1+i_0)^{n_1};$$

$$S_2 = \frac{S_1 \cdot (1+i_0)^{n_2}}{(1+i_0)^{n_1}}$$

$$\frac{S_2}{S_1} = (1+i_0)^{n_2-n_1};$$

$$1+i_0 = \sqrt[n_2-n_1]{\frac{S_2}{S_1}}$$

$$i_0 = \sqrt[n_2-n_1]{\frac{S_2}{S_1}} - 1$$

Яғни, $i_c < i_0$ барлығында немесе теңестіретіннен аз күрделі мөлшерлемеден аз мерзімге аз сома алған тиімдірек болады. Ал егер $i_c > i_0$ болса, онда үлкен мерзімге үлкен сома алған дұрыс.

2.3. Ақшаның инфляциялық құнсыздану есебі

Инфляцияның қарқыны (a)	
<i>Инфляцияны есептегендегі сома</i>	– <i>Инфляцияны</i>
<i>есептемегендегі сома</i>	<i>S</i>
<i>Инфляцияны есептемегендегі сома</i>	

Инфляцияны есептегендегі өсірілген сома тең болады:

$$S_a = S + \Delta S = S + S \cdot a = S(1+a) = S \cdot I_n$$

Инфляция индексі $I_n = 1 + a$

Егер есептеу кезеңі тұтас сан болмаса $I_n = (1+a)^{n_a} (1+n_b a)$

Егер бір жылдан аз аралықтағы инфляцияның деңгейі берілген болса

$$I_n = (1+a_m)^m.$$

Фишер формуласы:

$$S_a = P(1+i_a);$$

$$S_a = S(1+a) = P(1+i)(1+a);$$

$$1+i_a = (1+i)(1+a);$$

$$i_a + 1 = 1 + a + i + ia;$$

$$i_a = i + a + ia$$

$a + ia$ мәні инфляциялық шығындарды өтеу үшін табыстылықтың нақты мөлшерлемесіне қосылуы тиіс шама болып табылады.

Инфляцияны есептегендегі кредиттік мөлшерлеме:

Инфляцияны есептегендегі жай есептік мөлшерлеме:

$$1 + ni = (1 + ni) \cdot I_n;$$

$$ni_a = (1 + ni) \cdot I_n - 1;$$

$$i_a = \frac{(1 + ni)I_n - 1}{n}$$

Инфляцияны есептегенде есептеудің жыл сайынғы аралығы бар пайыздардың күрделі кредиттік мөлшерлемесі:

$$(1+i_{ca})^n = (1+i_c)^n \cdot I_n;$$

$$1+i_{ca} = \sqrt[n]{(1+i_c)^n \cdot I_n}$$

$$1+i_{ca} = (1+i_c) \sqrt[n]{I_n};$$

$$i_{ca} = (1+i_c) \sqrt[n]{I_n} - 1$$

Инфляцияны есептегенде есептеу аралығы бар пайыздардың күрделі кредиттік мөлшерлемесі:

$$(1+j/m)^{mn} = (1+j/m)^{mn} \cdot I_n;$$

$$1+j_a/m = \sqrt[mn]{(1+j/m)^{mn} \cdot I_n}$$

$$1+j_a/m = (1+j/m) \sqrt[mn]{I_n};$$

$$j_a/m = (1+j/m) \sqrt[mn]{I_n} - 1$$

$$j_a = m[(1+j/m) \sqrt[mn]{I_n} - 1];$$

Инфляцияны есептегендегі есептік мөлшерлеме

Инфляцияны есептегендегі жай есептік мөлшерлеме:

$$\frac{1}{1-nd_a} = \frac{1}{1-nd} \cdot I_n = \frac{I_n}{1-nd}$$

$$(1-nd_a) \cdot I_n = 1-nd;$$

$$1-nd_a = \frac{1-nd}{I_n};$$

$$nd_a = 1 - \frac{1-nd}{I_n} \Bigg\} / n;$$

$$d_a = \frac{1}{n} - \frac{1-nd}{n \cdot I_n};$$

$$d_a = \frac{1}{n \cdot I_n} - \frac{1-nd}{n \cdot I_n};$$

$$d_a = \frac{I_n - 1 + nd}{In \cdot n};$$

Инфляцияны ескере отырып жыл сайынғы аралықты есептеудің пайыздарды күрделі есептеу мөлшерлемесі:

$$\frac{1}{(1-d_{ca})^n} = \frac{I_n}{(1-d_c)^n};$$

$$(1-d_{ca})^n = \frac{(1-d_c)^n}{I_n};$$

$$1-d_{ca} = \sqrt[n]{\frac{(1-d_c)^n}{I_n}};$$

$$1-d_{ca} = (1-d_c) \cdot \sqrt[n]{\frac{1}{I_n}} = (1-d_c) \cdot \frac{1}{\sqrt[n]{I_n}};$$

$$d_{ca} = 1 - \frac{1-d}{\sqrt[n]{I_n}}$$

Инфляцияны есептегендегі жыл сайынғы аралығы бар пайыздардың күрделі кредиттік мөлшерлемесі:

$$\frac{1}{(1-f_a/m)^{mm}} = \frac{I_n}{(1-f/m)^{mm}};$$

$$(1-f_a/m)^{mm} = \frac{(1-f/m)^{mm}}{I_n};$$

$$(1-f_a/m) = \sqrt[mm]{\frac{(1-f/m)^{mm}}{I_n}} = (1-f_a/m) \cdot \sqrt[mm]{\frac{1}{I_n}} = \frac{(1-f/m)^{mm}}{\sqrt[mm]{I_n}};$$

$$f_a = m \left(1 - \frac{1-f/m}{\sqrt[mm]{I_n}} \right)$$

2.4. Аннуитеттер

Аннуитет (қаржы рентасы) – белгілі бір жылдар аралығындағы төленетін тең аралықтағы тізбектік төлемдер арасындағы бір бағыттағы төлемдер ағыны.

Постнумерандо аннуитеті (қарапайым) – аралықтар соңында жүзеге асырылатын төлемдер.

Барлық аннуитеттің ұлғайған сомасы:

Пайыздар есептелетін бірінші төлемнің сомасы келесіні құрайды:

$$S_1 = P (1+i_c)^{n-1};$$

Екінші төлем үшін пайыздар бір жылға аз есептеледі:

$$S_{2l} = P (1+i_c)^{n-l} \text{ және т.б.}$$

n -жылдың соңында жүргізілген соңғы төлемге пайыздар есептелмейді:

$S_n = P$; жалпы өсірілген сома S_j барлық төлемдердің сомасын құрайды:

$$S = \sum_{j=1}^n S_j = P \sum_{j=1}^n (1+i_c)^{j-1} = P \cdot k$$

Геометриялық прогрессия мүшелерінің сомасына арналған математикалық формуланы пайдаланамыз:

$$S = \frac{a_1(q^n - 1)}{q - 1}$$

Бұл жерде геометриялық прогрессия мүшелерінің n сомасы немесе төлемдердің жалпы саны прогрессияның бірінші мүшесі: $a_1=1$, $aq=1+i_c$, онда:

$$S_n = P \frac{1 \cdot ((1+i_c)^n - 1)}{(1+i_c) - 1} = P \frac{(1+i_c)^n - 1}{i_c}$$

Яғни, постнумерандо аннуитеті үшін ұлғайю коэффициенті келесіні құрайды:

$$k_{i,n} = \frac{(1+i_c)^n - 1}{i_c}$$

Әрбір төлемнің қазіргі кездегі мәні:

$$A_k = \frac{P}{(1+i_c)^k}$$

Сәйкесінше, барлық аннуитеттің қазіргі кездегі мөлшері:

$$A = \sum_{k=1}^n A_k = P \cdot \sum_{k=1}^n \frac{1}{(1+i_c)^k} = P \cdot a_{i,n}$$

Тағы да геометриялық прогрессия мүшелерінің сомасын анықтайтын формуланы пайдаланамыз:

$$A_n = \frac{a_1(q^n - 1)}{q - 1};$$

Бұл жерде n тағы да прогрессия мүшелерінің сомасы немесе әрбір төлемдердің қазіргі кездегі мәнінің сомасы, ал $a_1 = q = \frac{1}{1+i_c}$. Сондықтан үшін $a_{i,n}$ алынатын мән:

$$\begin{aligned} a_{i,n} &= \frac{1}{1+i_c} \cdot \frac{\left(\left(\frac{1}{1+i_c} \right)^n - 1 \right)}{\frac{1}{1+i_c} - 1} = \frac{(1+i_c)^{-n} - 1}{\frac{1+i_c}{1+i_c} - (1+i_c)} = \frac{(1+i_c)^{-n} - 1}{1 - (1+i_c)} = \\ &= \frac{(1+i_c)^{-n} - 1}{-i_c} \cdot \frac{-1}{-1} = \frac{1 - (1+i_c)^{-n}}{i_c} \end{aligned}$$

Яғни, барлық аннуитеттің қазіргі кездегі мөлшері мынаны құрайды:

$$A = P \frac{1 - (1+i_c)^{-n}}{i_c}$$

Аннуитеттің ұлғайтылған және қазіргі кездегі сомасының өзара байланысын анықтаймыз:

$$S = P \frac{(1+i_c)^n - 1}{i_c};$$

$$A = P \frac{1 - (1+i_c)^{-n}}{i_c};$$

$$P = \frac{A \cdot i_c}{1 - (1+i_c)^{-n}};$$

$$S = \frac{A \cdot i_c}{1 - (1 + i_c)^{-n}} \cdot \frac{(1 + i_c)^{-n} - 1}{i_c};$$

$$S = \frac{A((1 + i_c)^n - 1)}{1 - (1 + i_c)^{-n}} = \frac{A((1 + i_c)^n - 1)}{\frac{1}{(1 + i_c)^n}} = \frac{A((1 + i_c)^n - 1)}{(1 + i_c)^n} \cdot \frac{1}{(1 + i_c)^n} =$$

$$= \frac{A((1 + i_c)^n - 1)}{(1 + i_c)^n} = A(1 + i_c)^n - 1 \cdot \frac{(1 + i_c)^n}{(1 + i_c)^n - 1} = A(1 + i_c)^n$$

Кезекті төлемнің мөлшерін анықтау:

$$S = P \frac{(1 + i_c)^n - 1}{i_c};$$

$$P = \frac{S}{\frac{(1 + i_c)^n - 1}{i_c}} = S \cdot \frac{i_c}{(1 + i_c)^n - 1} = \frac{S \cdot i_c}{(1 + i_c)^n - 1};$$

$$P = \frac{S}{k_{i,n}}$$

$$A = P \frac{1 - (1 + i_c)^{-n}}{i_c}$$

$$P = \frac{A}{\frac{1 - (1 + i_c)^{-n}}{i_c}} = A \cdot \frac{i_c}{1 - (1 + i_c)^{-n}} = \frac{A \cdot i_c}{1 - (1 + i_c)^{-n}};$$

$$P = \frac{A}{a_{i,n}}$$

Аннуитеттің мерзімі:

$$S = P \frac{(1 + i_c)^n - 1}{i_c};$$

$$\frac{(1 + i_c)^n - 1}{i_c} = \frac{S}{P}$$

$$(1 + i_c)^n - 1 = \frac{S}{P} \cdot i_c;$$

$$(1 + i_c)^n - 1 = \frac{S}{P} \cdot i_c;$$

$$(1+i_c)^n = \left(\frac{S \cdot i_c}{P}\right) + 1$$

$$n = \frac{\left[\left(\frac{S \cdot i_c}{P}\right) + 1\right]}{\ln(1+i_c)}$$

$$A = P \frac{1 - (1+i_c)^{-n}}{i_c};$$

$$\frac{1 - (1+i_c)^{-n}}{i_c} = \frac{A}{P};$$

$$-1(1+i_c)^{-n} = \left(\frac{A \cdot i_c}{P}\right) - 1;$$

$$(1+i_c)^{-n} = 1 - \left(\frac{A \cdot i_c}{P}\right);$$

$$n = \frac{\ln\left[1 - \left(\frac{A \cdot i_c}{P}\right)\right]}{\ln(1+i_c)}$$

Пренумерандо аннуитетін анықтау үшін ұлғайтылған соманың немесе постнумерандо аннуитетінің қазіргі құнының формуласын $(1+i_c)$ -ге көбейту керек:

Пренумерандо аннуитеті үшін ұлғайту коэффициенті келесіні құрайды:

$$k_{i,n}^{\Pi} = k_{i,n}(1+i_c)$$

Сәйкесінше, пренумерандо аннуитеті үшін келтіру коэффициенті:

$$a_{i,n}^{\Pi} = a_{i,n}(1+i_c)$$

A_k пренумерандо аннуитетінің әрбір қазіргі мөлшері $(1+i_c)$ -ке артық болады, яғни пренумерандо аннуитетіне қарағанда постнумерандо аннуитеті берілген i_c мөлшерлемесі бойынша бір реттен аз дисконтталады. Яғни, бүкіл пренумерандо аннуитетінің қазіргі мөлшері мынаны құрайды:

$$A_{\Pi} = \sum_{k=1}^n A_k(1+i_c) = A(1+i_c)$$

Мәңгі аннуитеттер (n аннуитетінің мерзімі шектелмеген болса):

$$\text{Постнумерандо: } A^{\infty} = \lim_{n \rightarrow \infty} P \cdot \frac{1 - (1+i_c)^{-n}}{i_c} = \frac{P}{i_c}$$

$$\text{Пренумерандо: } A_{\infty}^{\Pi} = \lim_{n \rightarrow \infty} P \cdot \frac{1 - (1+i_c)^{-n}}{i_c} \cdot (1+i_c) = P + \frac{P}{i_c}$$

Аннуитет әрбір аралықта белгілі бір h мөлшерге ұлғайған кезде: яғни, төлемдер келесідей сипатталады:

$$P, P + h, P + 2h, P + 3h \dots P + (n - 1) h$$

Бүкіл аннуитеттің ұлғайтылған сомасы төмендегіні құрайды:

$$S = P(1 + i_c)^{n-1} + (P + h)(1 + i_c)^{n-2} + (P + 2h)(1 + i_c)^{n-3} + \dots + (P + (n - 1)h)$$

Екі бөлікті де $(1 + i_c)$ -ке көбейтеміз.

$$S i_c = P(1 + i_c)^n - (P + (n - 1)h) + h(1 + i_c)^{n-1} + h(1 + i_c)^{n-2} + \dots + h(1 + i_c)$$

Теңдіктің бір бөлігі геометриялық прогрессия мүшелерінің сомасы болып табылады. Бұл жерде $a_1 = h(1 + i_c)$ $q = 1 + i_c$, бұдан біз мына мәнді аламыз:

$$S = \left(P + \frac{h}{i_c} \right) k_{in} - \frac{nh}{i_c}$$

А аннуитетінің қазіргі кездегі мәнін табамыз:

$$A = \sum_{k=1}^n A_k \frac{P}{1 + i_c} + \frac{P + h}{(1 + i_c)^2} + \frac{P + 2h}{(1 + i_c)^3} + \dots + \frac{P + (n - 1)h}{(1 + i_c)^n},$$

Екі бөлікті де $(1 + i_c)$ көбейтеміз. Сол кезде төмендегі мәнді аламыз:

$$A(1 + i_c)^n = \frac{(P + h)(1 + i_c)^n}{(1 + i_c)^2} + \frac{(P + 2h)(1 + i_c)^n}{(1 + i_c)^3} + \dots + \frac{(P + (n - 1)h)(1 + i_c)^n}{(1 + i_c)^n} = P(1 + i_c)^{n-1} + (P + h) + (1 + i_c)^{n-2} + (P + 2h) + (1 + i_c)^{n-3} + \dots + (P + (n - 1)h) = S$$

Яғни, аннуитеттің қазіргі кездегі және ұлғайған сомаларының өзара байланыстарының формуласы дұрыс:

$S = A(1 + i_c)^n$, бұдан:

$$A = \frac{S}{(1 + i_c)^n} = \frac{\left(P + \frac{h}{i_c} \right) k_{in} - \frac{nh}{i_c}}{(1 + i_c)^n} = \frac{\left(P + \frac{h}{i_c} \right) k_{in}}{(1 + i_c)^n} - \frac{nh}{i_c(1 + i_c)^n} = \left(P + \frac{h}{i_c} \right) a_{in} - \frac{nh}{i_c(1 + i_c)^n}$$

Аннуитеттердің айырбасталымдығы, яғни одан кейін жаңа аннуитет аталмышқа тепе-тең болатын аннуитеттің бастапқы параметрлерінің өзгеруі, яғни олардың қазіргі мөлшерлері бірдей уақыттың кезеңіне тең:

$$P_1 = \frac{1 - (1 + i_c)^{-n}}{i_c} = P \frac{1 - (1 + i_c)^{-n}}{i_c}, \text{ онда:}$$

$$P_1(1 - (1 + i_c)^{-m}) \cdot i_c = P(1 - (1 + i_c)^{-n}) \cdot i_c$$

$$P_1 = \frac{P(1 - (1 + i_c)^{-n}) \cdot i_c}{(1 - (1 + i_c)^{-n}) \cdot i_c} = P \frac{1 - (1 + i_c)^{-n}}{1 - (1 + i_c)^{-n}}$$

Борышқорлық бағалы қағаздардың әдетте, белгіленген пайыздық мөлшерлемесі болады және олар болашақта белгілі бір күндегі пайыздары бар борыштың толық сомасының функциясын атқаруға міндетті. Дисконтталған борышқорлық бағалы қағаздар бойынша табыс номиналдан алынған шегерім болып табылады.

Үлескерлік бағалы қағаздар дегеніміз – нақты меншікті иемденушінің тікелей үлесі және дивидендтерді шектеусіз уақытқа алуды қамтамасыз етеді.

Облигациялар бойынша табыстылық есебі

Облигациялар бағамы:

$$P_k = \frac{P_o}{N} 100$$

Облигациялар бойынша табыс:

$$I_o = N (1 + i)^n$$

$$I_o = N$$

$$I_o = P_o (1 + i_c)^n - P_o$$

Облигациялар бойынша табысқа эквивалент кредиттік мөлшерлеме:

$$(1 + i_c)^n = (1 + i)^n - \frac{P_k}{100}$$

$$1 + i_c = \sqrt[n]{1 + i - \frac{P_k}{100}}$$

$$i_c =$$

Акциялар бойынша табыстылық есебі

Акцияларды сатып алудан түсетін жалпы табыс

$$I_a = I_F + Q - P_a \text{ теңдеуі төмендегілерден тұрады:}$$

$I_F = nFN$ (мерзім * дивидендтер мөлшері * номинал) – дивидендтерден түскен табыс;

$Q - P_a$ – акциялардың сатып алу және сату бағаларының арасындағы айырмашылық.

Акциядан түскен табысқа эквивалент кредиттік мөлшерлеме:

$$P_a + I_a = P_a (1 + i_c)^n;$$

$$(1 + i_c)^n = \frac{P_a + I_a}{P_a}; \quad 1 + i_c = \sqrt[n]{\frac{P_a + I_a}{P_a}};$$

$$i_c = \sqrt[n]{\frac{P_a + I_a}{P_a}} - 1$$

Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма

№1 есеп.

Жарты жылға жылдық 28%-дық жай мөлшерлемемен 50 000 теңге көлемінде кредит берілді. Өсірілген соманы анықтаңыздар.

№2 есеп.

Жоғары өнімді жылғы 2 наурыздан 11 желтоқсанға дейін жылдық 30%-бен 10 000 000 теңге көлемінде кредит берілді. Пайыздарды есептеудің әртүрлі нұсқалары (кәдімгі және нақты) үшін өсірілген соманың көлемін анықтаңыздар.

№3 есеп.

3,5 жылға 20 000 000 теңге көлемінде кредит беріледі. Бірінші жылға пайыздың мөлшерлемесі – 30%, ал әрбір келесі жарты жылға ол 1%-ға азайып отырады. Ұлғайтудың көбейткішін және өсірілген соманы анықтаңыздар.

№4 есеп.

Егер пайыздың жылдық 28%-дық жай мөлшерлемесі пайдаланылатын болса, 25 000 000 теңге көлеміндегі бастапқы капитал 40 000 000 теңгеге өседі. Есептеу кезеңін анықтаңыздар.

№5 есеп.

24 000 000 теңге көлеміндегі бастапқы капиталды бір жылдан кейін 30 000 000 теңгеге жеткізетін пайыздардың жай мөлшерлемесін анықтаңыздар.

№6 есеп.

Жылдық 26%-дық жай мөлшерлемені 250 күнге кредит беріледі. Қарызгер алатын соманы және егер 40 000 000 теңгені қайтару талап етілетін болса, пайыздық ақшаның сомасын есептеңіздер.

№7 есеп.

Жарты жылға 30%-дық жай есептік мөлшерлемемен кредит берілді. Қарызгер алатын соманы және егер 40 000 000 теңгені қайтару талап етілетін болса, дисконттың мөлшерін есептеңіздер.

№8 есеп.

40 000 000 теңге көлемінде 25%-дық жай есептік мөлшерлемемен кредит берілді. Егер қарызгер 35 000 000 теңге алғысы келсе берілетін кредит мерзімін анықтаңыздар.

№9 есеп.

Егер 10 000 000 теңге жарты жылға несиеге берілетін болса, 9 000 000 теңгені алуды қамтамасыз ететін есептік мөлшерлемені есептеңіздер.

№10 есеп.

Бастапқы салынған сома 200 000 теңгеге тең. Жылдық 28% көлеміндегі жай және күрделі мөлшерлемелерді пайдаланған кездегі бес жылдан кейінгі өсірілген соманы анықтаңыздар. Есепті пайыздар жарты жылға, тоқсанға, үздіксіз есептелген жағдайда да шешіңіздер.

№11 есеп.

Борыштың бастапқы сомасы 50 000 000 теңге. Жылдық 28%-дық мөлшерлеме бойынша күрделі пайыздарды есептеудің екі әдісін пайдалана отырып, 2,5 жылдан кейін өсірілген соманы анықтаңыздар.

№12 есеп.

Жылдық 24%-дық күрделі пайыздардың мөлшерлемесін пайдаланғанда үш жылдан кейін төленетін 100 000 000 теңгенің қазіргі кездегі (ағымдағы, қазіргі, келтірілген) мөлшерін анықтаңыздар.

№13 есеп.

50 000 000 теңге көлеміндегі бастапқы капитал қандай мерзімде 200 000 000 теңгеге дейін өседі. Егер:

а) егер оған жылдық 28%-дық мөлшерлеме бойынша күрделі пайыздар есептелетін болса;

ә) егер пайыздар тоқсан сайын есептелетін болса.

№14 есеп.

Бастапқы капитал бес жылда үш есе өсу үшін кредиттік пайыздың күрделі мөлшерлемесі қандай болу керек? Есепті жарты жыл бойынша пайыздарды есептеу жағдайында да шешіңіздер.

№15 есеп.

Борыштың бастапқы сомасы 25 000 000 теңге. Пайыздарды есептеудің декурсивті және антисипативті әдістерін пайдаланған кездегі үш жылдан кейінгі өсірілген соманың көлемін анықтаңыздар. Жылдық мөлшерлемесі – 25%.

№16 есеп.

Жылдық 20%-дық күрделі есептік мөлшерлемені пайдаланған кезде екі жылдан кейін төленетін 120 000 000 теңге көлеміндегі соманың қазіргі кездегі мәнін анықтаңыздар.

№17 есеп.

Борышқорлық міндеттеме бойынша төлем мерзімі – жарты жыл, есептік мөлшерлеме 18%. Кредиттік пайыздың жай мөлшерлемесі түрінде өлшенген аталмыш операцияның табыстылығы қандай болады?

№18 есеп.

Егер номиналды мөлшерлеме 24%-ға тең және ай сайын пайыздар есептелінген жағдайдағы, күрделі пайыздардың тиімді мөлшерлемесін есептеңіздер.

№19 есеп.

10 000 000 теңге көлеміндегі капиталды бес жылға жайғастырса, онда пайыздардың қандай мөлшерлемесімен салған тиімді болады, егерде:

- а) пайыздардың жылдық 30%-дық жай мөлшерлемесімен есептелсе;
- ә) тоқсан сайын 28%-дық күрделі мөлшерлеменен есептелсе.

№20 есеп.

Егер ай сайын пайыздар есептелетін болса, жылдық табыстылықты 26%-ға қамтамасыз ететін номиналды мөлшерлемесін анықтаңыздар.

№21 есеп.

Кредитке алынған капитал несиелік пайыздың күрделі мөлшерлемесі бойынша жылдық 22%-бен салынды. Кредиторлармен есеп айырысу үшін екі жылдан кейін 30 000 000 немесе үш жылдан кейін 36 000 000 төлеу қажет қандай нұсқаны таңдаған дұрыс?

№22 есеп.

Екі жылға 50 000 000 теңге көлемінде кредит берілді. Операцияның нақты табыстылығы кредиттік пайыздың күрделі мөлшерлемесі бойынша жылдық 10%-ды құрауы тиіс. Инфляцияның күтіліп отырған деңгейі жылына 15%-ды құрайды. Ұлғаю көбейткішін, инфляцияны ескеретін пайыздардың күрделі мөлшерлемесін және өсірілген соманы анықтаңыздар.

№23 есеп.

20 000 000 теңге көлеміндегі бастапқы капитал үш жылға беріледі, пайыздар әр тоқсанның аяғында номиналды мөлшерлеме бойынша жылдық 8%-бен есептеледі. Егер инфляцияның күтіліп отырған жылдық деңгейі 12%-ды құрайтын болса, инфляцияны есептегендегі өсірілген соманы және пайыздардың номиналды мөлшерлемесін анықтаңыздар.

№24 есеп.

Кредит берген кезде есептік мөлшерлеменің жылдық 5%-ымен анықталатын операцияның нақты табыстылығы қамтамасыз етілуі тиіс. Кредит жарты жылға беріледі. Осы кезде инфляцияның болжалды индексі 1,06-ны құрайды. Инфляцияның салдарынан орын алатын шығындарды өтейтін есептік мөлшерлеменің мәнін есептеңіздер.

№25 есеп.

Егер инфляцияның 0,9% деңгейінде ай сайын екі жылға күрделі пайыздардың номиналды мөлшерлемесі бойынша жылдық 15%-бен кредит берілетін болса, қаржы операциясының нақты табыстылығы қандай болатынын анықтаңыздар. Пайыздар тоқсан сайын есептеледі.

№26 есеп.

Егер инфляцияның 14% деңгейінде ай сайын есептегенде 8% номиналды мөлшерлеменен жыл сайын капитал бір жылға салынатын болса, қаржы операциясының нақты залалдылығы қандай болатынын анықтаңыздар.

№27 есеп.

Төмендегідей анықталатын төлемдер ағынының қазіргі кездегі мөлшерін табу керек: бірінші жылы – түсімдер 500 долл., екінші жылы – түсімдер 200 долл., үшінші жылы – түсімдер 400 долл., ары қарай жеті жыл бойы – табыс 500 доллардан. Дисконттау мөлшерлемесі – жылдық 6%.

№28 есеп.

Жылдық 4% күрделі пайыздық мөлшерлеменен берілген кредитті өтеу үшін 10 жыл бойы жыл сайын 5 000 долл. көлемінде төлемдер жүргізілуі тиіс. Өзгерген жағдай алғашқы кезден бастап 7 500 долл. көлемінде төлем жасауға мүмкіндік береді. Борыш толығымен өтеліп болатын n_1 жаңа мерзімді анықтаңыздар.

№29 есеп.

Екі аннуитеттің параметрлері төмендегідей:

төлемнің мөлшері – 2 000 долл., пайыздық мөлшерлеме – жылдық 5%, мерзімі – 12 жыл;

төлемнің мөлшері – 2 000 долл., пайыздық мөлшерлеме – жылдық 5%, мерзімі – 10 жыл;

біреуін мерзімі 10 жыл және пайыздық мөлшерлемесі жылдық 6% төлеммен ауыстыру қажет.

Жаңа төлемнің мөлшерін анықтаңыздар.

№30 есеп.

Жылдық 4% күрделі пайыздық мөлшерлеменен 12 000 долл. көлемінде қарыз берілді. Егер қарызгер жыл сайын 1 500 доллардан қарызды жабатын болса, онда өтеу мерзімінің ұзақтығын анықтаңыздар. Борышты өтеу графигін құрыңыздар.

№31 есеп.

10 000 доллар көлеміндегі борышты бес жылдың ішінде өтеу қажет. Мерзімдік төлемдердің мөлшері алғашқы төрт жылда – 2 000 долл., 2 000 долл., 4 000 долл., 1 500 долл. Егер пайыздық мөлшерлеме жылдық 5%-ды құрайтын болса, соңғы төлемнің мөлшерін анықтаңыздар.

№32 есеп.

14 мамырда номиналы 200 000 теңге депозиттік сертификат 8 желтоқсаннан бастап жылдық 18%-бен өтеуге берілді. Нақты және кәдімгі пайыздарды есептегендегі табыстың сомасын және борышқорлық міндетті өтеу сомасын анықтаңыздар.

№33 есеп.

Төлем міндеттемесі жылдық 25%-бен үш айға 20 000 000 теңгеден өтеуге берілді (жыл). Аталмыш төлем міндеттемесі иесінің табысын анықтаңыздар.

№34 есеп.

Номинал құны 28 000 000 теңге болатын сертификат 200 күнге (кібісе жыл) 30 000 000 теңгеден өтуге берілді. Кредиттік пайыздың жай мөлшерлемесі түріндегі сертификат табыстылығын анықтаңыздар.

№35 есеп.

Төлем мерзімі 21 шілдеден басталатын 10 000 000 теңге мөлшерінде вексель берілді. Вексель иесі оны 5 шілдеден бастап 20%-дық есептік мөлшерлемені банкке төлеуді ұйғарды. Банктің табысын және вексель бойынша алынған соманы ($K = 365$) анықтаңыздар.

№36 есеп.

Бес жылға шығарылған номиналы 10 000 теңге облигация бағам бойынша 120-ға сатып алынды. Егер оған жыл сайын 18% мөлшерлеме бойынша күрделі пайыздар есептелетін болса, онда облигациялар бойынша табысты есептеңіздер.

№37 есепте берілген шарттағыдай күрделі пайыздардың тиімді мөлшерлеме түріндегі облигацияларды сатудың табыстылығын анықтаңыздар.

№38 есеп.

5 000 теңге номиналмен акция шығарған кезде дивидендтердің белгіленген мөлшері жылдық 15%-ға тең болады, ал бағалау бойынша олардың номиналға қатысты құны жыл сайын 4%-ға өсіп отырады. Номинал бойынша сатудан және бес жылдан кейін дәл осындай 100 акцияны сатудан түсетін күтілетін пайданы анықтаңыздар.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Ақшаның уақытша құнына түсініктеме беріңіз?
2. Жай және күрделі пайыздық мөлшерлемеге анықтама беріңіз?
3. Қаржылық математиканы есептеудің декурсивті әдісі қандай формуламен анықталады?
4. Қаржылық математиканы есептеудің антисипативті әдісі қандай формуламен анықталады?
5. Баламалы пайыздық мөлшерлемені қалай анықтаймыз?
6. Инфляцияны есептегендегі өсірілген соманы қалай анықтаймыз?

3-тарау. Корпорацияның табыстары, оларды жоспарлау және пайдалану

3.1. Өнімді өткізуден түскен түсім, оны жоспарлау және бөлу.

3.2. Пайданы қалыптастырудың көздері және оның функциялары.

3.3. Пайданы жоспарлау:

- 1) тікелей есептеу әдісі**
- 2) талдамалық әдіс**
- 3) нормативтік әдіс**
- 4) кешенді әдіс**
- 5) факторлық (бағдарламалық факторлық) әдіс**

3.3.1.Рентабельділік

3.1. Өнімді өткізуден түскен түсім, оны жоспарлау және бөлу

Түсім – кәсіпорынның меншікті қаржы ресурстарын қалыптастырудың негізгі көзі болып табылады.

Түсімді қалыптастырудың:

• өнімді өткізуден түскен түсім сияқты негізгі қызмет түрінен түсетін түсім;

• айналымнан тыс активтерді сату немесе басқа компаниялардың бағалы қағаздарын сатудың қаржылық нәтижелері түріндегі инвестициялық қызметтен түсетін түсім

• қаржылық қызметтен, соның ішінде кәсіпорынның облигациялары мен акцияларын орналастырудан түсетін түсім сияқты негізгі үш бағыты бар.

Өткізуден түсетін түсімді айқындаудың:

• тауарды жөнелтумен байланысты, жұмыс пен қызметтерді орындау барысында сатып алушының талабы бойынша есеп айырысу құжаттарын ұсыну (есептеу әдісі);

• төлем әдісі бойынша – кассалық әдіс (яғни, ақшалай түсім сатушының есеп айырысу немесе валюталық шотына аударылады) сияқты екі әдісі бар.

Түсім ақшаны жоспарлау кезінде рынок конъюнктурасын, яғни қарастырылмаған жағдайлардың орын алуы мүмкіндігін ескеріп, еңбек және қаржы ресурстарының өзгерісі кезінде іс-әрекет моделін жасай білу қажет.

Өнімді өткізуден түсетін түсім ақша жоспарын құру кезінде кәсіпорынның қызметіне елеулі әсер ететін инфляция деңгейін ескеру, яғни статистика органдары мен ҚР Ұлттық Банкімен жоспарланатын

инфляция өсімінің индексін ескере отырып тиісті түзету енгізу мүмкіндігін қарастыру қажет.

Жоспарлы түсімді анықтау үшін, өткізілген өнімнің саны мен ассортиментін және өткізу бағасын (көтерме баға) анықтау қажет. Өткізілген өнімнің саны өндіріс көлемі мен қоймадағы дайын өнімнің қалдығына және жөнелтілетін өнімнің көлеміне байланысты келесі формула арқылы анықталады:

$$K=K_1+T-K_2$$

K – өткізілген өнімнің көлемі;

K_1 – жоспарлы кезеңнің басында көтерме бағамен өткізілмеген өнімнің қалдығы;

T – жоспарлы жылдағы көтерме бағамен өткізілген өнімнен түскен түсім ақша;

K_2 – жоспарлы кезеңнің соңында көтерме бағамен өткізілмеген өнімнің қалдығы.

Жоспарлы жылдың басында күткен қалдықтар келесі төрт элементтен тұрады:

- қоймадағы дайын өнім;
- төлем мерзімі жетпеген, жөнелтілген тауарлар;
- мерзімінде төленбеген, жөнелтілген тауарлар;
- сатып алушылардың жауапкершілікті сақтауындағы тауарлар.

Жоспарлы жылдың соңындағы өткізілмеген өнімнің қалдығы:

- қоймадағы дайын өнімнен;
- төлем мерзімі жетпеген, жөнелтілген тауарлардан тұрады.

Баға саясатын қалыптастыруда келесі қағида ттарды ұстанған жөн:

• аталған саясаттың тауар рыногы конъюнктура сымен және таңдалған саясаттың ерекшеліктерімен сәйкес келуі (рынок стратегиясымен);

• баға саясатының пайданы басқару саясаты мен ағымдағы қызметтің негізгі мақсаттарымен біріктіріле жүргізілуі;

• белсенді баға саясаты;

• жоғары сервистік қызмет көрсетуді үйлестіре отырып тауар бағасының деңгейін кешенді түрде бекіту;

• баға саясатының жоғары серпінділігі.

Баға саясатын әзірлеу келесі үдерістерді қамтиды:

• баға саясатын құру мақсаттарын таңдау;

• қалыптасқан баға деңгейін бағалау;

• тауар рыногының әлеуеті және бағалау ерекшеліктері;

• өнім түрі мен өндіріс шығындарына қарай баға саясатын дифференциациялау;

• өнімнің жекелеген түрлеріне баға құру моделін таңдау;

• тауарлар мен қызметтерге тиісті нақтылы баға деңгейін әзірлеу;

- баға түзетудің қазіргі заманға сай әдістемесін қалыптастыру.
- Өнімнің бағасын анықтауда келесі факторларды ескерген жөн:
- осы өнімге деген тұтынушылық сұраныстың деңгейі;
 - берілген өнімге рыноктағы қалыптасқан сұраныстың икемділігі;
 - рыноктағы нақтылы тауар өндірісінің өзгерісіне мүмкінді әсерлесуі;
 - мемлекеттік реттеу шаралары.

Өнімнің бағасын бекітуге келесі әдістер пайдаланылады:

- өзіндік құны және пайда арқылы бағаны есептеу;
- өнімге деген сатып алушылық сұранысқа бағдарлану;
- ортасалалық бағаны пайдалану;
- бәсекелестер шығаратын өнімнің бағасына бағдарлану.

Батыс корпорациялары базалық бағаны анықтауда бес негізгі әдістерді пайдаланады:

- толық шығындар әдісі (айнымалы шығындар+тұрақты шығындар+пайда)

- өнімнің өзіндік құны әдісі;
- маржиналдық (шекті) шығындар әдісі;
- табыстылық (рентабельділік) әдісі;
- маркетингтік (нарықтық) бағалау әдістер жүйесі.

Баға құру саясаты маркетингтік стратегияны таңдауға сәйкестікте әзірленеді, бұл мыналарды қарастырады:

- жаңа тауарлар рыногына ену;
- корпорациялармен шығарылатын тауарлар рыногын қарастыру;
- басыңқылықты сатып алушылар топтары бойынша өнімдер рыногын сегменттеу.

Бағалық стратегияның 3 типі бар:

- бәсекелестермен салыстырғанда бағаны бірқатар жоғары белгілеу (сыйақылық баға құру);

- бәсекелестер бағасына тең шамада баға белгілеу (бейтарап баға құру);

- бәсекелестермен салыстырғанда бағаны аздап төмен немесе өте төмен белгілеу (бағалық сілкініс стратегиясы).

Баға құру мәселері бойынша шешімдерді өндіріс көлемі мен маркетингтік стратегия бойынша шешімдермен қоса қабылдау қажет.

Бағалық стратегияны анықтау үшін жүргізілетін шаралар:

- өндіріс пен өнімді өткізуге кеткен шығындарды бағалау;
- кәсіпорынның қаржылық мақсаттарын нақтылау;
- әлеуетті сатып алушыларды таңдау;
- маркетингтік стратегияны анықтау;
- мүмкін болатын бәсекелестерді белгілеу;

- кәсіпорын қызметін қаржылық талдау;
- нарықты сегменттік талдау;
- белгілі бір нарық сегменттеріндегі бәсекелестікті талдау;
- баға құру саласында мемлекеттік реттеуді бағалау.

Өткізу көлеміне (түсімге) мыналар әсер етеді: көлем, ассортимент және сапа.

3.1-кесте. Келесі жылдағы өнімді өткізуден және қызмет көрсетуден түскен табыстарды бөлу жоспары

	Көрсеткіштер	Мың.тг
	Өткізуден түскен түсім ақша	90.628.200
	Өткізілген өнімнің өзіндік құны	60.969.500
	Басқа да операциялық табыстар	2.000.000
	Басқа да операциялық шығындар	1.000.000
	Басқа да өткізуден тыс түскен табыстар	1.000.000
	Басқа да өткізуден тыс шығындар	800.000
	Басқа да төтенше табыстар	-
	Басқа да төтенше шығындар	-
	Жиынтық пайда (1+3+5+7)-(2+4+6+8)	30.858.700
0	Қаржылық нәтижеге жатқызылатын салықтар	-
1	Салық бойынша жеңілдіктер	-
2	Пайда салығы	8.500.000
3	Табыс салығы	220.000
4	Таза бөлінбеген пайда	22.138.700
5	Айыппұлдар, өсімақылар, өтемақылар	-
6	Таза пайдаға салынатын салықтар мен алымдар	-
7	Қорлану қоры (70%)	15.497.000
8	Резервтік қор (10%)	2.213.900
9	Тұтыну қоры (20%)	4.427.800

3.2. Пайданы қалыптастырудың көздері және оның функциялары

Өнімді өткізуден түскен пайда табыстың негізгі бөлігі болып табылады және оның 90 немесе пайданың одан да жоғары пайызын құрайды. Негізгі қорларды немесе басқа да мүліктерді өткізуден түскен пайда бұл мүліктердің сату бағасы мен бастапқы немесе қалдық құны арасындағы айырма ретінде анықталады.

Пайда операциялық табыстар түрінде немесе өткізуден тыс нәтижелер ретінде қалыптасады. Операциялық табыстарға: 1) корпорацияның активтерін жалға беруден түскен түсімдер; 2) патентті, өндірістік нұсқаларды сондай-ақ басқа да интеллектуалдық меншіктерді жалға беруден түскен түсімдер; 3) дивидендтер түріндегі түсімдер; 4) бірлескен кәсіпкерлік нәтижесінде түскен табыстар; 5) басқа кәсіпорындарға берілген ақша қаражаттары бойынша пайыздар жатады.

Өткізуден тыс нәтижелерге немесе табыстарға жататындар: 1) шаруашылық жүргізу келісімшарттарының шарттарын бұзғаны үшін төленетін айыппұлдар, өсімпұлдар; 2) сыйға тарту шарты бойынша берілген активтер; 3) кәсіпорынға әкелген шығындарының орнын толтыру төлемдері; 4) есепті жылда анықталған өткен жылдардың пайдасы; 5) негізгі қаражаттарды қоспағанда кәсіпорын активтерін қайта бағалау соммалары; 6) бағамдық айырмашылықтар; 7) талап ету мерзімі өтіп кеткен кредиторлық қарыздар соммасы.

Пайда нарықтық қатынастардың аса маңызды категориясы болып табылады және келесі функцияларды атқарады:

- пайда кәсіпорын жұмысының критерийі және тиімділік көрсеткіші болып табылады;
- пайда қаржылық-экономикалық көрсеткіш ретінде ынталандырушы функцияны білдіреді;
- пайда әртүрлі деңгейдегі бюджеттерді қалыптастырудың көзі болып табылады.

3.3. Пайданы жоспарлау

Пайданы жоспарлау – қаржылық жоспарлаудың құрамдас бөлігі, өйткені ол кәсіпорынның барлық қызмет түрлері бойынша бөлек жүзеге асырылады, қаржылық жоспарды әзірлеу кезінде пайда көлеміне әсер ететін барлық факторлар ескеріледі.

Жоспарлау объектісі – баланстық пайда, яғни өнімдерді өткізу мен қызметтерді көрсетуден түскен пайда. Өндірілген және өткізілген өнімнің көлеміне және жоспарлы жылдың басы мен соңындағы қоймадағы дайын

өнім қорының мөлшеріне байланысты болжамдалатын сату көлемі пайданы есептеудің негізі болып табылады.

Практикада пайданы жоспарлаудың келесі әдістері қолданылады:

- тікелей есептеу әдісі;
- талдамалық әдіс;
- нормативтік;
- кешенді;
- факторлық (бағдарламалық-факторлық).

1) Пайданы тікелей есептеу әдісі – өнімнің жоспарлы немесе толық өзіндік құны мен өнім бірлігінің көтерме сату бағасын анықтауды қамтиды, олардың арасындағы айырма өнімнің жоспарлы көлеміне көбейтілетін өнім бірлігінің пайдасын анықтайды. Нәтижесінде жоспарлы пайда алынады.

Бұйым	Өнім өлшемінің			Өнімді жоспарлы шығару	Пайда
	Көтерме бағасы	Жоспарлы өзіндік құн	Өнім өлшемінен түсетін пайда		
А	65	50	15	60	900
Б	36	30	6	80	480
В	90	75	15	100	1500
Г	44	40	4	40	280
Пайда	-	-	-	-	3160

Пайда жоспарлы жылдың басы мен соңындағы өткізілмеген өнімінің қалдығын ескере отырып тікелей есептеу әдісі арқылы анықталады.

$$Pr=200+3160-160=3200$$

2) Пайданы жоспарлаудың талдамалық әдісі

Пайданы жоспарлаудың талдамалық әдісінің екі түрі пайдаланылады:

1) Өткізу көлемін арттыру, өнімнің өзіндік құнын төмендету, пайда көлеміне әсер ететін тауар ассортиментінің өзгеруі, сортын, көтерме баға деңгейін және басқа факторларды өзгерту арқылы пайыздық базалық рентабельділікті арттыру;

2) Кәсіпорынның көтерме бағасымен есептелген тауарлық өнімнің 1 тг-ге кеткен шығын көрсеткіші арқылы.

Бірінші нұсқада: пайыздық базалық рентабельділік арқылы жоспарлы пайданы есептеу салыстырмалы және салыстырылмайтын өнімдермен бөлек жүргізіледі. Есептеу есепті жылдағы базалық рентабельділікті анықтаудан басталады.

Рентабельділік = Пайда/өткізілетін өнімнің өзіндік құны=12.5/50x100=25%

Салыстырмалы өнім бойынша жоспарлы жылдағы табысты анықтау жоспарлы жылдағы өнімнің өзіндік құнын есепті жылдағы өнімнің өзіндік құнына аудару арқылы, яғни жоспарлы жылдағы өнімнің өзіндік құнының 3%-ға төмендеуі арқылы орындалады.

Есепті жылдағы өзіндік құн бойынша жоспарлы жылдағы өнімнің өзіндік құны=55*100/(100-3%)=56.7млн.тг.

Базалық рентабельдіктің 25% деңгейіне қарағанда жоспарлы жылы тауарды өткізуден түскен пайда сомасы келесідей болады:

Пайда=25%*56.7/100=14.2млн.тг.

Өнім өндіру көлемі, ассортимент, сорт, көтерме бағаларды өзгерту, қоймадағы кіріс және шығыс тауар қалдықтарының пайдаға ықпал етуі арқылы өнімнің өзіндік құнының төмендеуін ескере отырып:

1. өнімнің өзіндік құнының жоспарлы төмендеуінің пайдаға ықпалын анықтауда жоспарлы жылдың соңындағы қоймадағы тауарлық өнімнің қалдықтарын шегеріп тастау қажет:

$(56,7-3,5)*3\%/100=1,578$ млн.тг.

2. Шығарылған өнімдердің ассортиментіндегі өзгерістердің ықпалын есептеу рентабельділік коэффициентін қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Өнімдердің атауы	Есепті жыл			Жоспарлы жыл			Рентабельділік коэффициентінің өзгерісі
	Жалпы көлемдегі үлес салмағы	Рентабельділік	Рентабельділік коэффициенті	Жалпы көлемдегі үлес салмағы	Рентабельділік	Рентабельділік коэффициенті	
А	40	44	17,6	40	45	18	+0,4
Б	35	15	5,2	50	20	10	+4,8
В	25	9	2,2	50	5	0,5	-1,7
Барлығы	100	-	25%	100	-	28,5%	+3,5

К - есепті жыл рентабел.=(40*44+35*15+25*9)/100=25%

К - жоспарлы жыл рентабел.=(40*45+50*20+50*5)/100=28.5%

Қорытынды: Шығарылған өнімнің ассортиментінің өзгеруі рентабельділік коэффициентін 3,5% пайызға өсірді, бұл табыстың 2 млн.тг өскендігін көрсетеді.

$$\text{Пайда} = 56.7 * 3.5\% / 100 = 2 \text{ млн. тг}$$

3. Шығарылған өнімдердің сұрыптылығының жылжыту ықпалын есептеу-сұрыптау коэффициентін өзгерту арқылы іске асырады. Сондай-ақ жалпы шығарылған тауар өнімдерінің жекелеген сорттарының үлес салмағын ескере отырып, олардың бағаларының арақатынасы % арқылы анықталады.

Сұрыптылық	Есепті жыл			Жоспарлы жыл			
	Жалпы көлемдегі үлес салмағы	Сұрыптау бағасының пайыздық қатынасы %	Сұрыптылық коэф-і	Жалпы көлемдегі үлес салмағы	Сұрыптау бағасының пайыздық қатынасы %	Сұрыптылық коэф-і	Сұрыптылық коэффициентінің өзгерісі
ВКК	78	100	78	88	100	88	+10
1 сорт	19	60	11,4	10	60	6	-5,4
Аттестацияланбаған өнім	3	20	06	2	20	0,4	-02
	10	-	90	100	-	94,	+4.4
	0		%			4	

$$K_{\text{с есеп. жыл}} = (78 * 100 + 19 * 60 + 3 * 20) / 100 = 90\%$$

$$K_{\text{с жосп. жыл}} = (88 * 100 + 10 * 60 + 2 * 20) / 100 = 94.4\%$$

Қорытынды: Пайда 2,5млн.тг-ге артады.

$$\text{Пайда} = 56,7 * 4,4\% / 100 = 2.5 \text{ млн. тг}$$

2. Кіріс қалдықтары бойынша пайда есепті жылдың 4 тоқсанының рентабельділігін есепке алу арқылы анықталады. Егер жоспарлы жылдың басында қоймадағы тауар қалдығының жоспарлы өзіндік құны 6 млн.тг құрайтын болса, 25% рентабельділік жағдайында пайда келесідей болады:

$$\text{Пайда} = 6 * 25\% / 100 = 1.5 \text{ млн. тг}$$

3. Жоспарлы жылдың 4 тоқсанындағы рентабельділікке карағанда кіріс қалдықтары бойынша пайда:

$$\text{Пайда} = 3.5 * 28.5\% / 100 = 1 \text{ млн. тг}$$

4. Салыстырылмайтын өнім бойынша пайда белгілі бір бекітілген рентабельділік пайызына өнімнің жоспарлы өзіндік құнын оны шығару көлеміне көбейту арқылы анықталады. Айталық салыстырылмайтын өнімнің жоспарлы өзіндік құны 2 млн. тг., рентабельділігі 20% болғанда:

$$\text{Пайда} = 2 * 20\% / 100 = 0.4 \text{ млн. тг}$$

5. Жоспарлы жылдағы салыстырмалы өнім бойынша тауар шығарылымынан түскен пайда базалық рентабельділік арқылы анықталады: -14,2 млн тг.

Базалық рентабельділікте ескерілмеген факторлардың ықпалы:

а) жоспарлы жылдағы тауарлық өнімнің өзіндік құнын төмендетуден үнемдеу 1,6 млн.тг құрайды;

б) өндірілетін өнімнің құрылымын өзгерту нәтижесінде пайда 2 млн.тг ұлғаяды;

в) өнім сапасын арттыру нәтижесінде пайда 2,5 млн.тг ұлғаяды;

г) салыстырмалы өнімнің жалпы көлемінен түсетін пайда 20,3 млн.тг;

д) жоспарлы жыл басында қоймадағы қалдық бойынша пайда 1,5 млн.тг;

е) жоспарлы жыл соңында қоймадағы қалдық бойынша пайда 1 млн.тг;

ж) өткізуден түскен пайда $20,3 + 1,5 - 1,0 = 20,8$ млн.тг;

з) салыстырылмайтын өнім бойынша пайда 0,4 млн.тг;

и) жоспарлы пайданың жалпы соммасы 21,2 млн.тг.

Пайданы жоспарлаудың талдамалық әдісінің екінші нұсқасында көтерме сауда босату бағасындағы тауар өнімінің бағасы 1 тг жұмсалған шығын негізінде анықталады.

Мысалы: Тауар өнімнің көтерме сауда босату бағасының жалпы соммасы 30 млн.тг, ал тауар өнімінің 1 тг кеткен шығын көлемі 85 тиын болса, онда пайда 15 тиынды құрайды. Тауар өнімдерінің түсімінен пайда сомасы келесідей болады:

$$\text{Пайда} = 30 \text{ млн} * 15\% / 100 = 4.5 \text{ млн. тг}$$

Бұл әдістің артықшылығы: кәсіпорынның жоспарын әзірлеудегі қарапайымдылығы және салыстырылатын және салыстырылмайтын есеп барлық өнімге жүргізіледі.

1) Табысты жоспарлаудың нормативтік әдісі

Бұл әдісте пайда мөлшері барлық сатылған өнімге қатысты бірыңғай бекітілген рентабельділік пайызы негізінде анықталады.

Мысалы: рентабельділіктің 25% деңгейінде жоспарлы жылдағы сатылатын өнімнің өзіндік құны 2 000 000 тг. Пайда 0,5 млн. құрайды. Жоспарлы шығарылым бойынша пайданы жоспарлау жылдың басы мен аяғындағы өндірілген өнімнің кіріс және шығыс қалдықтары бойынша түзету қажет.

Бұл әдістің артықшылығы: жеңілділігі, көп еңбек шығындарын қажет етпейді. Біртектес өнімдерді шығаратын біртектес кәсіпорындарда қолданылады.

2) Пайданы жоспарлаудың кешенді әдісі

Базалық рентабельділік пайызын, оған қоса жоспарлы жылдағы өсімнің маңызды факторларының ықпалын пайдалану арқылы тікелей есептеу әдісі мен пайданы жоспарлаудың талдамалық әдісінің кейбір элементтерін ұтымды біріктіреді.

3) Факторлық бағдарламалық әдіс

Қазіргі кезде пайданы жоспарлаудың факторлық әдісі қолданыла бастады. Бұл әдіс келесі кезеңдерді қамтиды:

1. есепті кезеңнің базалық көрсеткіштерін, яғни жиынтық пайда, сатудан түскен пайда, операциялық табыстар мен шығындарды, өнімді өткізуден тыс табыстар мен шығындарды анықтау;

2. шаруашылық қызметтерінің міндеттерін айқындау, соның ішінде өндіріс көлемін арттыру, өзіндік құнын азайту, өнімді өткізуден тыс табыстарды ұлғайту;

3. өзіндік талдамалық бақылауымен, эксперттік мамандардың, болжамдармен қарастырылатын инфляция индекстерін анықтау.

Келесі инфляция индекстерін қолдану ұсынылады:

1. шығарылатын өнімдер бағасының өсім индексі;

2. пайдаланылатын материалдық құндылықтар бағасының өсім индексі;

3. еңбек бағасының өсім индексі;

4. амортизациялық аударымдар өзгерісінің индексі;

5. басқа да шығындар индексі.

3.2-кесте. Есепті жылғы кәсіпорынның базалық көрсеткіштері

Базалық көрсеткіштер	Соммасы
Сатылған тауардан түскен түсім	2,860,000
Сатылған тауарлардың өзіндік құны	1,920,000
Жалпы пайда	940,000
Операциялық табыстар	34,000
Операциялық шығындар	-
Өткізуден тыс шығындар	183,000
Өткізуден тыс табыстар	68,000
Өзіндік құнның құрылымы, соның ішінде:	100%
Материалдық шығындар	47,0%
Амортизация	12,5%
Еңбекақы шығындары және әлеуметтік	35,5%

	сақтандыру аударымдары	
	Басқа да шығындар	5%
	Коммерциялық шығындар	27,000
	Басқарушылық шығындар	24,000

Маркетингтік зерттеулер өнімді өткізу көлемін 8,5%-ға ұлғайту, жаңа технологияны қолдану өзіндік құнды 20%-ға азайту мүмкін екендігін көрсетті. Операциялық шығындарды 20% шегеру арқылы, операциялық табыстарды төмендету, сатудан тыс табыстардың 5% және сатудан тыс шығындар 3% артуы болжамданды. Өндірілетін өнім құрылымының өзгеруі күтілмейді, ал коммерциялық шығыстар 1,5% және басқарушылық шығыстар 20% артады.

Күтілетін инфляция индексі мыналарды құрайды:

- өнім бағасының өсу индексі 1,17;
- тұтыну материалдары бағасының өсу индексі 1,09;
- еңбекақыға жұмсалатын шығыстардың өсу индексі 1,1;
- амортизациялық аударымдар өзгерісінің индексі 1,0;
- басқа да шығындардың өсу индексі 1,05.

3.3-кесте. Кәсіпорынның жоспарлы пайда мен залалдарды есептеу реті

Көрсеткіштер	Есептеулер	Нәтижесі мың.тг
Базалық жылдағы жалпы пайда	2860-1920	940
Өндіріс пен өткізу көлемдерінің өзгерісі	940*8,5/100	+79,9
Өзіндік құнның өзгерісі:		
өндірістің өсуі ескерілген жоспарлы жылдағы өнімнің өзіндік құны	1920*1,085=2083.	
жоспарланған өзіндік құнның пайдаға әсері	2083,2*0,02	+41,7
Шығарылатын өнім бағасының өзгерісі:		
Шығарылатын өнім бағасының өзгерісі	2860*1,086=3105,96	
Инфляция деңгейі ескерілген жоспарлы жылдағы түсім	3103,1*1,17=3630,63	

Шығарылатын өнім бағасының өзгерісінің пайдаға ықпалы	3630,63-3103,1	+527,53
Тұтынылатын материалдар құндылығының бағасының өзгерісі:		
Жоспарлы жылдағы өнімнің өзіндік құнының материалдық шығындары	$2083,2 * 1,085 = 3103,1$	
Инфляция деңгейі ескерілген жоспарлы жылдағы өнімнің өзіндік құнының материалдық шығындары	$1920 * 47\% = 902,4 * 108,5$ $959,5 * 1,09 = 1045,8$	$979,1 * 98\% = 959,5$
Баға өзгерісінің пайдаға ықпалы	1045,8-959,5	86,3
Амортизациялық аударымдардың өзгерісі:		
Жоспарлы жылдағы өнімнің өзіндік құнының амортизациясы	$2083,2 * 0,98 * 0,47 = 959,5$	
Инфляция деңгейі ескерілген жоспарлы жылдағы өнімнің өзіндік құнының амортизациясы	$255,2 * 1,07 = 273,1$	
Амортизация өзгерісінің пайдаға ықпалы	273,1-255,2	17,9
Еңбекақыға жұмсалатын шығыстардың өзгеруі:		
Жоспарлы жылдағы өнімнің өзіндік құнындағы еңбекақы шығыстары және әлеуметтік сақтандыру аударымдары	$2083,2 * 0,98 * 35,5 = 724,7$	
Инфляция деңгейі ескерілген жоспарлы жылдағы өнімнің өзіндік құнындағы еңбекақы шығыстары және әлеуметтік сақтандыру аударымдары	$724,7 * 1,1 = 797,2$	
Шығыстар өзгерісінің пайдаға ықпалы	797,2-724,7	72,5
Басқа да шығыстар өзгерісі:		
Жоспарлы жылдағы өнімнің	$2083,2 * 0,98 * 0,05 =$	

	өзіндік құнының басқа да шығыстары	102.1	
	Инфляция деңгейі ескерілген басқадай шығыстар	$102,1 * 1.05 = 107.2$	
	Өзгерістің пайдаға ықпалы	$107,2 * 0,05$	-5,1
	Коммерциялық шығыстар	$27 * 1,015$	27,4
0	Басқарушылық шығыстар	$124 * 1,02$	126,5
1	Сатудан түскен пайда	$940 * 79.2 + 41.7 + 527.53 - 86.3 - 17.9 - 72.5 - 5.1 - 27.4 - 126.5$	1253.43
2	Шығыстар алынып тасталғандағы операциялық табыстар	$34 - 6,8$	27,2
3	Өткізуден тыс табыстар	$183 * 1,05$	192,2
4	Өткізуден тыс шығыстар	$68 * 1,03$	70
5	Салық салуға дейінгі пайда - барлығы	$1253,4 + 27,2 + 192,2 - 70$	1402,83

Факторлық әдістің кемшіліктері:

– еңбек сыйымдылығы;

– есептеуге тиімсіз көрсеткіштердің пайдалануына байланысты пайданың толығымен және нақты түрде анықталмауы.

– негізгі және қосалқы факторлар деңгейінің пайдаға ықпал ету тәуелділігінің толық есебінің болмауы.

Қазіргі кезде пайданы жоспарлау кезінде қаржы менеджментінің құралы ретінде маржиналдық пайда және операциялық тұтқа кеңінен пайдаланылады.

	Көрсеткіштер	Соммасы	%
	Өткізуден түскен түсім	500,000,000	100
	Айнымалы шығыстар	250,000,000	50
	Маржиналдық пайда	250,000,000	50
	Тұрақты шығыстар	100,000,000	-
	Қаржылық нәтиже (пайда)	150,000,000	-

Бұл кестеден маржиналдық пайда өткізуден түскен түсімнің 50% құрайтынын байқауға болады, мұнда залалсыздық нүктесі тұрақты шығындардың өнімді өткізуден түскен жалпы түсіміндегі маржиналдық пайда үлесіне қатынасын білдіреді.

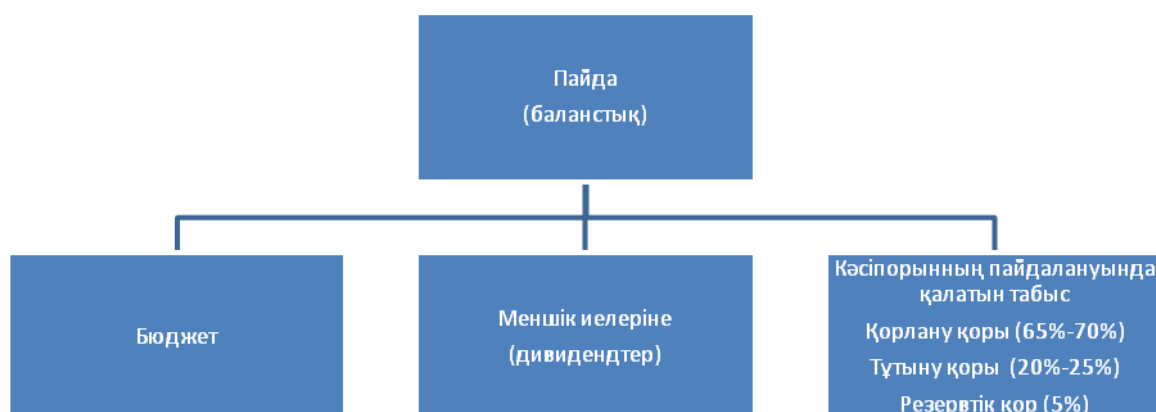
$$100/50*100=200.000$$

Ал операциялық тұтқаның нәтижесі маржиналдық пайданың жалпы пайдаға қатынасы ретінде есептеледі. Біздің мысалымызда, операциялық тұтқа күші $250/150 = 1.67$ тең, яғни кез келген түсімнің өзгеруі пайданың $1/1,67$ қатынасын өзгеруіне ықпал етеді.

Айталық кәсіпорынның өткізуден түсетін түсімін 10% арттыру мүмкіндігі туып тұр дейік, онда пайда $10% * 1.67 = 16.7%$ артады.

Пайданы бөлу әдістері тұрақты өзгерісте болады және қоғамдық өндірістің өсуімен және экономиканың міндеттерінің өзгеруімен байланысты дамиды.

3.1-сызба. Пайданы бөлудің қағидаты

3.3.1 Рентабельділік

Рентабельділік экономиканың базалық категорияларының бірі болып табылады.

Рентабельділіктің келесі көрсеткіштері пайдаланылады:

- 1) капитал рентабельділігі пайданың капиталға, яғни баланс активіне қатынасы ретінде есептеледі;
- 2) шығындар рентабельділігі пайданың сатылған өнімнің өзіндік құнына қатынасы ретінде;
- 3) сату рентабельділігі пайданың өнімді өткізуден түскен түсіміне қатынасы ретінде;

4) өнім өлшемінің рентабельділігі өнім пайданың өлшем бірлігінің оның өзіндік құнының өлшем бірлігіне қатынасы ретінде анықталады.

Рентабельділік коэффициенттері кәсіпорынның қызметін жалпылама түрде сипаттайды.

Сату рентабельдігі (ROS) = Таза пайда / түсім

Рентабельділік сатылған өнімнен түскен әрбір теңгедегі пайданың үлесін көрсетеді.

Активтердің рентабельділігі (ROA) = Таза пайда / Активтер

Таза пайданың жалпы активтер көлеміне қатынасы салықтар мен пайыздар төленгеннен кейінгі активтердің рентабельділігін көрсетеді.

Активтердің пайда табу қабілеттілігі = Таза пайда / Активтер

Капитал мультипликаторы = Активтер / Меншікті капитал

Меншікті капиталдың рентабельділігі = Таза пайда / Меншікті капитал

Меншікті капиталдың рентабельділігі корпорацияның қызмет етуі кезіндегі капитал қайтарымның мөлшерін немесе капиталды пайдаланудың тиімділігін көрсетеді.

МК (ROE) рентабельділігі = Таза пайда / МК

Меншікті капиталдың рентабельділігі корпорация қызметін іске асырудағы капитал қайтарымдылығының мөлшерін көрсетеді. Басқа сөзбен айтқанда, капиталды пайдаланудың тиімділігімен түсіндіріледі.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Корпорацияның өнімді өткізуден түскен түсімге анықтама беріңіз?
2. Баға саясатын қалыптастыруда корпорация қандай қағидаттарға сүйенеді?
3. Өнімнің бағасын анықтаудың факторларын атаңыз?
4. Бағалық стратегияның типтеріне анықтама беріңіз?
5. Пайданы қалыптастырудың көздері қандай?
6. Пайданы қалыптастырудың функцияларының атқаратын қызметтерін атаңыз?
7. Пайданы жоспарлау дегеніміз не?
8. Пайданы жоспарлаудың әдістеріне анықтама беріңіз?
9. Рентабельділікте қандай көрсеткіштерді қолданамыз?

4-тарау. Тәуекелдерді басқару негіздері

4.1 Тәуекел түсінігі және олардың сыныптамаcы

4.2 Тәуекелді анықтау және өлшеу

4.3. Тәуекел-менеджменттің парадигмаcы

4.4. Тәуекелдерді басқару әдістері

4.5 Корпоративті тәуекел-менеджмент жүйелері

4.1. Тәуекел түсінігі және олардың жіктемесі

Тәуекел дегеніміз - кәсіпорын нәтижесіне жағымсыз әсер етуі мүмкін және оның стратегиясын жүзеге асыруға кедергі жасайтын кез келген оқиғалар және іс-әрекеттер.

Тәуекелдің табиғатын тереңірек түсіну үшін, тәуекелдің туындауына белгілі бір объекті емес, іс-әрекеттің себеп болатындығына назар аудару керек. Мысалы, инвестор бағалы қағаздар портфелін қалыптастырса, онда ол белгілі бір тәуекелге кезігеді, бұл тәуекел оның сипаттамасы емес, ол бағалы қағаздың имманенттік құндылығы. Инвестор таңдаған нақты портфель – бұл оның инвестициялық стратегиясын жүзеге асыру болса, онда бұл тәуекел де осы стратегиямен анықталады.

Өнім өндіру және өндірілген өнімді сату компаниясының ағымдағы қызметімен байланысқан мысалды келтіруге болады. Бөлім басшылығы өндірілген өнімді сата отырып, әрқалай әрекет етуі мүмкін. Өндіруші кей жағдайда тапсырыс берушіден жеткізілетін тауарлар үшін алғытөлемді талап етуі мүмкін, мұндай алғытөлем 100%-дан 0%-ға дейінгі аралықта болуы мүмкін. Осындай жағдайда кәсіпорын жеткізілген тауар құнын төлемеу тәуекеліне кезігуі ықтимал. Тәуекелдің бұл түріне қайтадан компанияның іс-әрекеті себеп болды.

Кәсіпорынның өз қызметін қаржыландыру кезінде қаржылық тетіктерді қолдануы оның меншіктенушілері үшін тәуекел туындатуы мүмкін, мұндай тәуекел ағымдағы борыштық міндеттемелерді өтеу қабілетсіздігінен туындауы мүмкін. Бұл жерде тәуекел капитал құрылымын таңдау кезіндегі кәсіпорынның кез келген іс-әрекетімен шарттасылған. Тәуекелдер басқарушылардың кез келген іс-әрекеті кезінде туындайды, сондықтан да барлық кәсіпкерлік тәуекелдерді сипаттайтын толық сипаттаманы олардың әр алуан белгілері бойынша тәуекелді жүйелендіру негізінде құрылған жіктемесі бере алады. Кәсіпкерлік тәуекелдің алты түрін атап көрсетуге болады:

- Кредиттік тәуекел;
- Нарықтық тәуекел;
- Портфельді шоғырландыру тәуекелі;
- Өтімділік тәуекелі;

- Операциялық тәуекел;
- Бизнес-оқиғаның тәуекелі.

Кредиттік тәуекел дегеніміз – бұл кредиттік шарт бойынша міндеттемелерді сақтамау мүмкіндігі. Тапсырыс беруші жеткізілген тауар үшін төлемдерді дер кезінде жүзеге асырмаған жағдайда, кредиттік тәуекел туындайды. Мерзімі кешіктірілген төлемдер тауар сатушы үшін жанама шығындарды туындатады және аталмыш жағдайда ол жоспарланған уақыттан ұзақ мерзім бойына дебиторларды қаржыландыру қажеттілігінен айқындалады. Ол алынбай қалған пайда сияқты шығынды туындатады, өйткені өз дебиторларынан ақшаны ертерек алған кәсіпорын ол ақшаны депозитке салып, одан пайыз алу мүмкіндігіне қол жеткізер еді. Сондай-ақ, бұл эмитенттің облигациялар бойынша кезекті төлемдерді кешіктіруін кредиттік тәуекелдің туындауының тағы бір мысалы ретінде қарастыруға болады.

Нарықтық тәуекел – бұл әр алуан тауарлар, қызметтер және қаржылық құралдарға белгіленген бағалардың жағымсыз өзгерулерінен туындаған шығындарға ұшырау мүмкіндігі. Тәуекелдің бұл түрінің туындауына нарықтың әр алуан сегменттеріндегі нарықтық механизм жұмысы ықпал етеді. Нарық сегментіне байланысты, нарықтық тәуекел қаржылық және қаржылық емес сипаттағы деп екіге бөлінеді. Бірінші жағдайда, қаржылық тәуекел, екінші жағдайда – тауарлық нарықтардағы тәуекелдер жайында сөз болады.

Қаржылық тәуекел – нарықтың қаржылық сегменттерінің нарықтық конъюнктурасының айқынсыздығынан туындайды, сондықтан да қаржылық нарық сегментіне байланысты, оны өз ретінде тәуекелдің егжей-тегжейлі түрлеріне бөлуге болады: валюталық, пайыздық, қор тәуекелі.

Валюталық тәуекел - ішкі және халықаралық валюта нарықтарындағы валюта бағамдарының өзгеруіне байланысты туындайды. Тәуекелдің бұл түрі сыртқы экономикалық қызметпен айналысатын компаниялар үшін айрықша сезіледі. Ел ішіндегі күрделі экономикалық жағдайлар кезеңінде тәуекелдің бұл түрі барлық дерлік кәсіпорындар үшін шешуші мәнге ие болады. Валюталық тәуекелді жүзеге асыру кәсіпорындардың үлкен операциялық шығындарын туындатуы мүмкін.

Пайыздық тәуекел - нарықтағы пайыздық ставкалардың өзгерістерінен туындайды. Нарықтық пайыздық ставка шамасы арқылы кәсіпорындармен стратегиялық, сондай-ақ ағымдағы міндеттерді шешу үшін тартылатын заттар құны анықталады, оның өзгерісі олардың маңызды шығындарына алып келуі мүмкін. Бұл шығындар кәсіпорынға арналған заемдық ресурстар құнының қымбаттауымен және ақырғы нәтижесінде

оларды ағымдағы және күрделі қаржыландыру үшін заемдық қаржыларды тартудың мүмкінсіздігіне байланысты болуы мүмкін. Осындай ұқсас жағдайдың туындауының және пайыздық тәуекелді жүзеге асырудың мысалына 2008-2009 ж.ж. дүниежүзілік қаржы дағдарысын келтіруге болады, бұл дағдарыс ҚР-да былайша орын алды: банк жүйесі тиімділігінің күрт төмендеуі және коммерциялық банктердің нақты сектор кәсіпорындарын кредиттеуі көлемінің едәуір азаюы, пайыздық ставкалардың 20-26%-ға ұлғаюы.

Қор тәуекелі - бұл акциялар нарығында нарықтық конъюнктураның айқынсыздығынан туындайды. Нақты бір компанияның акциялар бағамының күрт төмендеуі оған акциялар нарығында жаңа эмиссияларды жүргізу арқылы қосымша өз капиталын тартуға мүмкіндік бермейді. Екінші жағынан, нақты бір компанияның акциялар бағамының төмендеуі оның кредиттік рейтингісінің төмендеуіне алып келуі ықтимал, ол өз ретінде, оған қажетті заемдық капиталдың қымбаттауына алып келеді. Компания үшін дер кезінде қаржыландыруды тартудың мүмкінсіздігі шағындарға ұшыратады.

Тауарлық нарықтардың тәуекелі – тауарлардың, шикізаттың, қызметтердің жекелеген түрлеріне белгіленген бағалардың жағымсыз ауытқуларымен байланысқан. Олардың қымбаттауы кәсіпорын үшін қосымша шығындарды туындатады, сәйкесінше, оның пайдасын қысқартады. Тауарлық нарықтың жекелеген сегменттері жекелеген компаниялар қызметінің нәтижелеріне ғана емес, сондай-ақ елдер экономикасына, тіпті әлемдік экономикаға жаһандық дәрежеде ықпал етуі мүмкін. Осылайша, мұнай нарығының конъюнктурасы ықпал етудің жаһандық факторы болып саналады. Кәсіпорын мұнай өндеуші салаға қатысты болмаса да, мұнай нарығы конъюнктурасының ықпалы оған да сөзсіз әсер етеді, мысалы, электр энергиясының қымбаттауы арқылы.

Портфельді шоғырландыру тәуекелі - кәсіпорынның активтері мен міндеттемелерін бөлу бойынша ақталмаған шығындардан туындайды. Олар компания басшыларының нарықтың жекелеген сегменттеріне, өндірілген өнім түрлеріне, қаржы құралдарына, контрагенттерге шектен тыс назар аударуымен сипатталады. Тәуекелдің осы түріне менеджерлердің инвестициялық міндеттерді немесе қаржыландыру міндеттерін шешу кезінде қаржы құралдарының жекелеген түрлеріне менеджерлердің назар аударуы кезінде туындайтын тәуекелдер жатады.

Өтімділік тәуекелі - бұл компанияның кредиторлар алдындағы ағымдағы міндеттерді орындау қабілетсіздігіне байланысты туындайды. Компаниядағы осындай жағдай ақша ағымдарын қанағаттанарлықсыз дәрежеде басқару және жоспарланбаған кассалық айырмашылықтардың туындауы кезінде пайда болуы мүмкін. Бұл жағдайда, кәсіпорынның

уақытша, сондай-ақ толық төлем қабілетсіздігі туындауы мүмкін. Өтімділік тәуекелінің туындауы өзге нарықтардың болуымен, мысалы, кредиттік нарықтың болуымен байланысқан. Кәсіпорында тиімді баға бойынша қысқа мерзімді заемдық ресурстарды тарту мүмкіндігінің жоқтығы - пайыздық тәуекелді жүзеге асыру болып табылады.

Операциялық тәуекел – бұл кәсіпорынның ішкі операциялық процестерін дұрыс жүргізбеу нәтижесі, ішкі жүйелердің әрекет етуінің тұрақсыздығы ретінде туындайтын шығындар тәуекелі. Технологиялардың дамуы, өндірістік процестердің күрделенуі қызметкерлер кәсіпқойлығы деңгейіне және өндіріс қолданатын жүйелерге өте жоғары талаптарды қояды. Кәсіпорында табысты бақылаудың жоқтығы мүмкіндікті жіберіп алу, қиянат жасау мен алаяқтық әрекеттердің әр алуан түрлерімен байланысқан шығындарға алып келеді. Дәл осы операциялық бақылаудың жоқтығы салдарынан 1995 жылы танымал трейдер Ник Лисон ең ежелгі, 233 жылдық тарихы бар және король отбасын жүздеген жылдар бойына қаржыландырып келген британдық Bazings банкісін банкротқа ұшыратты. Операциялық тәуекелдің одан да егжей-тегжейлі бөлінуі орын алған. Оның келесі түрлері бар: технологиялық, экологиялық тәуекелдер, іскерлік беделді жоғалту тәуекелі және т.б.

Бизнес оқиға тәуекелі - кейбір авторлардың пікірінше, стратегиялық тәуекел - кәсіпорынға қатысты жаһандық ортамен көбірек байланысқан тәуекел. Оның туындауына себепші факторларға жататындар: саяси оқиғалар, компаниялардың немесе мүліктік кешендердің сәтсіз өнертабыстары, сәтсіз бірігулер мен жұтылулар, дұрыс емес маркетингтік стратегияны таңдау.

Тәуекелдің осы тобын жүзеге асырудың мысалы ретінде 1990 жылдардың аяғында – 2000 жылдардың басында АҚШ-тың жылжымайтын мүлік және ипотека нарығындағы 2008-2009 жылдардағы дүниежүзілік қаржы дағдарысының туындауына себепші болған оқиғаларды қарастыруға болады.

Қарастырылған жіктеменің теориялық сипаты бар, өйткені ондағы тәуекел оның экономикалық табиғаты тұрғысынан қарастырылады. Компаниялардағы тәуекелдерді басқарудың шынайы қызметінде құралдық сипаты бар жіктеме пайдалы болуы мүмкін, өйткені ол тәуекелдің ішкі сипаттамаларын анықтауға негізделген.

Тәуекелдерді олардың туындататын салдарының сипаты бойынша жіктеуге болады. Осы орайда тек қана шығындарды немесе кез келген өзге залалдарды туындататын таза тәуекелдерді және шығындарға да, сонымен қатар қосымша пайдаға алып келуге қабілетті спекулятивті тәуекелдерді бөліп көрсетуге болады. Таза тәуекелге кредиттік тәуекелді жатқызуға болады, ал спекулятивті тәуекелдің мысалы болып кез келген

нарықтық тәуекел қарастырылады. Тәуекелді жүзеге асыруға байланысты туындайтын салдар ауқымы бойынша елеусіз, рұқсат етілген, орташа, критикалық, апаттық тәуекелдерді бөліп көрсетуге болады.

Тәуекелді жүзеге асыру жиілігі бойынша шағын, орташа және жоғары жиілікті тәуекелдерді бөліп көрсетуге болады.

Кәсіпорын тұрғысынан алғанда тәуекелдердің туындау орны бойынша олар сыртқы және ішкі тәуекелдер деп бөлінеді. Осы бөлуге сәйкес, барлық нарықтық тәуекелдер сыртқы тәуекелдерге, ал операциялық тәуекелдер ішкі тәуекелдерге жатқызылуы мүмкін.

Туындау деңгейі бойынша тәуекелдер жекелеген қызметкерлердің, жекелеген бөлімшелердің, жалпы кәсіпорынның іс-әрекетімен, саламен немесе салалар тобымен, аймақпен, елмен, байланысқан тәуекелдер және дүниежүзілік ауқымдағы тәуекелдер деп бөлінеді.

Туындау саласы бойынша тәуекелдер келесі түрлерге бөлінеді: экологиялық, демографиялық, геосаяси, әлеуметтік-саяси, әкімшілік. Заңнамалық, өндірістік, коммерциялық, қаржылық, инновациялық және т.б.

Туындау себебі бойынша болашақтың айқынсыздығымен, ақпараттың жеткіліксіздігімен, субъективті факторлар әсерінен туындаған тәуекелдерді бөліп көрсетуге болады.

Салдарының сипаты бойынша тәуекелдерді меншіктің жоғалуына алып келетін тәуекел, табыстардың жоғалуына алып келетін тәуекел, адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп келтіретін тәуекел, азаматтық жауапкершілікті қалыптастыратын тәуекел деп бөлуге болады.

Қарастырылған жіктеме-лердің әмбебап сипаты бар: кәсіпорындардың кездесуі ықтимал кез келген тәуекел жоғарыда аталған тәуекелдер класының кез келгеніне жатқызылуы мүмкін. Әрбір жеке дара алынған компания бір мезетте тәуекелдердің өзіндік бірегей жиынтығын иеленетін болады, оларды анықтау рәсімдерін өткізе отырып, сәйкестендіруге болады.

4.2. Тәуекелдерді анықтау және өлшеу

Тәуекелдерді анықтау – бұл нақты компанияның қызметінде туындайтын тәуекелдерді сәйкестендіру процесі. Тәуекелдерді анықтау кәсіпорынның бизнес-үдерістерін және олардың элементтерін (факторлық тәуекелдер), сондай-ақ оның бизнес ортасын егжей-тегжейлі талдаумен қатар жүреді. Тәуекелдерді анықтау нәтижесіне жататындар: тәуекелдер тізімі, олардың туындау шарттары және осы тәуекелдерге алып келуі мүмкін салдарды сипаттау.

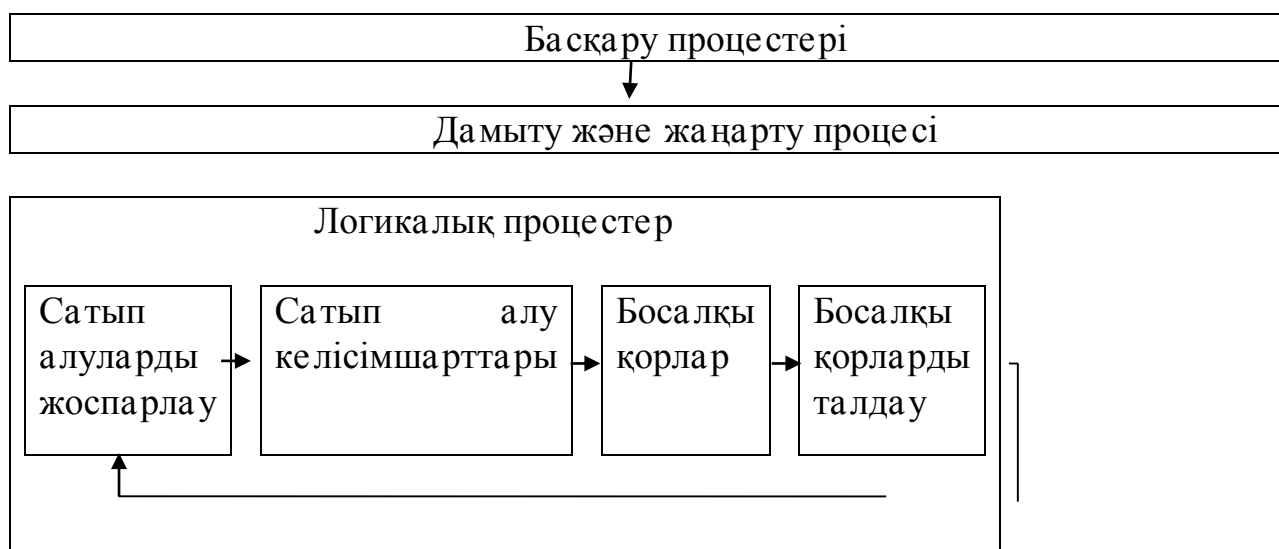
Тәуекелдерді анықтау сапалы талдаудың жүргізілуін болжайды. Бұл жағдайда кәсіпорынның немесе оның жекелеген бөлімшесінің қызметін құрылымдық-қызметтік талдауды жүргізудің бірқатар әдістері

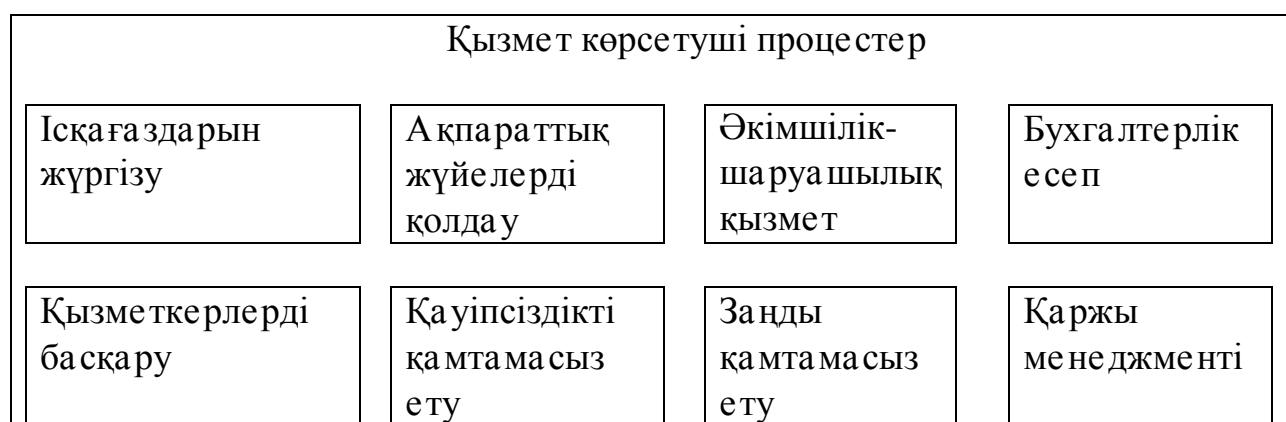
қолданылады. Бұл талдау кәсіпорынның алдын ала жасалған бизнес-үдерістер картасының негізінде жүргізіледі. Нәтижесінде кәсіпорынның барлық бөлімшелері бойынша функционалды тізбектер бөлінеді және олар барлық себеп-салдарлық байланыстар мен факторлар айқын болатындай және тәуекелдерді қалыптастыратын айқынсыздық саласы бөлініп көрсетілетіндей, біртұтас құрылымға біріктіріледі.

Тәуекелдердің және олардың параметрлерінің туындау саласын анықтау кәсіпорынның бұрынғы сәтсіздіктерін және оның ұқсастықтарын талдау негізінде де мүмкін болады. Стратегиялық сипаттағы тәуекелдерді анықтау кезінде сценарлық тәсілдеме кеңінен қолданылады. Ол оқиғалардың болашақ дамуының ықтимал нұсқаларын қалыптастыру арқылы жүзеге асырылады, ол ықтимал тәуекелдерді анықтауға ғана емес, сондай-ақ олардың параметрлерін сандық бағалауға мүмкіндік береді.

Ұялы байланыс компаниясының бизнес-үдерістері картасының үзіндісі суретте келтірілген.

4.1-сызба. Ұялы байланыс компаниясының үлгі-нысандық бизнес-үдерістері картасының фрагменті

Тәуекелдерді анықтау кезінде сараптамалық талдау қолданылады, ол кәсіпорын қызметінің жекелеген салалары бойынша мамандардың тартылуын және белгілі бір тәуекелдің туындауы, осы тәуекелдің жүзеге асырылуының ықтимал салдары және оның туындау жиілігі бойынша сараптамалық ой-пікірлерінің жүйелендірілуін болжайды.

Тәуекелдерді анықтау кезінде SWOT-талдау да пайдалы болып табылады. SWOT-талдау – бұл компания үшін, бөлімше үшін, нақты жағдай үшін немесе инвестициялық жоба үшін күшті және осал жақтарды, компанияға арналған мүмкіндіктер мен қауіптерді анықтау. Ол мамандар тобында жүргізіледі және алқалық жиында алдын ала дайындалған сұрақтарға жауап береді. Бұл жауаптар компания стратегиясын жүзеге асыру кезінде баса назар аударылуы тиіс факторларды, сәттерді анықтауға мүмкіндік береді.

Тәуекелдерді анықтау кезінде матрицалық талдауды қолдануға болады, ол компанияға оның тауарлары, қызметтері және бизнес бірліктері нарықтық сұраныстарға қаншалықты жауап беріп жатқандығын бағалауға және нарық бөліктері, ақша түсімдері және компания сататын тауарлар мен қызметтер арасындағы байланысты анықтауға мүмкіндік береді.

Мұндай тәсілдеме үш тұжырымдамаға негізделеді: Біріншіден, тауардың өмірлік циклін анықтауға (тауардың нарықта туындауы, оған деген сұраныстың өсуі, жетілуі, құлдырауы және жойылуы сатылары). Екіншіден, уақыт өте компания нәтижелері қаншалықты жақсарып жатқандығын айқындайтын тәжірибе қисығын құруға. Үшіншіден, портфельдік матрицаларды құруға, олардың ішіндегі ең танымалы – Бостон консалтинг тобының өсу матрицасы. Бұл матрица компанияның саладағы бизнестің және компания нарығы үлесінің өсуі тұрғысынан өз өнімдерін, қызметтерін және бизнес-бірліктерін бағалауға, сондай-ақ ықтимал тәуекелдерді анықтауға мүмкіндік береді.

Әрі қарай сандық бағалауларды жүргізу кезінде Монте-Карло имитациялық модельдеу әдісі қолданылуы мүмкін, ол сезімталдықты талдауға және әр алуан факторлар өзгерісінің бизнес-процестердің нәтижелеріне ықпал етуін тестілеуге мүмкіндік береді. Аталған әдістердің әр алуан жиынтығы арқылы бизнес-процестерді талдау негізінде тәуекел элементтері, объектілер, тәуекел факторлары анықталады, тәуекелді жүзеге асыру салдары, сапалы деңгейде шығындардың маңыздылығы мен шамасы және олардың туындау ықтималдығы бағаланады. Барлық алынған ақпарат тәуекелдер тізбесіне енгізіледі. Осындай тізбе мысалы кестеде келтірілген.

4.1-кесте. Ұялы байланыс компаниясы үшін тәуекелдер тізбесінің үзіндісі

Тәуекел объектісі	Тәуекел факторы	Салдары	Ықпалы (маңыздылығы немесе шығындар шамасы)	Шығындар ықтималдығы
Жеткізушілер	Жеткізу жоспарын үзу	1. Жаңа объектілерді салу мерзімдерін ұлғайту 2. Қолданыстағы объектілерде апаттарды жою мерзімдерін ұлғайту	1. Инвестициялардың қайтарымдылығын азайту түріндегі шығындар 2. Абоненттерге қызмет көрсету кезіндегі тоқыраулар нәтижесіндегі шығындар	1. Алдыңғы жылы 100 жеткізушінің 5-уі жеткізу жоспарларын бұзуға жол берді. 2. Алдыңғы жылы қызмет көрсетудегі апаттық үзіліс жиынтық түрде 2300 сағатты

				күрады.
--	--	--	--	---------

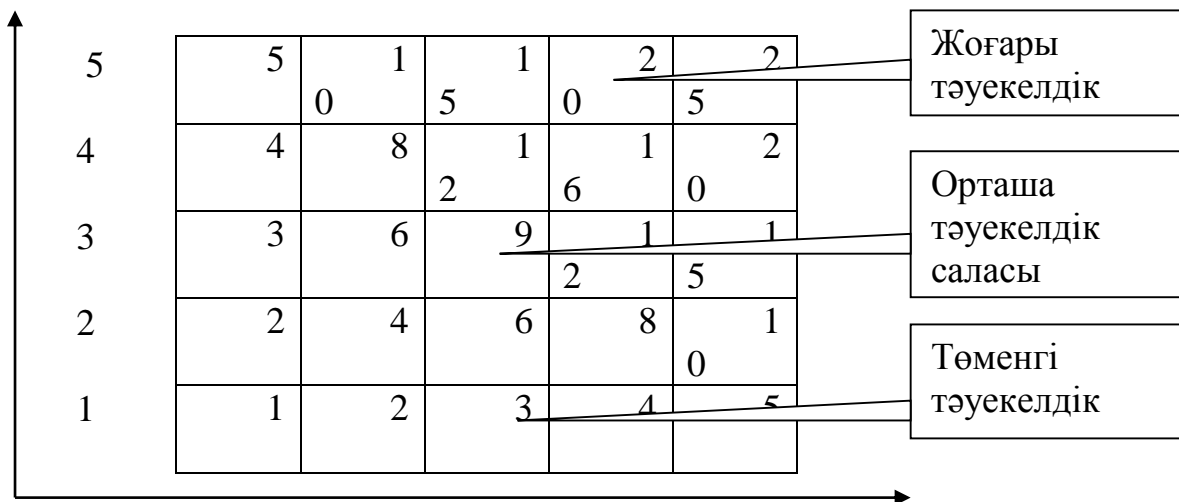
Тәуекелдер тізбесі – басымды сапалы сипаты бар тәуекелдерді айқындау рәсімдерін нәтижелейтін құжат. Әрі қарай тәуекелдерге сандық баға беру керек. Тәуекелді екі параметр арқылы сипаттауға болады: салдар және ықтималдық.

Салдарды өлшеу үшін қаржылық шығындарды, жылдық сату көлемінің төмендеуі, инвестициялық жобаны жүзеге асыру мерзімінің ұлғаюы және т.б. сипаттайтын көрсеткіштер қолданылады. Таңдалған көрсеткіш тәжірибесіне тәуелсіз түрде ол тәуекелді жүзеге асыру жағдайында ықтимал шығындарды көрсетуі тиіс.

Тәуекелдің туындауының ықтималдық сипаты бар, сондықтан да тәуекелді жүзеге асырудың ықтималдығы дәрежесін бағалау өте маңызды. Көптеген жағдайларда тәуекелдің ықтималдығын бағалау үшін сапалы қолданылады: жоғарғы, орташа, төменгі, немесе өте ұзақ градациялары бар шәкіл. Егер де қажетті статистикалық деректерді жинау мүмкіндігі бар болса, онда ықтимал сандар тұрғысында, яғни ықтималдықтар теориясы әдісін және математикалық статистиканы қолдану арқылы бағалануы мүмкін.

Тәуекелді сапалы бағалау нәтижелері бойынша карта жасалады. Мұндай картаның мысалы сызбада келтірілген.

4.2-сызба. Сапалы деңгейдегі тәуекел картасы

Сапалы деңгейдегі тәуекел картасы (Ықтималдық: 1 - өте төмен; 2 - төмен; 3 - орташа; 4 - жоғарғы; 5 - өте жоғарғы. Маңыздылығы: 1 - елеусіз; 2 - рұқсат етілген; 3 - елеулі; 4 - критикалық; 5 - апаттық)

Тәуекел картасы, бір жағынан, тәуекелдерді олардың маңыздылығы және туындау ықтималдығы бойынша топтауға мүмкіндік береді, екінші жағынан – компания қызметі ықпалына түсетін тәуекелдердің жалпы картасын қалыптастырады.

Тәуекелді жүзеге асыру салдарының шамасын сандық бағалау кезінде тікелей және жанама әдістер қолданылады. Тікелей әдістер ықтимал шығындар шамасын тікелей бағалауға мүмкіндік береді, ал жанама әдістер әр алуан қатар жүретін шамаларды бағалауға негізделген. Тәуекелді бағалаудың жанама әдістерін қарастырайық. Олардың ішінде келесілерді атап өтейік: табыстылық спрэді, бета коэффициенті, дюрация, волатильділік.

Тәуекелді табыстылық спрэді негізінде өлшеуді қарастырайық. Табыстылық көрсеткіші инвесторларға арналған қаржыны салу тиімділігін және капитал реципиентіне арналған қаржыны тарту құнын бағалауға мүмкіндік береді. Табыстылық көрсеткіші борыштық құралдар нарығында ерекше кеңінен қолданылады. Табыстылықты қалыптастыру процесіне қатысты Шарп теоремасын немесе пайыздық мөлшерлемені қолдану келесі модельдің әділеттілігін дәлелдейді:

Айырбасталатын пайыздық мөлшерлеме = Тәуекелсіз пайыздық мөлшерлеме + инфляциялық сыйақы + қайтармау тәуекелі үшін сыйақы + мерзімі үшін сыйақы + өтімділік үшін сыйақы + банкроттық тәуекелі үшін сыйақы.

Тәуекел шамасын анықтайтын барлық факторларды жаһандық (жалпы әлемдік немесе елдік тенденциялармен шарттасылған және барлық құралдарға ықпал ететін) және жергілікті (тек қана нақты құралдарға ықпал ететін корпоративті ерекшеліктермен шарттасылған) деп бөлуге болатындықтан, айырбасталатын пайыздық мөлшерлеменің жоғарыда қарастырылған моделі жергілікті факторлармен шарттасылған тәуекелді қалай бағалауға болатындығын көрсетеді. Ол үшін эталон ретінде жергілікті (корпоративті) тәуекелді иеленбейтін құралды алу керек және осы эталонмен салыстырғанда бағаланатын құралдың табыстылығы айырмашылығын (спрэдін) бағалауы тиіс. Алынған спрэд корпоративті (жергілікті) тәуекел үшін сыйақы шамасын сипаттайтын болады. Сыйақы неғұрлым жоғары болса, бағалаудың нақты объектісінің тәуекелі де солғұрлым жоғары болады.

Осылайша, тәуекел үшін сыйақы немесе табыстылық спрэді тәуекелді тікелей өлшеусіз, оның шамасын жанама әдіспен анықтауға мүмкіндік береді. Табыстылық спрэдіне негізделген бағалаулар кеңінен қолданылып келеді. Олардың негізінде белгілі бір құралға салымдардың тәуекелдігін бағалауға мүмкіндік беретін арнайы индекстер құрылады.

Мысал ретінде EMBI+ индекстер тобын келтіруге болады, олар дамушы елдердің еурооблигацияларының табыстылығы бойынша есептеледі.

EMBI+ индексі орташа өлшенген отандық егеменді еурооблигациялар табыстылығынан АҚШ Қазынашылығының облигациялары бойынша табыстылықты шегеру арқылы анықталады.

Ол жалпы (жаһандық) нарықтық тәуекелден туындайтын елдік тәуекелді анықтауға мүмкіндік береді.

Егер отандық егеменді облигациялар үшін спрэд шамасы ұлғайса, ол өскелең егеменді тәуекелді куәландырады.

Бета-коэффициентті жанама бағалау үшін қолдану Шарп теориясына негізделеді. Бета-коэффициенттің пайда болуы акциялар нарығының ерекшеліктерімен байланысқан, ол жерде басты эталон ретінде қор индексі түріндегі орташаланған коэффициент қолданылады. Үлестік құралдар нарығында теория қор индексі негізінде жасалған, сондықтан да үлестік құралдың тәуекелі шамасын жанама өлшеу үшін шартты коэффициентті қолдану қолайлы болады.

EMBI+ (Emerging Markets Bond Index Plus) – JP Morgan инвестициялық банкімен есептелген индекстер тобы.

Дамушы елдердің үкіметтері қатысымен шығарылған егеменді еурооблигацияларға арналған елдік тәуекелді жанама өлшеу үшін қолданылады.

Бета-коэффициент қаржылық индекспен салыстырғанда бағаланатын құралдың табыстылығы қаншалықты жылдам (баяу) өзгеретіндігін көрсетеді. Басқаша айтқанда, бета-коэффициент құрал табыстылығының жаһандық тәуекелге деген сезімталдығын сипаттайды.

Дюрация көрсеткіші де жанама түрде борыштық сипаттағы әр алуан құралдармен жұмыс істеу кезіндегі тәуекел шамасын сипаттайды. Дюрация көрсеткіші тәуекелдің уақыттық құраушысын сипаттайды және борыштық құралдар нарығындағы іс-әрекеттер шығынсыздық нүктесіне қай уақытта алып келетіндігін бағалауға мүмкіндік береді. Егер шынайы активтер саласында инвестициялық әрекеттермен параллель жүргізсе, онда дюрация коэффициентін инвестициялық жобаның өтелу мерзімінің аналогы деп есептеуге болады.

Волатильділік - бұл нарықтық баға үшін уақыттағы өзгергіштік тенденциясын, табыстылықты немесе кез келген өзге қаржылық шаманы сипаттайтын көрсеткіш. Волатильділік сан түрінде бағаланады. Ол үшін көптеген шаралар қолданылады. Соның ішінде үшеуін қарастырайық: орташа квадраттық ауытқу, қарапайым өзгермелі орташа шама және экспоненциалды өлшенген өзгермелі орташа шама.

P_t белгісімен уақыт аралығында өзгеретін t сәтіндегі бағалық көрсеткішті белгілейік. Стандартты әдіспен есептелетін P_t көрсеткішінің

орташа квадраттық ауытқуы бұл жағдайда оның волатильділік шамасы болып табылады. Қарапайым өзгермелі орташа шама түріндегі волатильділік шамасы келесі түрде есептеледі:

$$SHV = \sqrt{\frac{1}{T-1} \cdot \sum_{t=1}^T (x_t - \bar{x})^2},$$

Мұндағы, SHV – орташа өзгермелі өлшенген шама, T – Pt (t=0, ..., T) кездейсоқ шаманы бақылаған кезең, ал x және x_t келесі түрде есептеледі:

$$x_t = \ln\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right); \quad \bar{x} = \frac{1}{T} \cdot \sum_{t=1}^T x_t.$$

Экспоненциалды өзгермелі өлшенген орташа шама түріндегі волатильділік шамасы келесі түрде есептеледі:

$$ENV = \sqrt{(1 - \lambda) \cdot \sum_{t=1}^T \lambda^{t-1} \cdot (x_t - \bar{x})^2},$$

Мұндағы, ENV экспоненциалды өлшенген өзгермелі орташа шаманы түсіндіреді, λ – тегістеу коэффициенті. Тегістеу коэффициентіне есептеу сәтінен алшақтап қалған бақылау қалайша күшті әсер ете алатындығы тәуелді болады. Негізінен оның мәні 0,94-ке тең болады.

Аталған волатильділік шамаларының бір ғана мәні бар. Бұл бағаланатын көрсеткіштің белгілі бір орташа шамадан ауытқуын сипаттайтын немесе басқаша айтқанда, бағаланатын көрсеткіш мәндерін тарату шамасын сипаттайтын көрсеткіш. Тарату шамасын жанама түрде бағаланатын көрсеткіш мәндерінің ауытқуынан туындайтын тәуекел сипаттайды. Тарату неғұрлым үлкен болса, оның мәнінің ауытқу тәуекелі күтілетін тәуекелден солғұрлым жоғары болады.

Енді тәуекелді өлшеудің тікелей әдістерін қарастырайық. Тікелей әдістер тәуекелді жүзеге асыру кезінде туындайтын шығындар шамасын бағалауға мүмкіндік береді. Олар VaR^2 тұжырымдамасына негізделген әдістер тобына жатады.

Тәуекелдік күн тұжырымдамасын (VaR) алғаш рет 1980 жылдардың аяғында – 1990 жылдардың басында сауда портфелінің жиынтық тәуекелін өлшеу үшін ірі банктер қолдана бастады.

VaR идеясы J.P.Morgan банкі Директорлар кеңесінің төрағасы Д. Везерстоунға тиесілі деп есептеледі, ол күн сайын 16-15 сағатта банктегі барлық сауда позициялары бойынша ең көп шығындар туралы есепті алып отырғысы келген.

Бұл есеп бір бетке сыйымды болып, банктің Директорлар кеңесіне түсінікті болуы тиіс еді. Оның нысаны 1990 жылдардың басында әзірленіп,

«415 есеп» ретінде танымал болды. 1993 жылы VaR термині алғаш рет АҚШ-тың ірі қаржы мекемелерін біріктіретін коммерциялық емес ұйымы саналатын «Группа тридцать» (G 30) тапсырысы бойынша J.P.Morgan банкі дайындаған баяндамада пайда болды. 1994 жылдың қазанында J.P.Morgan банкі RiskMetrics жүйесін әзірлеп, жариялады, оның негізінде VaR көрсеткішін есептеу бойынша бағдарламалық топтама әзірленді. Әдістеме мен бағдарлама тез арада қаржы мекемелері арасында танымалдыққа ие болды.

VaR көрсеткішінің қаржылық емес ұйымдарда таралуына Американдық бағалы қағаздар мен биржалар жөніндегі комиссияның 1972 жылғы шешімі ықпал етті. Осы шешімге сәйкес, SEC есеп беретін барлық компаниялар қаржы нарықтарының тербелістеріне сезімтал қолданылатын деривативтер мен қаржы активтерінің нарықтық құны туралы ақпаратты ашуға міндетті болды. Нәтижесінде қаржылық емес корпорациялардағы тәуекелдер айырықшаланымын сипаттайтын VaR көрсеткішінің корпоративті нұсқасын жасау қажеттілігі туындады. Әрі қарай VaR тұжырымдамасын Базель банктік қадағалау комитеті қолдануға ұсынды.

VaR – бұл белгіленген ықтималдықта белгіленген уақыт кезеңінде жоғарылатылмайтын белгіленген көрсеткіш бойынша шығындар шамасының ақшалай бірліктерде өрнектелген бағасы. VaR есептеу үшін келесі жалпы модель қолданылады:

$$VaR = V(P) \cdot a \cdot R(P).$$

Бұл жерде келесі белгілеулер қабылданған: VaR – шығындар шамасының құндық бағаланымы; $V(P)$ – P факторына тәуелді бағаланатын құндық көрсеткіш (түсім, пайда, ақша ағымы және т.б.), P – тәуекелді жасайтын фактор (валюта бағамы, тауарлар немесе қызметтер бағасы, инфляция және т.б.); a – нақты сенімді арақашықтыққа сәйкес келетін коэффициент. $R(P)$ – P факторының салыстырмалы волатильділігінің көрсеткіші.

Салыстырмалы волатильділік P кездейсоқ шамасының қалыпты бөлінуі бар деп есептегенде, ол былайша есептелуі мүмкін:

$$R(P) = \frac{\sigma(P)}{AV(P)}$$

Мұндағы, δ – алдыңғы T уақыттық кезеңдер үшін P факторының орташа квадраттық ауытқуы; $AV(P)$ - алдыңғы T уақыттық кезеңдер үшін P факторының орташа мәні.

VaR шамасының мазмұндық түсіндірілуі келесідей болуы мүмкін: VaR – бұл ықтимал шығындар шамасы, ол кейінгі T уақыттық кезеңдерде a сенімді арақашықтығына сәйкес келетін ықтималдықпен $V(P)$ көрсеткіші бойынша көтерілмейді.

VaR тұжырымдамасы негізінде қаржылық емес сектордағы компаниялардың әр алуан тәуекелдіктерін бағалауға арналған басқа да ұқсас көрсеткіштер жасалған. Оларға EaR және CFaR көрсеткіштері жатады.

EaR (Earning at Risk) – ықтималдықпен белгіленген уақыттық горизонт шегіндегі табыс бойынша шығындардың ең көп ықтимал мөлшері.

CFaR (Cach Flow at Risk) - белгіленген ықтималдықпен белгіленген уақыттық горизонт шегіндегі ақшалай ағым бойынша шығындардың ең көп ықтимал мөлшері.

Бұл көрсеткіштерді есептеу VaR шамасын есептеуге ұқсас түрде жүргізіледі, есептеудің айырмашылығы: бірінші жағдайда – шама шығыны тәуекеліне - пайда, ал екінші жағдайда – ақша ағымы ұшырайды.

Қаржылық және қаржылық емес компаниялардың қазіргі заманғы тәжірибесінде тәуекелді өлшеудің кең тараған тағы бір әдісі – бұл стресс-тестинг. Стресс-тестинг - бұл нарықтағы экстремалды қозғалыстардың әр алуан құндық көрсеткіштерге, соның ішінде VaR тобы көрсеткіштеріне ықпал етуін талдау. Стресс-тестинг – көп жағдайда нарықтық тәуекелдерді талдау үшін қолданылады. Оны жүргізу кезінде оқиғалардың дамуының әр алуан нұсқаларына жауап берулер қолданылады.

АҚШ бағалы қағаздар мен биржалар жөніндегі комиссия – Securities Exchang Comission (SEC).

Стресс-тестілеуді жүргізу 1990 жылдардың аяғында халықаралық қаржы ұйымдарымен ұсынылды және 21-ғасырдың басынан бастап тұрақты түрде жүргізіле бастады.

Стресс-тестілеу жекелеген компания үшін, сондай-ақ агрегирленген нұсқада жүргізілуі мүмкін. 2008-2009 жылдардағы дағдарыс кезінде стресс-тестілеу тұрақты түрде жекелеген компанияларда ғана емес, сондай-ақ АҚШ-тың банктік жүйесіндегі тәуекелдерді бағалау үшін жүргізілді.

Стресс-тестілеуді жүргізуге қатысты тәсілдемелердің екі тобы бар. Бірінші топ - бір факторлы стресс-тестілер. Бұл жағдайда тәуекелді туындататын анықталмаған фактор ретінде бір фактор қолданылады. Бір факторлық стресс-тестілер кәсіпорындар мен қаржылық компаниялардағы тәуекелдерді басқару тәжірибесінде қолданылады. Олар сезімталдықты бағалау әдістері ретінде таныс. Кәсіпорындар қаржылық менеджменттегі инвестициялық жобаларды бағалау кезінде, мысалы пайданы факторлық талдау кезінде сезімталдықты талдауды кеңінен қолданады.

Стресс-тестілеуге қатысты екінші топ көпфакторлы модельдерге немесе сценарийлерді талдауға негізделген. Мұндай модельдерде тәуекелді туындататын біреуден көп факторлар қолданылады. Бұл жағдайда стресс-тестілік сценарийлердің көптеген нұсқалары

қолданылады. Бұрын туындаған шынайы жағдайларға сәйкес келетін тарихи сценарийлерді қарастыруға болады. Сондай-ақ гипотетикалық сценарийлер де қолданылады, оларға жасанды түрде қалыптасқан жағдай жатады. Өте нашар сценарийлер өте кең тараған, олар оқиғалардың дамуының өте нашар нұсқасына сәйкес келеді. Кей жағдайда Монте-Карло әдістерін қолдануға негізделген сценарийлерді қалыптастыру нұсқалары қолданылады.

4.3. Тәуекел-менеджмент парадигмасы

Бұрын тәуекел объектімен емес, осы объектіні пайдалану процестерімен байланысты екендігі көрсетілген еді. Мысалы, акциялардың бір түрінен тұратын бағалы қағаздардың екі портфельін қалыптастыруға болады. Олардың бірінің құрылымы әртараптандыру рәсімдерін жүзеге асыру нәтижесінде қалыптасады, ал екіншісінің құрылымы ерікті түрде таңдалады. Екі портфельге де акциялардың бір ғана түрінің салынғандығына қарамастан, бірінші портфель екіншіге қарағанда тәуекелге азырақ түседі. Осы портфельдердің әртүрлі тәуекелі оларды қалыптастыру кезіндегі әр алуан инвестициялық стратегиялармен шарттасылған. Тәуекел объектіге емес, процеске имманент деген жағдаймен тәуекелді басқару мүмкіндігімен анықталады.

Тәуекелдерді басқару кезінде бизнес-қауымдастықтар қолданатын әдістемелік тәсілдер, теориялар мен тәжірибелер жиынтығы тәуекел-менеджменттің парадигмасы деп аталады. Қазіргі таңда бизнес қауымдастық тәуекелдерді басқару парадигмасының ауысуы процесін өткеріп жатыр. Тәуекел-менеджменттің ескі парадигмасы келесі қасиеттермен сипатталады.

Біріншіден, тәуекелдерді басқару фрагмент түрінде жүзеге асырылады, соған байланысты әрбір бөлімше өз тәуекелдерін өзіне берілген функцияларға сәйкес өз бетінше басқарады. Екіншіден, тәуекелдерді басқарудың эпизодтық сипаты бар және ол менеджердің жеке шешімі бойынша жүзеге асырылады. Үшіншіден, тәуекелдерді басқарудың шектеулі таралымы бар, өйткені ол сақтандырылатын және қаржылық тәуекелдерге қатысты.

Корпоративтік қаржы және қаржылық менеджмент теориясының жалпы дамуы мынаны көрсетті, яғни кез келген компанияның эмерджентті сипаттамасы бар (мысалы оның акцияларының бағамы немесе компания құны), олар қарапайым қосу арқылы анықталуы мүмкін емес, ол синергетикалық әсердің болуына байланысты. Нәтижесінде, компанияның бөлімшелері қызметінің әр алуан түрлерімен қатар жүретін тәуекелдерде эмерджентті болып табылады. Осыдан тәуекел-менеджмент

парадигмасының жарамсыздығы және оны жаңамен алмастыру қажеттілігі туындайды.

Тәуекел-менеджменттің жаңа парадигмасының бірқатар ерекшеліктері бар. Біріншіден, ол кәсіпорында интеграцияланған біріктірілген тәуекел-менеджменттің ұйымдастырылуын болжайды, тәуекелдерді басқару компания басшылығымен үйлестіріледі, ал әрбір қызметкер тәуекел-менеджментті өз жұмысының бір бөлігі деп қарастырады. Екіншіден, тәуекелдерді басқару процесі тұрақты мониторингпен үздіксіз режимде жүзеге асырылады. Үшіншіден, тәуекелдерді басқару кеңейтілген нұсқада жүзеге асырылады, барлық тәуекелдер және олардың ықтимал жиынтықтары қарастырылады.

Тәуекел-менеджменттің жаңа парадигмасы бірнеше кәсіби бірлестіктермен шығарылған құжаттарда белгіленген. Олардың ішіндегі ең белсенділері кестеде келтірілген.

4.2-кесте. Тәуекел-менеджмент стандарттары

Әзірлеуші	Құжаттың атауы
Committee Sponsoring Organizational of the Treadway Commission (COSO), USA	Enterprise Risk Management-Integrated Framework (EPM), 2004
Тредвел демеушілік ұйымдар комиссиясы комитеті, АҚШ	Ұйым тәуекелдерін басқару – біріктірілген сызба (схема)
The Institute of risk management (IRM), The Association of Insurance and Risk Managers (AIRMIC) and ALARM The National Forum for risk management in the public sector, UK, Adapter by Federation of European Risk Management Associations. Тәуекел менеджмент институты, Тәуекел менеджмент және сақтандыру қауымдастығы, Қоғамдық сектордағы тәуекел-менеджменттің ұлттық форумы (Ұлыбритания), Еуропалық тәуекел-менджерлер федерациясымен қабылданған	A Risk management Standard. 2002. Тәуекелдерді басқару стандарты
Basel Committee on banking supervision - Базель банктік қадағалау жөніндегі комитеті	Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a revised

		Framework, 2004. Базель II: Халықаралық капиталды және капиталдың жеткіліктілігін басқару стандарттары
Standards Association of Australia – Австралияның стандарттары қауымдастығы	Австралияның жөніндегі	Australian/New Zealand Risk Management Standard, 2004. Австралия және Жаңа Зеландия тәуекелдерін басқару стандарты

Көрсетілген құжаттарда тәуекелдерді басқарудың жаңа парадигмасының негізгі төмендетулері қалыптасқан, тәуекелдерді сәйкестендірудің, оларды өлшеудің, талдаудың, өндеудің, коммуникация мен мониторинг әдістері анықталған. Сондай-ақ, кәсіпорындардағы тәуекел-менеджменттің интеграцияланған жүйелерге қатысты талаптар және оларды қалыптастыру рәсімдерін сипаттау келтірілген.

4.4. Тәуекелдерді басқару әдістері

Тәуекелдерді басқару әдісі – бұл компанияның тәуекелді жүзеге асыру мүмкіндігінің болуына жауап беру түрі. Осындай әдістердің бірнеше түрі бар:

- тәуекелді қабылдау;
- тәуекелді шектеу;
- тәуекелді қамтамасыз ету;
- тәуекелдің төмендеуі;
- тәуекелді сақтандыру;
- тәуекелден жалтару әдістері жатады.

Осы тәуекелдердің әрқайсысы мынаны болжайды, яғни кәсіпорын операциядан алынатын тиімділікті (табыстылықты) және ықтимал шығындар (тәуекелдер) мөлшерін салыстырады. Бұл жағдайда басқарушылық ықпал операциядан түсетін барлық оң және теріс әсерлерді бағалауға және меншікті капиталдың қажетті көлемін қамтамасыз етуге сайып келеді, ол тәуекелді жүзеге асыру жағдайындағы шығындардың орнын толтыруға мүмкіндік береді. Талап етілетін меншікті капитал екі әдіспен жасалады: резервтеу арқылы және қорландыру арқылы.

Резервтеу резервтерді есепке алудың әлеуметтік шотына белгіленген соманың есептелуін болжайды. Көбінесе осы соманың шамасы тәуекелге түскен соманың пайызы ретінде анықталады. Резервтеудің айқын мысалы ретінде Ұлттық банктің талаптарына сәйкес коммерциялық банктермен жүзеге асырылатын ұқсас процедура қарастырылады. Резервтеудің

ерекшелігі мынада, яғни осы сәтте кәсіпорында кейінге қалдырылған салықтық міндеттеме туындайды, сәйкесінше төленуі тиіс пайдаға салынатын салық азаяды. Егер мұндай резервтеу қолданыстағы заңнама шегінде, мысалы, коммерциялық банктерде, жүзеге асырылса, онда салық салынатын пайда азайтылатын болады. Кері жағдайда, салық органдары пайдаға салынатын салықты есептеу кезінде кәсіпорын жасаған резервтер шамасын назарға алмауы мүмкін.

Тәуекелдерді резервтеумен салыстырғанда тәуекелдерді қорландыру нормативті актілермен регламенттелмейді, ешқандай салықтық жеңілдіктерді туындатпайды және белгіленген тәуекелге арнайы қорды құруды болжайды. Бұл қор кәсіпорынның бастамасы бойынша бөлінбеген таза пайда есебінен жасалады. Тәуекелді қорландыруды жүзеге асыру кезінде құрылған қор кәсіпорынның меншікті айналым қаражаттарымен қамтамасыз етілуі тиіс. Егер мұндай қамтамасыз ету жоқ болса, онда тәуекелді қорландыру кері әсерге, өтімділіктің қосымша тәуекелін құруға алып келуі мүмкін.

Тәуекелді шектеу оның қабылдануын, бірақ қатаң белгіленген шектерде (лимиттерде) қабылдануын болжайды. Лимиттер көп жағдайда, бүтін жүйені туындатады, ол бүкіл кәсіпорын және оның жекелеген бөлімшелері үшін жасалады. Қолданыстағы лимиттер жөніндегі ақпарат лимиттік тізімдеме (ведомость) деп аталатын арнайы құжатқа енгізіледі. Сонымен қатар, әрбір лимит үшін оның әрекет ету мерзімі және қайта бағалау тәртібі белгіленеді.

Лимиттер тәуекелдің әр алуан түрлерін басқару үшін қолданылады. Мысалы, валюталық тәуекелді басқару кезінде лимит компанияның ашық валюталық позициясының ұзындығы мен шамасына белгіленген шектеулер түрінде белгіленеді.

Егер валюта бағамы төмендетілсе, ұзын валюталық позициялар жіберілген пайда түріндегі кәсіпорынның ықтимал шығынын жасайды. Қысқа валюталық позициялар валюта бағамының кері қозғалысы кезінде тәуекелді туындатады. Кейде лимиттер заң түрінде бекітіледі. Ашық валюталық позицияға лимиттерді анықтаудың осындай мысалы әрекет етеді және банк тәжірибесінде қолданылады.

Тәуекелдерді қамтамасыз ету тәуекелді өзіне қабылдайтын тұлғаның арнайы алыну көзі есебінен өзінің ықтимал шығындарын өтеудің сөзсіз құқығын иеленуін болжайды. Арнайы алыну көзі ретінде:

- үшінші тұлғалардың кепілдіктері мен кепілдемелері;
- мүлік кепілі;
- құндылықтардың кепілсалымы;
- талап ету құқығының кепілі қарастырылады.

Бірінші қамтамасыз етудің мәні қарыз алушы міндеттемелерді орындамаған жағдайда, кредиторға зиянды өтейтін белгілі бір тұлға – кепілгердің болуында жатыр. Осындай кепілгердің міндеттемелері әр алуан қаржылық құралдарды пайдалану кезінде туындауы мүмкін. Мысалы, оларға кепілгерліктер, аккредитивтер, авальдар, индоссаменттер жатуы мүмкін.

Мүлік кепілі борышкер міндеттемелерді орындамаған жағдайда, кредитордың кеткен шығындарды өтеу мақсатында кепілге қойылған мүлікті мәжбүрлі тәртіпте сату құқығын болжайды.

Тәуекелдерді қамтамасыз етудің осындай әдісін қолданудың мысалы ретінде ипотеканы қарастыруға болады. Мүлік кепілінің ерекшелігі мынада, яғни кепілге қойылған мүлік кепіл берушінің дефолты туындағанға дейін оның иелігінде қалады. Ол кепіл алушы үшін проблема туындатады, ол кепіл беруші тарапынан қарсыласу болған жағдайда кепілді сату қиындығымен шарттасылған.

Кепілмен салыстырғанда, құндылықтардың кепілсалымы құндылықтардың уақытша шеттетілуін және кепілсалым затына өндіріп алуды қолдану қажеттілігі кезінде кепілсалымды алушыға арналған құқықпен олардың кепілсалымды алушыға немесе үшінші тұлғаға сақтауға беруді болжайды. Мұндай құралды қолдану кепілсалымды алушыны кепілсалымды сатудың күрделілігімен байланысқан тәуекелден қорғайды.

Талап ету құқығының кепілі мынаны болжайды, яғни кепіл заты ретінде, мысалы, шаруашылық шарттар бойынша қалыптасқан дебиторлық берешек алынады. Борышкер өз міндеттемелерін орындамаған жағдайда, кредитор кепілге салынған дебиторлық берешекпен жасалған ақшалай ағымдарды алу немесе факторинг тәртібінде осы дебиторлық берешекті сату құқығын иеленеді.

Тәуекелдің төмендеуі әртараптандыру, иммунизация және хеджирлеу түріндегі арнайы технологияларды қолдануға негізделген. Әртараптандыру процедурасы тәуекел туындаушы фактор бойынша түрлі бағытталған тенденцияларды иеленетін әр алуан активтер арасындағы тәуекелдердің бөлінуін болжайды. Тәуекелдің төмендеуінің осы әдісі портфель теориясына негізделген. Тәуекелдің төмендеуінің осындай әдісінің мысалы ретінде Г. Марковиц моделіне сәйкес бағалы қағаздар портфелін қалыптастыру қарастырылады.

Ашық валюталық позиция – компанияның бір валютамен өрнектелген активтері мен міндеттемелері арасындағы айырма.

Иммунизация пайыздық тәуекелдерді төмендетуге мүмкіндік береді және пайыздық тәуекелге осындай активтерді қалыптастыруда, ол үшін

осы пайыздық тәуекел мақсатқа айналады. Иммунизация процедураның негізінде дюрация түсінігі жатыр.

Хеджирлеу тәуекелдерді төмендетудің әмбебап әдісін көрсетеді, ол әр алуан сипаттағы тәуекелдерді төмендету үшін қолданылады. Бұл әр алуан нарықтық (бағалық) көрсеткіштермен – тауар, валюта, қор және кредит нарығындағы көрсеткіштермен байланысқан тәуекелдер болуы мүмкін. Хеджирлеу форвардтық, фьючерстік, опциондық және своп-келісімшарттары түріндегі туынды қаржылық құралдарын қолдануға негізделеді. Ашық позицияның болуымен байланысқан жоғарыда көрсетілген мысалда тәуекелдерді ашық позиция шамасына және бағытына лимиттерді анықтау тәсілімен ғана емес, сондай-ақ хеджирлеу жолымен де басқаруға болады. Мысалы, ұзын валюталық позиция болған жағдайда валютаға фьючерстік келісімшарттар бойынша тиісті қысқа позицияны ашу арқылы туындаған тәуекелді төмендетуге болады. Ал қысқа валюталық позиция болған жағдайда керісінші әрекет ету керек.

Тәуекелдерді сақтандыру - сақтандыру компаниясымен сақтандыру шартын жасасуды көрсетеді, оған сәйкес сақтандырушы сақтандыру жағдайы кезінде сақтандырылушыға шартпен анықталған сақтандыру сомасы шегінде төлемін төлеуге міндеттенеді, ал сақтандырушы белгіленген мерзімде шарттасылған сақтандыру жарналарын төлеуге міндеттенеді. Сақтандыру жағдайы тәуекелдің нақты түрі жүзеге асырылса туындайды. Бір қарағанда, сақтандыру – бұл тәуекелдерді басқарудың әмбебап әдісі болуы мүмкін. Басты шектеу сақтандыру тәуекелдерді басқарудың өте қымбат әдісі болып табылатындығымен байланысты. Сонымен қатар сақтандыру компаниялары тәуекелдің барлық түрінен сақтандыру шарттарын жасай бермейді. Нәтижесінде, сақтандыру шартына сәйкес, сақтандырушы кредитор үшін сатып алушы болып қалса, онда сақтандыру арқылы басқарылатын тәуекел автоматты түрде кредиттік тәуекелге немесе сақтандырушы тарапынан төлемсіздік тәуекеліне түрленеді. Аталған жағдайлар ҚР-дағы сақтандыру тәуекелдерін басқарудың танымал емес әдісіне айналдырады.

Тәуекелдерді беру құн дисконты бар тәуекелге түсетін активтерді сатып алу сату процесін көрсетеді. Дисконт көп жағдайда тәуекелдің нарықтық бағасынан үлкен болады, егер ол сатылса, онда шығындар артығымен жабылады. Осындай қызметтер түрін көрсетумен дебиторлық берешекті (факторинг) сатып алатын коммерциялық банктер айналысады. Арнайы форфейтингтік ұйымдар қайталама нарықтан вексельдерді сатып ала алады. Әр алуан елдерде борыштарды сатып алумен айналысатын мамандандырылған борыштық агенттіктер әрекет етеді.

Тәуекелдерді сатудың өте дамыған әдісіне секьюритизация жатады, ол борыштық бағалы қағаздарды шығаруды көздейді. Секьюритизацияның

ипотека саласындағы түрі кең тараған, бірақ та ол активтердің өзге түрлерімен, мысалы, дебиторлық берешекпен байланысқан тәуекелді сату үшін қолданылады. ҚР-да секьюритизация құралдарын соңғы жылдары коммерциялық банктер белсенді түрде қолдана бастады.

Тәуекелден жалтару кәсіпорындар үшін жоғары тәуекелдерді қалыптастыратын операциялардан бас тартуды болжайды. Тәуекелді басқарудың бұл әдісі бір қарағанда өте қарапайым болып көрінеді. Шындығында, шығынға ұшырамау үшін тәуекелге бел буудың қажеті жоқ. Бірақ та мынаны ескеру керек, яғни компаниялар тәуекелді саналы түрде қабылдайды, өйткені осындай әдіспен ғана кәсіпорын қызметінің тиімділігін жоғарылатуға болады. Сондықтан да тәуекелден жалтару компания қызметі тиімділігінің маңызды түрде төмендеуіне алып келеді.

4.5. Корпоративтік тәуекел-менеджмент жүйесі

Әрбір кәсіпорын өзінің өндірістік қызметінде өзіне ғана тән жеке тәуекелдер жиынтығымен кездеседі. Кәсіпорында әрекет ететін басқару жүйесі, өндірістік басқару мәдениеті де айырықша ерекшеліктерге ие, сондықтан да тәуекел-менеджмент жүйесі және оны енгізу процедурасы әрбір кәсіпорын үшін бірегей болады. Сонымен қатар жалпы қабылданған стандарттар да болады, олар әр алуан кәсіпорындар үшін тәуекел-менеджмент жүйесін әзірлеу және енгізудің ортақ ережелері бар екендігін көрсетеді. Осы аталған ортақ ережелерді қарастырайық.

Кез келген компаниядағы тәуекелдерді басқару жүйесінің және оны енгізу мен қолдау жүйесінің келесі құрамдас бөліктері бар:

- тәуекел-менеджмент жүйесін енгізу мақсаты мен қажеттілігін сипаттау;
- тәуекелдерді басқару саласындағы компания саясатын әзірлеу;
- компания тәуекелдері картасын жасау;
- компаниядағы тәуекелдері басқару стандарттарын әзірлеу;
- тәуекел-менеджмент жүйесінің функционалды құрылымын қалыптастыру;
- тәуекел-менеджмент мәдениетін жылжыту.

Компанияға тәуекел-менеджмент жүйесін енгізу қажеттілігі бірқатар сыртқы, сондай-ақ ішкі факторлардың болуынан туындаған. Сыртқы факторларға жататындар: өндірістің қауіпті сипаты; қаржы нарықтарының волатильділігінің өсуі; салалық бәсеке; интеграциялық процестер; реттеуші органдардың талаптары; корпоративті басқаруды жетілдіру. Ішкі факторларға жататындар: компанияның ауқымды инвестициялық қызметі; кредиттік портфельдің ұлғаюы немесе оның сапасының төмендеуі;

дебиторлық берешекті басқарудағы проблемалар; компанияны ұзақ мерзімге және ағымдағы қаржыландыру проблемалары.

Тәуекел-менеджмент жүйесін енгізу қажеттілігі анықталған соң, кәсіпорында әрі қарайғы әзірлемелер мен жылжулармен айналысатын жұмыс тобы құрылады. Жұмыс тобы, ең алдымен, тәуекелдерді басқару саласындағы компания саясатын жоғары менеджмент арқылы қалыптастырады, содан кейін оны компанияның барлық қызметкерлерінің қаперіне жеткізеді. Онда кәсіпорындағы тәуекелдерді басқару жүйесінің мақсаттары анықталады, осындай басқарудың қажеттілігі жарияланады, туындайтын тәуекелдерге сәйкес, қызметкерлердің әрекеттеріне қатысты жалпы талаптар анықталады.

Тәуекелдер картасын жасау сатысы, ең алдымен тәуекел-менеджментпен байланысқан компаниядағы түсініктер бойынша қолданылатын терминологияны бірегейлендірудің жүргізілуін болжайды. Содан кейін жекелеген бөлімшелер бойынша тәуекелдер картасы жасалады. Алынған карталар бүкіл кәсіпорын бойынша ортақ тәуекелдер картасына енгізіледі. Ол өте үлкен қауіптер тобын анықтау үшін және тәуекелдерді басқару стратегиясын әзірлеу үшін қажет болады.

Әрі қарай анықтаған сәттен бастап бақылау сәтіне дейінгі тәуекелдерді басқару процесін реттейтін стандарт әзірленеді, ол компаниядағы тәуекелдерді басқару процесі үшін жауаптыларды, тәуекелдерді басқарудың әр алуан процесіне қатысушы бөлімшелермен өзара әрекеттесу процедурасын, сондай-ақ есеп және есептілік процедурасын анықтайды.

Тәуекел-менеджменттің маңызды құраушы бөлігі болып оның функционалды құрылымы саналады. Функционалды құрылымда тәуекелдерді басқарудың барлық шешуші қатысушылары көрсетіледі, олардың функциялары мен өкілеттіктері аталады, олардың өзара әрекеттесу тәртібі анықталады.

Тәуекелдерді корпоративті басқарудың тәуекел-менеджмент мәдениеті түріндегі соңғы құрамдас бөлігі бір қарағанда онша маңызды емес, бірақ та тәуекел-менеджмент бойынша барлық мамандардың пікірінше, тәуекел-менеджменттің корпоративті мәдениетін құрусыз, оны тиімді енгізу мүмкін емес. Мұндай мәдениет тәуекелдің төмендеуін компанияның болашақ пайдасының қайнар көзі ретінде қарастыруы тиіс.

Кәсіпорын тәуекел-менеджменттің дұрыс мәдениетін иеленіп отыр деп септелінеді, егер де ол келесі белгілермен сипатталатын болса:

- Дұрыс әзірленген стратегия болса және басқарудың көшбасшылық стилі қабылданса. Барлық қызметкерлерге арналған стратегияны, түсініктерді әзірлеу мен жүзеге асыруды компанияның жоғарғы басшылығы жүзеге асырады;

- Жауапкершілік және қызметкерлерді марапаттау жүйесі айқын анықталған және барлық қызметкерлерге түсінікті;

- Тәуекел-менеджмент жүйесі тәуекелдерді қабылдау мен оларды басқаруға ықпал ететіндей дәрежеде жасалған.

Тәуекел-менеджменттің кез келген жүйесі компаниядан белгіленген шығындарды талап ететін іс-шара болып табылады, сондықтан да оның тиімділігі туралы ақпаратты иеленген маңызды, ол қаржыларды тікелей үнемдеуден байқалады. Ереже бойынша, тәуекел-менеджмент жүйесі экономикалық тұрғыда тиімді болып табылады.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Тәуекелділік түсінігін сипаттаңыз.
2. Тәуекелдікпен байланысты компанияның атқаратын іс әрекетін атаңыз.
3. Кредиттік және пайыздық тәуекелдердің арасындағы айырмашылығын сипаттаңыз.
4. Тәуекел картасы дегеніміз не? Олар қандай мақсатпен жасалады?
5. Спред табыстылығы және бета коэффициенттік сияқты жанама тәуекелдегі өлшеу көрсеткіштерін салыстырыңыз. Олардың қолайлылығы және айырмашылығы неге байланысты болатындығын ашыңыз.
6. Тәуекелдіктердің реестрі дегеніміз не және ол не үшін жасалады?
7. Қаржылық тәуекелдің деңгейіне қандай факторлар ықпал етеді?
8. Қаржылық тәуекелділікті азайту үшін компания әртараптандырудың қандай түрлерін пайдалануы мүмкін?

5-тарау. Корпорацияның өнімді өндіру және өткізуге кеткен шығындары

5.1. Корпорацияның өнімді өндіру және өткізу шығындарының мазмұны және құрылымы

5.2. Корпорацияның өнімді өндіру және өткізу шығындарын бақылау

5.1. Корпорацияның өнімді өндіру және өткізу шығындарының мазмұны және құрылымы

Жалпы алғанда, экономикалық мазмұны және арналымы бойынша шығындар мен шығыстар:

- ұдайы өндірістің негізгі және айналым капиталы;
- өндіріс;
- элеуметтік-мәдени шаралар немесе бағдарламалар;
- бір жолғы өндіріс шығындарымен байланысты операциялық шығындар сияқты бірнеше топқа біріктіріледі.

Бухгалтерлік есептің №7-стандартының әдістемелік сілтемесіне сәйкес корпорацияның өнімді өндіру және өткізу шығындары келесі баптар мен элементтерге бөлінеді:

I топ шығындары.

1) сырттан алынатын немесе сол мезетте дайындалатын «Материалдар» бабы. Материалдар сатып алыну бағасы бойынша бағаланады, одан қайтарылатын қалдықтар алынып тасталынады, яғни аралық сатып алу шығындарын кірістірмей бағаланады. Элементтеріне: шикізат, негізгі материалдар, жартылай фабрикаттар, толықтырушы және қосымша материалдар, жанармай, бөлшектер және басқалар жатады.

2) «Еңбекақы төлемдері» келесі элементтерден тұрады: орындалған жұмысы үшін төленетін негізгі өндірістік персоналдың еңбекақысын төлеу, кешенді төлемдер, натуралды еңбекақы төлемдері және т.б.

3) Сақтандыру аударымдары.

4) “Жанама шығындар”: өзіне жаңа өнімді игеру, техникалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, еңбек гигиенасы және күзет және т.б. шығындарды қосады.

Шығындардың II тобы – тұрақты шығындары:

- жалпы әкімшілік шығыстар;
- тауар-материалдық қорларды іске қосу шығыстары;
- пайыздар бойынша шығыстар;
- негізгі қорларды қалпына келтіруге арналған амортизациялық аударымдар.

Шығыстардың құрылымы, олардың еңбекке, материалға және энергияға жұмсалуды шаруашылық саласына және кәсіпорынның түріне байланысты анықталады.

Корпорацияның өнімді өндіру және өткізу шығындарын жоспарлау бір өнім бірлігіне кеткен шығындардың баптар мен элементтері бойынша құрылған жоспарлы калькуляциялауды құру арқылы жүзеге асырылады.

Жоспарлау тәсілдемесі:

1) «салыстырылмайтын» өнім өндіретін кәсіпорында өнімнің өзіндік құны тауар өнімінің көтерме-бөлшек бағасындағы бір теңгеге қатысты тиынның мөлшері ретінде анықталады.

2) Бір тектес өнімді өндіретін кәсіпорындарда өнімнің жоспарлы өзіндік құны абсолютті көрсеткіштермен (өнім бірлігіне тиын және теңгемен) анықталады.

3) «салыстырылатын» өнім өндіретін кәсіпорындарда өткен жылы болжанған деңгейге қарсы өнімнің толық өзіндік құнын төмендету пайызы жоспарланады.

Қазіргі кезде өнім бірлігіне тұрақты және айнымалы шығындарды бөлек жоспарлаудың қажеттілігі туындап отыр.

5.1-кесте. Тұрақты және айнымалы шығындардың пайда (залал) көлеміне әсері

Көрсеткіштер	Заттай көрсеткіштегі жоспарлы шығарылымның көлемі				
	100	150	200	250	300
Өнімнің өзіндік құны	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Айнымалы шығындар	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Жоспарлы көлемге қатысты айнымалы шығындар	60	90	120	150	180
Шекті пайда	40	60	80	100	120
Тұрақты шығындар ҒС	60	60	60	60	60
Өнім бірлігіне кететін тұрақты шығын мөлшері	0,6	0,4	0,3	0,24	0,2
Жалпы пайда	-20	0	20	40	60

Батыс корпорацияларында айнымалы шығындарды калькуляциялау жүйесі кеңінен таралған. Бұл әдістің мағынасы мынада: өнімді өндіру және өткізудің өзіндік құнын толығымен емес, тек айнымалы шығындардың

нақты түрлерін ғана есептейді. Бұл жүйені енгізудің басты мақсаты – кейбір өнімдерді өндіру кезінде корпорацияның маржиналдық табысын қалыптастыруды бақылауды қамтамасыз ету. Шығындарды анықтаудың бұл жүйесінде нақты өнімдер бойынша маржиналдық табыс келесі формула арқылы анықталады:

$$MT(ҚК)=Өб-АШ$$

Мұнда, $MT(ҚК)$ – маржиналдық табыс (қосылған құн);

$Өб$ – өндірілген өнім бірлігін өткізу бағасы, тг.

$АШ$ – өндірілген өнім бірлігіне кеткен айнымалы шығын мөлшері, тг.

Өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау жүйесінің артықшылықтары:

- практикалық қолданылуында қарапайымдылығы мен қол жетімділік;
- кәсіпорынмен жалпы ескерілетін жанама шығындарды қайта бөлумен байланысты есептік операцияларды жүзеге асыру минимумы;
- алынған нәтижелердің жоғары сенімділігі, өйткені қайта бөлу үрдісінде жанама шығындарды жеке өнімдерге ғана жатқызуға болмайды;
- айнымалы шығындарды, сондай-ақ маржиналдық табыстарды басқару мүмкіндігі.

Тұрақты шығындарды жоспарлау кезінде кәсіпорындар келесі міндеттерді шешуі қажет:

- 1) айнымалы және тұрақты шығындар өтелінетіндей өнімдерді өндіру мен өткізудің қажетті көлемін анықтау;
- 2) тұрақты шығындардың қажетті көлемін есептеу және оларды нақты өндірістік мүмкіншіліктерімен сәйкестендіру.

Өнім өндіру рентабельді бола алмайтын өнім өндірісінің минималды көлемін анықтау үшін рентабельділік шек көрсеткіші қолданылады:

$RШ=тұрақты\ шығындар/түсімнің\ өткізуге\ қатысы\ түріндегі\ жалпы\ маржа=60/0,4=150.$

Кәсіпорын шығындарының жиынытығы және басқадай шығындары өнімдерді өндіру және өткізу шығындары сметасында анықталады.

5.2-кесте. Кәсіпорынның өнім өндіру және өткізу (жұмыс, қызмет) шығындарының сметасы

	Өнімдерді өндіру және өткізу (жұмыс, қызмет) шығындарының элементтері	Соммасы, мың тг.
	Материалдық шығындар	42750,0
	Еңбекақы шығындары	33680,0
	Әлеуметтік сақтандыру қорына аударымдар	1020,5
	Негізгі қорлардың амортизациясы	2260,4
	Басқа да шығындар	4280,5
	Өндіріс шығындары. Барлығы	83991,4

Өндірістік емес шотқа жатқызылған шығындарды есептен шығару	460,0
Аяқталмаған өндіріс қалдықтарының өзгерісі (-, +)	+1880,0
Өнімнің, қызметтің өндірістік өзіндік құны (6-7-8)	81651,4
Басқару шығындары	1062,0
Коммерциялық шығындар	3165,6
Бір жылдық өндірістік өнімнің, қызметтің толық өзіндік құны (9+10+11)	85879,0
Толық өзіндік құны бойынша жыл басындағы өткізілмеген тауар өнімі мен қызметінің қалдықтары	2320,0
Толық өзіндік құны бойынша жыл аяғындағы өткізілмеген тауар өнімі мен қызметінің қалдықтары	3110,0
Бір жылдық өткізілген өнімнің, қызметтің толық өзіндік құны (12+13+14)	85089,0
Операциялық шығындар	2160,0
Өткізуден тыс шығындар	1270,0
Қарастырылмаған шығындар	0
Кәсіпорынның бір жылдағы жалпы шығыстары мен шығындары (15+16+17+18-20)	88519,0
Көтерме бағада өткізілген тауар мен қызметтерден түскен түсім	118172,9
Пайда (20-19)	29653,9
Көтерме бағадағы 1 теңгеге кеткен шығын (19/20)	74,9 тиын
Шығындар рентабельділігі (21/19)	33,47%

Қазіргі кезде кәсіпорынның нормативтері мен нормалары негізінде жүзеге асырылатын өнімді калькуляциялаудың нормативті жүйесі кеңінен қолданылады. Бұл жағдайда нақты ағымдағы шығындар есептілікте ауытқулардың нормативті көлемімен сәйкестендіріледі.

Бұл жүйені тек тұрақты экономикалық жағдайда және жоғары инфляцияны өткерген жағдайда ғана ірі кәсіпорындар немесе корпорацияларда енгізуге болады. Жоспарлы бюджеттерді құру кейбір жауапкершіліктер (шығындар, пайда, табыс және инвестициялар) қарастырылаған жағдайда жүзеге асырылады және өнімнің түріне және шығындардың элементтеріне (ай сайын, тоқсан сайын) байланысты бір жылға дейінгі мерзімге құрастырылады.

Жоспарлы операциялық бюджеттер жүйесіне:

- материалдық шығындар бюджеті;
- энергиялық ресурстарды пайдалану бюджеті;
- еңбекақы қоры бюджеті;
- амортизациялық аударымдар бюджеті;
- басқа да шығындар бюджеті жатады.

Мұның барлығы кәсіпорынның құрылымдық бөлімшесінің (айлық, тоқсандық, жарты жылдық, жылдық) бюджетін құрайды.

Кәсіпорынның ағымдағы шығындардың жоспарлы бюджетін құру жалпы бюджетті жоспарлау үрдісін қорытындылайды. Бұл кезеңде өнімнің жеке түрлеріне деген жоспарлы калькуляциялау көрсеткіштерінің теңгерімділігіне және жоспарлы жауапкершілік орталықтар бюджеттеріне жалпы соммасы бойынша да, шығындар элементтері бойынша да ерекше назар аударылады.

Кәсіпорынның ағымдағы шығындарын көлемі мен құрылымын есептеу нәтижесіне өнімнің шығын сыйымдылығы, шығын қайтарымдылығы және рентабельділік коэффициенттерін есептеуімен толықтырған жөн.

Аталған коэффициенттер келесі формулалар арқылы есептеледі:

$$K_{шс} = \frac{C_{тк}}{T_{стт}}; \quad K_{шқ} = \frac{T_{ст}}{C_{тк}}; \quad K_{р} = \frac{T_{сп}}{C_{тк}}, \text{ мұндағы}$$

$K_{шс}$ - өлшем бірлігі үлесінің шығын сыйымдылық коэффициенті;

$C_{тк}$ – сатылған тауарлардың толық өзіндік құны;

$T_{стт}$ – тауарларды сатудан түскен түсім;

$K_{шқ}$ – өлшем бірлігі үлесінің шығын қайтарымдылық коэффициенті;

$K_{р}$ - рентабельділік коэффициенті, %;

$T_{сп}$ – тауарларды сатудан түскен пайда.

Бұл коэффициенттерді кәсіпорынның, сондай-ақ оның құрылымдық бөлімшелері (жауапкершілік орталықтары) арасында қорытындысын шығару кезінде пайдалануға болады.

5.2. Корпорацияның өндіру және өткізу шығындарын бақылау

Бұл кезең жоспарланған өнімнің өзіндік құнын төмендету негізділігін қамтамасыз ету мақсатындағы өндірістік жоспарлардың жобаларын құру кезінде жүзеге асырылады.

Өнімнің өзіндік құнын өндіріс көлемінің өзгеруі, өнімнің сапасының артуы, өндірістің технологиялық деңгейінің артуы, басқару жүйесін және еңбекті ғылыми ұйымдастырылуының жетілдірілуіне байланысты төмендетуге болады.

Жоспарлы жылдағы әртүрлі факторлардың шығынға ықпалын анықтау:

1) жоспарлы жылдағы еңбек өнімділігі артуының өзіндік құнның төмендеуіне ықпалын келесі формула арқылы анықтауға болады.

$Эз=[(Эт-Зт*Рт/Рв)Т]$, мұндағы:

Эз – еңбек өнімділігін арттыру есебінен өзіндік құнды төмендетуден үнемделген сомма;

Эт – базалық жылдағы бұйымның өлшемінің немесе өнімнің бір теңгесіне кеткен еңбекақы және әлеуметтік сақтандыру аударымдары түріндегі шығындар;

Рт – жоспарлы жылдағы бір жұмысшының орташа жылдық еңбекақысы, базалық жылдағы орташа жылдық еңбекақыға пайыздық мөлшерде;

Рв – базалық жылға қатысты жоспарлы жылдағы бір жұмысшының орташа жылдық еңбек өнімділігі.

Т - шығарылған тауарлық өнімдердің заттай немесе кәсіпорынның бағасымен тұлғалануы.

2) Өндірістік қорларды дұрыс пайдалану барысында өнімнің өзіндік құнының төмендеуінен үнемделген сомманы есептеу:

$ЭА=[(ЗА-ЗА*РА/Рф)Т]$, мұндағы:

ЭА – қор қайтарымдылығы есебінен жоспарлы жылы өзіндік құнды төмендетуден үнемделген сомма;

ЗА – базалық жылдағы тауар өнімінің бір теңгесіне немесе өнім өлшемінің өзіндік құнына кеткен амортизациялық аударымдар;

РА – жоспарлы жылдағы амортизациялық аударымдар жалпы соммасының базалық жылдағы амортизациялық аударымдардың жалпы соммасына қатынасы;

Рф – жоспарлы жылдағы қор қайтарымдылығы көрсеткішінің базалық жылдағы қор қайтарымдылығы көрсеткішіне қатынасы.

3) Өнім өлшеміндегі шикізат пен жанар және жағармай шығындылығының нормасын төмендету есебінен өнімнің өзіндік құнының төмендеуінен үнемделген сомманы есептеу:

$Эм=[(Зм-Зм*Нр/100)Т]$, мұндағы:

Эм – шикізат пен материалдық шығындар нормасын қысқарту есебінен өзіндік құннан үнемделген сомма;

Зм – базалық жылдағы қолданыстағы шығындар нормасына қатысты өнім өлшеміне немесе бір теңгеге кеткен материалдар мен шикізат түріндегі шығындар;

Π_p – базалық жылға қатысты өнім өлшеміне кететін шикізат шығындарының нормасы, пайызбен.

Өнімді өткізуге кеткен шығындар жоспарлы жылдың басы мен аяғындағы өткізілмеген өнімнің қалдықтары салдарынан өндіріс шығындарымен сәйкес келмейді.

Сондықтан жоспарлы шығындардың көлемі келесі формуламен анықталады:

$$З_p = З_1 + T - З_2 + C, \text{ мұндағы:}$$

$З_p$ – өнімдерді өткізу шығындары;

$З_1$ – жоспарлы жылдың басындағы өндірістік құны бойынша өткізілмеген өнімдердің қалдықтары;

T – жоспарлы жылдағы өндірістік құн бойынша тауар өнімі;

$З_2$ – жоспарлы жылдың соңындағы өндірістік құн бойынша өткізілмеген өнім қалдықтары;

C – бір жылдың жоспары бойынша өндірістік емес шығындар.

Жоспарлы жылдың басындағы ($З_1$) өткізілмеген өнім қалдықтары:

- 1) қоймадағы дайын өнім;
- 2) төлем мерзімі әлі жетпеген тиелген өнім;
- 3) мерзімінде төленбеген тиелген өнім;
- 4) акцепттен бас тарту түріндегі сатып алушының жауапкершілігіндегі сақталатын тауарлар сияқты элементтерден тұрады.

Жыл соңындағы өткізілмеген өнім қалдықтары мөлшеріне:

1. қоймадағы дайын өнім;
2. төлем мерзімі әлі жетпеген тиелген өнім жатады.

Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма

№1 есеп

Әртүрлі дәмдегі қытырлақ нандар өндіретін «Ақсай нан» АҚ бір қорап қытырлақ нан өндірісін кететін шығын мөлшерін анықтады. 1000 қорап өндіргенде 1 қорапқа кететін жиынтық шығын мөлшері 25 теңгені құрады. Соның ішінде 10 теңге тұрақты шығындар, ал 15 теңгесі сәйкесінше айнымалы шығындар болып табылады. Өндірістің мұндай көлемінде кәсіпорын шығынсыз жұмыс істейді, бірақ табысқа да ие болмайды. Тұрақты шығындардың үлесі өзгеріссіз екенін ескере отырып, 500, 1000, 3000, 10000 қорап өндіріс кезіндегі тұрақты шығындардың үлесін, маржиналды және жиынтық табысты анықтаңыз.

№2 есеп

«Ақсай нан» АҚ өндірісі 15000 қорап қытырлақ нан өндірді. Қарбыз дәмдес қытырлақ нанының бір қорабының өндірісіне кеткен тұрақты шығын мөлшері 5 теңгені құрайды, айнымалы шығындары 20 теңге, яғни

жиынтық шығын мөлшері 25 теңге, бір қорабының көтерме бағасы 50 теңге. Өндірістің кез келген көлемінде тұрақты шығындардың үлесі өзгеріссіз екендігін ескере отырып, өндірістің бұл түрінің қандай минималды көлемінде кәсіпорын шығынсыз жұмыс істей алатынын анықтау қажет.

№3 есеп

«Ақсай нан» АҚ өндіріске тікелей қатысатын бір жұмысшысының орташа еңбекақысы 50000 теңге. Орташа жылдық өнімділік 3 млн теңге болған кезінде 2013 жылы қызметкерлердің орташа еңбекақысын 75 теңгеге дейін арттыру жоспарланып отыр және жаңа станоктарды сатып алу нәтижесінде еңбек өнімділігін жылына 7 млн.теңгеге арттыру жоспарланып отыр. Бір қорап өндірудің еңбек сыйымдылығы 2009 жылы өнімнің бір теңгесіне 25 тиыннан келеді немесе бір қораптың бағасы 30 теңге болған жағдайда 7,5 теңге. 2010 жылы жоспарлы өндіріс көлемі 1 млн қорапты құрайды. 2013 жылы еңбек өнімділігінің артуының өзіндік құнның төмендеуіне әсерін анықтаңыз.

№4 есеп

Иіс су өндіретін «Арай» АҚ-ның негізгі қорларының құны 2009 жылы 10 млн теңгеге тең болса, 2010 жылы өндірістік аймақты кеңейту жоспарланып отыр, яғни қосымша құрал жабдық сатып алуы қажет. Бұл 15 млн теңге соммасында шығынды қажет етеді. Амортизациялық аударымдар 2009 жылы 2 млн тг, 2013 жылы 5 млн.тг құрайтын болады. «Арай» АҚ-ның жылдық орташа түсімі 2009 жылы 25млн.тг болса, 2013 жылы түсімді 75 млн.тг-ге дейін көбейту жоспарланып отыр, бір өнім бірлігі өндірісіне кететін амортизациялық аударымдар орта есеппен 500 теңге немесе орта бағасы 2500 болатын өнім бірлігінің 1 теңгесіне 20 тиыннан келеді. 2013 жылы бұрынғы бағамен 30000 дана өндіру жоспарланып отыр. Өндірістік қорларды дұрыс пайдалану барысында өнімнің өзіндік құнынан үнемделген сомманы есептеңіз.

№5 есеп

2010 жылға бекітілген қаржылық жоспар бойынша «Арай» АҚ 20000 иіс су және 25000 басқа да косметикалық өнімдерді өндіруді жоспарлап отыр. Бір иіс судың орташа бағасы 1500 теңге, басқа өнімдердің орташа бағасы 400 теңге. 1 теңгедегі өндіріс шығыны келесі түрде бөлінеді: еңбек сыйымдылығы өнімнен түскен түсімнің 1 теңгесіне 20 тиын, ал материал және энергия шығындылығы 35 тиын, капитал сыйымдылығы 1 теңгеге 5 тиын. 2010 жылдың басындағы қалдық 2500 иіс су және 5000 басқа өнімдерді құрайды. 2010 жылдың соңына жоспарлы қалдық мөлшері 3000 иіс су және 4000 басқа да өнімдер. 2010 жылға арналған өндірістік емес

шығындар 1 млн.тг. 2010 жылы өзіндік құнның өзгеріссіз екенін ескере отырып жоспарлы өткізу шығындарын анықтаңыз.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Корпорацияның өнімді өндіру және өткізу шығындары қандай баптарға бөлінеді?
2. Жоспарлы операциялық бюджеттер жүйесіне бюджеттердің қандай түрлері жатады?
3. Өнімнің өзіндік құнын қалай төмендетуге болады?
4. Жоспарлы шығындардың көлемі қандай формуламен анықталады?
5. Жоспарлы жылдың басындағы өткізілмеген өнім қалдықтарын атаңыз.

6-тарау. Кәсіпорынның негізгі қорларын қалыптастыру және пайдалану.

6.1. Негізгі қорлардың мазмұны, құрамы, құрылымына сипаттама және оны бағалау

6.2. Негізгі капиталды инвестициялау ұғымы, түрлері және инвестициялық үдерісті қаржыландырудың көздері

6.1. Негізгі қорлардың мазмұны, құрамы, құрылымына сипаттама және оны бағалау

Бухгалтерлік есептің әдістемелік нұсқауларына сәйкес негізгі қорларға 1 жылдан астам уақыт қызмет ететін және құны 50 АЕК-тен жоғары материалдық активтер жатады деп көрсетілген.

Негізгі қорларға:

- жылжымайтын мүлік, жер телімдері, ғимараттар, құрылыстар, жермен тығыз байланысты көп жылдық егілімдер;

- жылжымалы мүлік, көлік құралдары, құрал-жабдықтар, өндірістік және шаруашылық құралдар, ірі жұмыс және өнім малы, арнайы құралдар және т.б. жатады.

Негізгі қорлар бастапқы құны бойынша, яғни сатып алынған, дайындалған немесе құрылыс құны бойынша бағаланады. Негізгі қорларды іске қосу барысында олар тозады және амортизацияға жатқызылады, яғни қызмет ету мерзімі барасында олардың құны шегеріліп қайта қалпына келтіріледі. Бастапқы құн да, қалпына келтіру құны да негізгі қорлардың баланстық құны болып табылады. Инфляциялық үрдіске байланысты негізгі қорлардың нақты құнын анықтау мақсатында кәсіпорындар негізгі қорларды қайта бағалауды жүзеге асырады, сондықтан әр 4-5 жыл сайын жылдың бірінші күні кәсіпорындар негізгі қорларды өзідігінен қайта бағалауы қажет. Негізгі қорлардың құрылымы кәсіпорынның қызмет ету саласына байланысты. Негізгі қорлардың жағдайы туралы оларды іске қосу мен оларды істен шығару коэффициенттері арқылы шешім қабылдауға болады.

Негізгі қорларды пайдалану тиімділігі құндық көрсеткіштермен анықталады:

1) қор қайтарымдылығы – өткізілетін өнім соммасының негізгі өндірістік қорлардың орташа жылдық құнына қатынасы ретінде анықталады;

2) қор сыйымдылығы – қор қайтарымдылығына қарама-қарсы көрсеткіш. Негізгі қорлардың орташа жылдық құнының өткізілген өнімнің құнына қатынасы ретінде анықталады;

3) қормен жарақтандырылу – негізгі қорлардың орташа жылдық құнының жұмысшылардың орташа санына қатынасы ретінде анықталады.

Негізгі қорларды қолдану тиімділігінің маңызды факторлары: ауыспалылық коэффициентінің жоғарлауы, жаңа технологияларды енгізу, жоспардан тыс құралдарды істен шығару, ескірген құрылғыларды жаңарту және модернизациялау, өнімнің еңбек сыйымдылығының төмендеуі, ақауларды жою және т.б.

6.2. Негізгі капиталды инвестициялау ұғымы, түрлері және инвестициялық үдерісті қаржыландырудың көздері

Негізгі қорлардың ұдайы жаңғыртылуын инвестициялау арқылы жүзеге асырылады.

Инвестициялар – компанияның активтерін және табыстарын арттыру мақсатындағы ұзақ мерзімді қаржы шығындарының, еңбек және материалдық ресурстарының жиынтығы.

Инвестициялар мыналарға бөлінеді:

- тікелей;
- қаржылық;
- венчурлық.

Тікелей инвестициялар - өндірістік және өндірістік емес арналымдағы негізгі қорларды құруға және ұдайы өндіріске салынған салымдар. Тікелей инвестициялар негізгі қорларды салу, кеңейту, машиналар, құрал-жабдықтар, көлік құралдарын және т.б. сатып алу арқылы жүзеге асырылады. Жоғарыда аталғандардың барлығы капитал салымының құрылымы ретінде қарастырылады.

Қаржылық инвестициялар шығындары басқа кәсіпорындардың жарғылық қорына үлестік қатысуы арқылы бағалы қағаздар портфелін қалыптастыру болып табылады.

Венчурлық инвестициялар – салынған қаражаттардың жылдам өтемділігіне есептелген қаражаттар. Тәуекелді капитал салымдары тәуелсіз кіші инновациялық фирмаларды қаржыландыру жаңа технологияларға байланысты зеттеулер жүргізу барысында орын алады.

Инвестициялық қызметтің субъектілеріне: инвесторлар, тапсырыс берушілер, жұмыс орындаушылары, инвестициялық қызмет объектілерін пайдаланушылар, қаржылық сипаттағы заңды тұлғалар, соның ішінде шетелдік заңды тұлғалар да, сондай-ақ мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар жатады. Инвесторлар меншікті, қарыз және тартылған қаражаттарын инвестиция салымдары ретінде жүзеге асырады және олардың мақсатты пайдалынуын қамтамасыз етеді.

Инвестициялық қызметтің объектілері: барлық экономика салаларында қайта құрылған және модернизацияланған негізгі қорлар, бағалы қағаздар, мақсатты ақша салымдары, ғылыми техникалық өнім

және басқа да меншік объектілері, мүлiктiк құқықтар және интеллектуалды меншік құқықтары болып табылады.

Мемлекет инвестициялық үрдістерді реттейді, ынталандырады және арнайы даму институттарын құрады:

1) Ұлттық Инвестициялық Қор – ұлттық экономиканың барлық салаларын қолдау және дамыту мақсатында;

2) Ұлттық Инновациялық Қор – инновациялық жобаларды ынталандыру мақсатында;

3) Мемлекеттік Сақтандыру Компаниясы – тауар мен қызметтер экспортын қолдау, саяси және реттеуші тәуекелдерді сақтандыру мақсатында;

4) Қазақстанның Даму Банкі – экономиканың шикізаттық емес секторында қызмет ететін кәсіпорындарды кредиттеу көлемін ұлғайту мақсатында.

Мемлекет келесі инвестициялық преференциялар арқылы инвестициялық үдерісті реттейді және ынталандырады:

1) Инвестициялық салықтық преференциялар – тіркелген активтерді инвестициялау көлеміне байланысты анықталатын 5 жылдан төмен мерзімге беріледі.

2) Кеден баждарынан босату – бір жыл ішінде импорттық құрал-жабдықтар бойынша жүзеге асырылады.

3) Мемлекеттік заттай гранттар – инвестициялаудың 30% мөлшерінде жүзеге асырылады.

Инвестицияларды қаржыландырудың көздеріне меншікті, қарыз және тартылған қаражаттар жатады.

Қаржыландырудың меншікті көздеріне амортизация - қызмет ету мерзімі ішінде активтердің амортизациялық құнын жүйелі қайта бөлу сипатындағы тозудың құндық сипаты.

Амортизациялық аударымдардың әдістері:

а) бірқалыпты әдіс (құнды тікелей есептен шығару);

ә) құнды орындалған жұмыстың көлеміне пропорционал түрде есептен шығару әдісі (өндірістік әдіс);

б) жеделдетіп есептен шығару әдісі:

- қалдығын азайту жолымен есептен шығару;

- құнын сандардың жиынтығы бойынша (кумулятивтік әдіс) есептен шығару

Негізгі құралдардың құны бойынша амортизацияны бірқалыпты (түзу сызықты) есептеу әдісі оның пайдалы қызмет уақытына және салықтық заңнамамен бекітілген амортизацияның шекті нормасына негізделген.

Мысалы: активтің бастапқы құны 30000 теңге, жойылу құны 3000 теңге, активтің қызмет ету мерзімі 12 жыл.

$$A = (30000 - 3000) / 12 = 2250 / 12 = 187.5.$$

Амортизацияны есептеудің өндірістік әдісі негізгі құралдарды іске қосудың техникалық көрсеткіштерімен ғана шектеледі, Мысалы: ксерокс 500000 көшірме немесе 10000 сағат жұмыс жасай алады. Оның бастапқы құны 12000 тг, жойылу құны 1000 тг, онда:

$A = (12000 - 1000) / 500000 = 0.22$ көшірме $\times 110000 = 2420 / 12$ ай = 201,67 – айлық амортизация.

$A = (12000 - 1000) / 10000 = 1.1$ т/сағ $\times 1900 = 2090 / 12$ ай = 174,17 – айлық амортизация.

Жеделдегілген амортизация:

1) Қалдықты сандардың жиынтығы бойынша (кумулятивтік әдіс) есептен шығару әдісі есептік коэффициентті анықтаудан тұрады, мұнда бөлгіш пайдалы қызмет жылдарына, ал бөлінгіші кері реттегі қызмет ету мерзімінің соңына дейінгі жылдар санына тең.

Мысалы: дизельдік құрылғының қызмет ету мерзімі 5 жыл. Бастапқы құны 10000 теңге, жойылу құны 1000 теңге, онда коэффициентінің бөлгіші 15 (1+2+3+4+5) тең болады, 15 кумулятивті сан болып табылады. Әр жылдың есептік коэффициенті 5/15, 4/15, 3/15, 2/15, 1/15 тең.

Жыл реті	Амортизациялық құны	Кумулятивті коэффициент	Амортизацияның жылдық сомасы
1	9000	5/15	3000
2	9000	4/15	2400
3	9000	3/15	1800
4	9000	2/15	1200
5	9000	1/15	600

$10000 - 1000 = 9000$ амортизациялық құн.

Қалдығын азайту жолымен есептеп шығару әдісінде амортизация нормасы екі еселенеді және әрқашан тек қалдық құнға ғана қолданылады. Мысалы, активтің бастапқы құны 10000 теңге, жойылу құны 1000 теңге. Тұрақты амортизация нормасы 20% (тікелей әдісте), онда жеделдетілген амортизацияда коэффициенттің 2 екенін ескерсек, бұл норма 40 % құрайды және қалдық құнның тіркелген мөлшері болып табылады.

Жыл реті	Бастапқы құны	Амортизацияның жылдық сомасы	Қалдық құны
1	10000	$0.4 * 10000 = 4000$	6000
2	10000	$0.4 * 6000 = 2400$	3600
3	10000	$0.4 * 3600 = 1440$	2160
4	10000	$0.4 * 2160 = 864$	1296
5	10000	$296 = 1296 - 1000$	1000

Әрбір кәсіпорын активтерді пайдалану барысында амортизация есептеудің белгілі бір әдісін таңдайды. Қазақстан практикасында мақсатты қалдықты азайту жолымен есептен шығару әдісі пайдаланылады, ал бухгалтерлік есепте құнды бірқалыпты есептен шығару әдісі қолданылады. Қайта жөндеу жұмыстарында, техникалық жағынан қайта құру, негізгі қорларды тоқтатып қойған жағдайда амортизация есептелінбейді, сондай-ақ жерге, өнімді малға, кітапхана қорына және т.б. бойынша амортизация есептелінбейді. Сондай-ақ амортизация материалдық емес активтерге, яғни лицензия, патенттер, тауар белгілеріне, тауар таңбаларына, мүлікке және т.б. пайдалану құқығын қамтамасыз ететін бағдарламаларға да есептелінеді. Амортизациялық аударымдардың жоспарлы соммасын анықтау үшін жоспарлы жылдағы негізгі құралдардың орташа амортизациялық құнын мына формуламен анықтау қажет:

$$Қ_{нқж} = Қб + Қ * K / 12 - Қ_1 (12 - K) / 12, \text{ мұндағы}$$

$Қ_{нқж}$ – жоспарлы жылдағы амортизацияланатын негізгі құрал-жабдықтардың орташа құны;

$Қб$ – жоспарлы жылдың басындағы негізгі құрал-жабдықтардың бастапқы құны;

$Қ$ – қолданысқа енгізілетін негізгі құрал-жабдықтардың құны;

$Қ_1$ – жоспарлы жылда істен шыққан негізгі құрал-жабдықтардың құны;

K – жоспарлы жылдағы жұмыс істейтін негізгі құрал-жабдықтардың толық ай саны;

$12 - K$ – негізгі құрал-жабдықтардың істен шыққан уақытынан жыл соңына дейін қалған ай саны.

Жоспарлы жылдағы негізгі құрал-жабдықтардың орташа құнын базалық жылда қалыптасқан нақты амортизация нормасына көбейтеміз. Егер негізгі құрал-жабдықтарды іске қосу тоқсан сайын жүзеге асса, онда шартты түрде активтер тоқсанның жартысында іске қосылды деп есептелінеді.

Инвестицияны қаржыландырудың меншікті көздеріне сондай-ақ кәсіпорынды ұйымдастыру кезіндегі жарғылық қор қаражаттарының капиталы жатады.

Қаржыландырудың келесі көздеріне негізгі қызметтен түскен пайда, басқа да қосымша бағалы қағаздарды эмиссиялау, сондай-ақ жоғары тұрған буыннан келіп түскен қаражаттар жатады.

Инвестицияны қаржыландырудың көзі банктердің ұзақ мерзімді кредиттері де болуы мүмкін. Мемлекеттік кәсіпорындар бойынша қаржыландыру көзі бюджеттік ассигнациялар болуы мүмкін. Инвестицияны

қаржыландыру көзі анықталғаннан кейін жоспарлы жылдың инвестициялық жоспары жасалынады.

6.1-кесте. Кәсіпорынның инвестициялық жоспарының болжамдары

	Көрсеткіштер	Соммасы
·	Күрделі қаржы жұмсалымдарын жоспарлау:	85 000
	1) құрылыстық, монтаждық жұмыстар	35 000
	2) машиналар мен құрал-жабдықтарды сатып алу	45 000
	басқа да күрделі қаржылық жұмсалымдар	5 000
·	Қаржыландыру көздері	
	1) меншікті қаражаттар:	40 000
	а) амортизация	10 000
	б) жинақтау қорына бағытталған таза пайда	25 000
	в) басқа да меншікті қаражаттар	5 000
	2) Орталықтандырылған қаражаттар	5 000
	3) тартылған қаражаттар (акцияларды қосымша эмиссиялау)	15 000
	4) қарыз қаражаттар	25 000
	Бюджеттік ассигнациялар	

Инвестицияның өзін-өзі қаржыландыру коэффициенттерін және меншікті қаражаттардың үлесін анықтау қажет: $(45000/85000 \cdot 100\% = 47\%)$ қажеттісі 51%, керекті нормаға дейін жетпейді.

Инвестиция тиімділігі = пайда / инвестициялық шығындар

Шығындар рентабельділігі = пайда / өткізілген өнімнің өзіндік құны

Негізгі қорларды қалпына келтірудің бір әдісі еңбек құралдары тозуының бір бөлігін ғана қалпына келтіру, ұдайы өндірісті қамтамасыз ету, яғни негізгі қорларды жөндеу болып табылады. Жөндеу түрлеріне: ағымдағы, орташа, толығымен жөндеу жатады. Толығымен жөндеудің экономикалық мәнділігі - жөндеуге кеткен шығын жөнделінетін объектінің құнымен салыстырылады. Негізгі өндірістік қорларды жөндеу меншікті қаражаттар есебінен жүргізіледі және өнімнің өзіндік құнына жатқызылады. Әлеуметтік мәдени объектілерді, яғни балабақшалар, мәдениет үйлерін және т.б жөндеу кәсіпорынның қаражаттары, яғни пайдасы есебінен орындалады.

Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма

№1 есеп

«Арман» лазерлік дискілер шығаратын корпорацияның өнім өндірісінен түскен табыс 2011 жылы 1 млрд теңгені құрады. Бұл корпорацияның 2011 жылдағы негізгі қорларының құны 250 млн.тг. 2011 жылдағы жұмысшылардың тізім бойынша орташа саны 10000 адам. Бәсекелес лазерлік дискілер шығаратын компанияның сол жылғы табысы 900 млн.тг. бұл корпорацияның негізгі қорларының құны 200 млн.тг. 2011 жылдағы жұмысшылардың тізім бойынша орташа саны 8000 адам. Екі компанияның берілген мәліметтері бойынша негізгі қор тиімділігінің көрсеткішін анықтаңыз.

№2 есеп

«Арман» корпорациясындағы лазерлік дискінің пластикалық негізін жасауға арналған бір станоктың құны 12 100 000 тг. Активтердің қызмет ету мерзімі 6 жыл. Жойылу құны 100000 тг. Жыл сайынғы амортизациялық аударымдар көлемін анықтаңыз және құнды тура сызықты есептен шығару әдісін қолдана отырып, 6 жыл ішіндегі актив құнын есептен шығару кестесін құрыңыз.

№3 есеп

«Арман» корпорациясындағы лазерлік дискінің қолдану мерзімін ұзарту үшін қорғаныш қабықшамен қаптау станогының құны 5 800 000 теңгені құрайды. Активтің қызмет ету мерзімі 6 жыл. Жойылу құны 400000 тг. Станоктың өнімділігі 1800000 дискілер. Бірінші жылы бұл станокта 150000 дискілер өңделді. Екінші жыл 350000 дискілер, үшінші жылы 200000 дискілер, төртінші жылы 350000 дискілер, бесінші жылы 450000 дискілер, ал алтыншы жылы 300000 дискілер өңделді. Әр жылдағы амортизациялық аударымдар сомасын анықтаңыз және құнын есептен шығарудың өндірістік әдісін қолдана отырып, активті есептен шығару кестесін құрыңыз.

№4 есеп

«Атамекен» корпорациясында дискіге жазба түсіру станогының құны 3 300 000 тг. Активтің қызмет ету мерзімі 5 жыл. Жойылу құны 300000 тг. Жыл сайынғы амортизациялық аударымдар көлемін анықтаңыз және сандардың жиынтығы бойынша (кумулятивтік әдіс) есептен шығару әдісін қолдана отырып, 6 жыл ішіндегі актив құнын есептен шығару кестесін құрыңыз.

№5 есеп

«Атамекен» корпорациясында мөртаңбалау әдісімен лазерлік дискіге жазу құрылғысының құны 8800000 теңге. Активтің қызмет ету мерзімі 8 жыл. Жойылу құны 800000 тг. Жыл сайынғы амортизациялық аударымдар көлемін анықтаңыз және қалдығын азайту жолымен есептен шығару әдісін қолдана отырып, 8 жыл ішіндегі актив құнын есептен шығару кестесін құрыңыз.

№6 есеп

Веерлер жасайтын жапондық «Диана» корпорациясының Қазақстандағы филиалы құрал-жабдықтарды жаңарту мен жаңғыртуды жоспарлап отыр, бұл 7 млн. тг көлемінде салымдарды қажет етеді. Өндірістік орындардың аумағын кеңейтуге қажетті күрделі қаржылық жұмсалымдар 8 000 000 тг. Өндірістік күштерді арттырудың ұлғаюымен байланысты қосымша шығындары 2 000 000 тг. Амортизациялық аударымдар есебінен өндірістік қорларды жаңартуға 5 000 000 тг кетеді. Жинақтау қорындағы өнімдерді өткізуден түскен таза пайда 7 000 000 тг. Акцияларды қосымша эмиссиялау 3 000 000 табыс әкелуі қажет. Филиал өндірістік емес қызметтен 1 000 000 теңге табыс алады. Өндірістік қорларды ұлғайту мен жаңғырту шығындарын өтеуге қажет кредиттеу көлемін анықтау қажет.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Негізгі қорлардың құрамын, құрылымын сипаттаңыз және бағалаңыз.
2. Негізгі қорларды пайдаланудың тиімділігін анықтайтын қандай көрсеткіштер бар?
3. Негізгі капиталға инвестиция салу нені білдіреді?
4. Негізгі капиталға салынған инвестиция түсінігі және түрлерін анықтаңыз.
5. Инвестициялық үдерістерді қандай көздерден қалыптастыруға болады?

7-тарау. Кәсіпорынның айналым қаражаттары, оларды ұйымдастыру, нормалау және қаржыландыру көздері

7.1. Кәсіпорынның айналым қаражаттарын ұйымдастыру негіздері

7.2. Кәсіпорынның айналым қаражаттарын қалыптастыруды қаржыландыру көздері

7.1. Кәсіпорынның айналым қаражаттарын ұйымдастыру негіздері

Айналым қаражаттары дегеніміз – өндірістік айналым қорларына өндірістің үздіксіз қызмет етуін уақытылы есеп айрысуды қамтамасыз ету үшін қажетті минималды көлемде құрылған қорларға авансталған ақша нысанындағы құн. Айналым қаражаттарын ұйымдастыруға:

1) оларды нормалау, бұл олардың қажетті көлемін белгілеуге мүмкіндік береді;

2) оларды қатаң мақсатқа пайдалану және тағайындау қағидаттары жатады.

Қағидаттарына олардың сақталуын, тиімді пайдалануын және айналым қаражаттарының айналымдылығының жылдамдығын жатқызуға болады.

Айналым қаражаттарының құрамына өндірістік айналым қорлары және айналыс қорлары кіреді. Өндірістік айналым құрал-жабдықтары: өндірістік босалқы қорлар (шикізат, негізгі материалдар) және аяқталмаған өндіріс болып 2 топқа бөлінеді.

Айналыс қорлары дайын өнімнің босалқы қорларынан, кассадағы және банктегі есеп шоттағы ақша қаражаттарынан тұрады.

Айналым қаражаттарының құрылымы кәсіпорындарда шығындар құрылымы, өндіріс түрлері, материалдық-техникалық қамтылу ерекшеліктері бойынша анықталады.

Құрылымы - негізгі үлес салмағы бойынша өндірістік босалқы қорлар (50-60%), аяқталмаған өндіріс (15-20%) және дайын өнімдер (10%-ға дейін).

Нормалау жолымен анықталатын меншікті айналым қаражаттары нормаланған айналым қаражаттары деп аталады. Оларға өндірістік босалқы қорлар, аяқталмаған өндіріс, болашақ кезең шығындары, дайын өнім жатады.

Айналым қаражаттарын қалыптастыру көздері бойынша:

1) меншікті және оларға теңестірілген;

2) қарыз қаражаттарына бөлінеді.

1) Меншікті қаражаттар: жарғылық капитал, бөлінбеген табыс, оларға теңестірілген басқа да көздер – тұрақты пассивтер (еңбекақы бойынша

минималды қарыздар, демалыс резервтері, толық дайындалмаған өндіріске берілген аванс әдетте, айналым қаражаттарын қалыптастырудың көзі болып табылатын кредиторлық қарыздың минималды көлемі).

2) Қарыз көздері – банктің қысқа мерзімді кредиттері болып бөлінеді.

Айналым қаражаттарын нормалау кезінде олар нормалар мен нормативтерге ажыратылады. Нормативтерге қатысты көлемдегі, күндегі, жұмыс көлеміндегі пайыз түріндегі тауарлы материалдық құндылықтардың босалқы қорлар мөлшерін жатқызамыз. Нормалар айналым қаржаттардың айналыс жылдамдығына сәйкес жыл сайын өзгеруі мүмкін.

Норматив – норматив есептелінетін көрсеткішке норманы көбейту арқылы есептелініп, ақша түрінде анықталады.

Мысалы, шикізат, негізгі материалдар және басқа да айналым қаражаттары бойынша меншікті айналым қаражаттарының нормативі орташа тәуліктік материал шығынын күнмен анықталатын босалқы қорлар нормасының көбейтіндісіне тең. Материалдардың орташа тәуліктік шығындылығы жоспарлы жылдың 4 тоқсаны бойынша материалдарға кеткен шығын соммасын 90 күнге бөлу арқылы анықталады.

Күнмен есептелінетін материалдар бойынша босалқы қор нормасы:

- транспорттық босалқы қор;
- материалдарды қабылдау, түсіру, қоймаға жинауға кететін уақыт;
- шикізатты өндіріске дайындауға кететін уақыт
- (технологиялық босалқы қорлар);
- ағымдағы қоймадағы босалқы қор;
- сақтық босалқы қор сияқты элементтерден тұрады.

Күнмен есептелінетін транспорттық босалқы қордың нормасы жүк қозғалыс уақыты мен жүкті құжаттау уақыты арасындағы айырма ретінде анықталады.

Мысалы: шикізатты өндіріске дайындау уақыты – 20 күн.

Ағымдағы қоймадағы босалқы қор – 10 күн.

Технологиялық босалқы қор – 10 күн.

Шикізатты дайындау уақыты – 5 күн.

Технологиялық босалқы қор белгіленбейді, өйткені шикізатты дайындау уақыты ағымдағы қоймадағы босалқы қорды дайындауға кеткен уақытқа жүктеледі.

Ағымдағы қоймадағы босалқы қор – қамту мерзімінің 50%-ы.

Сақтық босалқы қор – ағымдағы қоймадағы босалқы қордың 50%-ы.

Барлық технологиялық, ағымдағы және басқа да босалқы қорлардың соммасы ақша нысанындағы материалдардың орташа тәуліктік

шығындылығына көбейтіледі, бұл белгілі бір материалдар бойынша меншікті айналым қаражаттарының нормативін құрайды.

Аяқталмаған өндіріс бойынша норматив – нақты мәндегі орташа тәуліктік өнім өткізілімінің өндіріс циклінің ұзақтығына және өнімнің өлшем бірлігінің өзіндік құнына көбейтіледі.

Орташа тәуліктік көлем тоқсандағы өндіріс көлемін 90-ға, жылдықты 360-қа бөлгенге тең болады. Өндірістік кезеңнің ұзақтығы күндермен анықталады.

Болашақ кезең шығындары бойынша норматив жаңа өндірістерді дайындау, өнімдердің жаңа түрін шығару, басқа да аванстық төлемдер түріндегі шығындардан тұрады.

Болашақ кезең шығындарының шоттағы қалдығын анықтап, оған болашақ кезең шығындарын қосамыз және жоспарлы жылдағы өзіндік құнға жатқызылатын болашақ кезең шығындарын алып тастаймыз.

Дайын өнім айналым қаражаттарының нормативі арқылы анықталады, тауар өнімнің орташа тәуліктік өткізілім туындысының өзіндік құнын қоймадағы дайын өнім босалқы қорларының нормасына көбейткенге тең.

Айналым қаражаттарын нормалаудың өндіріс көлемінің ұлғаю қарқыны мен жоспарлы айналым қаражаттарының мөлшерлері арасындағы қатынас ретінде анықталатын коэффициенттік әдісті қолдануға болады. Бұл мақсатта айналым қаражаттары екі топқа: өндіріс көлеміне байланысты және өндіріс көлеміне байланысты емес түрлеріне бөлуге болады. Дегенмен, аяқталмаған өндіріс және болашақ кезең шығындары бойынша норматив бөлек анықталады.

7.1-кесте. Айналым қаражаттарын ірілендірілген әдіс бойынша есептеу

Көрсеткіштер	Есепті жылдың жоспары бойынша	Жоспарлы жылға	
		соммасы	Есепті жылға қатынасы %
Тауарлық өнім	300	330	110
Болашақ кезең шығындары мен тіркелмеген өндіріс нормативі	40	44	110
Өндіріс көлеміне байланысты норматив	60	66	110
Айналым қаражаттарының айналымдылығын	Ақшалай тұлғалаудағы, %	2,0 1,3	-

	арттыру			
	Жылдамдығы ескерілген норматив (№3-№4)	-	64,7	-
	өндіріс көлеміне байланысты емес норматив	50	52,5	105
	Барлығы	150	161,2	107,5

Айналым қаражаттарын нормалаудың талдамалық әдісі есепті жылдағы айналым қаражаттарының орташа қалыптасқан қалдықтарының көлеміндегі меншікті айналым қаражаттарын анықтауды көздейді. Бұл жағдайда артылған босалқы қорларды, материалдық құндылықтардың өтімсіз қалдықтарын анықтау мақсатында нақты босалқы қорларға талдау жасап, айналым қаражаттарына деген нақты минималды қажеттілікті анықтау қажет. Кәсіпорын меншікті айналым қаражаттары өсімін қалыптастыру көздерін анықтағаннан кейін меншікті айналым қаражаттары нормативіне анықтама береді.

7.2. Кәсіпорынның айналым қаражаттарын қалыптастыруды қаржыландыру көздері

7.2-кесте. Айналым қаражаттарын қалыптастыру көздері

Көрсеткіштер	01.01.10 айналым қаражаттарының нақты қалдығы	01.01.11 айналым қаражаттарына есепті қажеттілік	Айналым қаражаттарына қажеттіліктің өсуі
Айналым қаражаттарына қажеттілік	49 800 000	57 000 000	7 200 000
Тұрақты пассивтер өсімін қаржыландыру көздері	600 000	1 200 000	600 000
Бөлінбеген пайда	-	-	1 000 000
Бағалы қағаздарды қосымша эмиссиялау	-	-	4 000 000
Қысқа мерзімді банк кредиттері	-	-	1 600 000

Жоспарлы нормативке жету үшін 7 200 000 теңге 4 тоқсан бойынша бөлінеді, тоқсанына 1 800 000 теңге.

Кәсіпорындар тоқсан соңы мен жыл соңындағы артықшылықтар мен кемшіліктерді анықтай отырып, меншікті айналым қаражаттарының жағдайына жүйелі түрде талдау жасап отырады.

Меншікті айналым қаражаттарының артықшылығы алдағы кезеңдегі айналым қаражаттарының өсімін қаржыландыруға жұмсалады.

Айналым қаражаттарының кемшілігі былайша өтеледі: кәсіпорындар ұйымдастырушылық-техникалық шараларды әзірлеуі тиіс немесе банкке жаңа өнім түрлерін шығарылымы көрсетілген және өткізу келісімшартын көрсете отырып, айналым қаражатының жетіспеушілігін жабуға 6,8,9 айларға қысқа мерзімді кредит беру өтініші бар жаңа бизнес жоспар құруы қажет.

Айналым қаражаттарын пайдалану тиімділігі келесі көрсеткіштермен анықталады:

1) айналым қаражаттарының айналымдылық коэффициенті өткізілген өнімнің айналым қаражаттарының орташа жылдық құнына қатынасы ретінде анықталады.

Нақты мысал: «Дана» АҚ айналым қаражаттары қалдығының орташа жылдық құны 4000 құрайды. Жылдық табыс 24000 ш.ө. Айналым қаражаттарын қолдану тиімділігінің көрсеткішін анықтайық.

$$K_a = 24000 / 4000 = 6.$$

2) айналым күндерінің ұзақтығы айналым қаражаттарының орташа қалдығы туындысының кезеңдегі күндер санына көбейтіндісін өзіндік құны бойынша өткізілген тауар өніміне бөлгенге тең.

$$Q = 4000 * 360 / 24000 = 60 \text{ күн.}$$

$$Q = 360 / 6 = 60 \text{ күн.}$$

3) айналыстағы қаражаттарды іске қосу коэффициенті айналым қаражаттарының орташа жылдық қалдығының өзіндік құны бойынша тауар өніміне қатынасы ретінде анықталады. $K_{iқ} = 4000 : 2400 = 0,166$.

Айналым қаражаттарының айналымдылығын жылдамдатудың негізгі жолдары: өнімді өндіру және өткізу көлемін арттыру, өнімнің өзіндік құнын азайту, аяқталмаған өндірісті қысқарту, кәсіпорынды шикізат және материалдармен қамтылуын жақсарту, меншікті айналым қаражаттарын нормалауды жетілдіру, айналым капиталындағы қысқа мерзімді несиелеудің қолжетімділігін қамтамасыз ету.

Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма

№1 есеп

Шыны бұйымдарды жасайтын «Шынар» АҚ 2012 жылдың 23 сәуіріне шыныны өндіру және өңдеуге қажетті өз қоймасында жалпы шикізат пен

материалдары жалпы соммасы 35 млн.тг бар. Сатуға дайын өнім көлемі – 10 000 бұйым, бір данасының бағасы 1000 теңге. Сондай-ақ кәсіпорын есебінде 15 млн.тг. соммасындағы аяқталмаған бұйым бар. Кассадағы ақша қаражаттары 500 мың.тг. құрайды. Қазіргі кезде кәсіпорынның есеп айырысу шотында шамамен,12 млн. тг. бар. Берілгендерді қолдана отырып, айналым қорларының көлемін және ондағы өндірістік айналым қорлары мен айналыс қорының үлесін анықтау қажет.

№2 есеп

«Шынар» АҚ шикізат және материал шығындары 2012 жылдың 1-тоқсанына 45 млн.тг құрайды. Шаруашылық қызмет нәтижесінде кәсіпорынның осы уақыт аралығында жүк құжаттарын жеткізу мен шикізатты нақты жеткізу аралығы 3 күн екені анықталды. Түсіру, қабылдау және қоймаға жинақтау 2 күнге созылады. Шикізатты өндіріске дайындау мерзімі 5 күн, жабдықтау аралығы 20 күн. Осы берілгендерді пайдалана отырып, шикізат, негізгі материалдар және басқа да айналым қаражаттары бойынша нормативті анықтау қажет.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Кәсіпорынның айналым қаражатының құрамын және оны басқару ерекшелігін анықтау.
2. Кәсіпорынның қаражатын ұйымдастыру негізін сипаттаңыз.
3. Айналым қаражаттарын нормалау неге байланысты болады?
4. Айналым қаражаттарының тиімді пайдалану көрсеткіштерін сипаттаңыз.
5. Кәсіпорынның айналым қаражаттары қандай көздерден қалыптастырылады?
6. Меншікті айналым қаражатының нормалық қажеттілігін қалай анықтауға болады?

8-тарау. Қаржыны жоспарлау және бюджеттендіру

8.1. Бюджеттендіру және жоспарлау ұғымдары

8.2. Бюджет үдерісінің инфрақұрылымы

8.3. Компанияның қаржылық және бюджеттік құрылымының өзара байланысы

8.4. Кәсіпорынның жиынтық бюджетін қалыптастыру

8.5. Бюджеттің атқарылуын талдау және бақылау

8.1. Бюджеттендіру және жоспарлау ұғымдары

Қаржылық жоспарлау кәсіпорынның қаржысын басқарудың негізі болып табылады.

Қаржылық жоспарлаудың негізгі міндеттеріне мыналар жатады:

- кәсіпорынның өндірістік-шаруашылық және инвестициялық жоспарларын орындау үшін қаржы ресурстарымен қамтамасыз ету;
- дивидендтік саясатты жоспарлау;
- ең тиімді инвестициялау бағыттарын таңдау үшін ақпарат ұсыну;
- салық төлемдерін барынша азайту мүмкіндігін ескере отырып, олардың сомасын анықтау;

- қаржының болашақтағы жай-күйін талдау және кәсіпорын қызметінің тиімділік көрсеткіштерін есептеу;

- бизнес бойынша әртүрлі әріптестермен, кредиторлармен есеп айырысуды жүргізу үшін жақсы жағдай жасау және төлем кестесін жасау.

Көрсетілген міндеттер бір жылға, орта мерзімді кезеңге (5 жылға дейін) дейін және келешекке жоспарлар әзірленеді.

Барлық жоспарлар түрлерінің өзара байланысы жоспарлаудың үздіксіздігі мен оның кәсіпорынның құнын арттырудың стратегиялық бағытын қамтамасыз етеді.

Жоспарлаудың дәйектілігі кезеңдер бойынша жүзеге асырылады.

Біріншіден, мақсаттар мен олардың сандық параметрлерін анықтау, осы кезең стратегиялық жоспарлау деңгейіне жатады. Мақсатты көрсеткіштерге сатудың өсуі, пайда, еркін ақша ағынының өсуі, сондай-ақ салыстырмалы көрсеткіштер – сатудың пайдалылығы, ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді кредиттер сомаларының қатынастары кіреді. Осы орайда мақсатты көрсеткіштерді нақтылау рәсімдерін қарастыру керек.

Екіншіден, орта мерзімді келешектің стратегиялық мақсаттары нақтыланады, яғни стратегиялық жоспарлар ескеріліп, кәсіпорынның болашақтағы жай-күйін модельдеу жүзеге асырылады. Бұл үшін инвестициялық және өндірістік қызмет көрсеткіштері қалыптастырылып, қаржыландыруға қажеттілік пен капитал тарту тәсілдері анықталады.

Үшіншіден, екінші кезеңге белгіленген міндеттерді іске асыру жөніндегі жедел жоспарлар егжей-тегжейленіп, олар нақты

орындаушыларға

жеткізіледі.

Қаржыны жедел басқаруға бюджеттендіру арқылы жоспарлы көрсеткіштерді талдау, жоспарлау, жоспарлы көрсеткіштердің орындалуын бақылау кіріктіріледі.

Шағын кәсіпорындарда бюджеттендіру жекелеген операцияларды жоспарлау мен қызмет нәтижелерін талдауды қамтамасыз етуі мүмкін.

Орташа кәсіпорындарда бюджеттендіру кәсіпорынның құнын басқару құралы ретінде пайдаланылады, яғни оған барлық басқару элементтері кіреді.

Бюджеттендіруді енгізген ірі кәсіпорындарда ақпараттық технологиялардың негізінде мынадай мәселелер шешіледі:

- басқарушылық шешім қабылдау үшін бірыңғай ақпараттық база қалыптастыру;

- кәсіпорынның қаржы-шаруашылық қызметінің нақты болжамын алу;

- компания бөлімшелерінің іс-қимылдарының келісілуін арттыру;

- бөлімшелердің стратегиялық міндеттерді орындау жөніндегі қызметін күшейту;

- қаржы көрсеткіштерінің нашарлағаны жөніндегі ақпаратқа уақытында ден қою және дағдарыстық жағдайдың өршуіне жол бермеу;

- ресурстар мен ақша қаражатының тиімді пайдаланылуын бақылауды күшейту.

«Бюджет», «бюджет кезеңі», «бюджет циклі» негізгі ұғымдар болып табылады, яғни олар бюджеттендірудің негізін қалайды.

Бюджет деп келесі кезеңге табиғи және ақша түрінде жасалған, кәсіпорынның мақсаттарын іске асыру үшін қажетті ресурстарды көрсететін жоспарды атайды.

Бюджет кезеңі (жоспарлау кеңістігі) – бұл бюджет циклы бекітілетін мерзім (яғни, жыл, тоқсан, ай, он күн, инвестициялар кезеңі 3 жыл).

Бюджеттендіру мәселелері бюджет үдерісі ауқымында іске асырылады. Бюджет үдерісі – бұл мақсатты белгілеу мен стратегиялық жоспарлау көрсеткіштерін таңдау, қаржылық және оперативтік жоспарлау, жоспарлы деректерді нақты деректермен салыстыру, қызмет нәтижелерін бағалау, басқарушылық іс-қимыл жасау мен мақсаттарды, жоспарлар мен бюджеттерді нақтылау және басқару іс-қимылдарының жиынтығы.

Бюджеттендіру бір жылдың өндіріс көлеміне, материалдық, еңбек және қаржы ресурстарын пайдалану белгіленген бас бюджетке (cash budget) немесе мастер-бюджетке негізделеді. Оған операциялық бюджет пен қаржылық бюджет кіреді.

Қаржылық бюджетке мыналар жатады:

- ақша қаражатының қозғалысының бюджеті (АҚҚБ) ақша ағындарын болжауға, кәсіпорынның төлем қабілеттілігі мен өтімділігін басқаруға мүмкіндік береді;

- күрделі қаржылық жұмсалым бюджеті немесе инвестициялық бюджет, яғни күрделі қаржылық шығындар мен оларды қаржыландыру көздерінің жоспары;

- баланс парағы (баланс бюджеті) жөніндегі бюджет. Болжамдық баланс немесе баланс парағы жөніндегі бюджет (БПБ) компанияның бюджет кезеңінің соңындағы мүліктік жай-күйінің болжамын береді.

Операциялық бюджеттер ағымдағы қызмет бойынша операцияларды жоспарлау ауқымында жасалады және компанияның кірісі мен шығысының жиынтық бюджетін қалыптастырады.

Оларға сату бюджеті, өндірістік бюджет, сатып алу бюджеті, коммерциялық шығыс бюджеті, еңбек шығындары бюджеті, әкімшілік-шаруашылық шығыс бюджеті, болжамдық, кіріс пен шығыс бюджеті (КШБ) жатады. Кіріс пен шығыс бюджетіне (КШБ) кәсіпорынның шаруашылық қызметінің нәтижелерін жоспарлауға арналған көрсеткіштер кіреді.

8.1-кесте. Кәсіпорынның кіріс және шығыс бюджеті

АҚ-ның кіріс және шығыс бюджеті			
Бюджеттің кіріс бөлігі		Бюджеттің шығыс бөлігі	
Көрсеткіштер	сомасы, мың теңге	көрсеткіштер	сомасы, мың теңге
1. Өнім сатудан түскен түсім– барлығы оның ішінде:	171 600	1. Ағымдағы (операциялық) шығыс оның ішінде:	846 00
– көтерме сауда		– шикізат пен материал сатып алу	302
– бөлшек сауда	716	– өнім өндірісінің шығысы	60
2. Ағымдағы қызметтен түскен өзге кіріс (көп айналымды тара сату, қалдық сату және т.б.)	00 101 000	– даяр өнім сату шығысы	428 00
3. Есепті кезеңнің басында банктердегі шоттардағы ақша қаражатының қалдығы	0 540	– басқарушылық және өзге де шығыс	936 0
4. Сатудан тыс	0 250	2. Бюджетке төленетін міндетті төлемдер	518 0
		3. Мемлекеттік әлеуметтік бюджеттен тыс қорларға аударым	399

операциялардан түскен кіріс			4. Банк кредиттері мен олар бойынша пайыздарды өтеу	20
5. Қаржы қызметінен түскен кіріс	350		5. Тұтынудан, қорланым мен резерв ақша қорларына аударым	127
оның ішінде:	0		6. Айналым қаражатын толықтыру	80
– банктердің ұзақ мерзімді кредиттері	166		7. Өзге шығыс	118
– депозиттік сертификаттар бойынша түсімдер	00		Барлық шығыс	00
– өзге түсімдер	136		Бюджет тапшылығы	390
Барлық кіріс	00		Бюджеттің профициті (оң сальдосы)	110
	300			250
	0			0
	200			195
	0			600
	195			
	600			

Акционерлік кәсіпорынның алдағы жылға арналған кіріс пен шығыс бюджетінің форматы.

Кәсіпорын басшылығы жоспарлау нәтижесінде фирманың қызметінің болжамды нәтижелерін көрсететін келесі үш негізгі бюджет нысанын негізге алуы тиіс:

- кіріс пен шығыс туралы болжамды есеп;
- ақша қаражатының қозғалысы туралы болжамды есеп;
- болжамды баланс.

8.2. Бюджет үдерісінің инфрақұрылымы

Бюджет үдерісін басқару механизмінің көмегімен іске асырылады, оған

келесі үш құралдар блогы кіреді:

1. Әдістемелік блокта кәсіпорынның даму мақсатын анықтау және тиімділікті бағалау көрсеткіштерін есептеуге арналған әдістемелерді әзірлеу (бюджетті қалыптастыруды талдау, бақылау жүргізу) қарастырылады;

2. Ұйымдастыру блогында бюджеттендіру үдерісіне қатысушылар мен олардың бюджеттендіру тәртібін жүргізу кезіндегі құқықтары мен

міндеттері (құжат айналымын ұйымдастыру, жоспарлы және есептік деректерді жинау) анықталады;

3. Бағдарламалық-техникалық блок кәсіпорында бағдарламалық өнімдерді пайдалана отырып, өте көп деректерді уақытылы, сапалы талдауды қамтамасыз етеді.

Бюджетті басқарудың тиімділігі компанияны басқарудың негізгі қағидаттары анықталып және таңдалған бюджет моделіне байланысты болады. Бюджет моделі деп бюджеттердің жиынтығы мен оларды әзірлеу, яғни бюджеттендіру объектілерін қалыптастыру тәртібі аталады.

Қазіргі уақытта бюджеттендіру объектілерін жеке бөлуде келесі екі тәсілдеме пайдаланылады:

- қаржылық жауапкершілік орталықтары (ҚЖО) бойынша қаржы құрылымы немесе бюджеттендірудің негізінде бюджетті қалыптастыру;
- бизнес-үдерістерінің немесе АВВ-бюджеттендіру (nativity – Based Budgeting) негізінде бюджетті қалыптастыру.

Қаржы құрылымының негізінде бюджеттендіру әдістемесінде қаржы құрылымын (қаржылық жауапкершілік орталықтарының құрылымын) қалыптастыру қарастырылады.

Осы әдістеме әрбір бөлімшенің, жауапкершілік орталығының кәсіпорын бойынша жалпы нәтижеге қосқан үлесін анықтауға мүмкіндік береді.

АВВ-бюджеттендіру әдістемесі фирманың ресурстары үшін жауапкершілік пен өкілеттікті бекіте отырып, үдерістерді негіздеуге (басқарушылық және қосалқы), бюджеттендіру жүйесін қалыптастыруға бағытталған.

Шаруашылық қызметтің мамандану ерекшелігіне сәйкес модельдер үш түрге: классикалық, жеке және ішінара болып бөлінеді.

Классикалық бюджеттендіру моделі сату бюджетінен басталып кәсіпорын қызметінің барлық түрлерін қамтиды, ол қаржы нәтижесін, таза ақша ағынын, жалпы фирманың қаржысының жай-күйін анықтайды.

Жеке бюджет моделінде нақты компанияның ерекшелігі ескеріледі және бюджеттердің құрамына операциялық қызмет ауқымында ірі инвестициялық бағдарлама жүзеге асырылған кездегі жекелеген жоба бюджеті түріндегі қосымша бюджеттер енгізілуі мүмкін.

Ішінара модельде жекелеген қызмет салаларын, атап айтқанда өндірістік-коммерциялық немесе қаржы саласын бюджеттендіру қарастырылады. Ал жаңадан жұмыс істей бастаған кәсіпорындарға тек қаржы ағындарын бюджеттендіру тән.

Бюджеттік модель ауқымында жоспарлау үдерісін іске асыруда барлық қатысушылардың арасында ресурстарға қажеттілікті анықтау,

олардың пайдаланылуын бақылау, олардың өкілеттіліктеріне қатысты жауапкершіліктерін бөлу қарастырылады.

8.3. Компанияның қаржылық және бюджеттік құрылымының өзара байланысы

Кәсіпорынның қаржылық құрылымы деп өкілеттілердің жоғары деңгейден төменгі деңгейге беруді анықтаушы бөлігін қаржылық жауапкершілік орталықтарының иерархиясы деп атайды.

Қаржылық жауапкершілік орталығы (ҚЖО) – шаруашылық операциялардың белгілі бір жиынын жүргізетін, осы операциялардың шығысы мен кірісіне тікелей ықпал етуге қабілетті және осы кірістер мен шығыстардың мөлшері үшін жауап беретін құрылымдық бөлімшелер.

Әрбір қаржылық жауапкершілік орталығы шаруашылық операцияларды өзінің бюджетіне сәйкес жүргізеді және ол үшін қажетті ресурстары болады.

Орталықтың шығындары үшін жауапкершілікті бекітудің келесі екі тәсілдемесі қолданылады:

1. Орталық басшылығы тікелей шығындар үшін жауап береді.
2. Жауапкершілік тек бақыланатын шығындар үшін жүктеледі.

Шығын орталығы өндірістік бөлімшелер мен ресурстарды тұтыну үшін жауап беретін функционалдық қызметтер (бухгалтерия, жарнама, күзет) болып табылады.

Бір кәсіпорынның өндірістік бөлімшесі ішінде әртүрлі өнім түрлерін шығыратын бірнеше орталық болуы мүмкін. Нормаланатын және нормаланбайтын шығындарды талдау мен бақылау әдістері бір-бірінен ерекшеленеді, осыған байланысты нормаланатын және нормаланбайтын шығындар орталығының болғаны дұрыс.

Нормаланатын шығындар орталығына шығындарының көп бөлігі айнымалы және нормаланатын болып табылатын, ал жауапты тұлғаларға жоспарлы нормалар мен нормативтердің орындалуы үшін жауап беретін негізгі өндіріс бөлімдері жатады.

Табыс орталығы (ТО) даяр өнім, тауар мен қызметті сату үшін жауап беретін, сатылған өнімнің көлеміне (баға белгілеуге, сатылатын тауар түрлерін таңдауға, жеңілдік, сатып алушылармен есеп айырысу саясатын белгілеуге) ықпал ететін бөлімшелер. Оларға сату бөлімі, коммерциялық қызмет, көтерме сауда базасы, фирмалық дүкендер желісі жатады.

Табыс орталығы деп қаржы құрылымын басқарудағы ең жоғары саты аталады. Бұл жекелеген бизнес бағыттары не болмаса холдингтің құрамындағы кәсіпорындар немесе толық дербес кәсіпорындар.

Табыс орталығының басшысы сатып алу, сату, есеп айырысу саясатын қалыптастырады, кіріс пен шығыс бюджетін, ақша қаражаты

қозғалысының бюджетін жасайды, пайда мен сатудың пайдалылық көрсеткіштерін есептейді. Бұл жерде бірнеше шығын орталықтары мен бір табыс орталығы болуы мүмкін.

Инвестициялар орталығы (ИО) қаржы құрылымының жоғарғы деңгейі болып табылады және өзінің шешімдерімен компанияның ағымдағы қызметінен ғана емес, сонымен бірге инвестициялық шешімдерден алынған пайдасына ықпал етеді. Инвестициялар орталығы, әдетте, біреу, ал пайда орталығы бірнеше болады.

Басқару құрылымы орталықсыздандырылған жеке холдингтерде бірнеше инвестициялар орталығы болады.

Қаржы құрылымының күрделілігі мен маңыздылығын оны әзірлеу мен бюджет құрылымымен келісу бюджеттендіру жүйесін енгізуге жұмсалған көп уақытты алатынын дәлелдейді.

Қаржы құрылымы компанияның операциялық, функционалдық және негізгі бюджеттерінің иерархиясын құрайтын бюджет құрылымын білдіреді. Компанияда әзірленетін бюджеттердің барлық түрлері (тұрпаттары) бюджет нысандарының альбомында келтіріледі, мұның өзінде әрбір бюджет бойынша әдістемелік құжаттар кешені қалыптастырылады.

Әдістемелік құжаттардың мазмұны кәсіпорынның басқарушылық есеп саясатының ережелерімен өзара байланысты әзірленеді.

Басқарушылық есеп саясаты бухгалтерлік есеп жүргізудің жалпыға танымал ережесіне немесе халықаралық стандарттарға негізделеді және компания басшылығына қолдануға орынды деп саналатын жекелеген ережелерге түзету енгізеді.

Жалпы мойындалған басқа негізгі ережелерді қалыптастыру келесілерге әсер етуі мүмкін:

- амортизацияны есептеу әдісіне;
- табыс пен шығысты мойындау тәртібіне;
- активтерді жіктеуге, активтерді бағалау тәртібіне;
- өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау әдісіне;
- трансферттік баға белгілеуге;
- дивиденд төлеу тәртібіне;
- бухгалтерлік есептің басқадай тәсілдеріне.

Жаңа ережелерді әзірлеу кәсіпорынның мақсатты пайда көрсеткіштерін алу үшін маңызды деп санайтын міндеттерге байланысты.

8.4. Кәсіпорынның жиынтық бюджетін қалыптастыру

Кәсіпорынның жиынтық бюджетінің құрамына кіретін негізгі бюджеттерді қалыптастыру мақсаты басшылыққа фирманың болжана тын

қаржысы туралы дерек беру болып табылады. Жоспарлау үдерісі өткен кезеңдегі қаржылық жағдайын талдау мен болашақтағы қаржылық көрсеткіштеріне ықпал етуге қабілетті үрдістерді анықтаудан, сондай-ақ жоспарлы кезеңге арналған бюджеттің стратегиялық параметрлерін анықтаудан басталады.

Негізгі бюджеттерді әзірлеудің дәйектілігі ретінде біріншіден, функционалдық бюджет жасау мен олардың негізінде негізгі қызмет бойынша қаржы нәтижесін анықтайтын табыс пен шығыс бюджетін қалыптастыру қарастырылады.

Екіншіден, негізгі қызмет бойынша ақша қаражаты қозғалысының бюджеті есептелетін және қысқа мерзімді негізде қарыз қаражат тартудың қажеттілігі анықталатын негізгі бюджетті дайындау. Ақша қаражаты қозғалысы бюджетінің (АҚҚБ) баланстандырылмауы табыс пен шығыс бюджетінің және сату бюджетінің дұрыс әзірленбегенін, сондай-ақ бюджет үдерісін әдістемемен қамтамасыз етудегі проблемаларды айғақтайды.

8.2-кесте. Акционерлік қоғамның ақша қаражаттары бюджетінің форматы

АҚ бойынша ақша қаражаты қозғалысының бюджеті			
Ақша қаражатының түсімі		Ақша қаражатының қалдығы	
Көрсеткіштер	Сомасы, мың теңге	Көрсеткіштер	Сомасы, мың теңге
1. Ағымдағы қызмет		1. Ағымдағы қызмет	831
1.1. Өнім сатудан түскен түсім	436	1.1. Шикізат пен материалдар сатып алу	5
1.2. Ағымдағы қызметтен түскен өзге түсімдер	50	1.2. Өнімдер өндірісінің шығыстары	114
1.3. Сатудан тыс операциялардан түскен табыстар	0	1.3. Өнімдерді сату шығыстары	309
Барлық түсімдер	162	1.4. Басқарушылық және өзге шығыстар	0
2. Инвестициялық қызмет	5	1.5. Бюджетке төленетін міндетті төлемдер	204
Негізгі құралдарды сату	453	1.6. Мемлекеттік бюджеттен тыс жарналар	5
Барлық түсімдер	75		107
			30

3. Қаржылық қызмет		Барлық төлемдер	3945
3.1. Банктердің қысқа мерзімді кредиттері	3680	2. Инвестициялық қызмет	34575
3.2. Депозиттік сертификаттар бойынша түсімдер	3680	Жабдықтарды сатып алу	
3.3. Өзге түсімдер	4150	Барлық төлемдер	10500
Барлық түсімдер	1500	3. Қаржылық қызмет	10500
Барлық қызмет түрінен түскен түсімдер	1250	Банктердің қысқа мерзімді кредиттерін өтеу	3980
	4900	Барлық төлемдер	3980
	51955	Барлық қызмет түрлері бойынша төлемдер	47055
		Анықтама:	
		Тоқсан басындағы ақша қаражатының қалдығы	2470
		Барлық түсімдер	51955
		Барлық төлемдер	47055
		Ақша қаражаттарының тоқсан ішіндегі өзгерісі	5900
		Ақша қаражатының жоспарланған тоқсан соңындағы қалдығы	7370

Кірістер мен шығыстар бюджеті, сату бюджеті, өндіріс бюджеті, даяр өнім босалқы қорларының бюджеті, тұрақты (жалпы шаруашылық және жалпы коммерциялық) шығыстардың бюджеті, сатып алу бюджеті, сатылған өнімнің өндірістік өзіндік құнының бюджеті көрсетілетін кәсіпорынның негізгі қызметінің жалпы жоспары болып табылады. Бюджеттендіру моделінде сату бюджеті бастапқы жоспарлы құжат болып табылады.

Сату бюджеті тұтынушыларға табиғи және құн түрінде өнім жөнелту жоспары болып табылады. Осы жоспарда сатып алушылар тобына бөлінген және тауарлар ассортименттерінің жайғасымдары ескерілген ақпарат болады. Сату бюджетін маркетинг бөлімі жасайды және оған келесідей іс-әрекеттер кіреді:

1. әрбір өнімнің ең жақын айға арналған табиғи және құн түріндегі сату көлемі анықталады;

2. инфляцияның болжанған орташа айлық қарқынының негізінде барлық бұйымдар мен қызмет түрлері бойынша бюджет кезеңінің барлық айларының баға серпіні есептеледі. Бағаларды маркетинг бөлімі жасалған келісімшарттарды немесе уағдаластықтарды ескере отырып жоспарлайды;

3. сату көлемінің өсу қарқыны бюджет кезеңінің әр айының маусымдылығын ескере отырып анықталады және бүкіл бюджет кезеңіне арналған табиғи түрдегі жоспар қалыптастырылады;

4. барлық өнімдер бойынша бүкіл кезеңге, айларға бөлінген құн түрінде жөнелту жоспары жасалады.

Өндіріс бюджеті қолда бар өндірістік қуаттарға сүйеніп, өндірістік қуаттарды жүктеу коэффициенттері мен шикізаттың, электр энергиясы мен отынның шығыс нормативтерінің артуы, сондай-ақ әрбір кезең соңындағы қоймадағы даяр өнімнің қалдығының есебі мен әрбір кезеңнің басындағы жоспарлы қалдықтар нормативтінің есебі ескеріліп қалыптастырылады.

Сатып алу көлемі=Өндіріс қажеттілігінің жоспарланған көлемі + қоймадағы шикізат қалдықтары (кезең соңындағы) – қоймадағы шикізат қалдықтары (кезеңнің басындағы).

Өндірістің өзіндік құны мен баланс шоты бойынша бюджетті әзірлеу үшін дереккөзі болып табылатын шикізаттар, материалдар, дайын өнімдер мен аяқталмаған өндіріс босалқы қорларының бюджеттері қалыптастырылады.

Еңбекақы бюджетін кадр бөлімі жасайды. Еңбекақы бюджетінде макроэкономикалық жағдай (инфляцияның деңгейі) мен микроэкономикалық жағдай (қызметкерлер саны, мереке және демалыс күндері үшін төленетін үстеме ақы және т.б.) үнемі ескеріліп қарастырылатын арттыру коэффициенті көзделеді. Бұл жағдайда еңбекақы төлеумен байланысты салықтар мен алымдар кіріктіріледі.

Маркетинг жөніндегі шығыстар бюджетіне жарнама, іссапар, көрмеге қатысу, қонақ қабылдау және т.б. шығындар кіреді. Әкімшілік шығыстар бюджетіне кеңсе, телефон сөйлесулері, пошта шығыстары, бензин, мерзімді баспасөз, компьютерлерге қызмет көрсету шығыстары кіреді.

Кәсіпорынның функционалдық бюджеттерін әзірлегеннен кейін ағымдағы қызметтер бойынша жөнелтілген өнімдер мен сатып алынатын шикізаттар үшін есеп айырысудың АҚАБ қалыптастыру үшін негізгі деректер пайда болады. Көбінесе жөнелтілген өнімдер үшін ақша қаражатының түсімін жоспарлау дебиторлық берешек бюджетінде көрсетіледі. Берешектің мөлшерін анықтаған кезде ең алдымен есепті кезеңнің соңындағы (жоспарланған кезеңнің басындағы) дебиторлық берешектің қалдықтары туралы деректер көрсетілуі керек, содан кейін

сатылған өнім үшін түскен ақша қаражатының сомалары есептеледі. Соңғы сатыда жоспарланған кезеңнің соңындағы дебиторлық берешектің қалдығы келесі формула бойынша есептеледі:

Жоспарлы кезеңнің соңындағы сатып алушылардың ДБ қалдығы = Есепті кезеңнің соңындағы (жоспарлы кезеңнің басындағы) ДБ қалдығы + Сатудан түскен түсім – Кезең ішінде сатып алушылар мен тапсырысшылардан түскен ақшалай түсімдер.

Кредиторлық берешектің бюджеті де осылай ұқсастықта жасалады, онда шикізат пен өзге тауарлық-материалдық құндылықтар үшін ақша қаражатының сомасын жеткізушілермен есеп айырысу жағдайларын ескере отырып, сатып алу бюджеттерімен байланыстыру керек.

Еңбекақы бойынша ақша қаражатының төлемдері мен салықтар және алымдар бойынша ақша қаражатының төлемдерін жоспарлау үшін оларды төлеудің нормативтік мерзімдері ескерілген жеке бюджеттер жасау керек. Негізгі қызмет бойынша ақша қаражаты қозғалысының жоспарын да осылай есептеуге болады.

Компания қарыз қаражат тартқан жағдайда пайыз бен кредитті өтеу кестесін жасап, осы деректер қаржы қызметі жөніндегі ақша қаражаты қозғалысының бюджетіне енгізілуі тиіс. Инвестициялық қызмет бойынша ақша қаражатының түсімі мен төлемінің бюджетін жасау төлем сомалары мен мерзімдері, сондай-ақ негізгі құралдардың нарықтық бағалары бойынша ықтималды сату көлемдері анықталған жобалар мен жұмысты орындаушылармен жасалған келісімшарттардың бюджеттерінің деректеріне негізделеді.

Жиынтық бюджетті жасау нұсқасының ең негізгісі пайдалылықпен қаржылық тұрақтылық деңгейі болып табылатын белгілі бір талаптарға жауап беруі тиіс. Бірінші нұсқада негізгі бюджеттік табыстылықтың, өтімділіктің, қаржы тәуелсіздігінің және т.б. мақсатты көрсеткіштеріне сирек жауап беруіне байланысты, көп компаниялар критерийі ретінде пайдалылық пен өтімділіктің оңтайлы арақатынасын пайдаланып, бюджетті теңдестіру тәртібін қолданады.

Баланстау үшін жанама әдіспен жасалған ақша қаражаттары қозғалысының бюджеті қолданылады. Бюджетті әзірлеу үдерісінде айналым капиталы мен шығындарды басқаруды сипаттайтын көрсеткіштер өзгерісінің ақша ағындары мен пайда көрсеткіштеріне жасайтын ықпалын байқауға болады. Бұл жағдайда баланстаудың белгілі бір тәсілдері мен әдістерін пайдалану ұсынылады.

Теңдестіруді өндірістің тиімділігі мен баланстың өтімділігін сипаттайтын негізгі көрсеткіштерді талдау негізінде жүзеге асыруға болады. Егер негізгі бюджеттің бастапқы нұсқасында пайдалылықтың мақсатты көрсеткіштері алынбаса, онда егжей-тегжейлі талдаудың

көмегімен баланстың жобасы мен кіріс пен шығыс бюджеттің тиісті баптарын өзгерту арқылы меншікті капиталдың пайдалылығына ықпал ететін факторларды талдауға болады.

Негізгі бюджетті баланстау тәсілдері нәтиженің сезімталдығына әрбір фактордың ықпалын алдын ала талдап, өтімділік пен пайдалылық факторларын басқаруды нақтылауға жеткізуге мүмкіндік береді.

8.1-сызба. Акционерлік қоғамның кірістері мен шығыстарының жиынтық бюджетінің форматы

АҚ-ның шоғырландырылған бюджеті	
Кірістер	Шығыстар
1. Меншікті қаражат	1. Ағымдағы шығыстар
1.1. Есепті кезеңнің басында банктегі шоттар мен кассадағы ақша қаражатының қалдығы	1.1. Өнімдер өндірісі
1.2. Барлық қызмет түрі бойынша сатудан түскен түсім	1.2. Көліктер шығыстары
1.3. Басқадай сатудан түскен түсім	1.3. Өнімдер өндірісі бойынша дайындық шығыстары
1.4. Шығыстар шегерілген операциялық табыстар	1.4. Өткізу шығыстары
1.5. Шығыстар шегерілген сатудан тыс түскен табыстар	1.5. Басқадай шығыстар
1.6. Басқадай меншікті қаражаттар	2. Бюджетке төленетін төлемдер (түрлері бойынша)
2. Қарыз қаражаттар	2.1. Республикалық бюджетке
2.1. Банктердің ұзақ мерзімді кредиттері	2.2. Жергілікті бюджетке
2.2. Бюджет кредиттері	3. Мемлекеттік бюджеттен тыс әлеуметтік қорларға жарна
2.3. Облигациялық қарыз	4. Кредиторларға берекшектерді өтеу (бюджетке, банктерге, жеткізушілерге, қызметкерлерге еңбекақы бойынша)
2.4. Жеткізушілердің кредиттері	5. Меншікті ақша қорларына аударым (тұтыну, қорланым, резерв)
2.5. Банктердің қысқа мерзімді кредиттері (өсім +)	6. Айналым қаражатын толықтыру
2.6. Басқадай қарыз қаражаттары (шетел кредиттері мен борыштары)	7. Барлық шығыстар.
	8. Есепті кезеңнің соңында дебиторлық берешектің кредиторлық берешектен асуы. Барлық шығыстар мен

3. Қор нарығынан қаражат тарту
3.1. Меншікті акциялар эмиссиясы
4. Басқадай кірістер
Барлық кірістер
5. Есепті кезең соңында кредиторлық берешектің дебиторлық берешектен асуы

қаражаттарды аудару
Бюджет тапшылығы (егер шығыс кірістен көп болса)

8.5. Бюджеттің атқарылуын талдау мен бақылау

Кәсіпорында бюджеттің атқарылуын талдау мен бақылау жүйесін енгізуде бюджеттің атқарылуын ағымдағы талдау мен бақылау және қорытынды бақылау мен талдау тәртібінің мазмұны мен мақсаттарының айырмашылығы қарастырылады.

Бюджет үдерісі ауқымында ағымдағы бақылау мен қорытынды талдау стратегиялық көрсеткіштерді нақтылау мен бюджет үдерісінің әдістемелік базасын жетілдіру үшін маңызды болып табылады.

Бюджеттердің атқарылуын талдауды жүргізу үшін әрбір ОҚО (орталықтандырылған қаржылық орган) үшін міндетті болып табылатын басқарушылық есептердің тізбесі, сондай-ақ олардың басшылыққа қандай мерзімде және тапсырудың жиілігі туралы есеп беру белгіленеді. Талдау үшін есептер ОҚО қызметінің барлық түрлері бойынша жасалуы мүмкін, олар бюджеттің белгілі бір тарауларына, баптары мен тиімділік көрсеткіштеріне қатысты болуы мүмкін.

Басқару деңгейі бойынша жедел, ағымдағы және жиынтық есептер болады. Жедел есептер ҚЖО-ның төменгі деңгейде жасалады және онда күн, апта және ай сайынғы егжей-тегжейлі ақпарат болады. Ағымдағы есептер пайда және инвестициялар орталықтарында жасалып, олардың кезеңділігі әрбір аптадан басталып, тоқсан сайынғымен аяқталады және онда біріктірілген ақпарат болады. Жиынтық есептер бюджеттік-инвестициялық комитетке стратегиялық шешім қабылдау үшін ұсынылады және олар айдан бастап жылға дейін кезеңді қамтиды.

Есептілік нысандарының негізінде қаржы-экономикалық талдау жүргізуге арналған көрсеткіштердің тізбесі жасалады, деңгейлес, сатылас, тренд техникасы мен коэффициенттерді талдау үшін пайдаланылған көрсеткіштер мен есептердің көрсеткіштерін есептеу мен талдау

әдістемесі

анықталады.

Ауытқуларды талдауға мына бағыттар кіреді:

- әдістемелік сипаттағы проблемаларды зерттеу, яғни тиімділік көрсеткіштерін есептеудің қате нысандарын, қол жеткізілмейтін нормаларды, жоспарлы және есептік құжаттардың нысандарының жетілдірмеуін, тапсырмаларды орындау мерзімдерін жоспарлаудағы кателерді және т.б. табу;
- ресурстардың операциялық бюджетке сәйкес жұмсалуды бақылау және ақша қаражаттарының ақша қозғалысы бюджетінде бекітілген лимит шегінде жұмсалуды бақылау;
- ауытқуларды талдау жоспарлы (нормативтік) көрсеткіштерді нақты нәтижелермен салыстыру арқылы жүргізіледі, мұның өзінде барлық емес, тек маңызды ауытқуларға ғана жедел басқарушылық ықпал жасау керек;
- бюджеттерді бақылау рәсімінде қалыпты ауытқуды бағалау мен басшылықтың араласуын қажет ететін қалыпты мәнінен асу мөлшері кіретін ауытқудың жол берілетін шегін анықтау механизмі қарастырылуы тиіс.

Ресурстарды жұмсаудың ауытқуларын талдаудың негізгі құралы ретінде нормалар рәсімдері мен икемді бюджет жасау қарастырылады. Бұл жағдайда өндірістік жауапкершілік орталықтарының айнымалы шығындары нормаланады. Нормативтік шығындар бюджеті технологиялық нормалардың негізінде жасалады.

Нормативтерде шығынның сомалары материалдық ресурстарды сатып алудың орташа статистикалық бағасына, жұмысшылардың тарифтік мөлшерлемесі мен өнім бірлігіне немесе жұмыс түріне шаққандағы ресурстарды тұтыну нормаларына сәйкес көрсетіледі.

Қызмет көлеміне сәйкес айнымалы шығындар өзгереді, ал тұрақты шығындар өзгермейді.

Шығындар мен өндіріс көлемін байланыстыратын келесі формуланың көмегімен іскерлік белсенділіктің әртүрлі деңгейлері үшін бюджет әзірлеуге болады:

$$TC = V \times Q_{\text{нақты}} + F,$$

мұнда: TC – жауапкершілік орталығының жалпы шығындары; V – өнім бірлігіне шаққандағы шығынның нормативі; Q – нақты сатылған бұйымның саны; F – ҚЖО тұрақты шығындары.

Икемді бюджет нарық белсенділігінің бюджет баптарының ауытқуының жасайтын ықпалын жояды, сол себептен шығын орталығы басшысының қызметінің тиімділігін дұрыс бағалауға мүмкіндік береді және белгілі бір сату деңгейіне жету үшін ресурстардың қаншалықты тиімді пайдаланылғанын көрсетеді.

Бюджеттендіру ауқымында ақша ағындары қозғалысының қорытынды талдауда ақша қаражаты қозғалысының негізгі көрсеткіштері есептеліп, олар стратегиялық жоспарлардағы мағыналармен салыстырылады, сондай-ақ ақша ағындарының синхрондылығы мен теңгерімділігі анықталады, кәсіпорынның жоспарланған қызметіне сыртқы қаржыландырудың қажеттілігі анықталады.

Жалпы талдау стратегиялық шешімдердің негізгі көрсеткіші ретіндегі еркін ақша ағынының артуына, кәсіпорынның ағымдағы қызметі үдерісіндегі өтімділіктің деңгейін бағалауға ықпал ететін факторларды айқындауы тиіс.

Бюджеттің атқарылуын, ақша қаражатының қозғалысын жедел талдау мен бақылауды, төлем күнтізбесін қалыптастырып, оны орындау, дебиторлық және кредиторлық берешектің мониторингі, төлем өтініштерін бақылау арқылы жүзеге асырылады. Оперативтік талдау келесілерге негізделеді:

- төлемдердің түсу ықтималдығы, мерзімі мен оларды орындау басымдылығы бойынша жіктеу;
- қаржы жауапкершілігі орталықтарының ақша қаражаты қозғалысының бюджеттерінің бірқатар баптары бойынша шығыс және төлем лимиттерін белгілеу;
- кәсіпорын шотындағы ақша қаражатының оңтайлы қалдығын есептеу;
- ақша қаражаты тапшылығын қаржыландыру механизмін әзірлеу.

Қазынашылық шығыстарды қаржыландыру көздерін анықтайды және жауапкершілік орталығының басқа шығыстарын қаржыландыруды қысқартуы, сондай-ақ төлемді жүзеге асыру мерзімін өзгерту туралы шешім қабылдауы мүмкін. Бірінші кезектегі төлемдерге әдетте кешіктіру маңызды санкцияларға әкеп соқтыратын ең жедел төлемдер, атап айтқанда, салықтар, кредиттердің пайыздары жатады. Екінші кезектегі төлемдер шамалы кешіктіріп орындалуы мүмкін, бұл ретте кәсіпорын төлем көшірілетін мерзімді шектейді және ол көбінесе үш күнді құрайды. Үшінші кезекке орындалуы апталық мерзімге кейінгі қалдырылуы мүмкін не болмаса компанияға ерекше залал келтірмей төлемнің сомасын азайтуға болатын төлемдер кіреді.

Ақша қаражаты қалдығының бақыланатын көлемі талдамалы әдіспен орташа жылдық айналымның белгілі бір пайызы деңгейінде есептеледі.

Компанияның кірісі бірыңғай шотта жинақталып, оның жұмсалыуына толық бақылау жүзеге асырылатын орталықтандырылған қазынашылық жүйесі енгізілген жағдайда кәсіпорын топтарының ақша қаражатының қалдығын бақылау өте тиімді жүзеге асырылады.

Жалпы кіріс пен шығыс бюджеті мен ақша қаражаты қозғалысының бюджетінің атқарылуын бақылау кәсіпорын басшылығын стратегиялық және тактикалық шешім қабылдаудың қажетті механизмдерімен қамтамасыз ететін ақпараттық базаны қалыптастыру, қаржыны талдау, қаржыны жоспарлау мен бақылауды үйлестіретін бірыңғай контроллинг жүйесіне біріктірілген жағдайда ойдағыдай жүзеге асырылады.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Қаржылық жоспарлау жүйесіндегі «бюджет» терминін қалай түсінесіз?
2. Кәсіпорында қаржылық жоспарлаудың негізгі кезеңдерін атаңыз?
3. Кәсіпорын әзірлей алатын бюджеттердің түрлерін атаңыз.
4. Кәсіпорынның ұзақ мерзімді стратегиясының маңыздылығы неге байланысты?
5. Бюджеттік жоспарлау жүйесіне қандай үдерістерді қосуға болады?
6. Қорытынды бюджеттің табыстары және шығыстарының мағынасын ашыңыз.
7. Бюджеттік жоспарлау және басқарудың басты артықшылығын тұжырымдаңыз.

9-тарау. Корпорациялардың меншікті капиталы

9.1. Меншікті капиталдың құрамы мен құрылымы және қалыптасу саясаты

9.2. Айналым және негізгі меншік капиталы

9.3. МҚР саясатының қалыптасуы және оны бағалау

9.4. Меншікті капиталдың құны

9.5. Меншікті капиталдың тиімділігін өлшеу критерийлері

9.1. Меншікті капиталдың құрамы мен құрылымы және қалыптасу саясаты

Негізгі (меншікті) капитал:

- жарғылық капиталды;
- резервтік капиталды;
- бөлінбеген пайданы;
- мақсатты қаржыландыру қаражатын қамтиды.

Жарғылық капитал – кредиторының мүддесін кепілдендіретін мүліктің ең аз көлемі. Жарғылық капитал – оның құрылтайшылары мен акционерлері корпорацияға құрылтай құжаттарымен анықталған үлестеріне үйлесімді салған негізгі қаражаттың, материалдық емес активтердің, сондай-ақ ақшалай бағаланатын мүліктік құқықтардың жиынтығы. Жарғылық капиталдың қалыптасуы Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің ережелерімен және «Акционерлік қоғамдар туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен реттеледі.

Қоғамның жарғылық капиталы акциялардың атаулы құнын арттыру, олардың қосымша мөлшерін орналастыру арқылы ұлғайтылуы мүмкін.

Қоғамның жарғылық капиталы акциялардың атаулы құнын төмендету немесе акциялардың жалпы санын және оларды кейін өтеуді қысқарту арқылы азайтылуы мүмкін. Қоғамның жарғылық капиталын Қазақстан Республикасының заңдарымен бекітілген жарғылық капиталдың ең төмен мөлшерінен аз көлемде азайтуға құқығы жоқ.

Акционерлік Қоғамның резервтегі капиталы оның мөлшеріне жету үшін таза пайдадан жыл сайынғы аударымдар арқылы Акционерлік Қоғамның жарлықтарында қарастырылып, бекітілген көлемде құрылады. Резервтегі капитал залалдарды жабуға, Акционерлік Қоғамның облигацияларын өтеуге, басқадай ақшалай қаражат болмаған жағдайда акцияларды сатып алуға, сондай-ақ артықшылықты акциялар бойынша дивидендтер төлеуге арналған.

Үстеме капитал мүліктерді қайта бағалау кезінде оның құнының өскенін, эмиссиялық табыстың, тегін алынған құндылықтар мен басқа да түсімдердің артқанын көрсетеді.

Үстеме капиталдың құрамы келесі элементтерден тұрады:

- айналымнан тыс активтерді бағалаудан түскен сомадан;
- акцияларды сату бойынша шығындарды шегергендегі акцияның атаулы құнынан артық алынған сомадан;
- басқа ұйымдардан тегін алынған мүлік;
- мақсатты қаржыландыруға арналған қаражаттың инвестициялық ресурстар немесе басқа да түсімдер түрінде түсуі.

Бөлінбеген пайда Акционерлік Қоғамның меншікті капиталын қалыптастырудың маңызды көзі болып табылады. Ол мыналарды қамтиды:

- а) өткен жылдардың бөлінбеген пайдасын (залалын);
- ә) есепті жылдағы бөлінбеген пайданы (залалды).

«Өткен жылдардың бөлінбеген пайдасы» бабы бойынша өткен жылдардағы жұмыс нәтижесі бойынша акционерлік қоғамның иелігіне түскен пайда қалдығын көрсетеді.

Өткен жылдардың бөлінбеген пайдасын пайдалану оның сомаларын келесі мақсаттарға жұмсау:

- резервтік капиталды толықтыру;
- жарғылық капиталды ұлғайту;
- үстеме капиталды ұлғайту;
- АҚ құрылтайшыларына табыстарды төлеу арқылы жүзеге асырылады.

«Мақсатты қаржыландыру» бабының құрамына мақсатты қолданыстағы шараларды жүзеге асыруға арналған ақшалай қаражат, яғни күрделі қаржы жұмсалымдары мен ҒЗТКЖ-ға арналған заңды тұлғалардан және мемлекет бюджетінен бөлінген қаржы түріндегі түсімдер кіреді.

Меншікті капитал құрылымы оның жалпы көлеміндегі әрбір баптың үлес салмағын сипаттайды. Меншікті капитал құрылымына ішкі, сондай-ақ сыртқы факторлар ықпал етеді. Ішкі факторлар (менеджменттің, маркетингтің жай-күйі, қаржылық тұрақтылық) корпорация басшылығының бақылауында болады. Сыртқы факторларды меншікті капиталдың мақсатты құрылымын қалыптастыру кезінде ескеру тиімді. Оларға, атап айтқанда, қаржы нарығының жай-күйін, мемлекеттің салықтық және ақша-кредит саясатын жатқызады.

Меншікті капитал құрылымын бірқатар есептік кезеңдер (тоқсан, жыл) бойынша зерттейді және зерттеу нәтижесі бойынша болашаққа болжам жасалады.

9.2. Айналым және негізгі меншік капиталы

Меншікті капиталды қалыптастырудың негізгі мақсаттары:

1) МК есебінен айналымнан тыс активтердің (меншікті негізгі капиталдың МНК) қажетті көлемін жасау;

2) МК есебінен айналым активтерінің белгілі бір үлесін, яғни меншікті айналым капиталын (МАК) қалыптастыру.

Меншікті негізгі капиталдың көлемі:

МНК = АТА – ҰМ формуласы бойынша анықталады.

Мұнда: АТА – тоқсанның, жылдың аяғындағы баланс бойынша айналымнан тыс активтер;

ҰМ – айналымнан тыс активтерді қаржыландыру үшін пайдаланылатын ұзақ мерзімді міндеттемелер.

Меншікті айналым капиталының көлемі:

МАК = АА – ҰМ – ҚМ формуласы бойынша анықталады.

Мұнда: АА – айналым активтері;

ҰМ – айналым активтерін қаржыландыруға бағытталған ұзақ мерзімді міндеттемелер;

ҚМ – айналым активтерін қаржыландыруға бағытталған қысқа мерзімді міндеттемелер.

Меншікті капитал көлемінің айналымнан тыс активтердің көлемінен асып түсуі (ұзақ мерзімді міндеттемелерді есептемегенде) таза айналым капиталы болып табылады (ТАК):

ТАК = МК – АТА – ҰМ

Таза айналым капиталы есепті кезеңде корпорация оңтайландыратын бос ақшалай қаражаттардың сомасын көрсетеді.

Меншікті капиталдың оңтайландыру коэффициенті $МК(K_{мск}) = \frac{ТАК}{МК}$

Ұсынылған $K_{мск} = 0,2 - 0,3$ мәні меншікті капиталдың қай бөлігі айтарлықтай өтімді (икемді) екендігін анықтайды.

Меншікті капиталды қалыптастыру көздері ішкі және сыртқы болып бөлінеді.

Ішкі көздер кіріктіреді:

- бөлінбеген пайданы;
- негізгі қаражатты қайта бағалау нәтижесінде пайда болған қаражатты;

- сақтаудағы қорды;

- басқа да ішкі көздерді.

Сыртқы көздерге:

- қосымша капиталды жұмылдыру;

- құрылтайшылардың компанияның жарғылық капиталына жарна төлеуі арқылы;
- қосымша акционерлік капитал тарту, яғни қайталама эмиссия, акцияларды сату;
- заңды тұлғалар мен мемлекеттің тегін қаржылай көмек көрсетуі;
- инвестициялық мақсаттарға арналған мақсатты қаржыландыру қаражаты;
- басқа да сыртқы көздер жатады.

9.3. МҚР саясатының қалыптасуы және оны бағалау

Меншікті қаржы ресурстарын қалыптастыру (МҚР) саясаты корпорацияның өзін-өзі қаржыландыруын қамтамасыз етуге бағытталған. Ол келесі кезеңдерден тұрады:

- МҚР-дың базистік кезеңде қалыптасуы мен пайдаланылуын талдаудан;
- алдағы болжалды кезеңдегі МҚР-дың жалпы қажеттігін анықтаудан;
- әртүрлі көздерден тартылған қаражаттардың құнын бағалаудан;
- ішкі және сыртқы көздердің есебінен МҚР-ды тартудың ең көп көлемін қамтамасыз етуден;
- МҚР-ды қалыптастырудың ішкі және сыртқы көздерінің арақатынасы бойынша оңтайландырудан.

1. Бірінші кезеңде пайда мен меншікті капиталдың өсу қарқынының активтердің, сату көлемінің және қаржы ресурстарының жалпы көлеміндегі меншікті көздердің үлес салмағы динамикасының өсу қарқынына сәйкестігі зерттеледі.

Олардың арасындағы оңтайлы мән келесідей:

$$П_K > СТ_K > МК_K > А_K > 100\%$$

$П_K$ – пайданың өсу қарқыны;

$СТ_K$ – сатудан түскен ақшалай түсімнің өсу қарқыны;

$МК_K$ – меншікті капиталдың өсу қарқыны;

$А_K$ – активтердің өсу қарқыны.

Формуладан көрінгендей пайданың басқа параметрлерге қарағанда барынша жылдам қарқынмен өсу керек екендігін байқауға болады. Бұл жерде бірінші кезекте өзін-өзі қаржыландыру коэффициенті анықтала отырып, базистік кезеңдегі МҚР-дың жеткіліктілігі бағаланады.

$$K_{мқр} = \frac{МКР}{\Delta A(O)}$$

МҚР – базистік кезеңдегі МҚР- меншікті қаржы ресурстары.

А (О) – есепті кезеңмен салыстырғанда болжалды кезеңдегі активтердің өсуі.

2. Меншікті қаржы ресурстарының жалпы қажеттігі мына формула бойынша анықталады:

$$MKP_{\kappa} = \frac{KK \cdot MK_{YC}}{100} - BKK_c + T_{III}$$

MKP_{κ} – алдағы кезеңдегі меншікті қаржы ресурстарының жалпы қажеттігі;

KK – болжалды кезеңнің соңындағы капиталдың жалпы қажеттігі;

MK_{YC} – болжалды кезеңнің соңындағы меншікті капиталдың жалпы сомасындағы оның үлестегі, бірліктегі үлес салмағы;

BKB_c – меншікті капиталдың кезеңнің басындағы сомасы;

T_{III} – тұтынуға бағытталған болжалды кезеңдегі таза пайданың сомасы.

3. Әртүрлі көздерден тартылған меншікті капитал өзінің жекелеген элементтерінің бөлігінде (акционерлік капитал, бөлінбеген пайда және т.б.) бағаланады.

4. Сыртқы және ішкі көздердің есебінен меншікті қаржы ресурстарын тартудың ең көп көлемін қамтамасыз ету дереккөздер мен олардың абсолютті көлемінің белгілі бір тізімін талап етеді.

Төменде берілген формула бойынша анықталатын таза пайда мен амортизациялық аударымдар негізгі ішкі көздер болып табылады.

$$AA + T_{III} \rightarrow \sum MKP \rightarrow \max$$

$AA + T_{III}$ – амортизациялық аударымдар мен таза пайданың болжалды көлемі;

MKP_{\max} – меншікті көздер есебінен пайда болған МҚР-дың ең көп сомасы.

Сыртқы көздерден ($MKP_{\text{сырт}}$) тартылған МҚР-дың көлемі олардың сыртқы көздері есебінен қалыптастыра алмаған бөлігінің тапшылығын жабуға арналған.

$$MKP_{\text{сырт}} = MKP_{TK} - MKP_{\text{iуки}}$$

$MKP_{\text{сырт}}$ – сыртқы көздер есебінен меншікті қаржы ресурстарын тартудың қажеттігі;

MKP_{TK} – МҚР-дың болжалды кезеңдегі жалпы қажеттігі;

$MKP_{\text{iуки}}$ – сыртқы көздер есебінен көзделіп отырған және тартылған қаржы ресурстарының сыртқы көздерінің көлемі.

5. МҚР-ды қалыптастырудың ішкі және сыртқы көздерін оңтайландыру процесі:

а) МҚР-ды жұмылдыру бағасының құнын барынша төмендетуге;

ә) егер басқару ісі айтарлықтай өнімді болса, корпорацияны басқаруды алғашқы құрылтайшының (меншік иесінің) құқығында сақтауға негізделеді.

МҚР-ды қалыптастыру үшін жасалған саясаттың тиімділігін тұрақты экономикалық өсу коэффициенті арқылы бағалауға болады.

$$TЭЭ_k = \frac{ТП - \Sigma Д}{МК} .$$

$\Sigma Д$ – акционерлерге төленетін дивидендтер сомасы;
 $МК$ – меншікті капиталдың қарастырылып отырған кезеңдегі орташа құны;

$ТП - \Sigma Д$ – қайта инвестицияланатын пайда.

Көрсеткіштер корпорация дамуының тұрақтылығы мен келешектілігін сипаттайды.

МҚР-дың тұрақты қалыптасуы қаржы тәуекелінің ұйғарымды деңгейін ескере отырып, пайданың көлемін барынша көбейтуді қамтамасыз етеді. Олар:

- таза пайданы дивидендтерді төлеуге және өндірісті дамытуға пайдаланудың оңтайлы құрылымы;
- тиімді амортизациялық саясатты дайындау;
- оңтайлы эмиссиялық саясатты қалыптастыру.

9.4. Меншікті капиталдың құны

Нарықтық экономика жағдайында меншікті капитал құнын элементтері бойынша бағалау, меншікті капиталды тартудың қымбат емес көздерін таңдау негізінде, корпорацияның қаржылық тұрақтылығын нығайтуға ықпал етеді.

Меншікті капитал құнын бағалаудың бірқатар ерекшеліктері бар, олардың ішіндегі маңыздыларына жататындар:

- Акционерлерге төлеу сомасын салықтық базаға жатқызады, ол дивидендтер түріндегі табыстар бойынша анықталады. Дивидендтік төлемдерге салық салу заемдық капиталмен салыстырғанда меншікті капитал құнын арттырады. Акция иеленушілерге дивидендтер түріндегі төлем акционерлік қоғамның таза пайдасы есебінен жүзеге асырылады.

- Меншікті капиталды тару инвесторлар үшін қаржылық тәуекелмен байланысқан, ол оның құнын тәуекел үшін сыйақы шамасына ұлғайтады.

- Меншікті капиталды жұмылдыру оның негізгі сомасы бойынша ақшаның кері ағымымен байланыспаған, оның жоғары құнына карамастан, корпорация үшін осы көздің тиімділігін растайды. Заемдық қаржылар бойынша кері ақша ағымы пайыздарды төлеумен қатар борыштың (заемның) негізгі сомасының белгіленген мерзімде қайтарылуынан тұрады. Тартылатын меншікті капитал бойынша кері ақша ағымы акционерлерге төлемнен (дивидендтер нысанындағы) ғана

тұрады. Ол корпорацияның қаржылық тұрақтылығы және төлем қабілеттілігіне қол жеткізу тұрғысынан меншікті капиталды пайдаланудың үлкен қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

- Бухгалтерлік баланста белгіленген меншікті капитал көлемін оқтын-оқтын түзету қажеттілігі. Осы орайда меншікті капиталдың әрекет етуші бөлігі ғана нақтылануы тиіс, өйткені оның қайтадан тартылатын шамасын ағымдағы нарықтық бағаларда бағалайды.

- Қайтадан тартылған меншікті капиталды бағалаудың ықтималдық сипаты бар, яғни акциялардың ағымдағы нарықтық бағалары қор нарығында едәуір өзгерістерге түсуі ықтимал. Заемдық қаржыларды тарту заемшылардың банктермен жасаған шарттарында тіркелген пайыздық мөлшерлемелерге негізделген.

Жай акциялардың эмиссиясы есебінен қосымша капиталды тарту құны келесі көрсеткіштермен анықталады:

- Жай акциялардың қосымша эмиссиясы сомасымен;
- Бір жай акция үшін төленген дивиденд сомасы;
- Дивидендтер түріндегі таза пайданы акционерлерге төлеу өсімінің жоспарланған индексі;
- Жай акциялардың эмиссиясы бойынша болжанған шығындар.

Артықшылықты акциялардың эмиссиясы арқылы қосымша капиталды тарту құнының белгіленген мөлшерін акционерлердің жалпы жиналысы белгілейді. Артықшылықты акциялардың эмиссиясы арқылы қосымша капиталды тарту және заемдық қаржыларды тарту процестерінің ұқсастығы осында. Артықшылықты акциялар бойынша дивидендтік төлемдер таза пайда есебінен жүргізіледі. Дивидендтерді төлеумен қатар қоғамның шығындарына акцияларды шығару бойынша эмиссиялық шығындар жатады.

Меншікті капиталдың (МК) құны келесі элементтер бойынша бағаланады:

1) есептік кезеңде пайдаланылатын МК құнын есептеу:

$$MK_{кп} = \frac{ТП_A \cdot 100}{МК}$$

$MK_{кп}$ – есептік кезеңде пайдаланылатын МК құны, %-бен;

$A_{ТП}$ – пайдалану барысында акционерлерге төленген таза пайда сомасы;

MK – есептік кезеңдегі МК орташа мөлшері.

2) алдыңғы кезеңде пайдаланылатын капитал құны:

$$MK_{ак} = MK_{ак} * I \quad (8.12).$$

$MK_{ак}$ – алдыңғы кезеңде пайдаланылатын МК құны, %-бен;

- есептік кезеңде пайдаланылатын МК құны, %-бен;

- корпорацияның таза пайдасынан төленетін төлемдер өсімінің болжанып отырған индексі, жалпы үлесте/бірлікте.

3) қосымша тартылған акционерлік капитал құны жай және артықшылықты акциялар бойынша жеке есептеледі. Акциялар эмиссиясы есебінен меншікті капиталды тарту құнын басқару процесі эмитент үшін үлкен қиындықтарды және жоғары тәуекелдерді туындатады. Осы орайда, корпорацияның меншікті капиталы құнын басқару үшін эмиссиялық және диверсиялық саясатты әзірлеу және жүзеге асыру қажет.

Акция көлемінің эмиссиясы арқылы тартылған қосымша капитал құны келесі формула бойынша есептеледі:

$$MK_{жа} = \frac{Ж_{ac} D_c 100\% I}{\sum MK_c (1 - Эаш_3)} .$$

$MK_{жа}$ – жай акциялар шығару есебінен тартылған меншікті капитал құны, %-бен;

$Ж_{ac}$ – қосымша шығарылған кәдімгі акциялар саны;

D_c – есептік кезеңде кәдімгі бір акцияға келетін дивидендтер сомасы;

I – дивидендтер өсімінің жоспарланған индексі;

$\sum MK_{ca}$ – жай акциялар шығару есебінен тартылған МК сомасы;

$Эаш$ – акциялар эмиссиясының жалпы сомасына қатысты кәдімгі акцияларды шығаруға жұмсалатын шығындар, үлесте, бірлікте.

Меншікті капиталдың базистік жылмен салыстырғанда есеп беру кезіндегі рентабельділігін және оның шамасына ықпал еткен факторларды бағалау үшін Дюпонның үш факторлы моделі қолданылады:

$$P_{ск} = \frac{ЧП}{ВР} * \frac{ВР}{А} * \frac{А}{СК} = \frac{ЧП}{СК} * 100,$$

Мұндағы, $AҚом$ – есептеу кезеңіндегі активтер (мүлік) құнының орташа мәні;

$ТП$ – есептеу кезіндегі таза пайда;

$КҚом$ – есептеу кезеңіндегі капитал құнының орташа мәні.

Бұл формула меншікті капитал рентабельділігінің өзгеруіне қандай факторлар көбірек дәрежеде ықпал еткендігін анықтауға және осы өзгерістің себептері неде екендігін анықтауға мүмкіндік береді:

- Сату рентабельділігінің өзгерістерінде ($ТП/AҚом$);

- Немесе активтердің айналымдылығының өзгерістерінде ($AҚом/A$);

- Немесе капитал құрылымындағы өзгерістерде ($A/КҚом$);

- Көрсетілген факторлардың қатар ықпал етуінде.

Артықшылықты акциялар есебінен тартылған қосымша капитал құны:

$$MK_{aam} = \frac{D_c \cdot 100\%}{\sum MK_c (1 - Э_{аш,с})} \quad \text{формула} \quad \text{бойынша} \quad \text{анықталады.}$$

MK_{aam} – артықшылықты акциялар есебінен тартылған меншікті капитал құны;

ДС – қоғамның шартты міндеттемелеріне сәйкес төленуі тиіс дивидендтер сомасы;

$Э_{аш}$ – эмиссияның жалпы сомасына қатысты бірлік үлесінде көрсетілген эмиссиялық шығындар.

9.5. Меншікті капиталдың тиімділігін өлшеу критерийі

Төмендегі көрсеткіштер меншікті капитал тиімділігінің өлшеу критерийлері болып табылады:

- 1) қаржы тұрақтылығының коэффициенті;
- 2) рентабельдік;
- 3) меншікті қаражаттың айналымдылығы;

Қаржы тұрақтылығын өлшеудің құрамы келесіні қамтиды:

$$K_{ток} = \frac{K_k}{MK} .$$

K_k – есеп берудің соңғы күніндегі бухгалтерлік баланс бойынша қарыз капитал;

MK – осы күнге арналған меншікті капитал.

Өзін-өзі қаржыландыру коэффициенті = $MK / K_k \approx 1,5$ (60% / 40%).

B_k – берешек коэффициенті, ұсынылып отырған мәні (60% / 40%). Ол қарыз және меншікті капиталдар арасындағы арақатынасты көрсетеді. Көрсеткіштің ұсынылып отырған мәні 60/40. Қарыз және меншікті қаражаттардың белгілі бір күндегі арақатынасы көрсетілген.

$$\text{Қаржы тәуелсіздігі коэффициенті} = \frac{MK}{BB} .$$

B_b – бухгалтерлік баланстың валютасы. Ұсынылып отырған мәні 0,5-тек көп немесе 50%-дан жоғары.

$$\text{Тұрақты экономикалық өсу коэффициенті} = \frac{I_{mn}}{MK} .$$

$I_{тп}$ – негізгі капиталды қаржыландыруға және оған салуға бағытталған инвестицияланған таза пайда;

MK – меншікті капиталдың кезеңдегі орташа құны.

Меншікті капитал құрылымының коэффициенті

инвестициялық капитал / жинақталған пайда

Инвестициялық капитал = жарғылық капитал + үстеме капитал + мақсатты қаржыландыру.

Жинақталған пайда = резервтік капитал + бөлінбеген пайда.

Меншікті капиталдың рентабелдік көрсеткіштерінің құрамы келесі көрсеткіштерді қамтиды:

$$M_{кр} = \frac{ТП}{МК} \cdot 100\% ;$$

$$A_{кр} = \frac{ТП}{АК} \cdot 100\% ;$$

$$T_{ан} = \frac{ТП}{ТАК} \cdot 100\% .$$

МК_П – меншікті капиталдың пайдалылығы;

ТП – есептік кезеңдегі таза пайда;

$\overline{СК}$ – меншікті капиталдың есептік кезеңдегі орташа құны;

АК_Р – акционерлік капиталдың пайдалылығы;

АК_{ОҚ} – акционерлік капиталдың есептік кезеңдегі орташа құны;

ТА_К – таза активтердің пайдалылығы, %-бен;

ТА – таза активтердің есептік кезеңдегі орташа құны.

Меншікті капиталдың айналымдылығы күндегі бір айналымның айналымдылық коэффициентімен және ұзақтығымен көрсетіледі:

$$МК_{ак} = \frac{СТ}{МК}$$

$$АК_{ак} = \frac{СТ}{АК}$$

$$ТА_{ак} = \frac{СТ}{ТА}$$

$$МК_{ау} = \frac{К}{МК_{ак}}$$

$$АК_{ау} = \frac{К}{АК_{АК}}$$

$$ТА_{ау} = \frac{К}{ТА_{ак}}$$

МК_{АК}, АК_{АК}, ТК_{АК} – меншікті капиталдың, акционерлік капиталдың, таза активтердің айналымдылық коэффициенті;

МК_{АУ}, АК_{АУ}, ТА_{АУ} – меншікті капиталдың, акционерлік капиталдың, күндегі таза активтердің бір айналымының ұзақтығы;

СТ – тауарларды нарықтық бағада сатқанда түскен ақшалай түсім;

К – есептік кезеңдегі күндер саны, бір жылда – 360 күн, бір тоқсанда – 90 күн.

«Меншікті капитал» категориясы АҚ-ның «таза активтері» түсінігімен тығыз байланысқан. Қоғамның таза активтері жарғылық капитал шамасынан төмен болуы мүмкін емес:

Таза активтер = есептеуге қабылданған активтер - баланс пассиві бойынша міндеттемелер.

Активтер құрамына айналымнан тыс және айналым активтерінің сомасы кіреді. Міндеттемелер құрамына кіретіндер: мақсатты қаржыландыру, ұзақ мерзімді міндеттемелер және қысқа мерзімді міндеттемелер. Бұл жағдайда баланс активі бойынша қаржылық салымдар сомасында акционерлерден сатып алынған меншікті акциялардың баланстық құны ескерілмейді.

Келтірілген көрсеткіштер бірқатар кезеңдер (тоқсан, жыл) бойынша талданады. Талдау нәтижелері басқарушылық шешімдерді қабылдау үшін АҚ Басқармасына жеткізіледі.

Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма

№1 есеп.

«Алмас» АҚ жарғылық капиталы 8 млн теңгеге тең. Ол АҚ-ның негізгі қаражатынан да, сондай-ақ меншікті акцияларды сатудан түскен қаражаттан да тұрады. Өндірісті кеңейтуді жүзеге асыру үшін және алынуы мүмкін кредитке байланысты әр акцияның номинал құны 20 теңге болатын 100 000 дана қосымша акция шығару ұйғарылды. Жылжымайтын мүлік нарығындағы жағымды өзгерістердің нәтижесінде, мүлік қайта бағаланғаннан кейін АҚ-ның өндірістік аудандарының құны 1 300 000 теңгеге өсті, ал құрал-жабдықтардың құны, керісінше, оның сапасының ескіруі нәтижесінде 200 000 теңгеге түсті. Эмиссия жүргізілгеннен кейін, қор нарығына кәсіби делдалдарды тартудың нәтижесінде АҚ әр акцияға номинал құнынан тыс 10 теңгеден алды. Делдалдың комиссиясы номинал құнынан тыс табыстан 10%-ды құрайды. Осы кезеңде бөлінбеген пайданың көлемі 10 млн теңгені құрайды. Мамандандырылған өнеркәсіп кешенінің құрылысына мемлекеттік тапсырыс алуға байланысты Ұлттық инвестициялық қор осы міндеттерді жүзеге асыру үшін «Алмас» АҚ шотына бюджеттен бөлінген қаржыдан 15 млн теңгені аударды. Жоғарыда келтірілген мәліметтерді пайдалана отырып, «Алмас» АҚ меншікті капиталының көлемін анықтаңыздар.

№2 есеп.

«Жалын» АҚ меншікті капиталы 2010 жылдың басында 29 млн теңгені құрады. «Жалын» АҚ өрт сөндіргіштер дайындайтын ғимараттары мен жер телімдерінің құны 2010 жылдың басында 3,5 млн теңгені, құрал-жабдықтар құны 6 млн теңгені құрайды, ал қалған айналымнан тыс активтерге 2,5 млн теңгеден келеді. 2010 жылдың аяғында қайта бағалау

нәтижесінде АҚ ғимараттары мен жер телімдерінің құны 40%-ға түссе, керісінше, құрал-жабдықтардың құны 20%-ға өскендігі анықталды. Ал айналымнан тыс басқа активтердің құны 2,7 млн теңгеге дейін көтерілген. АҚ меншікті капиталының басқа да элементтерінің құны өзгерген жоқ. 2009 жылдың бас кезінде кәсіпорын 5 млн теңге көлемінде ұзақ мерзімді кредит алу үшін кредит келісімшартын жасады. 2010 жылдың соңында пайыздарды есептегенде төлеуге арналған борыштың негізгі сомасы 3 млн теңгені құрады. 2010 жылдың 7 қаңтарында үш жылға төлеу күні әр айдың тоғызына келетін 250 000 теңге көлеміндегі айлық лизингтік төлемі бар лизингтік келісімшарт жасалды. Осы мәліметтерге сүйене отырып, меншікті негізгі капиталдың мөлшерін, таза айналым капиталының көлемін және оңтайландыру коэффициентінің мәнін анықтаңыздар.

№3 есеп.

Төсек-орын жабдықтарын шығаратын «Жиһаз» кәсіпорнының баланс бойынша активтері 2010 жылдың бас кезінде 50 млн теңгені құрады. 2010 жылдың аяғында активтер 55 млн теңгені құрады. Болжамға сәйкес, активтер бабының мөлшері 2011 жылы 20 млн теңгеге өсуі керек. Меншікті капитал құны 10 млн теңге, 2010 жылдың соңындағы қайта бағалау нәтижесінде оның құны 12 млн теңгені құрады. Өндірілген өнімдерді сатудан түскен ақшалай түсім 2010 жылы 20 млн теңгеден 25 млн теңгеге дейін өзгерді. 2010 жылғы пайда 2,5 млн теңгеге өсті, ал оның бастапқы мәні 2010 жылдың бас кезінде 5 млн теңгені құраған болатын. Меншікті қаржы ресурстарының мөлшері 2010 жылы 10 млн теңгеге жетті. Пайда мен меншікті капиталдың және активтер мен сату көлемінің өсу қарқыны ара қатынасының оңтайлылығын анықтаңыздар.

№4 есеп.

Үй жануарларына жем-шөп өндіретін «Нұрай» АҚ 2010 жылдың 1-тоқсанында 88 млн теңгеге өнім сатты. Өнім өндіруге кеткен шығын 55 млн теңгені құрады. Сонымен қатар АҚ қаржы қызметін жүргізуден 11 млн теңге көлемінде табыс тапты. Амортизациялық аударымдардың көлемі 2010 жылдың 1-тоқсанында 33 млн теңге болды. Өндірісті ары қарай дамыту және ұстап тұру үшін қажет жалпы сома 2010 жылдың 2-тоқсанында 99 млн теңгені құрады. Акционерлік Қоғамның МҚР-дың ішкі көздерін тартуды қажетсінуін анықтаңыздар.

№5 есеп.

2010 жылдың 1-тоқсанында «Жиһаз» АҚ 10 млн теңге таза пайда алды, 2-тоқсанда аталмыш көрсеткіш 12 млн теңгені құрады, 3-тоқсанда таза пайданың мөлшері 15 млн теңгеге жетті, 4-тоқсанда оның деңгейі 12 млн теңгеге дейін түсті. 1 және 3-тоқсанда акционерлерге төленген

дивидендтер мөлшері таза пайданың 5%-ын, 2-тоқсанда 6%-ын, 4-тоқсанда 7%-ын құрады. Бірінші жарты жылда меншікті капиталдың орташа құны 50 475 000 теңгеге тең болды, 2010 жылдың екінші жарты жылында 65 млн теңгеге дейін көтерілді. «Жиһаз» АҚ МҚР-ды қалыптастыру саясатының тиімділігін бағалаңыздар. Тұрақты экономикалық даму (ТЭД) коэффициентін пайдалана отырып, 2010 жылы пайдаланылған меншікті капиталдың құнын есептеңіздер.

№6 есеп.

«Жиһаз» АҚ меншікті капиталының орташа көлемі 2010 жылы 45 млн теңгені құрады. «Жиһаз» АҚ 2010 жылғы таза пайдасының көлемі 30 млн теңге. Бөлінбеген пайдаға бағытталған үлестің көлемі 70%-ды құрайды, акционерлерге сәйкесінше, таза пайда мөлшерінен 30% төленеді деп шешілді. Қосымша инвестицияларға байланысты, 2011 жылы аталмыш мәнді 25%-ға дейін төмендету жоспарланып отыр. 2010 және 2011 жылдардағы меншікті капиталдың құнын анықтаңыздар.

№7 есеп.

Айна шығаратын «Анель» АҚ өзінің өндірісін ұлғайту мақсатында Жапониядан жаңа жабдықтар сатып алуды ұйғарды. Аталмыш кәсіпорынды қаржыландыруды кәдімгі акциялардың қосымша эмиссиясының 25%-ымен және артықшылықты акциялардың қосымша эмиссиясының 25%-ымен қамтамасыз етілуі тиіс. Сол үшін номиналы 1000 теңге кәдімгі акциялардың 200 данасын шығару ұйғарылды. Бір кәдімгі акцияға келетін дивидендтер мөлшері 2010 жылы бір акцияға 50 теңгені құрады. Әрі қарай дивидендтер төлемін 5%-ға арттыру жоспарланып отыр. Эмиссияға кеткен шығындар кәдімгі акциялардың эмиссиялары арқылы тартылған капиталдан 7%-ды құрайды. Сондай-ақ, номиналы 1000 теңге артықшылықты акциялардың 200 данасын шығару ұйғарылды. Төленуі қарастырылып отырған артықшылықты акциялар бойынша дивидендтер сомасы 25 млн теңгені құрайды. Артықшылықты акциялардың қосымша эмиссиясына кеткен шығындар артықшылықты акциялардың қосымша эмиссиялары арқылы тартылған капитал сомасының 8%-ын құрайды. Кәдімгі және артықшылықты акциялардың қосымша эмиссияларын жүргізу нәтижесінде алынған қосымша капитал құнын анықтаңыздар.

№8 есеп.

Жарық беретін аспаптар шығаратын «Сәуле» АҚ 2010 жылы 75 млн теңге көлемінде ақшалай түсім алды. Өндіріске кеткен шығындар, пайыздық төлемдер мен салықтар есептелгеннен кейін, таза пайданың көлемі 25 млн теңгені құрады. 2010 жылы меншікті капитал құны орта есеппен 20 млн теңгені құрады, оның 12 млн теңгесі акционерлік

капиталға тиесілі. Тіркелген активтердің орташа мөлшері 2010 жылы 15 млн теңгені құрады. Жоғарыда келтірілген мәліметтерді пайдалана және 2010 жылдың есептік кезеңін есепке ала отырып, «Сәуле» АҚ меншікті капиталының айналымдылығы және пайдалылығы көрсеткішін есептеңіздер.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Меншікті капиталдың құрамы мен құрылымына сипаттама беріңіз.
2. Меншікті капиталды қалыптастыру саясатын сипаттаңыз.
3. Меншікті капиталдың жекелеген элементтерін бағалаңыз.
4. Меншікті капиталдың құнын қалай анықтауға болады?
5. Меншікті капиталдың тиімділігін өлшеу критерийін сипаттаңыз.

10-тарау. Корпорацияның қарыз капиталы

10.1. Қарыз капиталының құрамы және оны облигациялық қарыздар нысанында қалыптастыру

10.2. Қарыз капиталын басқаруда қаржы тұтқасының (левериджінің) нәтижесін пайдалану

10.3. Корпорацияның қарыз капиталын кредиттер нысанында қалыптастыру

10.1. Қарыз капиталының құрамы және оны облигациялық қарыздар нысанында қалыптастыру

Корпорацияның қарыз капиталының құрамына:

- Қысқа мерзімді кредиттер мен қарыздар;
- Ұзақ мерзімді кредиттер мен қарыздар;
- Тартылған қаражат нысанындағы кредиторлық берешек кіреді.

Қысқа мерзімді кредиттер мен қарыздар айналымдағы активтерді жабу көзі болып табылады.

Кредиторлық берешек көп жағдайда экономикадағы төленбеген төлемдердің себебі болатын жеткізушілердің пайызсыз кредиті ретінде қарастырылады.

Кредит және қарыз нысанында тартылған ұзақ мерзімді капитал айналымнан тыс активтерді қаржыландыруға жұмсалады. Бұл активтерге сатып алу мен құрылысқа үлкен шығын жұмсауды талап ететін негізгі қаражат, мүліктік кешендер мен басқа да объектілер жатады.

Банктік кредиттің құны қарыз алушының борышты өтеуге қызмет көрсету бойынша негізгі шығыстарын құрайтын пайыздық ставканың (кредиттің бағасы) негізінде анықталады. Аталмыш ставка бағалау барысында бірқатар нақтылауларды талап етеді, ол қарыз алушының басқа да шығындарының мөлшерінен ұлғайтылуы тиіс. Бірақ ол қарыз алушының тартылған кредиттер бойынша нақты шығыстарын көрсету мақсатында қарыз капитал құнына қатысты бұл жағдайларды ескере отырып, пайдаға салынатын салық пайызынан (корпорацияның табыс салығы) азайтылуы тиіс.

$$BK_{\kappa} = \frac{ПМ(1 - СМ)}{1 - BK_{\text{шд}}},$$

мұнда: BK_{κ} – банктік кредит нысанында тартылған қарыз капиталдың құны;

ПМ – банктік кредит үшін пайыздық мөлшерлеме;

СМ – пайдаға салынатын салықтың мөлшерлеме сi, бiрлiк үлесi;

БК_{шд} – қарыз алушының банктік кредиттер тартуда оның сомасындағы шығыстар деңгейі, бірлік үлесі.

Банктік кредитті тарту саясаты келесі негізгі сатылардан (қадамдардан) тұрады:

1. Тартылатын банктік кредитті пайдалану мақсатын анықтау.
2. Қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді кредит арасындағы арақатынасты бағалау (қарыз капиталын тартудың баламалы нысандарын: коммерциялық кредиттерді, банктік емес қарыздарды және т.б. ескере отырып).
3. Коммерциялық банктерді – қарыз алушының әлеуетті кредиторларын зерттеу және бағалау. Мұндай бағалау қарыз алушыға арналған банктің кредиттік саясатының тартымдылығы бойынша жүргізіледі.
4. Әртүрлі банктердегі кредиттердің жекелеген түрлерін ықтимал тартудың талаптарын салыстыру.

Кредитор банкті таңдау туралы сұрақты шешу үшін келесі факторларды ескеруі керек:

- Банктің жалпы сипаттамасы: құрылтайшылар құрамы, ұйымдастырушылық-құқықтық нысан, банктің несие капиталындағы мақсаты мен саясаты, оның клиенттерінің контингенті және т.б.
- Банктің соңғы жылдағы қызмет нәтижесі: меншікті капитал мөлшері, қаржы нарығындағы ұстанымдар, қаржылық тұрақтылық және т.б.

Қарыз алушы үшін келесі параметрлер маңызды:

- есеп айырысу операцияларын жүзеге асыру жылдамдығы;
- қымбат емес кредиттерді алу мүмкіндігі;
- есеп айырысу, валюталық және арнайы шоттарды ашу шығындарын азайту;
- өз капиталын тиімді салу мүмкіндігі және т.б.

Жағдайлардың шағын тізімінің өзі қызмет көрсетуге арналған банкті таңдаудың ықтимал нұсқаларының көп түрлілігін сипаттайды. Банктің сенімділігі және қаржылық тұрақтылығы туралы түсінікті ол жариялаған бірқатар жылдар бойынша есептіліктен және онда келтірілген көрсеткіштерді өзге кредиттік ұйымдармен салыстырудан алуға болады.

Қоғам белгіленген мүліктің кепілімен қамтамасыз етілген облигацияларды, оған үшінші тұлғалар ұсынған қамтамасыз ету кепіліне облигацияларды, қамтамасыз етусіз облигацияларды шығаруға құқылы.

Соңғы жағдайларда оларды орналастыруға қоғам қызметінің үшінші жылынан ерте емес мерзімде және осы уақытқа дейін екі жылдық баланстарды тиісті түрде бекіту шартында рұқсат беріледі.

Облигациялар атаулы немесе талап етілмелі болып бөлінеді. Атаулы облигацияларды орналастыру кезінде қоғам олардың иеленушілерінің тізбесін жүргізуге міндетті. Қоғам олардың иеленушілерінің өтініші бойынша облигацияларды мерзімінен бұрын өтеу мүмкіндігін қарастыруға құқылы. Осы орайда облигацияларды орналастыру туралы шешімде өтеу құны мен мерзімі анықталуы тиіс, сол мерзімінен бастап олар мерзімінен бұрын өтеуге ұсынылуы мүмкін.

Егер белгіленген санаттағы және түрдегі жарияланған акциялар саны осы санаттағы және типтегі акциялар санынан төмен болса, оларды сатып алу құқығын ұқсас бағалы қағаздар (облигациялар) ұсынады, қоғам оның акцияларына айырбасталатын облигацияларды орналастыра алмайды.

Сонымен қатар, облигация – бұл эмитент тарапынан салмақты инвестициялық саясаттың анықталуын талап ететін тәуекелдік борыштық міндеттеме. Қор нарығында облигациялық заемның табысты болмайтындығы туралы ықтималдық бар, өйткені эмиссияның мұқият дайындалған проспектісі эмитент ұсынған талаптардағы облигациялардың толық орналастырылуына кепілдік бермейді.

Бухгалтерлік есепте облигациялық заемдарды орналастырумен байланысқан шығындар төмендегілерден тұрады:

- төленуі тиіс облигациялар бойынша пайыз, дисконт;
- қаржылық делдалға (андеррайтерге) комиссиялық сыйақы;
- борыштық міндеттемелерді шығару және орналастыру бойынша қосымша шығындар (мысалы, көшіру-көбейту жұмыстарын жүзеге асыру, салықтар мен алымдарды төлеу, сараптамаларды жүргізу, байланыс қызметтері ақысын төлеу және т.б.).

Облигациялық қарыздарды орналастыру ұзақ мерзімді қарыз капиталды тартудың бір нысаны болып табылады. Облигациялар шығарудың оңтайлы нұсқасын таңдау айтарлықтай күрделі проблема. Себебі, барлық шығарылған облигациялардың атаулы құны қоғамның жарғылық капиталының мөлшерінен асып түспеуі керек. Корпорациялық облигациялар:

- 1) капиталды ақша түрінде экономиканың әртүрлі салалары арасында шоғырландыруға және қайта бөлуге;
- 2) инвесторлардың пайыздық табыс алуын және борыштың негізгі сомасын қайтаруын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Орналастырылған қарыздық міндеттемелер бойынша есеп беру кезеңінде берешек облигациялары эмиссиясының проспектісіне сәйкес төленуі тиіс пайыздарды ескере отырып көрсетіледі. Орналастырылған облигациялар бойынша акционерлік қоғам – эмитент шығарылған және сатылған заемдық міндеттемелердің номиналды құнын кредиттік берешек ретінде айқындайды. Пайыздар нысанында облигациялар бойынша табысты есептеген кезде эмитент олар бойынша есеп беру кезеңінің аяғындағы төленуі тиіс пайызды ескере отырып, сатылған қарыздық міндеттемелер бойынша кредиторлық берешекті көрсетеді.

Облигация түрінде тартылған қарыз капиталдың құны купондық пайыз мөлшерлемесі негізінде бағаланады. Егер облигациялар басқа шартпен сатылса, онда өтеу кезінде төленген дисконттың сомасы бағалау негізі болады.

Бірінші жағдайда бағалау: $OQK = KPM (1 - PCM) / 1 - ЭШд$ формуласы бойынша жүзеге асырылады.

Мұнда: ОҚК – корпорация облигациялары есебінен тартылған қарыз капиталдың құны;

КПМ – облигациялар бойынша купондық пайыздың мөлшерлемесі;

PCM – пайдаға салынатын салық мөлшерлемесі, бірлік үлесі;

ЭШд – жалпы эмиссияға қатысты эмиссиялық шығындардың деңгейі, бірлік үлесі.

Екінші жағдайда облигациялық қарыз құнының есебі:

$OQK = D \times 100\% / (OAQ - D) (1 - ЭШд)$, формуласымен анықталады.

Мұнда: ОҚК – облигация нысанындағы қарыз капиталдың құны, %;

D – дисконттың орташа сомасы, теңге облигациясы бойынша %;

OAQ – облигацияның атаулы құны, теңге.

Облигацияларды шығару арқылы заемдық капиталды тарту акционерлік қоғамға келесі артықшылықтарды қамтамасыз етеді:

1. Облигациялар эмиссиясы қоғамды басқару ісін бақылаудан айырмайды (акцияларды шығару жағдайында);

2. Облигациялар пайыздар бойынша салыстырмалы түрде жоғары емес қаржылық міндеттемелер кезінде шығарылуы мүмкін (банктік кредит үшін пайыз мөлшерлемелерімен немесе акциялар бойынша дивиденттермен салыстырғанда), өйткені олар қоғамның мүлкімен қамтамасыз етілген және пайыздарды төлеуде басымдыққа ие (салық салуға дейін пайда есебінен).

3. Облигациялар инвесторларға арналған тәуекелдің аз деңгейі салдарынан, акциялармен салыстырғанда, таралудың кең мүмкіндігін иеленеді.

4. Корпоративтік облигациялар кең таралу құқығына ие, ол капиталды ұзақ мерзімге (5-10 жыл) тартуды қамтамасыз етеді, ол ірі масштабты инвестициялық жобаларды жүзеге асыру үшін едәуір қаржылық ресурстарды жұмылдыруға мүмкіндік береді.

5. Корпоративтік облигациялар бағалы қағаздардың өзге түрлерімен салыстырғанда қор нарығында өте тұрақты болып келеді. Облигациялар бағамы акциялар бағамымен салыстырғанда, қаржы нарығындағы іскерлік жағдайы нашарлаған кезде төмендемейді. Акциялар бағалы қағаздар нарығындағы конъюнктура өзгерісіне өте сезімтал.

6. Облигациялар эмиссиясы проспектісін дайындау және облигацияларды айналымға шығару процесінде әлеуетті инвесторлар олардың сапасы мен сенімділігі мәселелеріне басты назар аударады; облигациялардың жоғары инвестициялық тартымдылығы олар бойынша төлем пайздарының өте төмен екендігін білдіреді, сәйкесінше, заемдық капиталды тартудың эмитент-корпорация үшін өте тиімді шарты.

Сонымен қатар, облигациялар эмиссиясының акционерлік қоғамға арналған келесі жағымсыз салдары бар:

- Облигациялар жарғылық капиталды қалыптастыру және ақшалай қаражаттардың уақытша жеткіліксіздігін жабу үшін шығарылуы мүмкін. Оны қысқа мерзімді банктік немесе коммерциялық кредитті арттыру есебінен өтеу қолайлы.

- Облигациялар эмиссиясы көбінесе эмитенттің қосымша шығындарымен байланысқан және ақшалай қаражаттарды тартудың ұзақ мерзімін талап етеді; үлкен сомаға облигацияларды орналастыруды кредиттік рейтингте жоғары деңгейі бар танымал акционерлік қоғамдар ғана жүргізе алады.

- Акционерлік қоғамның облигацияларды өтеу кезінде пайыздарды және борыштың негізгі сомасын дер кезінде өтеу үшін қаржылық жауапкершілігі деңгейі өте жоғары, өйткені төлемдерді ұзақ мерзімге кешіктіру кезінде осы сомаларды өндіріп алу банкроттық рәсімдеу арқылы жүзеге асырылады;

- Қаржы нарығындағы конъюнктураның өзгерісі нәтижесінде облигацияларды шығарғаннан кейін несие пайызының орташа мөлшерлемесі облигациялық заем бойынша төлемдердің белгіленген пайызымен салыстырғанда едәуір төмен.

Қазіргі заманғы қазақстандық қаржы нарығы жағдайында облигациялар эмиссиясы ірі масштабты инвестициялық және инновациялық жобаларды жүзеге асыруы жағдайында мұнайгаз кешені, энергетика, байланыс, тамақ өнеркәсібі, сауда және шаруашылықтың өзге салаларындағы жоғары рентабельді акционерлік компаниялар үшін тиімді. Осындай жобаларды қаржыландыру үшін аралас әдісті қолдану, яғни ұзақ мерзімді заемдық капиталмен қатар, нақты инвестициялардың жалпы көлемінің, кем дегенде 40-50% көлеміндегі корпорациялардың меншікті қаржысын пайдалану тиімді.

Корпоративтік облигациялар нарығын дамыту экономиканың нақты секторына шаруашылық жүргізетін субъектілердің еркін ақша қаражаттары есебінен ғана емес, сондай-ақ халықтың жинақ ақшалары есебінен қосымша қаржы ресурстарын тартуға мүмкіндік береді. Азаматтардың – қор нарығына қатысушылардың басым бөлігі дамыған нарықтық экономикасы бар елдерге (АҚШ, Ұлыбритания, Жапония және т.б.) тән және ақшалай қаражаттардың өзінің дәстүрлі түрінен (азаматтардың жинақ ақшалары, қолма-қол ақша, банктік депозиттер және т.б.) эмиссиялық бағалы қағаздар нысанына түрленуін көрсетеді. Мұндай тенденция ақша капиталының көп бөлігінің инвесторлардың кең ортасына қолжетімді бағалы қағаздарға айналуына септігін тигізеді.

Қаржы нарығының кәсіби қатысушыларына бағалы қағаздардың жаңа түрлерін (корпоративтік облигациялар) шығару және айналымға жіберу олардың қызметі үшін қосымша мүмкіндіктерді ұсынады.

10.2. Қарыз капиталын басқаруда қаржы тұтқасының (левериджінің) нәтижесін пайдалану

Егер корпорация қарыз капиталды пайдаланатын болса, онда меншікті капиталдың рентабельділігі банктік капиталды тарту есебінен артуы мүмкін. Қаржылық менеджмент теориясында меншікті капитал рентабельділігінің мұндай артуы қаржы тұтқасының нәтижесі деп аталады.

Екі акционерлік қоғам мысалында МКР-ін есептеу үшін берілген бастапқы деректер:

Көрсеткіштер	№1 АҚ	№2 АҚ
1. Активтердің рентабельділігі	20%	20%
2. Баланстың пассиві млн теңге, соның ішінде	60 млн	60 млн
2.1. меншікті капитал	60 млн	30 млн

2.2. қарыз капитал	-	30 млн
Баланс активі	60 млн	60 млн
Бухгалтерлік пайда	12 млн	12 млн

60 млн x 20% = 12 млн пайда.

Осы параметрдің сипаттамасына көшпес бұрын, «активтер рентабельділігі» түсінігі немен анықталатындығын анықтайық (P_a):

$$P_a = \frac{B_n}{A} \cdot 100\%$$

Мұндағы, B_n - бухгалтерлік пайда (салықсалғанға дейін);

A – есеп айырысу кезеңіндегі активтердің (мүліктің) орташа құны.

Активтердің рентабельділігі – корпорацияның өте маңызды көрсеткіші, оның қаржылық-шаруашылық қызметіндегі болашақ табыстарының кепілі.

Мысал ретінде активтердің рентабельділігінің бірдей деңгейі бар екі акционерлік қоғамды қарастырайық.

Баланс пассивінің әртүрлі құрылымындағы екі АҚ арасындағы айырмашылық. Еркін экономикалық аймақта бола тұра АҚ-ның екеуі де пайдаға салынатын салықты төлемейді делік, онда №1- АҚ меншікті капитал есебінен ғана 12 млн теңге пайда алады. $МҚР = 12 \text{ млн} / 60 \text{ млн} = 20\%$. Бірақ №2 АҚ пайыздардың орташа есеп айырысу мөлшерлемесіне байланысты (ПОЕМ) пайданың тура сол сомасынан берешек бойынша пайыздарды төлеуі тиіс. ПОЕМ – 15%, бұл қаржы шығындары 4,5 млн құрайды ($30 \text{ млн} \times 15\% = 4,5 \text{ млн} \text{ теңге}$). МҚР (меншікті қаражат рентабельділігі) 25%-ға ($7,5 \text{ млн} / 30 \text{ млн}$) тең болса, басқа шығыстардың орнын толтыруға 7,5 млн теңге қалады ($12 \text{ млн} - 4,5 \text{ млн}$). Осылайша, 20% активтердің бірдей рентабельдігінде баланс пассивінің басқа құрылымының нәтижесінде алынған меншікті капитал табыстылығында айырмашылық болады. Бұл $25\% - 20\% = 5\%$ айырмашылық қаржы тұтқасының нәтижесі деп аталады. ҚТН – бұл кредиттің ақылы болғандығына қарамастан оны пайдаланудың нәтижесінде алынған МҚР-ның үстелімі.

Екі АҚ бойынша пайдаға салынатын салықты есептегендегі МҚР-ның есебі

Көрсеткіштер	№1- АҚ	№2- АҚ
Бухгалтерлік пайда	12 млн	12 млн
Қаржы шығындары (кредит үшін %-бен)	-	4,5 млн
Ағымдағы нәтиже	12 млн	7,5 млн

Пайдаға салынатын салықтың сомасы (15%)	1,8 млн	1,12млн
Таза пайда	10,2 млн	6,375 млн
Меншікті қаражаттың рентабельділігі	10,2 млн/60 млн =17%	6,375 млн/30 млн = 21,25%

Келтірілген мысалдан көргеніміздей, пайдаға салынатын салық төлемін ескергеннің өзінде баланс пассивінің басқа құрылымының есебінен №2-АҚ-ның МҚР-сы №1- АҚ-ға қарағанда, 4,25%-ға (21,25%-17%) жоғары.

Қорытынды: №1 - АҚ тек өзінің меншікті капиталын пайдаланып, оның рентабельділігін активтер табыстылығының шамамен екіден үшіне шектейді. №2- АҚ кредит тарта отырып, баланс пассивіндегі меншікті және қарыз қаражаттар арасындағы арақатынасқа және кредиттің пайыздық мөлшерлемесінің (ПОЕМ) мөлшеріне байланысты МҚР артады (түседі). ҚТН-ның МҚР-ға тигізетін әсерін қарастыра отырып, АҚ кредиттің және пайдаға салынатын салықтың пайызын төлеу үшін қаражат жететіндей активтер рентабельділігін қарастыруы қажет екендігін айта кеткен дұрыс.

Кредит үшін төленетін ПОЕМ-ы (пайыздың орташа есептік мөлшерлемесі) төмендегідей анықталады:

$$ПОЕМ = \frac{КҚШ}{\sum КҚ},$$

мұнда: КҚШ – есеп айырысу кезеңіндегі барлық өтелген кредиттер бойынша нақты қаржы шығындары;

$\sum КҚ$ – есеп айырысу кезеңінде тартылған қарыз қаражаттың жалпы сомасы.

Осылайша, ҚТН-ін есептеуге арналған жалпы формула:

$$ҚТН = (1 - ПСМ) \times (Ар - ПОЕМ) \times ҚҚ : МҚ,$$

мұнда: ПСМ – пайдаға салынатын салық мөлшерлемесі, бірлік үлесі;

Ар – активтің рентабельдігі, %;

ҚҚ – қарыз қаражат;

МҚ – меншікті қаражат.

ҚТН деңгейіне әсер ететін факторлар:

1) пайдаға салынатын салықтың мөлшерлемесін азайту немесе АЭА-да жұмыс жасай жүріп пайдаға салынатын салықты төлемеу мүмкіндігінде көрінетін салық салу деңгейі;

2) $Ар > ПОЕМ$ жағдайында оң ҚТН-ін қалыптастыратын дифференциал фактордың оң мәні қаншалықты жоғары болса, ҚТН де

соншалықты маңыздырақ болады. Келтірілген мысалда №2- АҚ бойынша аталмыш көрсеткіш 4,25%-ға тең, бұл жерде ол қаржы тұтқасы әсерінің күшін сипаттайды;

3) берешек коэффициенті = қарыз капитал : меншікті капитал.

Қаржы тұтқасының ықпал ету күшін сипаттайды.

Біздің мысалымызда №2- АҚ үшін бұл коэффициент ұсынылған 0,67 мәнінде (40%/60%) 1-ге тең (50%-де 50%). Берешек коэффициенті ҚТН-нің үш құрамдас бөлігін: салық түзетуі, яғни 0,85, дифференциал және берешек коэффициентін біріктіріп, дифференциалдың оң және теріс мәнін өлшейтін мультипликатор болды және көрсеткіш мәнін алды:

$$ҚТН = (1 - 0,15) \times (21,25\% - 15\%) \times 30 \text{ млн} : 30 \text{ млн} = 5,31\%.$$

Экономистердің басым көпшілігі салық төлемін өтеп, меншікті қаражаттың қалаған қайтарымын қамтамасыз еткен кезде ҚТН активтер пайдалылығының 1/3-1/2 деңгейіне тең болуы керек деп санайды. Кредит үшін төленетін пайыздың шекті мөлшерлемесі қандай болуы тиіс деген сұраққа ҚТН жауап бермейтінін айта кеткен жөн. Бұл корпорацияға одан жоғары деңгейде банкпен кредиттік келісімшарт жасасу тиімсіз болатын кредиттік мөлшерлеме. Пайыздың аталмыш мөлшерлемесін кредиттік келісімшартта сақтау корпорацияға меншікті капиталдың рентабельділік деңгейін өзгертпеуге мүмкіндік береді.

Шекті пайыздық мөлшерлеменің көлемі мына формула бойынша анықталады:

$$П_{КК} = K_{ЕС} + \frac{\left[ПП - \left(\frac{КК \times ПП_0}{КК} \right) \right]}{КК} \times 100\%$$

мұнда: ПКМ – пайыздың шекті кредиттік мөлшерлемесі;

ЕМ – ҚР ҰБ есептік мөлшерлемесі;

МҚК – меншікті қаражат көздері (меншікті капитал);

ҚК – қарыз қаражат көздері (қарыз капитал);

ТП₀ – корпорацияның кредит пайдаланбаған кездегі базистік шарттар негізіндегі таза пайдасы;

ТП – есеп айырысу кезеңіндегі таза пайда (кредит тарту кезеңіндегі).

10.3. Корпорацияның қарыз капиталын кредиттер нысанында қалыптастыру

Кредит – бұл кредиттік ұйымның (банктің) қарыз алушыға кредиттік шарт бойынша қарастырылған мөлшерде және талаптарда ақша беруі, бұл жағдайда қарыз алушы алынған соманы және ол бойынша пайыздарды төлеуге міндеттенеді. Кредит кезінде қарыз беруші ретінде банк (кредиттік ұйым) әрекет етеді, ал кредит заты ретінде ақшалай

қаражаттар алынады. Қарыз алушылар ретінде ағымдағы немесе инвестициялық қызметті жүзеге асыру үшін қосымша ақшалай ресурстарды қажет ететін шаруашылық субъектілері әрекет етеді.

Қамтамасыз ету тұрғысынан алғанда кредиттер - банктік (қамтамасыз етусіз) және қамтамасыз етуі бар деп бөлінеді. Қамтамасыз етуі бар кредиттер келесі түрлерге бөлінеді: тауар кепіліне, вексельдік (вексельді сатып алу немесе кепілге қою), қор (бағалы қағаздар кепіліне), ипотекалық (жылжымайтын мүлік кепіліне) және т.б.

Берешекті өтеу сипаты бойынша кредиттер бір реттік төлеммен немесе уақыты созылған деп бөлінеді.

Қолданылу саласына және қарыз алушы түрлеріне қатысты қаржылық кредиттің екі түрі болады: банкаралық кредит (заемшы ретінде банк әрекет етеді) және коммерциялық мақсаттарға арналған кредит, ол жағдайда заемшы ретінде кәсіпорын, серіктестік, шаруашылық етуші қоғам және т.б. әрекет етеді.

Қаржылық кредит негізінен банктерге беріледі, дегенмен олар еркін ақшалай қаражаттары бар ұйымдарға (мысалы, орталық компаниямен Қаржылық-өнеркәсіптік топтың қатысушыларына, бас компаниямен еншілес акционерлік қоғамдарға және т.б.) да берілуі мүмкін.

Банктердің клиенттермен (қарыз алушылармен) кредиттік қатынастарының негізгі кезеңдеріне (сатыларына) жататындар:

- кредит алу туралы өтінімді қарастыру және банк мамандарының ықтимал қарыз алушымен жеке байланысуы;
- ықтимал қарыз алушының кредиттік қабілетін талдау және өтінім сапасын бағалау;
- кредиттік шартты дайындау;
- кредитті ресімдеу және кредиттік шарт талаптарының орындалуын бақылау.

Әрбір сатыға жеке-жеке толығырақ тоқталайық.

Бірінші саты. Кредитке өтінімді алдын ала қарастырудан кейінгі бірінші сатыда оны әрі қарай зерттеуді болашақ қарыз алушымен сұхбаттасу барысында жүргізу керек.

Кредиттік өтінімде кредиттік мәміленің негізгі параметрлері бойынша мәліметтер болуы тиіс:

- Кредиттің мақсаты. Кредит қарыз алушының жарғылық мақсаттарын орындау үшін сұратылып жатқандығына көз жеткізу керек. Ол бизнес-жоспармен, оның серіктестерімен жасалған шарттармен (келісімшарттармен) және өзге құжаттармен расталады.

•Сұратылатын кредитке қатысты өтінімді негіздеу іс-шараны (жобаны) қаржыландыруға клиенттің меншікті қаржыларының қатысу дәрежесін сипаттайды.

•Бұл жағдайда кредит сомасы клиенттің есеп айырысу шоттары бойынша айналымдарымен және оның шаруашылық қызметінің көлемдерімен (тауарларды, өнімді, жұмыстар мен қызметтерді сатудан түскен таза түсім шамасымен) салыстырылады.

•Кредитті өтеу және ол бойынша пайыздарды төлеу мерзімдерінің клиенттің мүмкіндіктеріне сәйкестігі ұсынылатын кредитті техникалық-экономикалық негіздеу деректерімен, бизнес-жоспарлармен, кредиттік қатынастардың әрекет етуі кезеңінде ақшалай қаражаттардың есеп айырысу шоттарына түсу кестелерімен анықталады. Көп жағдайда кредитті өтеу көзіне өнімді сатудан түскен түсім жатады. Сондықтан да қарыз алушының қаржылық жоспарының (бюджетінің) сәйкес көрсеткіштері зерттеледі. Бірінші сатыда оның серіктестермен (оның өнімдерін тұтынушылармен және жеткізушілермен) іскерлік байланыстарының сипаты белгіленеді, ол сатудан түскен түсімді болжау үшін маңызды. Егер қарыз алушы өз өнімінің бір-екі сатып алушысымен ірі келісімшартты жасаса, онда банк тәуекелі жоғарылайды. Егер кредитті өтеу қарыз алушының активтерін (жылжымайтын мүлік, бағалы қағаздар және т.б.) сату есебінен болжанса, онда оларды сатудан түскен түсімнің сомасы мен мерзімдерінің кредитті қайтару мерзімі мен сомасына сәйкестігін зерттейді.

•Кредит мерзімін қарастыру кезінде банктер мынаған сүйенеді, яғни несие мерзімі неғұрлым ұзақ болса, болжанбаған жағдайларға байланысты оны өтемеу тәуекелі соғұрлым жоғары болады. Сондықтан да заемшы банкке борышты, соның ішінде пайыздық төлемдерді мерзімінде қайтара алмайды.

•Қамтамасыз ету – кредиттік мәміленің маңызды элементі. Кредитті қамтамасыз ету ретінде төмендегілер қолданылады:

- клиентке тиесілі мүлік кепілі;
- кредитті өтеу үшін жеткілікті ақшалай қаражаттарды иеленетін заңды тұлғалардың кепілдіктері;
- заңды тұлғаның кепілгерлігі;
- банкке орналастырылған қолма-қол рубльдік немесе валюталық депозиттер;

- өтімді бағалы қағаздар;
- кредитті өтемегені үшін қарыз алушы жауапкершілігін сақтандыру;
- банктің кредитті өтемеу тәуекелін сақтандыруы;
- банк пайдасына қарыз алушының талаптары мен шоттарын үшінші тұлғаларға шеттету (цессия).

Мүлік кепілі жалпы кәсіпорынға (шаруашылық субъектісі), сондай-ақ оның жекелеген активтеріне (материалдық босалқы қорлар, өнім, тауарлар және т.б.) ресімделуі мүмкін.

Кепіл құқығы – бұл қарыз алушының жылжымалы және жылжымайтын мүлкіне заттық шағым-талап немесе егер де борышкер банк алдындағы кредиті бойынша өз берешегін өтей алмаса, кепілге қойылған мүлікті сатудан өтемақыны алу құқығына талап-шағым.

Кепілдік – бұл кепілгердің кепілдікті жағдай туындаған кезде белгіленген соманы борышкер үшін төлеу міндеттемесі. Кепілдік (кепілгерлікпен салыстырғанда) кепілдікті хат болғандықтан, кредиттік шартты толықтыратын құжат болып есептелмейді.

Кепілгерлік – бұл біржақты міндеттемесі бар шарт, оның негізінде кепілші қарыз беруші (банк) алдында қажетті жағдайда қарыз алушының берешегін төлеу міндеттемесін өз жауапкершілігіне алады. Кепілгерлік шарты кредиттік келісімнің (шарттың) толықтырушысы болып саналады. Кепілгерлік немесе кепілдік нысанында кредитті қамтамасыз ету қарыз алушы алынған кредит бойынша міндеттемелерді белгіленген мерзімде өтемеген жағдайда, кредитор-банктің кепілшінің немесе кепілгердің шоттарынан белгіленген мөлшердегі ақшалай қаражаттарды міндетті түрде алу құқығын болжайды.

Қарыз алушының кредитті өтемегені үшін жауапкершілігін сақтандыру қазіргі жағдайда сақтандырудың жеткілікті түрде кең тараған нысаны болып табылады, дегенмен ол сақтандыру сыйақысы есебінен кредитке қажетті шығындарын арттырады. Банк пайдасына қарыз алушының талаптары мен шоттарын үшінші тұлғаға шеттету (цессия) арнайы шартпен ресімделеді. Банк сатудан түскен түсімді берілген кредитті және ол бойынша пайыздарды төлеу үшін пайдалануға құқылы. Кредитті қамтамасыз ету нысандары әрбір нақты жағдайда кредит берілетін іс-шараның сипатын ескере отырып, анықталады.

Кепіл заты ретінде вексельдер түріндегі бағалы қағаздар алынса, банктер кредитті қамтамасыз ету ретінде нақты тауарлық өтемі бар вексельді қабылдайды. Ұсынылған вексельдерді банктер олардың экономикалық және заңды сенімділігі, барлық деректемелердің дұрыс толтырылуы, вексельге қол қойған тұлғалардың өкілеттіктері тұрғысынан тексереді.

Мынаны ескеру керек, яғни кредитті беру туралы шешім қамтамасыз етудің тартымдылығына емес, кредиттелетін іс-шараның маңыздылығына негізделеді.

1. Кредит бойынша пайыздардың төлену тәртібі оның мерзіміне, қамтамасыз етудің сенімділігіне және несие капиталы нарығындағы жағдайға байланысты болады. Жалпы ереже келесідей: қысқа мерзім үшін төлем ақша нарығында қалыптасқан мөлшерлеме бойынша, ал ұзақ мерзімді кредиттер бойынша – капитал нарығының мөлшерлемесі бойынша алынады. Пайыздық мөлшерлемелер банктің қарыз алушымен кредиттік шартында белгіленеді.

Тәжірибеде пайыздарды алудың келесі әдістері қолданылады: пайыз кредитті алу сәтінде; кредитті өтеу сәтінде немесе кредиттің бүкіл мерзімі ішінде тең үлестермен ұсталады. Қарыз алушы қарыз берушіге онымен төленген банктік комиссияны, кредитті пайдаланумен байланысқан телеграфтық және өзге шығындарды өтейді. Кредит үшін пайыздар оны іс жүзінде пайдалану сәтінен бастап есептеледі.

Пайыздар екіге бөлінеді: кредитті пайдалану мерзімі шегінде белгіленетін *қарапайым* пайыздар және мерзімі өткен кредиттер бойынша өндіріліп алынатын *жоғарылатылған* пайыздар. Қарапайым және күрделі пайыздар болады. Қарапайым пайыздар кредитті пайдалану мерзімі үшін бір ғана сомаға есептейді; күрделі пайыз өткен кезеңде есептелген пайыздарды ескере отырып есептеледі. Кредит үшін пайыздар дегеніміз - банктің кредиттік қызметтері үшін төлем және олар банктің табысын қалыптастырады.

Келіссөздерді жүргізу кезінде клиент ресми расталған құжатты ұсынуы тиіс, оның негізінде қарыз алушы атынан келіссөздер жүргізуге уәкілетті (бір реттік немесе өзге сенімхаттың түпнұсқасы). Сұхбаттасу барысында клиент пен банк кредиттік өтінімнің сенімділігін және несие алушының қаржылық тұрақтылығын тағы бір рет тексеріп алуы тиіс. Егер клиент бұрын-соңды бұл банкпен қарым-қатынас жасамаған болса, онда оның қызмет көрсетуші банктен кредитті не себепті сұрамағанын анықтап алу керек. Клиентпен сұхбаттасып болған соң, банк онымен байланысты жалғастыру немесе кредит беруден бас тарту сияқты екі шешімнің бірін қабылдайды.

Кредит бойынша тәуекелді бастапқы кезеңде-ақ анықтап алу керек. Егер банк клиентке кредит беруден бас тартса, оның бас тартуы дәйекті болуы тиіс. Егер банк оң шешім қабылдаса, онда ол кредитті ұсыну туралы шешімді әрі қарай қарастыру үшін қандай құжаттар қажет екендігі жөнінде клиентті хабардар етуі тиіс.

Екінші сатысы. Кредиттік процестің екінші сатысында банк қарыз алушы кәсіпорын басшысынан банк басқармасы бекіткен тізімге сәйкес, құжаттардың толық пакетін алады. Бұл жағдайда, төмендегілерге айрықша назар аударылады:

- жарғылық капиталды қалыптастырудың толықтығы;
- кредитор-банк алдындағы міндеттемелерді орындау;
- дайын өнімді (қызметті) сату нарығымен қамтамасыз ету;
- кредиттелетін құндылықтар бойынша сатып алушымен шарттардың, оларды сату шарттарының және есеп айырысу нысандарының болуы.

Ақшалай қаражаттардың тапшылығы ағымдағы қаржылық міндеттемелер бойынша төлемдердің кідірілуін көрсетеді, ол қарыз алушы кәсіпорын балансының тиімділігін төмендетеді.

Өтімді қаржылардың жеткіліксіздігінің негізгі себептері:

- өткен жылдардың және есеп беру жылының шығындары;
- материалдық босалқы қорлардың арзандауы;
- жинақталған қаржыландыру көзінен асатын күрделі шығындар;
- ұзақ мерзімді инвестицияларға артық салымдар (өзге кәсіпорындардың жарғылық капиталдары және т.б.).

- Сонымен қатар, банк шоттарындағы ақшалай қаражаттардың артық көлемі инфляция әсерінен олардың құнсыздануына алып келеді, ол заемшы-кәсіпорын үшін тиімсіз.

Артық өтімді ақшаның қалыптасу себептеріне төмендегілер жатады:

- капитал салымдарының көлемін кеңейтудің, пайданың жинақталуы;
- негізгі құралдарды тиісті түрде алмастырусыз, амортизациялық аударымдарды жинақтау және т.б.

Қарыз алушыда қажетті өтімді ақшаның болуы төмендегілерге тәуелді болады:

- кәсіпорынның шаруашылық қызметінің көлеміне (өндіріс пен сату көлемі неғұрлым үлкен болса, материалдық-өндірістік шығындар да солғұрлым жоғары болады);

- өнеркәсіп салаларына және коммерциялық қызмет салаларына (өнім мен қызметке деген сұраныс және сатып алушылардан қаржының түсу жылдамдығы);

- өндірістік циклдың ұзақтығына, ол аяқталмаған өндірістің шамасында көрініс табады;

- кәсіпорын жұмысының маусымдылығына;

- жалпы нарықтық конъюнктураның жай-күйіне (тауарлар мен қызметтерге деген сұраныс пен ұсыныс), объективті және субъективті сипаттағы өзге факторларға.

Несие алушының кредиттік қабілетін бағалау үшін өтімділік коэффициенттерімен қатар, барлық активтердің, айналымдық активтердің және меншікті капиталдың айналымдылығы мен өтімділігі көрсеткіштері қолданылады.

Кредиттік желіні ашу кредиттің ең көп сомасы туралы шартты жасаумен өрнектеледі, оны қарыз алушы келісілген мерзім ішінде және кредиттеудің белгіленген талаптарды сақтауы кезінде пайдалануға құқылы. Кредиттік желі мерзімі ішінде несие алушы қосымша келіссөздерсіз және рәсімдеусіз, кез келген сәтте кредитті банктен ала алады. Бірақ та банк қарыз алушының қаржылық жағдайының маңызды түрде нашарлауы кезінде кезекті кредитті клиентке ұсынудан бас тартуға құқылы. Клиент шарттың әрекет ету мерзімі ішінде кредиттік желі бойынша кредиттеу лимитін қайта қарастыру өтінімімен банкке хабарласа алады. Кредиттік желі тұрақты қаржылық жағдайы бар және жоғары іскерлік беделі бар несие алушыларға ашылады.

Бірінші класты қарыз алушы үшін арнайы несие шоты – контокоррент ашылады. Бұл – бірыңғай активті-пассивті шот, онда банктің клиентпен барлық операциялары ескеріледі. Контокоррентте, бір жағынан, банк кредиті және клиенттің тапсырмасы бойынша шоттағы барлық төлемдер, екінші жағынан – клиенттен банкке сатулардан, салымдардан, дебиторлық берешектен және т.б. келіп түскен түсімнен түскен қаржылар көрсетіледі. Контокоррент несие шотының ағымдағы шотымен үйлесімін көрсетеді және оның дебеттік және кредиттік қалдығы бар. Мұндай кредиттеу ақшалай қаражаттарды шоттағы ақшаның еркін қалдығы шегінде ғана емес, сондай-ақ банк кредиті есебінен жүзеге асыруға мүмкіндік береді, ол клиенттің тұрақты төлем қабілеттілігін қамтамасыз етеді.

Клиенттерді кредиттеу қарапайым шарттарда, яғни қамтамасыз етудің тиісті нысандары болған кезде жүзеге асырады. Пайыздық мөлшерлемелер қамтамасыз етудің түріне, кредитке деген сұранысқа, Қазақстанның Ұлттық банкінің есептік мөлшерлемесіне және т.б. тәуелді болады.

Үшінші класты қарыз алушыларға кредитті ұсыну банк үшін негізгі борыш сомасы және пайыздар бойынша төлем жасамау қаупімен байланысқан. Егер банк үшінші класты қарыз алушы кредит беру шешімін қабылдаса, онда кредит мөлшері клиенттің жарғылық капиталы шамасынан аспауы тиіс. Кредит үшін пайыздық мөлшерлеме екінші

сыныпты қарыз алушылармен салыстырғанда, өте жоғары деңгейде белгіленеді. Егер кредит клиентке оның қаржылық жағдайы нашарлағаннан бұрынырақ берілсе, онда банк кәсіпорынды банкроттықтан сақтандыру үшін жағымсыз жағдайдың себептері мен талаптарын зерттеуге құқылы. Клиенттің төлем қабілеттілігін маңызды түрде жақсарту мүмкін емес болған жағдайда, банк оны әрі қарай кредиттеуді тоқтатуға және бұрын берілген кредиттерді өндіріп алуға кірісуге, сондай-ақ заңнамада белгіленген тәртіпте кепілге қойылған мүлікке өндіріп алуды қолдануға құқылы. Банк кредиттік шарт бойынша міндеттемелерді орындамайтын борышкерге қатысты оның төлем қабілетсіздігі (банкроттығы) туралы іс қозғау өтінішімен төрелік сотқа жүгінуге құқылы.

Үшінші сатысы. Үшінші сатыда кредиттік шарттың дайындалуын жүзеге асырады. Қолданыстағы кредиттік ресурстарды ескере отырып, несиені беру мүмкіндігін белгілей отырып, банк мамандары клиентпен кредиттік шартты дайындайды. Кредиттік шартты банктік несие шарты деп атайды. Кредиттік шарт жазбаша түрде жасалуы тиіс, әйтпее ол жарамсыз болады. Кредиттік шарттың талаптары банк жүргізетін кредиттік саясатқа; кредиттік ресурстардың бар-жоқтығы мен құнына; мемлекеттің қаржылық және ақша-несие тұжырымдамасына; нақты іс-шараны (жобаны) кредиттеудің тәуекелі мен табыстылығы дәрежелерінің арақатынасына байланысты болады.

Кредиттік шартта келесілерді белгілейді: кредиттің мақсаты, сомасы және берілу тәртібі, пайыздық мөлшерлеме, тараптардың өзара міндеттемелері, кредиттеу барысындағы банктің қадағалау функциясы және басқа да талаптар.

Кредиттік шартты кредиттің мақсатты пайдаланылуына байланысты саралап жүзеге асырады:

- бір реттік кредиттік мәмілелер;
- арнайы несиелік шоттар бойынша кредиттеу;
- босалқы қорларды және маусымдық шығындарды кредиттеу;
- онкольды кредит (талап етілмелі қарыз) – банктің алғашқы талабы бойынша өтеледі. Оны тауардың және өтімді бағалы қағаздар кепіліне береді.

Кредитті өтеу арнайы ағымдағы шотқа келіп түскен ақша есебінен немесе кепілді сату арқылы осы шоттан жүзеге асырады. Онкольды кредитті өтеу туралы қарыз алушыны ескерту 2-7 күн бұрын жүзеге асырылады. Ол бойынша пайыздық мөлшерлеме мерзімді кредиттермен салыстырғанда негізінен төмен болады. Қайтару мерзімі және қамтамасыз

ету сапасы тұрғысынан онкольды кредит банк балансы активінің кассалық қолма-қол ақшадан кейінгі өтімді бабы болып табылады.

Кредиттік шарттардың үлгі нысандарын Ұлттық Банкінің ұсыныстарын ескере отырып, банктердің өздері жасайды, ол коммерциялық банк басқармасының Кредиттеу туралы ережені бекітуінен көрініс табады. Кредиттік шарттарды көбінесе қосымша келісімдермен нақтылайды. Қарыз алушы туралы мәліметтерді жалпылау үшін баланстық есепті қоса беру арқылы несие заемшысына есептік карточканы жасау ұсынылады.

Төртінші сатысы. Кредитті алу үшін қарыз алушы кредитор-банкке келесі құжаттарды ұсынуы тиіс:

- несие алу үшін өтініш-қолдау хат;
- құрылтайшылық құжаттардың нотариуспен расталған көшірмелері;
- қолдың және мөрдің үлгілері бар нотариуспен расталған карточка;
- кредитке деген сұраныстың техникалық-экономикалық негіздемесі (ТЭН);
- қарыз алушының кредиттік қабілетін анықтау үшін соңғы есеп беру күніндегі бухгалтерлік баланс;
- бюджетпен есеп айырысудың жай-күйі туралы салық органынан анықтама;
- осы банкте қабылданған нысан бойынша кредиттік шарттың жобасы;
- кепіл шарты, кепілгерлік шарты, кепілгер ұйымнан (банктен, ірі компаниядан және т.б.) кепілдік хат, кредитті өтемеу жағдайына қарыз алушының жауапкершілігін сақтандыру туралы шарт және т.б.
- белгіленген мерзімге сәйкес кредитті өтеу туралы жедел міндеттеме-тапсырма;
- өзге банктерден алынған қарыздары туралы анықтама;

Барлық ұсынылған құжаттар мұқият тексеріледі және талданады. Кредитті беру туралы мәселені шешкен соң, банк маманы қарыз алушының кредиттік құжатнамасын, соның ішінде ұсынылған құжаттар мен есептеулерді қалыптастырады. Шарт бойынша кредитті берудің талаптары мен тәртібіне сәйкес, банктің кредиттік бөлімі кредитті беру туралы өкімді операциялық бөлімге арнап рәсімдейді. Кредиттің мақсатты сипатын қамтамасыз ету және көзделген мәмілені жүзеге асыру үшін оны, ереже бойынша, кредиттелетін тауарлық-материалдық құндылықтар, жұмыстар мен көрсетілген қызметтер үшін есеп айрысу құжаттары бойынша төлем жасауға жібереді.

Кредитті өтеу бір рет немесе бөлшектеп жүзеге асырылады. Бір реттік төлем кезінде кредит бойынша бүкіл берешекті мерзімді міндеттемелерге сәйкес, төлем күні туындаған күннен кешіктірмей төлеу керек. Кредитті бөлшектеп өтеу кезінде мерзімді міндеттемелерді оның әрбір нақты бөлігі үшін рәсімдеуге болады. Төлем мерзімі туындаған күні кредитті және ол бойынша пайыздарды өтеу кредиттік шартқа сәйкес, борышкердің міндеттемелері бойынша оның есеп айырысу шотынан қаржыларды шығару арқылы жүзеге асырылады. Клиент банкпен келісе отырып, кредитті толығымен немесе ішінара мерзімінен бұрын өтеуге құқылы.

Кредитті және ол бойынша пайыздарды борышкердің есеп айырысу шотындағы ақшалай қаражаттардың жоқтығы салдарынан өтемеген жағдайда, банк қолданыстағы заңнамаға сәйкес, кредитті қамтамасыз етудің нысандарын ескере отырып, берешекті өндіріп алуға ұсынады.

Ақшалай кредиттердің:

- 1) инвестициялық салық кредиті;
- 2) салық кредиті;
- 3) қаржы кредиті;
- 4) коммерциялық кредит түрлері бар.

Практикада қаржы кредиті, яғни қарыз алушыға кредит арқылы тікелей ақшалай қаражат беру кең тараған. Кредит берген кезде қарыз алушының бухгалтерлік балансы бойынша оның кредит төлеуге қабілеттілігі бағаланады және ол:

- 1) құқыққа қабілеттілік;
- 2) қаржы орнықтылығы;
- 3) төлем қабілеттілігі;
- 4) кәсіпорын мүлкін пайдаланудың тиімділігі көрсеткіштері негізінде жүзеге асырылады.

Құқыққа қабілеттілік дегеніміз – мемлекеттің Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексында қарастырылған заңды тұлғалардың құқылы және жауапты болу қабілеттігін мойындауы.

Қаржы орнықтылығы капитал құрылымын, яғни баланстың активтері мен пассивтерін талдау арқылы бағаланады.

Орнықтылық коэффициенті қаржы орнықтылығының ең маңызды көрсеткіші:

$$ҚОК = МК : ВБ > 0,5 \text{ (немесе } 50\%).$$

Төлем қабілеттілігі баланс өтімділігімен, яғни активтерді мейлінше тезірек ақшалай қаражатқа айналдыру мүмкіндігімен сипатталады. Практикада келесі коэффициенттер пайдаланылады:

$$\text{Абсолютті өтімділік коэффициенті} = АҚ + ҚҚЖ : ҚМ;$$

$$\text{Ағымдағы өтімділік коэффициенті} = АҚ + ҚҚЖ + ДБ : ҚМ;$$

Жалпы өтімділік коэффициенті = $AҚ + ҚҚЖ + ДБ + Қ : ҚМ$.

Мұнда: АҚ – кассалардағы, банктердегі есеп айырысу, валюталық және арнайы шоттардағы ақшалай қаражат;

ҚҚЖ – қысқа мерзімді қаржы жұмсалымдары;

ДБ – дебиторлық берешек;

Қ – материалдық-өндірістік қорлар;

ҚМ – қысқа мерзімді міндеттемелер.

Осы көрсеткіштер мен оларды бағалау негізінде қарыз алушының кредит төлеуге қабілеттілігінің сыныбы анықталады. Кредит төлеуге қабілеттіліктің сипаттамалары бойынша банктер клиенттерді 3-5 сыныпқа бөледі. Кредит төлеуге қабілеттіліктің сыныбын анықтау негізінде рейтингтік көрсеткіштер деңгейі жатыр.

Орташа шама деңгейіндегі рейтингтік коэффициенттер қарыз алушыны екінші сыныпқа, орташадан жоғарыларды біріншіге, орташадан төмендерді үшінші сыныпқа жатқызу үшін негіз болып табылады. Кредит төлеуге жалпы қабілеттілік балмен беріледі. Ол кредит төлеуге қабілеттілік сыныбында әрбір көрсеткіш бойынша жүргізілген рейтингтің жалпы сомасы болып табылады.

Бірінші сыныптың балы 100 бен 150 аралығында;

Екінші сыныптың балы 151 мен 250 аралығында;

Үшінші сыныптың балы 251-ден жоғары болады.

Өтімділік және қаржы тәуелсіздігі коэффициенттерінің мөлшеріне байланысты қарыз алушыны үш сыныпқа бөлуге болады:

Коэффициент	Сынып		
	1	2	3
Абсолютті өтімділік	>0,2	0,15 – 0,20	<0,1 5
Ағымдағы өтімділік	>0,8	0,5 – 0,8	<0,5
Жалпы өтімділік	>2	1, - 2	<1,0
Қаржы орнықтылығы	>0,60	0,50 – 0,60	<0,5 0

Кредит төлеуге қабілеттілік сыныбын бағалау үшін бухгалтерлік баланстан өтімділік деңгейі бойынша айналым активтері топтастырылған көшірмені береміз:

Көрсеткіштер	мың теңге
I сыныпты «ақшалай қаражат» өтімді қаражаты	7000
II сыныпты «дебиторлармен есеп айырысу» өтімді қаражаты	20 500

III сыныпты «қорлар» өтімді қаражаты	22 600
Қысқа мерзімді міндеттемелер	48 100
Баланс валютасы	124 900
Меншікті капитал	68 700

Кредиттік қабілеттілік класын бағалау үшін өтімділік дәрежесі бойынша айналымдық активтер топтамасы бар соңғы есеп беру күніндегі қарыз алушының бухгалтерлік балансынан үзінді көшірмені келтірейік.

Жоғарыдағы кестеге сәйкес, негізгі қаржылық коэффициенттерді анықтайық:

$$K_{ал} = \frac{7000}{48100} = 0,146; \quad K_{тл} = \frac{7000+20500}{48100} = 0,572;$$

$$K_{ол} = \frac{7000+20500+22600}{48100} = 1,04; \quad K_{фн} = \frac{68700}{124900} = 0,55;$$

Жіктеме бойынша (6.4-кесте) заемшы төмендегілерге жатады:

Үшінші класқа – $K_{ал}$ (0,146) бойынша;

Екінші класқа - $K_{тл}$ (0,572) бойынша;

Екінші класқа - $K_{ол}$ (1,04) бойынша;

Екінші класқа - $K_{фн}$ (0,55) бойынша.

Әрі қарай заемшы рейтингін анықтаймыз (6.6-кесте)

Осылайша, осы несиелік қарыз алушы кредиттік қабілеті бойынша екінші класқа жатады. Сондықтан да банк оған қарапайым тәртіпте кредит беруге құқылы.

Кредиттік қабілеті бойынша әр кластағы кәсіпорындармен банктер өзінің кредиттік қатынастарын әрқалай ұйымдастырады. Мысалы, бірінші кластағы қарыз алушыларға олар кредиттік желі аша алады, контокоррентті шот бойынша кредиттей алады, төмендетілген пайыздық мөлшерлемені ала отырып, қамтамасыз етусіз бланкілік кредиттерді бір реттік тәртіпте бере алады.

$$\text{Абсолютті өтімділік коэффициенті} = 7000 : 48100 = 0,146.$$

$$\text{Ағымдағы өтімділік коэффициенті} = 7000 + 20500 : 48100 = 0,572.$$

$$\text{Жалпы өтімділік коэффициенті} = 7000 + 20500 + 22600 : 48100 = 1,04.$$

$$\text{Қаржы орнықтылығы коэффициенті} = 68700 : 124900 = 0,55.$$

Кестедегі сыныптамасы бойынша, қарыз алушы абсолютті өтімділік (0,146) коэффициенті бойынша үшінші сыныпқа, ағымдағы, жалпы өтімділік (1,04) және қаржы орнықтылығы (0,55) коэффициенттері бойынша екінші сыныпқа жатқызылуы мүмкін.

Коэффициент	Сынып	Банк мәліметтері бойынша көрсеткіштер	Балдар сомасы
-------------	-------	---------------------------------------	---------------

		рейтингі	
Абсолютті өтімділік	3	30	90
Ағымдағы өтімділік	2	30	60
Жалпы өтімділік	2	20	40
Қаржы орнықтылығы	2	20	40
Барлығы:	-	100	230

Осылайша, біріншіден, аталмыш қарыз алушы кредит төлеуге қабілеттіліктің екінші сыныбына жатады, сондықтан банк қалыпты тәртіпке сәйкес келетін қамтамасыз ету болған жағдайда кредит беруге құқылы. Пайыздық мөлшерлемелер қамтамасыз ету, кредитке сұраныс және ҰБ есептік мөлшерлемелердің түрлеріне байланысты. Екіншіден, бірінші сыныптың қарыз алушыларына банк кредиттік желісін ашады және кредиттеу контокорренттік шот бойынша жүргізілетін болады. Бұл - шоттағы бос қаражат шегінде ғана емес, сонымен қатар тұрақты төлем қабілеттілігін қамтамасыз ететін банк кредитінің есебінен де ақша операцияларын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін бірыңғай актив-пассив шоты. Үшіншіден, үшінші сыныптың қарыз алушыларына кредит беру пайыз бен борыштың негізгі сомасы бойынша төлемеу қаупімен байланысты. Егер банк үшінші сыныптың қарыз алушысына кредит беруді шешсе, онда кредит көлемі клиенттің жарғылық капиталының мөлшерінен аспауы тиіс.

Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма

№1 есеп

Дәрі-дәрмек шығаратын «Шипа» кәсіпорны 2011 жылы инвестициялық мақсаттар үшін қажетті қаражатты банктік кредит нысанында тартуды шешті. Банк кредит беруге келісіп отырған мөлшерлеме 20%-ды құрайды. Қарыз алушының жиынтық шығындарға қатысты банктерден тартқан кредиттерінің шығыстар деңгейі 10%-ды құрайды. «Шипа» кәсіпорнының банктік кредит нысанында тартқан қарыз капиталының құнын анықтаңыздар.

№2 есеп

«Шипа» кәсіпорнының басқармасы облигациялық қарыз тарту арқылы өзінің жаңа инвестициялық жобасын қаржыландырудың екі ықтимал нұсқасын қарастырып жатыр. Бірінші нұсқа бойынша 15% купоны бар атаулы құны 10 000 теңге болатын 10 000 купондық облигация шығарылуы мүмкін. Бұған эмиссия жүргізу үшін 5 млн теңге шығын шығару қажет. Екінші нұсқа атаулы құны 120 000 теңге болатын 10 000 дисконттық облигацияны шығаруды жоспарлап отыр, дисконтының деңгейі 20 000

теңге. Аталмыш шығарылымға эмиссия жүргізу бойынша шығындар деңгейі 7 млн теңгені құрайды. Тартылған қарыз капиталдың құнына байланысты ең қолайлы нұсқа қайсысы екенін анықтаңыздар.

№3 есеп

«Шипа» және «Бөбек» корпорациялары активтерінің көлемі 2011 жылы 100 млн теңгені құрады. Екі корпорация активтерінің пайдалылығы да (ROE) бірдей, 25%. Бірақ капитал құрылымында айтарлықтай айырмашылық бар. «Шипа» корпорациясының 40% капиталын қарыз капитал құрайды, ол бойынша пайыздардың орташа есептік мөлшерлемесі 20%-ға тең. Кәсіпорынның екеуі де еркін экономикалық аймақта жұмыс істейді және пайдаға салынатын салықтан босатылған. Осы мәліметтерді пайдалана отырып, «Шипа» корпорациясының қаржы тұтқасының көлемін есептеңіздер.

№4 есеп

№3 есепте берілген деректерді пайдалана отырып, еркін экономикалық аймақта орналаспаған және сәйкесінше, пайдаға салынатын салықтан босатылмаған кәсіпорынның қаржы тұтқасының көлемін есептеңіздер. Пайдаға салынатын салықтың мөлшерлемесі КТС-ның 2011 жылғы мөлшерлемесіне тең және 15%-ды құрайды.

№5 есеп

«Бөбек»-тің пассивтер көлемі 2011 жылға 100 млн теңгені құрайды. Олардың 50%-ы қарыз, ал 50%-ы меншікті қаражатқа келеді. 2010 жылы таза пайданың мөлшері 20 млн теңгені құрады. 2011 жылы айналым қаражатының өсімін қаржыландыру үшін қысқа мерзімді кредит тартуға шешім қабылданды. 2011 жылдың есептеріне сәйкес, аталмыш қаржы тартудың нәтижесінде таза пайданың көлемі 25 млн теңге болды. Кредит тарту туралы шешім қаңтар айының басында қабылданды. ҚР ҰБ қайта қаржыландыру мөлшерлемесі сол кезде 90% болатын. Жоғарыда келтірілген мәліметтерді пайдалана отырып, «Бөбек» корпорациясының меншікті капитал рентабельділігі деңгейін төмендетпестен қысқа мерзімді кредит нысанында қарыз қаражат тарта алатын шекті пайыздық мөлшерлемесінің көлемін анықтаңыздар.

№6 есеп

Кестеде екі кәсіпорынның 2011 жылға арналған бухгалтерлік балансы бойынша бірнеше мәлімет берілген. Осы мәліметтерді, сондай-ақ баланс өтімділігін сипаттайтын коэффициенттерді пайдалана отырып, аталмыш кәсіпорындардың қаржы орнықтылығы мен төлем қабілеттілігін анықтаңыздар. Келесі мәліметтерге сүйене отырып, осы қарыз алушылардың кредит төлеуге қабілеттілік рейтингін жасаңыздар.

	«Бөбек»	«Шипа»
--	---------	--------

Кассадағы, банктің арнайы, валюталық, есеп айырысу есепшоттарындағы ақшалай қаражат	5 млн теңге	7,5 млн теңге
Қысқа мерзімді қаржы салымдары	12,5 млн теңге	7,5 млн теңге
Дебиторлық берешек	15 млн теңге	15 млн теңге
Материалдық- өндірістік қосалқы қорлар	10 млн теңге	25 млн теңге
Қысқа мерзімді міндеттемелер	50 млн теңге	50 млн теңге
Меншікті капитал	150 млн теңге	175 млн теңге
Баланс валюта сы	250 млн теңге	300 млн теңге

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Қарыз капиталының құрамы және оны тартудың құнын қалай бағаланатынын түсіндіріңіз?
2. Облигациялық займдар нысаны арқылы қарыз капиталын қалыптастыру ретін ашыңыз.
3. Қаржылық тұтқаның нәтижелігі және оны қарыз капиталын басқаруда қалай пайдалануға болатындығын түсіндіріңіз.
4. Несие нысанында корпорацияның қарыз капиталын қалай қалыптастыруға болады?
5. Корпорацияның төлемқабілеттілігі мен қаржылық орнықтылығын бағалаңыз.

11-тарау. Корпорациялар капиталының құны

11.1. Капиталды қалыптастырудың әдістемелік тәсілі

11.2. Капиталдың безбенделген орташа құны

11.3. Капитал құрылымын оңтайландыру

11.1. Капиталды қалыптастырудың әдістемелік тәсілі

Корпоративтік қаржылар тұрғысынан капитал оның қалыптасуы мен пайдаланылуына байланысты корпорация мен шаруашылықты жүргізу субъектілері арасында туындайтын ақшалай (қаржылық) қатынастарды көрсетеді. Мұндай ақшалай қаражаттар заңды тұлға ретіндегі корпорация және оның акционерлері (инвесторлары), кредиторлары, жеткізушілері, өнімді (қызметтерді) сатып алушылар, қор нарығының институционалды қатысушылары және мемлекет (салықтар мен алымдарды бюджеттік жүйеге төлеу) арасында туындайды.

Капиталды қалыптастыру мен пайдалану және оның құнын және құрылымын басқару проблемаларын Ресейлік ғалым-экономистер В. В. Бочаров, В. Е. Леонтьев, И. А. Бланк, В. В. Ковалев, Е. С. Стоянова, Т. В. Теплова және т.б. зерттеді. Қазақстандық зерттеушілер ішінде С. Ж. Ынтықбаеваның, В. Д. Мельниковтың, А. К. Тұргұлованың, Г. Н. Джаксыбекованың жұмыстарын атап өтуге болады.

Капиталды енгізу нәтижесінде негізгі және айналым капиталы қалыптасады. Әрекет ету барысында негізгі капитал айналымнан тыс активтер нысанына, ал айналым капиталы – айналым активтеріне түрленеді.

Экономикалық теорияда 4 фактор: капитал, жер, жұмысшы күші және кәсіпкерлік қабілеттер (менеджмент) атап көрсетіледі. Жұмсау нысандары бойынша кәсіпкерлік және ссудалық капиталы болып бөлінеді.

Кәсіпкерлік капитал – бұл пайда және оларды басқару құқығын алу мақсатында ақшалай қаражатты корпорацияның нақты (күрделі қаржы), материалдық емес және қаржы активтеріне аванстау.

Ссудалық капиталы – бұл мерзімділік, қайтымдылық, қамтамасыз етілушілік және ақылылық шарты бойынша кредитке берілген ақша капиталы. Капитал бағасы (құны) қаржы ресурстарының белгілі бір сомасын тарту үшін қанша ақшалай қаражат төлеу керектігін білдіреді.

Меншікті капиталдың бағасы – бұл акционерлік капиталға арналған акциялар бойынша дивидендтер сомасы немесе салым ақшаның үлестік жарнасы және солармен байланысты шығыстар бойынша төленген пайданың сомасы.

Қарыз капиталдың бағасы – кредит немесе облигациялық қарыздар үшін төленген пайыздардың және солармен байланысты шығындардың сомасы.

Тартылған капиталдың бағасы – кредиторлық берешектің құны. Келісімшартта белгіленген мерзімде немесе 3 айдан астам мерзімде төленбеген кредиторлық берешек үшін салынатын айыппұл ықпал шараларының сомасы болып табылады.

Осылайша, капитал дегеніміз – корпорацияның қаржы көзі, яғни табыс әкелетін баланс пассивтері.

Капитал оның меншіктенушілерінің ағымдағы және болашақ кезеңдердегі әл-ауқатының көзі болып табылады. Капитал – корпорацияның (фирманың) нарықтық құнының басты өлшеуіші.

Бұл ең алдымен таза активтер көлемін анықтайтын меншікті капиталға қатысты. Сонымен қатар, қолданылатын меншікті капитал құны қосымша пайда әкелетін заемдық капиталды тарту параметрлерін сипаттайды.

Корпорация қызметінің өндірістік және коммерциялық қызметі тиімділігінің маңызды өлшеуіші – бұл капитал динамикасы. Меншікті капиталдың өздігінен өсу қабілеті корпорацияның таза пайдасын қалыптастырудың қолайлы деңгейін, меншікті капитал есебінен қаржылық тепе-теңдікті қолдау қабілетін сипаттайды. Меншікті капиталдың оның жалпы көлеміндегі үлес салмағының төмендеуі қаржыландырудың сыртқы көздеріне қаржылық тәуелсіздігін жоғалтуды куәландырады.

Тиістілігіне қарай корпорация қаржылары меншікті және қарыз капитал деп бөлінеді.

Салық салынатын пайданың көлемін заңды түрде реттеу үшін корпорацияның өзін-өзі қаржыландыруындағы өзінің жеткілікті қамтамасыз етілуі:

- активтерді негізгі және айналым қаражатына жатқызу шекараларының түрленуіне;
- негізгі материалдық активтердің өтелімін есептеу тәсілін таңдауға;
- материалдық емес активтердің өтелімін бағалау тәртібін таңдауға;
- материалдық-өндірістік қорларды есептеу әдісін таңдауға;
- күмәнді борыштар бойынша резерв құру тәртібін таңдауға байланысты.

Активтерді қаржыландырудың негізгі қағидаты – бұл корпорацияны дамыту келешегінің есебі. Капиталды қалыптастырудың аталмыш стратегиясы қарыз және тартылған қаражатқа қатысты жаңа кәсіпорын мен арнайы есептерді құру жөніндегі жобаларды бизнес жоспарлауға ТЭН-ді (техникалық-экономикалық негіздеу) енгізуді білдіреді. Қысқа мерзімді пассивтер – бұл айналымдық активтермен жабылатын немесе жаңа қысқа мерзімді міндеттемелердің туындауымен өтелетін

міндеттемелер. Оларды негізінен қысқа мерзім (бір жылдан аспайтын мерзімде) ішінде өтейді.

Ұзақ мерзімді активтер – бір жылдан асатын мерзім ішінде өтелетін міндеттемелер. Мұндай міндеттемелердің негізгі түрлеріне ұзақ мерзімді кредиттер мен заемдар жатады.

Меншікті капитал корпорацияның меншікті көзін қамтиды және оларға жататындар: жарғылық, үстеме, резервтік капиталдар, өткен жылдардағы және есеп беру жылындағы қайта бөлінген пайда. Бұл баптар жиынтық түрде АҚ-ның таза активтерін көрсетеді.

Талдамалық мақсаттарда баланс пассивінде капитал міндеттемелерді өтеу мерзімі бойынша:

- ұзақ мерзімді пассивтер;
- қысқа мерзімді пассивтер;
- меншікті капитал болып топтастырылады.

Қысқа мерзімді пассивтер – бұл айналымдық активтермен жабылатын немесе жаңа қысқа мерзімді міндеттемелердің туындауымен өтелетін міндеттемелер. Оларды негізінен қысқа мерзім (бір жылдан аспайтын мерзімде) ішінде өтейді.

Ұзақ мерзімді активтер – бір жылдан асатын мерзім ішінде өтелетін міндеттемелер. Мұндай міндеттемелердің негізгі түрлеріне ұзақ мерзімді кредиттер мен заемдар жатады.

Меншікті капитал корпорацияның меншікті көзін қамтиды және оларға жататындар: жарғылық, үстеме, резервтік капиталдар, өткен жылдардағы және есеп беру жылындағы қайта бөлінген пайда. Бұл баптар жиынтық түрде АҚ-ның таза активтерін көрсетеді.

Меншікті капиталдың тиімді жақтары:

1) тартудың қарапайымдылығы себебі оны тарту жөніндегі шешімді компанияның меншіктенушісі мен менеджерлері қабылдайды;

2) кредит және облигациялық қарыздар бойынша пайыз төлеу қажет болмаған жағдайда фирма қызметінің барлық түрлерінен түсетін пайданы салыстырмалы түрде айтарлықтай тұрақты қамтамасыз ету.

Меншікті капиталды пайдаланудың кемшіліктері:

• өндірісті ұлғайту қажет болғанда тартылатын қаражаттың шектеулілігі;

• қарыз капиталмен салыстырғанда меншікті капиталдың айтарлықтай жоғары құны;

• акцияларды қосымша шығару, әдетте, жарғылық капиталдың көлемін қайта қарастырумен қатар жүреді;

• ҚТН-ның көмегі арқылы қарыз қаражат тарту есебінен МҚР-ны арттыруды жүзеге асырудың мүмкін болмай қалуы.

Осылайша, тек меншікті капиталды ғана пайдаланып жүрген корпорацияның қаржы тұрақтылығы өте жоғары, оның қаржы тәуелсіздігінің коэффициенті 1-ге жақын. Алайда, корпорация активтерді қаржыландырудың қосымша көзінен айырылып қалатын болғандықтан өзінің келешектегі дамуын шектейді.

Қарыз капиталының жағымды жақтары:

1) жоғары кредиттік рейтингте қаражат тартудың кең мүмкіндіктері;
2) активтерді ұлғайту мақсатында корпорацияның қаржы әлеуетінің артуын қамтамасыз ету қабілеті;

3) МҚР өсімін ҚТН есебінен генерациялау мүмкіндігі;

4) салық есебінің есебінен акциялар шығарумен салыстырғанда кредиттердің ең төмен құны, себебі кредит үшін төленетін пайыздар өзіндік құнды көтеретін операциялық шығыстарға жатады, нәтижесінде осы пайыздардың сомасы салық салынатын пайданы азайтады.

Қарыз капиталды пайдаланудың кемшіліктері:

• үлкен көлемде қарыз қаражатты тарту өте қауіпті қаржы тәуекелдіктерін (кредиттік және пайыздық тәуекелдіктер, өтімділіктен айырылу тәуекелдігі) туындатады.

• қарыз капитал есебінен қалыптасқан активтер капиталдан алынатын пайданың жаңа мөлшерін туындатады, себебі борышты өтеуге қызмет көрсету бойынша қосымша шығыстар пайда болады;

• қарыз капитал құнының кредит рыногындағы ауытқуға тәуелділігі, яғни капиталды, баланс пассивін басқару оның құнын бағалау көмегімен жүзеге асырылады.

Капитал құны – бұл әртүрлі көздерден капитал тарту үшін корпорация төлейтін баға.

Корпорация капиталының құны қаржылық инвестициялар тиімділігін өлшеуге арналған басты сипатбелгі болып табылады. Жекелеген қаржылық құралдардың (акциялар мен корпоративті облигациялар) табыстылығын бағалау кезінде салыстыру базасы ретінде капитал құны алынады. Капитал құнының индикаторы нақты нарықтық құнды және эмиссиялық бағалы қағаздардың жекелеген түрлерінің табыстылығын бағалауға ғана емес, сонымен қатар қаржылық инвестициялаудың өте перспективті бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, бұл көрсеткіш қор портфелінің жалпы пайдалылығын бағалау шамасы болып табылады.

Мысалы, акциялар құнының бүгінгі шынайы құнын бағалау үшін М. Гордон формуласы кеңінен қолданылады:

$$CA = \frac{D_0(1-K)}{P-K}$$

Мұндағы, CA – жай акцияның шынайы құны, ақша бірлігі;

D_0 – алдыңғы жылғы акция бойынша алынған дивиденд сомасы, ақша бірлігі;

P – акцияның иеленуші (акционер) талап ететін пайдалылығы деңгейі, бірлік үлесі;

K – дивидендтің күтілетін жыл сайынғы өсімі, бірлік үлесі;

Капитал құнының аспектілері мен көрсеткіштерін қарастыра отырып, келесілерді айта кеткен дұрыс:

1) капитал құны ағымдағы қызмет табыстылығының өлшеуіші ретінде ретінде пайдаланылады, себебі капитал құны пайданың бір бөлігін (жаңа капитал тарту үшін төленуі тиіс таза пайданы) көрсетеді;

2) капитал құнының көрсеткіші нақты инвестициялауды жүзеге асыру барысындағы критерий ретінде қолданылады. Капитал құнының деңгейі ол бойынша қаржы құралдарының келешектегі ақша ағындарының сомасы қазіргі құнға әкелетін дисконттық ставка ретінде пайдаланылады.

4. Капиталдың жекелеген элементтері (меншікті және заемдық) тұрғысынан капитал құнын оның құрылымын берешек және қаржыландыру коэффициенттері көмегімен басқару процесінде қолданады:

$$K_{\text{зад}} = \frac{ЗК}{СК}; K_{\text{фин}} = \frac{СК}{ЗК}.$$

1,0-ден астам берешек коэффициенті және 1,0-ден кем қаржыландыру коэффициенті кезінде корпорация қаржылық тәуекелсіздігін жоғалтады және пайыздық төлемдер түрінде кредиторлар алдында борышқа қызмет көрсету бойынша едәуір шығындарға кезігеді.

Корпорация капиталының құны лизингтік операциялары тиімділігінің, яғни сатып алынатын құрал-жабдықтың ақысын бір рет төлеу мен оны кейін сатып алу шартында ұзақ мерзімге жалға алу (қаржы лизингі) арасындағы таңдауды өтеудің сипат белгісі болып табылады. Егер лизингке қызмет көрсету құны корпорация капиталының бағасынан асып кетсе, онда қаржы лизингін қолдану тиімсіз болады. Мұндай жағдайда сатып алынатын құрал-жабдықтың бір реттік төлемін жасаған тиімді болады.

5. Капитал құнымен компанияның нарықтық бағасының деңгейі өлшенеді. Капитал бағасының төмендеуі фирманың нарықтық бағасының өсуіне алып келеді, және керісінше. Әсіресе, бұл тәуелділік акционерлік қоғамның (АҚ) қызметінен айқын көрінеді, оның акциялар бағасы қор нарығында ұдайы көтеріледі немесе төмендейді, ол қоғам капиталының құнына әсер етеді.

Сәйкесінше, капитал құнын басқару фирманың нарықтық бағасын көтерудің қажетті шарты болып табылады.

Капитал бағасын басқару кезінде келесі қағидалар (ережелер) сақталуы тиіс:

Капитал құнын элементтер бойынша бағалау қағидасы. Осындай нақты нысанда әрекет етуінің ұзақтығы бойынша корпорацияның активтері мен пассивтері ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді деп бөлінеді. Пассивтердің белгілі бір элементін активтерді қаржыландыруға жұмылдыру белгіленген шығындармен байланысқан :

- Акционерлерге - дивиденд;
- Корпоративті облигациялардың иеленушілеріне – пайыздарды;
- Банктерге - олардың несиелерді ұсынуы үшін пайыздарды және т.б.

төлеу керек.

Бұл көздердің құрылымы маңызды түрде ерекшеленеді және кәсіпорын мен кәсіпкерлік қызмет саласына байланысты ерекшеленеді. Сонымен қатар, қаржының әрбір көзінің өз бағасы бар, сондықтан да капитал бағасын орташа арифметикалық өлшенген шама формуласы бойынша анықтайды. Қаржының кейбір көздері үшін капитал бағасын дәл анықтауға болады (акционерлік капитал бағасы, банктік кредит және т.б.). Басқа көздері бойынша мұндай есептеулерді жүргізу қиынырақ (мысалы, жинақталған пайда баптары, кредиторлық берешек бойынша).

Ақшалай ресурстардың белгіленген көлемін тарту үшін төленуі тиіс осы көлемге қатысты пайыздармен өрнектелген ақшалай қаражаттардың жалпы шамасы *капитал бағасы* деп аталады. Қосымша акцияларды орналастыру арқылы қоғамның жарғылық капиталын ұлғайту туралы шешім төмендегілерді анықтайды:

- орналастырылған жай және артықшылықты акциялар санатындағы (типтегі) жарияланған акциялар саны шегінде осы санаттағы қосымша акциялар саны;

- Қосымша акцияларды орналастыру әдісі және бағасы;

- Жазылым арқылы орналастырылған қосымша акцияларды төлеу формасы;

- Орналастырудың өзге талаптары.

Осы Қосымша акцияларды орналастыру немесе олардың номиналды құнын ұлғайту арқылы қоғамның жарғылық капиталын ұлғайту оның мүлкі есебінен ғана жүзеге асырылады. Қоғамның мүлкі есебінен жарғылық капиталды ұлғайту сомасы таза активтер құны және оның жарғылық пен резервтік капиталының шамасы арасындағы айырмадан аса алмайды. Қосымша акцияларды орналастыру арқылы қоғам мүлкі есебінен жарғылық капиталды ұлғайтқан жағдайда, бұл акциялар барлық акционерлер арасында бөлінеді. Бұл жағдайда олардың әрқайсысына, оларға тиесілі акциялар санына пропорционал көлемде акционерлерге тиесілі акциялар

санатындағы акцияларды бөліп береді. Нәтижесінде бөлінетін акциялардың туындауына алып келетін қосымша акцияларды орналастыру арқылы қоғам мүлкі есебінен жарғылық капиталды ұлғайтуға жол берілмейді.

11.2. Капиталдың безбенделген орташа құны

Капиталды (баланс пассивін) басқару оның құнын бағалау арқылы жүзеге асырылады.

Мұндай бағалау тұжырымдамасы капитал өндірісі факторларының бірі деген тұжырымдамасынан шығады, ол корпоративті топтың ағымдағы және инвестициялық шығындары деңгейіне маңызды түрде ықпал етеді.

Шетелдік экономистер капитал құнын әртүрлі түсіндіреді. Мысалы, Ф. Ли Ченгтің және Д. И. Финнертидің пікірінше, «капиталды тарту шығындарын немесе капитал құнын бағалау инвестициялық шешімдерді қабылдау процесінің маңызды сатысы болып табылады. Осы орайда қаржы менеджментінің басты мақсаты компания құнын барынша жоғарылату, ал осы мақсатқа жету әдістерінің бірі – шығындарды, соның ішінде капитал тарту шығындарын азайту».

Инвестициялық ресурстардың алыну көзіне жататындар: бөлінбеген пайда, банк кредиттері, акциялар эмиссиясы. Әрбір алыну көзіне белгілі бір тәуекел, сәйкесінше, инвестициялық тәуекелді өтеу үшін рентабельділіктің талап етілетін норманың әр алуан мәні сәйкес келеді. Сонымен қатар, өтеу мынаны болжайды, яғни инвестициялардың күтілетін табыстылығы инвестициялық ресурстарды тарту шығындарынан жоғары болады. Инвестициялаудың негізгі аспектісі – нақты жобаларды немесе қаржы активтерін таңдау, олардан түскен табыс тәуекелі өтемақысын қамтамасыз етеді және компанияның акционерлік капиталы құнын ұлғайтады.

С. Росстың пікірінше, «капитал құны, ең алдымен, заемдардың алыну көзіне емес, заемдарды пайдалану әдісіне тәуелді болады».

Инвестицияланған капитал құны оны орналастырумен байланысқан тәуекел дәрежесіне тәуелді болатындығын ескеру керек. Корпорация меншікті қаржылар мен заемдарды пайдаланған кезде капиталдың жалпы құны акция иеленушілерге және кредиторларға өтемақыны төлеуге арналған жиынтық пайдаға тең болады. Басқаша айтқанда, капитал құны акционерлік капитал құнын және корпорацияның борыштық міндеттемелері бағасын көрсетеді. Ван Хорн былай дейді, яғни «капитал құны – қаржыландырудың әр алуан типтеріне арналған дәл немесе болжанатын пайда». Капиталдың жалпы құны – бұл жекелеген құндардың орташа өлшенген шамасы». Әрі қарай Ван Хорн кейбір шектеулерді енгізеді,

олардың қажеттілігі келесі жағдайлармен түсіндіріледі. Корпорация үшін қаржының шоғырланғаны маңызды. Сондықтан да капитал құны инвестициялық шешімдерді қабылдау критерийі ретіндегі капиталдың жалпы құны төмендегі жағдайларда ғана қолданылады:

- Компания активтері тәуекел тұрғысынан бірдей;

- Бағаланатын және қарастырылатын инвестициялық ұсыныстардың бірдей тәуекел дәрежесі бар.

- Егер инвестициялық ұсыныстардың әр алуан дәрежесі болса, онда компания үшін қажетті пайда нормасы шешімдерді қабылдау үшін сипат белгі болып саналмайды.

Келтірілген тұжырымдамалар жеткілікті дәрежеде негізделген және дамыған типтегі нарықтық экономикада тәжірибелік қолданысқа түсуге құқылы.

Капитал оның меншіктенушілерінің ағымдағы және болашақ кезеңдердегі әл-ауқатының көзі болып табылады. Капитал – корпорацияның (фирманың) нарықтық құнының басты өлшеуіші.

Бұл ең алдымен таза активтер көлемін анықтайтын меншікті капиталға қатысты. Сонымен қатар, қолданылатын меншікті капитал құны қосымша пайда әкелетін заемдық капиталды тарту параметрлерін сипаттайды.

Капитал құнымен компанияның нарықтық бағасының деңгейі өлшенеді. Капитал бағасының төмендеуі фирманың нарықтық бағасының өсуіне алып келеді және керісінше. Әсіресе, бұл тәуелділік акционерлік қоғамның (АҚ) қызметінен айқын көрінеді, оның акциялар бағасы қор нарығында ұдайы көтеріледі немесе төмендейді, ол қоғам капиталының құнына әсер етеді.

Сәйкесінше, капитал құнын басқару фирманың нарықтық бағасын көтерудің қажетті шарты болып табылады.

Капитал бағасын басқару кезінде келесі қағидалар (ережелер) сақталуы тиіс:

- Капитал құнын элементтер бойынша бағалау қағидасы. Осындай нақты нысанда әрекет етуінің ұзақтығы бойынша корпорацияның активтері мен пассивтері ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді деп бөлінеді. Пассивтердің белгілі бір элементін активтерді қаржыландыруға жұмылдыру белгіленген шығындармен байланысқан:

- Акционерлерге - дивиденд;

- Корпоративті облигациялардың иеленушілеріне – пайыздарды;

- Банктерге - олардың несиелерді ұсынуы үшін пайыздарды және т.б. төлеу керек.

Бұл көздердің құрылымы маңызды түрде ерекшеленеді және кәсіпорын мен кәсіпкерлік қызмет саласына байланысты ерекшеленеді. Сонымен қатар, қаржының әрбір көзінің өз бағасы бар, сондықтан да капитал бағасын орташа арифметикалық өлшенген шама формуласы бойынша анықтайды. Қаржының кейбір көздері үшін капитал бағасын дәл анықтауға болады (акционерлік капитал бағасы, банктік кредит және т.б.). Басқа көздері бойынша мұндай есептеулерді жүргізу қиынырақ (мысалы, жинақталған пайда баптары, кредиторлық берешек бойынша).

Ақшалай ресурстардың белгіленген көлемін тарту үшін төленуі тиіс осы көлемге қатысты пайыздармен өрнектелген ақшалай қаражаттардың жалпы шамасы *капитал бағасы* деп аталады. Қосымша акцияларды орналастыру арқылы қоғамның жарғылық капиталын ұлғайту туралы шешім төмендегілерді анықтайды:

- орналастырылған жай және артықшылықты акциялар санатындағы (типтегі) жарияланған акциялар саны шегінде осы санаттағы қосымша акциялар саны;

- Қосымша акцияларды орналастыру әдісі және бағасы;

- Жазылым арқылы орналастырылған қосымша акцияларды төлеу формасы;

- Орналастырудың өзге талаптары.

Осы Қосымша акцияларды орналастыру немесе олардың номиналды құнын ұлғайту арқылы қоғамның жарғылық капиталын ұлғайту оның мүлкі есебінен ғана жүзеге асырылады. Қоғамның мүлкі есебінен жарғылық капиталды ұлғайту сомасы таза активтер құны және оның жарғылық пен резервтік капиталының шамасы арасындағы айырмадан аса алмайды. Қосымша акцияларды орналастыру арқылы қоғам мүлкі есебінен жарғылық капиталды ұлғайтқан жағдайда, бұл акциялар барлық акционерлер арасында бөлінеді. Бұл жағдайда олардың әрқайсысына, оларға тиесілі акциялар санына пропорционал көлемде акционерлерге тиесілі акциялар санатындағы акцияларды бөліп береді. Нәтижесінде бөлінетін акциялардың туындауына алып келетін қосымша акцияларды орналастыру арқылы қоғам мүлкі есебінен жарғылық капиталды ұлғайтуға жол берілмейді.

Мақсатты пайдаланылуы бойынша резервтік капиталды пайдалану нәтижесінде оның азаюы келесі есеп беру кезеңдерінде толық есептеуді талап етеді. Акционерлік қызметкерлер қорындағы ақша есебінен сатып алынған акцияларды қоғам акционерлеріне төлем үшін сату кезінде түскен қаржы резервтік капиталды қалыптастыруға жіберіледі.

Егер жоба бойынша табыстылықтың ішкі мөлшері капитал құнының көрсеткішінен төмен болса, онда мұндай инвестициялық жоба жүзеге асыруға қабылданбайды. Осылайша, КБОҚ (капиталдың безбенделген орташа құны) инвесторлар өздері салған салымдарынан алуды күтетін пайданың ең төмен мөлшері болып табылады, яғни жүзеге асырылу үшін таңдалып алынған жобалар КБОҚ-ның құнын қамтамасыз етуі тиіс.

Капиталдың безбенделген орташа құны қаржы құралдарының:

- акционерлік капиталдың;
- облигациялық қарыздардың;
- банктік кредиттің;
- кредиторлық берешектің;
- бөлінбеген пайданың әртүрлі көздері мен түрлерін тартудың жеке

құнының орташа өлшенген мөлшері ретінде есептеледі.

КБОҚ-ның есептеуге арналған стандартты формула:

$$\text{КБОҚ} = \sum B_i * Y_i,$$

мұнда: B_i – белгілі бір дереккөздің бағасы;

Y_i – белгілі бір дереккөздің олардың жалпы көлеміндегі үлес салмағы (бірлік үлесінде);

n – дереккөздердің саны.

11.1-кесте. АҚ капиталының безбенделген орташа құнының есебі

Қаражат көздері	Қаражат көздерінің орташа құны %-бен	Баланс пассивіндегі дереккөздің үлесі (бірлік үлесінде)
Жай акциялар	40	0,5
Артықшылықты акциялар	20	0,1
Корпорациялық облигациялар	25	0,05
Кредиторлар	10	0,20
Банктердің қысқа мерзімді кредиттері	23	0,15
Барлығы	-	1,0

$$\text{КБОҚ} = 40 \times 0,5 + 20 \times 0,1 + 25 \times 0,05 + 10 \times 0,20 + 23 \times 0,15 = 28,7\%.$$

Тәуекелдік тұрғысынан КБОҚ капиталға салынған пайда мен ақша мөлшерінің қауіп-қатерсіз бөлігі ретінде анықталады. КБОҚ

тұжырымдамасы жан-жақты әрі бірнеше калькуляция жүргізуді болжайды. Сондықтан күнделікті тәжірибеде банктік пайыздың мөлшерлемесін КБОҚ деп қабылдайтын жеделқабыл-әдіс пайдаланылуы мүмкін. Мұндай тәсіл қисынды, себебі инвестиция нұсқаларын таңдаған кезде инвестиция пайдалылығының болжалды нұсқасы кредит үшін төленетін орташа пайыздық мөлшерлемеден жоғары болуы тиіс. Алайда, ол кәсіпорынның дивидендтік саясатын ескермейді.

11.3. Капитал құрылымын оңтайландыру

Капитал құрылымын оңтайландыру корпорация қаржысын басқару үдерісіндегі ең күрделі рәсімдердің бірі.

Капитал құрылымын оңтайландыру үдерісі:

- 1) бірнеше кезеңдегі капитал құрамын талдау;
- 2) капитал құрылымын анықтайтын факторларды бағалау сияқты тізбектілікпен жүзеге асырылады.

Осы факторларды ескере отырып, капитал құрылымын басқару екі негізгі міндетті шешуді:

- 1) меншікті және қарыз капиталды пайдалануда қолайлы үйлесімді анықтауды;
- 2) қажет болған жағдайда ішкі және сыртқы капиталды тартуды қамтамасыз етуді болжайды.

Мысал: Корпорация қолында 110 млн теңге капиталы бар және қарыз қаражат тарту есебінен сату көлемін ұлғайтуды болжамдайды. Активтердің пайдалылығы 30%-ға тең, кредиттің ең төмен пайыздық ставкасы 15%-ға тең. Капиталдың қандай құрылымында меншікті капиталдың пайдалылығы артаындығын анықтау қажет.

11.2-кесте. Келтірілген көрсеткіштерді есептеу нұсқалары

Көрсеткіштер	I	II	III	IV	V	VI	VII
1. Меншікті капитал (млн теңге)	1 10,0	1 10,0	1 10,0	1 10,0	1 10,0	1 10,0	1 10,0
2. Қарыз капиталдың көлемі (млн теңге)	0	2 7,5	5 5	1 10,0	1 65,0	2 20,0	2 75,0
3. Капиталдың жалпы көлемі (1 жол + 2 жол) (млн теңге)	110,0	137,5	165	220,0	275,0	330,0	385,0

4.ҚК/МК берешектерінің коэффициенті, үлестері, бірліктері	0	0,25	0,5	1,0	1,5	2,0	2,5
5.Активтердің пайдалылығы, %	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0	30,0
6. Кредит үшін төленетін ең төмен пайыздық мөлшерлеме, %	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0	15,0
7. Сыйақыны есептегендегі кредиттік тәуекелдік үшін төленетін ең төмен пайыздық мөлшерлеме, %	0	15,0	15,5	16,0	16,6	17,0	17,5
8. Кредит үшін төленетін пайызды есептегендегі бухгалтерлік пайда (3*5 жол)	330	41,25	49,50	66,00	82,50	99,00	115,50
9. Кредит үшін төленетін пайыздың сомасы (2*6 жол), млн теңге	0	4,125	8,25	16,50	24,75	33,00	41,25
10. Кредит үшін төленетін пайыздың сомасы есептелмейтін бухгалтерлік пайда (8*9 жол), млн теңге	33,0	37,125	41,25	49,50	57,75	66,00	74,25
11. Пайдаға салынатын салық мөлшерлемесі, бірлік үлесі	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15
12. Пайдаға салынатын салықтың сомасы (10*11 жол), млн теңге	4,95	5,568	6,187	7,425	8,662	9,90	11,137

13. Таза пайда (10-12 жол), млн теңге	28,05	31,55	35,063	42,07	49,08	5,610	63,11
14. Меншікті капиталдың таза рентабельдігі (13/1 жол), %-бен	25,5	28,68	31,875	38,25	44,625	51,0	57,375
15. Меншікті капиталдың таза рентабельдігінің таза өсуі, %	0	3,188	3,1875	6,37	6,375	6,375	6,375

Кестеде көрсетілгендей, меншікті капиталдың таза рентабельдігінің ең үлкен өсімі 6,375 жоғарыдағы нұсқадан алынған. Әрі қарай бұл көрсеткіш көрсетілмейді, себебі берешек коэффициентінің оңтайлы мәні 1-ге (110/110) жетеді. Бұл жерде жаңадан қарыз алу орынды. Аталмыш көрсеткішті арттыру үшін жасалу қажет жағдайлар – кредит үшін төленетін пайыздық мөлшерлеменің орташа мәніне қатысты активтер рентабельдігінің мәнін арттыру. Дәл осындай жоғары нәтиже нұсқада алынды, осыған сәйкес, аталмыш көрсеткіштерді пайдалана отырып, көп нұсқалы есептерді жүзеге асыру меншікті капиталдың таза рентабельдігінің өсімін жоғарылататын капиталдың оңтайлы құрылымын анықтауға мүмкіндік береді.

Корпорация капиталының құрылымын оның құнын төмендету критерийі бойынша оңтайландыру КБОҚ-ны нұсқалы есептеу мен қаражат тартудың әртүрлі жағдайындағы меншікті және қарыз қаражатты шекті бағалауға негізделеді.

Мысал: АҚ шаруашылық қызметін жүзеге асыру үшін 60 млн теңге көлемінде актив қалыптастыру қажет. Дивидендтердің болжанып отырған ең төмен 10% мөлшерінде кәдімгі акциялар 15 млн теңгеге сатылуы мүмкін. Олардың сатылу көлемінің әрі қарай ұлғаюы дивидендік төлемдер мөлшерінің ұлғаюын талап етеді. Кредиттің ең төмен пайыздық мөлшерлемесі 15%. Капиталдың қандай құрылымында оның безбенделген орташа құнының өлшенген ең төмен орташа мөлшеріне қол жеткізілетінін анықтау қажет.

11.3-кесте. АҚ бойынша капиталдың безбенделген орташа құнын есептеу

Көрсеткіштер	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
1. Капиталдың	60,0	60,0	60,0	60,0	60,0	60,0	60,0	60,0

жалпы құны, (млн теңге)								
2. Капитал құрылымының нұсқалары, %	100	100	100	100	100	100	100	100
2.1. Меншікті акционерлік капитал, %-бен	25,0	30,0	40,	50,0	60,0	70,0	80,0	100,0
2.2. Қарыз капитал %-бен	75,0	70,0	60,0	50,0	40,0	30,0	20,0	0
3. Дивиденд мөлшері %-бен	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
4. Кредиттік тәуекелдіктің сыйақысын есептегендегі ең төмен пайыздық мөлшерлеме, %	18,0	17,5	17,0	16,5	16,0	15,5	15,0	0
5. Пайдаға салынатын салық мөлшерлемесі, бірлік үлесі	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15
6. Салық түзетушісі (1-0,15)	0,85	0,85	0,85	0,85	0,85	0,85	0,85	0,85
7. Салық түзетушісін есептегендегі кредит пайызының мөлшерлемесі (4*6 жол), %	15,3	14,875	14,45	14,025	13,6	13,175	12,75	0
8. Қарыз капитал құрылымы бағасы, %								
8.1. Меншікті капитал бағасы (2.1*3 жол):100	2,5	3,0	4,0	5,0	6,0	7,0	8,0	10,0

8.2.Қарыз капиталдың бағасы (2.2*7 жол):100	11,475	10,412	8,67	7,012	5,44	3,952	2,55	0
9.КБОҚ (8.1*2.1+8.2*2.2 жол), %-бен	9,231	8,188	6,802	6,006	5,776	6,085	6,91	10

Кестеде көрсетілгендей, КБОҚ-ның ең төмен мөлшері 5-нұсқада (5,776) меншікті және қарыз капиталдар арақатынасында 1,5-ке (60/40) тең болды. Келесі нұсқаларда КБОҚ біртіндеп ұлғайып, 8-нұсқада акционерлердің дивидендтік төлемдерінің есебінен өзінің ең жоғары мәніне жетеді. Қаржы тәуекелін төмендету критерийіне сүйене отырып, капитал құрылымын оңтайландыру корпорацияны қаржыландырудың біршама арзан көзін таңдаумен байланысты. Осы мақсатта активтер:

- 1) айналымнан тыс (күрделі қаржы активтері);
- 2) айналым активтерінің тұрақты бөлігі;
- 3) айналым активтерінің түрленбелі бөлігі болып үш топқа бөлінеді.

Практикада корпорация балансының пассивтері есебінен активтердің әртүрлі тобын қаржыландырудың 3 түрлі тәсілдемесі қолданылады. Олар: сақтанымпаздық, біркелкі, басқыншылық.

1) Сақтанымпаздық тәсілдемесінде айналым активтерінің түрленетін бөлігінің шамамен 50%-ы қысқа мерзімді міндеттемелер есебінен қалыптасады. Түрленетін бөліктің қалған 50%-ы айналым активтері мен айналымнан тыс активтердің тұрақты сомасын меншікті капитал және ұзақ мерзімді міндеттемелермен жабылады.

2) Біркелкі тәсілдемеде айналым активтерінің түрленетін бөлігінің 100%-ы қысқа мерзімді міндеттемелер есебінен, ал тұрақты бөлігінің 100%-ы меншікті қаражат есебінен қалыптасады. Айналымнан тыс активтер меншікті капитал мен ұзақ мерзімді міндеттемелер есебінен өтеледі.

3) Басқыншылық тәсілдемеде айналым активтерінің түрленетін бөлігінің 100%-ы және тұрақты бөлігінің 50%-ы қысқа мерзімді міндеттемелер есебінен жабылады. Айналым активтері мен айналымнан тыс активтердің тұрақты бөлігінің қалған 50%-ы меншікті капитал мен ұзақ мерзімді міндеттемелер есебінен жабылады.

Тәуекелдікке байланысты қаржы менеджерлері капитал құрылымын оңтайландыруда активтерді қаржыландырудың қарастырылып отырған үш нұсқасының біреуін таңдайды. Яғни, қаржы көздерін негізгі мақсатқа байланысты таңдайды: қарыз және меншікті капитал арасында компания акцияларының құны өзінің ең жоғары деңгейіне жететіндей арақатынас орнату. Берешек деңгейі инвесторлар үшін эмитенттердің қаржы

тұрақтылығын бағалауға арналған көрсеткіш қызметін атқарады. Баланс пассивіндегі қарыз қаражаттың жоғары үлес салмағы қарыз алушының банкротқа ұшырау қатері деңгейінің артқанын айғақтайды. Егер корпорацияның көбіне қаржының меншікті көзі болса, онда қаржы тепе-теңдігін жоғалту қаупі айтарлықтай азаяды, бірақ бұл жағдайда акционерлер жоғары дивидендтерден айырылуы мүмкін. Аталмыш жағдайда олар корпорация пайданы ұлғайту мақсатын көздеп отырмағандықтан өз акцияларын олардың нарықтық құнын төмендете отырып сатуды бастай алады деп болжайды. Сондықтан қор рыногында бұрыннан жұмыс істеп келе жатқан компания акцияларының жаңа эмиссиясын инвесторлар осы компаниялардың ықтимал қаржы тұрақсыздығының белгісі, ал қарыз қаражат тартуды қолайлы немесе бейтарап белгі ретінде бағалайды. Осыған байланысты, қарыз алушының әрқашан қолайлы жағдайда кредиттер мен қарыз тарту мүмкіндігі болу үшін қаржы икемділігінің резервін сақтау кеңес етіледі.

Практикада сыртқы қаржыландырудың негізгі әдістері қолданылады:

1) бұрынғы акционерлер арасында, әдетте, нарықтық құнмен салыстырғанда төмендетілген бағамен өткізілетін акцияларға жабық жазылыс, бұл жерде шығыс сияқты алынбай қалған пайда туындайды;

2) акцияларға ашық жазылыс аз ғана тәуекелдікпен едәуір ақшалай қаражатты жұмылдыруды қамтамасыз етеді, алайда акционерлік капитал ыдыратылып жіберілген кезде АҚ-ны бақылау жоғалып кетуі мүмкін;

3) кредит және қарыз нысанында қарыз қаражат тарту (корпорациялық облигациялар шығару). Борышқорлық қаржыландыруда АҚ-ны бақылау қаражат тартудың төмен құнына қатысты сақталады. Алайда өтеу мерзімі қатаң белгіленгендіктен қаржы тәуекелдігі артады;

4) активтерді қаржыландырудың аралас (құрамдастырылған) әдісі жоғарыда аты аталған әдістердің кемшіліктерін жоя отырып, оларды пайдалануды қамтамасыз етеді.

Студенттің өзіндік жұмысына тапсырма

№1 есеп

2011 жылғы 1 қаңтардағы жағдайға байланысты «Жанар» АҚ-ның ыдыс шығару бойынша жарғылық капиталы баланс бойынша 55 млн теңгені құрайды, оның 40 млн теңгесін жай акциялар, осыған сәйкес 15 млн теңгені артықшылықты акциялар құрайды. Сондай-ақ, бұрындары шығарылған, өтелмеген корпорациялық облигациялардың көлемі 5 млн теңгені құрайды. Кредиторлық берешектің көлемі 30 млн теңге. Банктің қысқа мерзімді кредиттерінің көлемі 10 млн теңге. Қорытынды жасау барысында 2011 жылдың екінші тоқсанына баланс жасалды. Оны қарастырған кезде екінші тоқсанда қаражаттың қажеттілігін қамтамасыз

ету үшін 2 млн. теңгеге жай акциялар және 3 млн теңгеге артықшылықты акциялар, қосымша 1 млн теңгеге облигациялар шығарылды. Кредиторлық берешектің мөлшері бұрынғыдай қалды. Қысқа мерзімді кредиттерге қатысты айтар болсақ, олар 14 млн теңге сомаға қосымша тартылды. Кәдімгі акциялар бойынша «Жанар» АҚ 15% көлемінде дивиденд төлейді. Артықшылықты акциялар бойынша олардың құны орташа 10%-ды, кредиторлық берешек бойынша төленетін пайыздардың орташа мөлшері 10%-ды құрайды. Корпорациялық облигациялар бойынша төленетін пайыз орташа 20%-ды құрайды. Аталмыш көрсеткіштер берілген мерзім ішінде өзгермеген. Қысқа мерзімді кредиттерге келер болсақ, баланстың аталмыш бабы бойынша орташа пайыздық ставка 2011 жылдың басында 25%-ды, жаңа қарыз тартылғаннан кейін 2011 жылдың екінші тоқсанында 20%-ды құрады. Осы екі кезеңде капиталдың безбенделген орташа құны қалай өзгергенін анықтаңыздар.

№2 есеп

Бұдыс шығару нарығында үш корпорация: «Жанар» АҚ, «Диас» АҚ және «Бамбук» АҚ бар. Меншікті капитал көлемі олардың барлығында бірдей 50 млн теңгені құрайды. Екі корпорацияның активтер пайдалылығы да бірдей, 50%-ға тең. Екі корпорацияның орташа пайыздық ставкасы шамамен бірдей және 15%-ды құрайды. «Диас» АҚ-сында ол жоқ, себебі бұл корпорация қарыз қаражатты пайдаланбайды. Бірақ «Диас» АҚ сырттан қосымша қаражат тартпай, тек меншікті қаражаттарын ғана пайдаланады. «Бамбук» АҚ 50-де 50 саясатын қолданады, яғни қажетті активтердің жартысы меншікті қаражаттың есебінен, ал жартысы қарыз қаражаттың есебінен қаржыландырылады. Ал «Жанар» АҚ активтерді қаржыландыруда басқыншылық саясатты пайдаланып, меншікті қаражаттан басқа, қосымша 100 млн теңге тартады. Барлық үш корпорация үшін салық тәртіптемелері мен мөлшерлемелері бірдей. КТС-ның мөлшерлемесі, сәйкесінше бірдей, 15%-ды құрайды. Осы мәліметтерді пайдалана отырып, меншікті капитал пайдалылығының ең үлкен өсімі тұрғысынан қай корпорацияның капитал құрылымы айтарлықтай тиімді екендігін анықтаңыздар.

№3 есеп

Осы жолы №2 есепте келтірілген деректерді пайдаланып және капитал құрылымындағы айырмашылыққа байланысты қаржыны инвестициялау тәуекелділігінің әртүрлі болуы салдарынан үш корпорация бойынша орташа пайыздық ставканың ауытқу фактілерін ескере отырып меншікті капиталдың орташа өлшенген мөлшерін есептеңіздер. «Жанар» АҚ-сында 20%-ды, «Бамбук» АҚ-ында 17,25%-ды құрайды, ал «Диас» АҚ-

сында ол, әрине жоқ, себебі аталмыш корпорация тек меншікті қаражатты ғана пайдаланады. Барлық үш корпорацияның дивидендтер мөлшері бірдей, 10%-ды құрайды. Капиталдың безбенделген орташа құнының көрсеткіштерін алдыңғы №2 есепте алынған меншікті капиталдың таза рентабельділігінің көрсеткіштерімен салыстырыңыздар.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Капиталды қалыптастырудың әдіснамалық тәсілінің маңыздылығын түсіндіріңіз.
2. Капиталдың орташа безбенделген құнын қалай анықтауға болады?
3. Капиталдың құнын анықтауда шетел экономикасының тұжырымдамдарына сипаттама беріңіз.
4. Компанияның құнын (бағасын) анықтау әдістерін атаңыз.
5. Инвестициялық шешім қабылдауға капитал құрылымы қалай ықпал ететіндігін түсіндіріңіз.
6. Оңтайлы капитал құрылымын есептеуге керекті әдістерді атаңыз?

12-тарау. Тақырып. Корпорацияның қаржылық жағдайын бағалау және қаржылық орнықтылығына қол жеткізу жолдары

12.1. Қаржылық жағдайын бағалау

12.2. Коэффициенттер жүйесінің көмегімен қаржылық жағдайын бағалау

12.3. Қаржылық орнықтылығын (төлем қабілеттілігін) бағалау

12.4. Қаржылық стратегиясы, қаржылық стратегиясының қағидаттары мен міндеттері

12.1. Қаржылық жағдайын бағалау

Ұйымның қаржы жағдайының тұрақтылығы көп жағдайда активтерге қаржы ресурстарын салудың мақсатқа лайықтылығы мен дұрыстығына байланысты. Активтер өзінің табиғаты бойынша қарқынды. Ұйымның қызмет көрсетуі барысында активтердің көлемі мен олардың құрылымы үнемі өзгеріске ұшырап отырады. Қаржы құрылымында орын алған сапалы өзгерістер мен олардың дереккөздері, сондай-ақ осы өзгерістердің қарқыны туралы біршама жалпы ақпаратты бухгалтерлік есеп-қисап мәліметтерін сатылас және деңгейлес талдау арқылы алуға болады.

Сатылас деңгейдің негізінде бухгалтерлік есеп-қисапты жинақтайтын қорытынды көрсеткіштердің құрылымын сипаттайтын салыстырмалы шама жатыр. Талдаудың міндетті элементі болып табылатын осы шамалардың қарқынды реті шаруашылық құрал-жабдықтың құрамындағы және оларды жабу көздеріндегі құрылымдық ілгерілеуді болжап, бақылап отыруға мүмкіндік береді. Сатылас талдауды жүргізудің қажеттілігі мен мақсатқа лайықтылығын байланыстыратын екі негізгі ерекшелікті атап көрсетуге болады:

- салыстырмалы көрсеткіштерге көшу пайдаланылатын ресурстардың мөлшері мен басқа да көлемді көрсеткіштер бойынша ажыратылатын экономикалық әлеует пен ұйым қызметінің нәтижелеріне шаруашылықаралық салыстыру жасауға мүмкіндік береді;

- салыстырмалы көрсеткіштер қаржы есептілігінің абсолютті көрсеткіштерін айтарлықтай бұрмалап, олардың қарқынын салыстыруды қиындататын инфляциялық үдерістердің кері әсерін біршама деңгейде азайтады.

Сатылас талдауға не бастапқы есеп-қисап, не түрлендірілген есеп-қисап (баптардың ұлғайтылған немесе өзгерген атаулығымен) көп ұшырайды. Актив балансындағы дебиторлық берешектің үлес салмағының азаюын оң үрдіс ретінде қарастырған жөн. Қаржы көздерінің құрылымында меншікті капитал үлесінің ұлғаюы оң үрдіс болып табылады.

Есептіліктің деңгейлес талдауы бухгалтерлік есеп-қисаптың құрамына кіретін жекелеген баптардың немесе олардың топтарының өзгеру үрдісін анықтауға мүмкіндік береді. Талдаудың бұл түрі абсолютті көрсеткіштер өсімнің салыстырмалы қарқынымен толықтырылатын бір немесе бірнеше талда малық кестелерді құруға негізделген.

Талдау барысында есептік кезеңнің басы мен аяғындағы баланс валютасы бойынша деректерді салыстыру қажет. Және де есептік кезеңдегі баланс валюталарының азаюы ұйымның шаруашылық айналымының қысқарғанын айғақтайды, ал бұл оны төлем қабілетсіздігіне әкелуі мүмкін. Шаруашылық қызметті қысқарту фактілерін анықтау оның себептерін (тауарларға төлемге қабілетті сұраныстардың азаюы, аталмыш ұйымның жұмысы мен қызметтерінің қысқаруы, нарыққа қажетті шикізаттарды, материалдар мен жартылай өңделген өнімдерді жеткізуді шектеу, еншілес ұйымдарды бас компанияның есебінен белсенді шаруашылық айналымдарына біртіндеп кіргізу) мұқият талдауды талап етеді.

Есептік кезеңдегі баланс валютасының ұлғаюын талдай келе, аяқталмаған құрылыс пен орнатылмаған жабдықтың негізгі қаражатын, егер олардың құнының ұлғаюы өндірістік қызметтің дамуымен байланысты болмаса, қайта бағалаудың әсерін ескеру қажет. Ең күрделісі – инфляциялық үдерістердің ықпалын ескеру, бірақ онсыз шикізаттар мен материалдар бағасының өсуі нәтижесінде дайын өнімнің қымбаттауы баланс валютасының ұлғаюының салдары болып табылатыны туралы біржақты қорытынды жасау қиынға соғады немесе ол ұйымның шаруашылық қызметінің ұлғайғанын көрсетеді. Егер орнықты база болса, ұйымның шаруашылық айналымының кеңеюін, оның төлеуге қабілетсіздігін жүргізілген кредит-қаржы саясатының, сонымен қатар алынған пайданы пайдаланудың тиімсіздігінен, баға стратегиясын анықтауда жіберілген қателіктерден және т.б. іздестіру қажет.

Ұйымның қысқа мерзімді міндеттемелерінің құрылымын зерттеу барысында олардың құрамы мен қысқа мерзімді міндеттемелерінің өзгеру үрдісі талданады. Бір жағынан, ұйымның активтер жасайтын көздеріндегі қарыз қаражат үлесінің ұлғаюына қатысты анықталған үрдіс ұйымның қаржы тұрақсыздығының күшеюі мен оның қаржы тәуекелдіктері деңгейінің артқаны туралы, екінші жағынан, кредиторлардан борышқор ұйымға табысты қайта бөлу (инфляция және қаржы міндеттемелерін мерзімінде орындамау жағдайында) туралы айғақтайды.

Ұйымның нақты кредиторлары және олардың алдындағы міндеттемелерді мерзімінде орындау туралы ақпарат бар болса, толық атауын, заңды мекенжайын, төлем мерзімі мен сомасын, ұйым берешегінің жалпы сомасындағы аталмыш кредиттің үлесін көрсете

отырып, олардың тізімін жасау керек. Бюджет, әлеуметтік сақтандыру және қамтамасыз ету, бюджеттен тыс төлемдер бойынша ұйымның мерзімі өткен берешектерінің бар-жоғына (және ықтимал өсіміне) ерекше назар аудару керек.

Ұйымның айналымнан тыс активтерін талдаған кезде негізгі қаражаттың үлес салмағы ішкі факторлардың, мысалы инфляция жағдайында негізгі қаражат құндарын түзету кешіктірілгенде оларды есептеу тәртібінің салдарынан өзгеруі мүмкін екендігін ескере отырып, есептік кезеңдегі абсолютті көрсеткіштердің өзгеруіне, сондай-ақ негізгі қаражаттың қозғалысына (жаңа негізгі қаражаттарды қозғалысқа кіргізу, қозғалыстан шығару) ерекше назар аудару қажет. Себебі ол кезде шикізатқа, материалдарға, дайын өнімдерге баға айтарлықтай жоғары қарқынмен өсуі мүмкін.

Ұйымның активтер құрамында материалдық емес активтердің болуы ұйымның инновациялық стратегиясы ретінде таңдап алған жанама түрін сипаттайды. Себебі ол патенттерге, лицензияға, басқа да зияткерлік меншікке қаржы салады, алайда мұндай жұмсалымдар олардың экономикалық тиімділігін қосымша бағалауды (аталмыш талдаудың аясынан тыс) талап етеді.

Ұйымның айналым қаражаты құрылымының өзгеру үрдісін зерттеген кезде ақшалай қаражат, дебиторлармен есеп айырысу, қысқа мерзімді қаржы жұмсалымдары мен басқа да айналым активтерінің талдауына баса назар аударған дұрыс.

Вексельдер бойынша тапсырыс берушілер және сатып алушылармен есеп айырысу жөніндегі дебиторлық берешектің жоғары қарқыны аталмыш ұйымның өз өнімдерін тұтынушыларға арналған тауарлық несиелер стратегиясын белсенді пайдаланатындығын айғақтайды. Оларды кредиттей отырып, ұйым шын мәнінде, олармен өз табысының бір бөлігін бөліседі. Сонымен қатар, ұйым төлем төлеуді кешіктірген кезде ол өзінің шаруашылық қызметін қамтамасыз ету үшін меншікті кредиторлық берешекті ұлғайта отырып кредит алуға мәжбүр.

Ұйымның дебиторлық берешегін тереңірек талдау үшін әрбір дебитор, дебиторлық берешектің сомасы және оларды өтеу мерзімі туралы мәліметтер көрсетілген шарт белгіні ашуды қосымша сұрастыру қажет. Және де дебиторлық берешекті кейінгі талдаудың негізгі міндеті оның өтімділігін бағалау, яғни ұйым борыштарының қайтымдылығын бағалау болып табылады.

Ақшалай қаражат пен қысқа мерзімді қаржы жұмсалымдары ең жеңіл өтетін активтер болғандықтан, олардың үлесінің ұлғаюын оң үрдіс ретінде қарастыруға болады. Алайда, қазіргі жағдайда біржақты қорытынды жасау үшін, біріншіден, аталмыш ұйымның портфеліндегі қысқа мерзімді

бағалы қағаздардың өтімділігін, екіншіден, ақшалай қаражат айналымының жылдамдығын инфляцияның қарқынымен салыстыра отырып бағалаған дұрыс, ол үшін қосымша сұрамы көп ақпарат қажет.

12.2. Коэффициенттер жүйесінің көмегімен қаржылық жағдайын бағалау

Ұйымның қаржы жағдайын талдаған кезде коммерциялық ұйымның қаржы-шаруашылық қызметін бағалаудың талдамалық коэффициенттер жүйесі қолданылады. Көрсеткіштердің саны көп болғандықтан, оларды бірнеше топқа топтастырған мақсатқа лайық болып келеді.

Ұйымның иелігіндегі шаруашылық құрал-жабдықтары. Бұл көрсеткіш ұйымның балансында есептелетін активтердің қорытындыланған құнының бағасын береді.

Негізгі құрал-жабдықтың белсенді бөлігінің үлесі. Негізгі қаражаттың белсенді бөлігі деп машиналар, құрал-жабдықтар мен көлік құралдары түсініледі. Бұл көрсеткіштің қарқынды өсуі, әдетте, жағымды үрдіс ретінде бағаланады.

Негізгі құрал-жабдықтың тозу коэффициенті. Бұл көрсеткіш келесі кезеңдердегі шығындарға жатқызылатын негізгі қаражат құнының үлесін сипаттайды. Әдетте, талдауда негізгі қаражаттың жағдайы ретінде сипатталады. Оны есептеу үшін операциялық шығыстар туралы есептің деректерінен анықтағанымыздай, амортизация туралы деректер қажет.

Жаңарту коэффициенті. Бұл есептік кезеңнің соңындағы негізгі қаражаттың қай бөлігі енгізілген қаражатты құрайтындығын көрсетеді.

Бұл топтың көрсеткіштері ұйымның өзінің ағымдағы міндеттемелері бойынша жауап беру қабілетін сипаттап, талдауға мүмкіндік береді.

Ұйымның өзінің әртүрлі міндеттемелері үшін уақытында төлеу қабілеті оның ағымдағы қаржы жағдайының маңызды сипаттамасы болып табылады. Бұл қабілет немесе өтімділік қолда бар төлем ресурстары мөлшерінің қысқа мерзімді міндеттемелер мөлшеріне сәйкес келу деңгейіне байланысты. Және бірінші кезекте ақшалай қаражат пен қысқа мерзімді борышқорлық міндеттемелер төлем ресурстары ретінде қарастырылуы мүмкін. Бұл - ұйымның ең жұмылдырылған активтері. Ақшалай қаражат шұғыл төлемдерді жүзеге асыруға дайын. Бағалы қағаз да қысқа мерзімде ақшаға айнала алады. Ағымдағы борыштарды өтеу үшін ақшалай қаражат пен бағалы қағаздарға қысқа мерзімді қаржы жұмсау жетпеген жағдайда ұйым жұмылдыруы бойынша активтердің келесі түрі – дебиторлық берешекті қолма-қол ақшамен жасалатын төлемге айналдыруы мүмкін. Егер ол қысқа мерзімді борышқорлық міндеттемелерді өтеу үшін жеткіліксіз болса, бұл жағдайда ұйым

материалданған айналым активтерін – қорлар мен шығындарды төлем ресурстарына айналдыруға мәжбүр.

Баланс өтімділігін талдау олардың активтерінің өтімділік деңгейін анықтауға, яғни мүліктің қолма-қол ақшаға айналуына және мерзімдік міндеттемелерді өтеу арқылы баланс пассивінің өтімділігіне мүмкіндік береді. Егер өтетін активтер міндеттемелерді өтеуге жетерлік сома беретін болса, онда баланс өтімді, ал ұйым төлемге қабілетті немесе керісінше.

Төлем қабілеттілігін (өтімділікті) талдау төлем құралдарына айналуы мүмкін айналым активтері көрсетілген және қысқа мерзімді борышқорлық міндеттемелерді өтеу көзі болып табылатын баланс активінің 2-тарауының деректері бойынша жүргізіледі. Қысқа мерзімді борышқорлық міндеттемелер баланс пассивінің 5-тарауында көрсетіледі.

Ұйымның өтімділігін талдау абсолютті және салыстырмалы көрсеткішті пайдалана отырып, жүзеге асырылады.

Меншікті айналым қаражатының мөлшері ұйымның ағымдағы активтерін жабатын көз (яғни, бір жылдай айналымдылығы бар активтер) болып табылатын меншікті капиталды сипаттайды. Бұл есептік көрсеткіш активтердің құрылымына да, сондай-ақ қаражат көздерінің құрылымына да тәуелді. Басқа да тең жағдайларда бұл көрсеткіштің қарқынды өсуі оң үрдіс ретінде қарастырылады. Меншікті айналым қаражатының өсуінің негізгі және тұрақты көзі – пайда. Аталмыш көрсеткіш қаражат көзін, дәлірек айтсақ, ағымдағы активтерді жабатын көз ретінде қарастырылатын ұйымның меншікті капиталының бір бөлігін сипаттайды. Меншікті айналым қаражатының мөлшері айналым активтерінің қысқа мерзімді міндеттемелерден артуына тең. Кейде қысқа мерзімді міндеттемелердің мөлшері айналым активтерінің мөлшерінен артатын жағдай да кездеседі. Мұндай жағдай қысқа мерзімді кредиторлық берешектің негізгі қаражаттар мен айналымнан тыс активтерді жабатын көздің бірі болып табылатындығын айғақтайды. Мұндай кезде ұйымның қаржы жағдайы тұрақсыз деп қарастырылады, оны реттеу үшін шұғыл шаралар қабылдау қажет.

Жұмыс істейтін капиталды оңтайландыру коэффициенті ақшалай қаражат нысанындағы меншікті айналым қаражатының бір бөлігін, яғни абсолютті өтімділігі бар қаржыны сипаттайды. Ұйымның қалыпты жұмыс істеуі үшін бұл көрсеткіш 0-ден 1-ге дейін өзгереді.

Оңтайландыру коэффициенті = АҚ: ҚМ

Абсолютті өтімділік коэффициенті. Ұйым өтімділігінің ең қатал критерийі: қысқа мерзімді қарыз міндеттемелерінің қай бөлігі қажет болған жағдайда тез арада өтелуі мүмкін екендігін көрсетеді. Ол ақшалай қаражаттың, жеңіл өтетін бағалы қағаздардың қысқа мерзімді пассивтерге

катынасы ретінде анықталады. Теориялық жағынан бұл көрсеткіш, егер оның шамасы 0,2-0,25-тен көп болса, жеткілікті деп саналады.

Абсолютті өтімділік коэффициенті = $AҚ + ҚҚЖ : ҚМ$.

Ағымдағы өтімділік коэффициенті. Аталмыш коэффициент ұйымның қысқа мерзімді міндеттемелермен ақшалай қаражатпен, қысқа мерзімді жұмсалымдармен және қаражатпен есеп айырысу мүмкіндігін анықтайды. Егер аралық өтімділік коэффициенті 0,5-тен көп болса, ұйым өтімді деп саналады.

Ағымдағы өтімділік коэффициенті = $AҚ + ҚҚЖ + ДБ : ҚМ$.

Жалпы өтімділік коэффициенті айналым активтерінің қысқа мерзімді міндеттемелерге қатынасы ретінде анықталады. Аталмыш коэффициент қысқа мерзімді кредиторлық міндеттемелер қандай деңгейде материалдық айналым қаражаттарымен қамтамасыз етілетінін көрсетеді. Бұл шама қаншалықты көп болса, қысқа мерзімді міндеттемелерді төлеудегі сенімділік те соншалықты мол болады. Айналым активтерінің қысқа мерзімді міндеттемелерден артуы айналым активтерін (ақшалай қаражаттан басқа) сатқан немесе жойған кезде шығындардың туындауына кедергі келтіреді. Жалпы өтімділік коэффициенті айналым активтерінің кез келген ықтимал құнсыздануын жабу үшін қауіпсіздік өрісін өлшейді, тәуекелдіктің кез келген түріне және белгісіздігіне қарсы қауіпсіздік кепілі ретінде пайдалануға болатын әрі қысқа мерзімді міндеттемелерден асып түсетін өтімді қаражаттың резервін көрсетеді.

Егер жалпы өтімділік коэффициенті 1-ден аз болса, ұйым өзінің қысқа мерзімді міндеттемелерін орындай алмаса, сыртқы міндеттемелерді төлей алмайды. Айналым активтері мен қысқа мерзімді міндеттемелердің теңдігі ұйымның шешім қабылдау үшін бос ақша қаражаты жоқ дегенді білдіреді және оның төлемге қабілетсіздік жағдайына «кіргендігін» айғақтайды.

Аталмыш көрсеткішті есептеген кезде оның аса жоғары мәні жағымсыз болуы мүмкін екендігіне көңіл бөлген жөн, себебі ол ұйымдағы қаржының дұрыс қалыптаспағандығын көрсетеді және жалпы оның қызметінің тиімділігін төмендетеді.

Жалпы өтімділік коэффициенті = $AҚ + ҚҚЖ + ДБ + Қ : ҚМ$.

$AҚ$ – кассадағы, банктердің есеп айырысу, валюталық және арнайы шоттарындағы ақшалай қаражат;

$ҚҚЖ$ – қысқа мерзімді жұмсалымдар;

$ДБ$ – дебиторлық берешек;

$Қ$ – материалдық-өндірістік қорлар;

$ҚМ$ – қысқа мерзімді міндеттемелер.

Жылжымалық коэффициенті (активтердегі айналым қаражаты үлесінің коэффициенті) ұйымның айналым қаражатының оның барлық активтерінің жалпы сомасына қатынасымен анықталады.

Айналым активтеріндегі қорлар үлесінің коэффициенті ұйымның қорлары мен шығындарының айналым активтерінің құнына қатынасымен анықталады. Қорлардың үлес салмағының артуы: ұйымның өндірістік әлеуетін ұлғайту; өндірістік қорларға салым есебінен ұйымның ақшалай активтерін инфляцияның әсерінен болатын құнсызданудан сақтауға деген ұмтылыс; таңдап алынған шаруашылық стратегиясының тиімсіздігі туралы айғақтай алады.

12.3. Қаржылық орнықтылығын (төлем қабілеттілігін) бағалау

Осы топ көрсеткіштерінің көмегімен қаржыландыру көздерінің құрамы және олардың арақатынасының динамикасы бағаланады. Талдау: қаржы көздері өзіндік құнның, қолжетімділіктің, сенімділіктің және тәуекелдіктің деңгейімен және т.б. ерекшеленеді.

Ұйымның қаржы жағдайының маңызды сипаттамаларының бірі – ұзақ мерзімді келешектегі оның қызметінің тұрақтылығы. Ол ұйымның жалпы қаржы құрылымымен, оның кредиторлар мен инвесторларға тәуелділік деңгейімен байланысты.

Ұйымның қаржы орнықтылығы экономикалық көрсеткіштердің біртұтас жүйесімен сипатталады. Сондықтан осы көрсеткіштерді кешенді түрде қарастырғаннан кейін ұйымның қаржы орнықтылығы деңгейіне объективті баға беруге болады.

Қаржы тәуелсіздігі коэффициенті ұйым қаржысының жалпы сомасындағы (баланс валютасы) оның қызметіне авансталған меншікті капиталдың үлесін сипаттайды. Коэффициент ұйымның қарыз қаражатқа тәуелсіздік деңгейін көрсетеді, әдетте, ол 0,5-тен көп болуы тиіс. Бұл коэффициенттің мәні қаншалықты жоғары болса, ұйым сыртқы кредиторларға соншалықты тәуелсіз, қаржы жағынан орнықты әрі тұрақты болады. Аталмыш коэффициенттің ұлғаюы ұйымның иелігіндегі пайданың есебінен жүзеге асырылады.

$$ҚТ_k = МК : ВБ.$$

Қаржы қауырттылығы коэффициенті (қаржы тәуелділігі коэффициенті) қаржы тәуелсіздігі коэффициентіне кері. Бұл көрсеткіштің серпінді өсімі ұйымды қаржыландырудағы қарыз қаражат үлесінің ұлғайғанын білдіреді.

$$ҚК_k = ҚК : ВБ.$$

Меншікті капиталды оңтайландыру коэффициенті меншікті капиталдың қандай бөлігі ағымдағы қызметті қаржыландыруға пайдаланылатындығын, яғни қандай бөлік айналым қаражатына

жұмсалғанын, ал қай бөлік капиталдандырылғанын көрсетеді. Бұл көрсеткіштің мәні капитал құрылымына және ұйымның белгілі бір салаға жатуына байланысты айтарлықтай түрленеді. Аталмыш көрсеткіштің өнім өндіретін салаларда серпінді өсуі жағымсыз үрдіс болып табылады, себебі ол айналымнан тыс активтердің қысқаратынын білдіреді.

$$МКО_k = АҚ : МК.$$

Берешекті жабу коэффициенті. Бұл көрсеткіш ұйымның меншікті капиталының оның қаржы міндеттемелеріне қатынасы ретінде есептеледі. Егер коэффициенттің мәні 4-тен көп болса, онда аталмыш ұйым қаржы жағынан орнықты. Егер коэффициент 2-ге тең болса, ұйымның қаржы орнықтылығы дағдарысты жағдайда және оған банкротқа ұшырау қаупі туып тұр.

$$\text{Берешекті жабу коэффициенті} = МК : ҚА.$$

Қаржы орнықсыздығы коэффициенті. Бұл коэффициент ұйымның қаржы орнықтылығына жалпы баға береді. Қаржы міндеттемелерінің ұйымның меншікті капиталына қатынасы ретінде анықталады, берешекті жабу коэффициентіне кері және 0,25-тен артпауы тиіс. Егер бұл коэффициенттің мәні 1-ден жоғары болса, онда ол қаржы орнықтылығының жоғалғандығы және оның сыни межеге жеткендігін айғақтайды.

$$\text{Қаржы орнықсыздығы коэффициенті} = ҚА : МК.$$

Банкроттық коэффициенті ұйымның барлық міндеттемелерінің оның мүлкінің жалпы құнына қатынасы ретінде анықталады. Егер аталмыш көрсеткіш 0,5-тен көп болса, ол ұйым банкротқа ұшырауға жақындығын білдіреді.

$$\text{Банкроттық коэффициенті} = \text{Міндеттемелер} : ВБ.$$

Ұзақ мерзімді жұмсалымдар құрылымының коэффициенті. Бұл көрсеткішті есептеу ұзақ мерзімді кредиттер мен қарыздар негізгі қаражаттар мен басқа да күрделі қаржы жұмсалымдарын қаржыландыру үшін пайдаланылады деген болжамға негізделген. Коэффициент негізгі қаражат пен басқа да айналымнан тыс активтердің қандай бөліктерін сыртқы инвесторлар қайта қаржыландырғанын, яғни қай бөлік ұйымның иелерінікі емес, инвесторлардікі екенін көрсетеді. Бұл көрсеткіштің серпінді өсуі ұйымның қаржы орнықтылығындағы жағымсыз үрдісті айғақтайды.

$$\text{Ұзақ мерзімді жұмсалымдар құрылымының коэффициенті} = \text{ҰМ} : \text{АТА}.$$

Ұзақ мерзімді қарыз қаражат тарту коэффициенті. Бұл көрсеткіш меншікті қаражаттармен бірге активтерді қаржыландыру үшін ұзақ мерзімді кредиттер мен қарыздар тартудың үлесін көрсетеді. Бұл

көрсеткіштің серпінді өсуі – ұйымның уақыт өткен сайын сыртқы инвесторларға тәуелді болып бара жатқанын білдіретін жағымсыз үрдіс.

$$\text{ҰМ}_к = \text{ҰМ} : \text{ВБ}.$$

Актив балансындағы дебиторлық берешектің үлесі актив балансындағы дебиторлық берешектің үлес салмағын көрсетеді. Бұл көрсеткіштің өсуі ұйымның шаруашылық қызметінің тиімділігіне жекелеген көрсеткіштер деңгейінде де, жалпы деңгейде де кері әсер етеді.

Кредиторлық және дебиторлық берешек арақатынасының коэффициенті. Ұйымның қаржы орнықтылығы көбіне, осы коэффициенттің мәніне байланысты. Егер бұл коэффициенттің мәні 2-ден көп болса, онда ұйымның қаржы тұрақтылығы дағдарысты жағдайда.

$$\text{КД}_к = \text{КБ} : \text{ДБ}.$$

Қаржы қызметінің нәтижелері мен алынған пайданы пайдалану бағыттарын зерттеу талдаудың қажетті элементі болып табылады.

Егер ұйым залалды болса, оның қалыпты шаруашылық қызметін жүргізу үшін меншікті қаражатты толтыратын көздің жоқтығы туралы қорытынды жасауға болады.

Егер ұйымның шаруашылық қызметі пайда алумен қатар жүрсе, бюджетке төленетін төлемдерге, резервтік, жинақтау және тұтыну қорларына аударуға арналған пайданың бір бөлігін бағалаған дұрыс. Бұл жағдайда тұтыну қорларына аударылатын біраз қаражаттың болуын қаржы қызметін жүзеге асыруда ұйым таңдап алған стратегияның бір сипаттамасы ретінде қарастыруға болады. Ұйымның төлем қабілетсіздігі жағдайында пайданың аталмыш бөлігін тұтыну және жинақтау қорлары арасында пайданы бөлгендегі арақатынастың өзгеруінде айналым қаражаттың толтыруға болатын меншікті қаражаттың әлеуетті резерві ретінде қарастырған дұрыс.

Бұл топтың көрсеткіштері аталмыш ұйымға қаржы жұмсаудың жалпы тиімділігін бағалауға арналған. Ұйымның жұмыс істеуінің нәтижелілігі мен экономикалық мақсатқа сәйкестілігі абсолютті және салыстырмалы көрсеткіштермен: пайда, рентабельділік және т.б. өлшенеді. Ұйымның қаржы-шаруашылық қызметін бағалау үшін рентабельділіктің бірқатар көрсеткіштері анықталады.

Рентабельділік – пайданың салыстырмалы шамасы мен өндірісте қолданылатын қаражаттың қайтарылу деңгейін сипаттайтын ұйым қызметі тиімділігінің көрсеткіші.

Таза пайда баланстық пайда мен пайдадан бюджетке төленетін төлемдер арасындағы айырмашылық ретінде анықталады.

Таза пайда = Салық салынғанға дейінгі пайда – Пайдаға салынатын салық

Өнімнің рентабельділігі өнімді өткізу нәтижесінің (тауарлар, жұмыстар, қызмет көрсетулер) өндіріске жұмсалған шығындарға қатынасы ретінде анықталады және өнімді өндіру мен өткізудің бірлігіне қанша түсім келетінін көрсетеді.

Өнімнің рентабельділігі = *Түсім : Шығындар*.

Сатудың рентабельділігі (margin on sales, ROS) өнімді өткізу нәтижесінің (таза пайда) өнімді өткізуден түскен түсімге қатынасы ретінде анықталады және өткізілген өнімнің (тауарлар, жұмыстар, қызмет көрсетулер) бірлігіне қанша пайда келетінін көрсетеді. Бұл коэффициенттің өсуі өткізілген өнімді (тауарлар, жұмыстар, қызмет көрсетулер) шығаруға кететін тұрақты шығындарда бағаның өсу немесе тұрақты баға жағдайында өндіріске жұмсалатын шығындардың азаю салдары болып табылады. Ал коэффициенттің азаюы өндіріске жұмсалатын тұрақты шығындарда бағаның түсуін немесе тұрақты баға жағдайында өндіріске жұмсалатын шығындардың өскенін, яғни кәсіпорын өнімдеріне сұраныстың азайғанын айғақтайды

Сатудың рентабельділігі = *Таза пайда : Түсім*.

Капиталдың рентабельділігі ұйымның иелігіндегі пайданың (таза пайда) аталмыш ұйымның барлық активтерінің орташа құнына қатынасы ретінде анықталады. Көрсеткіш ұйымның барлық мүлкін пайдаланудың тиімділігін көрсетеді. Бұл коэффициенттің төмендеуі ұйым өнімдеріне сұраныстың түскені және активтердің артық қорлануы туралы айғақтайды.

Капиталдың рентабельділігі = *ТП : ВБ*.

Айналымнан тыс активтердің рентабельділігі. Ұйымның таза пайдасының айналымнан тыс активтердің орташа құнына қатынасы ретінде анықталады. Капиталдың рентабельділік коэффициенті төмендегенде бұл көрсеткіштің өсуі сұраныстың төмендеуі, ақшалай қаражаттың немесе дебиторлық берешектің шамадан тыс өсуі нәтижесінде орын алатын дайын өнімнің тауарбастылығына, тауарлық-материалдық құндылықтардың артық қорының құрылуына себеп болатын жұмылдырылған қаражаттың шамадан артық ұлғаюын айғақтайды.

$АТА_{П} = ТП : АТА$.

Меншікті капиталдың рентабельділігі. Таза пайданың меншікті капиталдың орташа мөлшеріне қатынасы ретінде анықталады. Аталмыш көрсеткіш меншікті капиталдың бір теңгесіне пайданың қанша теңгесі келетінін көрсетеді.

$МКП = ТП : МК$.

Дюпон теңдеуі (сондай-ақ Дюпон үлгісі немесе Дюпон формуласы) рентабельділіктің қай факторға байланысты өзгергенін анықтауға мүмкіндік беретін түрлендірілген факторлық талдау болып табылады. Ежелгі құрылым түріндегі факторлық үлгінің негізі – меншікті капитал

рентабельділігінің көрсеткіші (ROE), ал белгілері – кәсіпорынның өндірістік және қаржы қызметтерін сипаттайтын факторлар. Қарапайым тілмен айтқанда, ROE-ге әсер ететін факторлар: қай факторлар меншікті капитал рентабельділігіне көп не аз деңгейде әсер ететіндігін анықтау мақсатында бөлшектенеді. Негізгі үш фактор:

- 1) операциялық рентабельділік (пайда мөлшері ретінде өлшенеді);
- 2) активтерді пайдаланудың тиімділігі (активтердің айналымдылығы ретінде өлшенеді);
- 3) қаржы тұтқасы (капиталдандыру коэффициенті ретінде өлшенеді).

Үш факторлы үлгі төмендегі формула түрінде көрсетілген:

$ROE = (\text{таза пайда} / \text{түсім}) \times (\text{түсім} / \text{активтер}) \times (\text{активтер} / \text{капитал}) =$
(пайда мөлшері) \times (активтердің айналымдылығы) \times (капиталдандыру коэффициенті).

- пайда мөлшері (ROS) = таза пайда : түсім;
- активтердің айналымдылығы = түсім : ВБ;
- капиталдандыру коэффициенті = ВБ : МК.

Дюпон теңдеуін қолдану

Қарапайымдылығына қарамастан, әдістемеде үш маңызды құрамдас бөлік көрсетілген:

1. Бизнес тәуекелдіктерінің құрылымы.
2. Тәуекелдіктердің өзгеру қарқыны.
3. Капитал құнын қосымша бағалау.

Мәселе мынада, есеп бағасы мен нарықтық құн өте қатты айрықшаланады. Нарықтық құнмен – құрылымдық тәуекелдіктер және ішкі факторлардың бір бөлігін көрсететін пайда қарқынының есебімен салыстырғанда ROE қосымша баға береді. Және бұл бизнес иелері мен әлеуетті инвесторлар үшін өзекті. Сондықтан Дюпон әдістемесі талдаудың қосымша құралы ретінде инвестициялық жобалардың тәуекелдіктерін бағалау үшін де пайдаланылады.

Ұйымның қаржы жағдайының ең маңызды сипаттамаларының бірі – ұзақ мерзімді болашақтағы оның қызметінің тұрақтылығы. Ол ұйымның жалпы қаржы құрылымымен, оның кредиторлар мен инвесторларға тәуекелдік деңгейімен байланысты.

Ұйымның қаржы тұрақтылығы экономикалық көрсеткіштердің тұтас жүйесімен сипатталады. Сондықтан осы көрсеткіштерді кешенді түрде қарастырғаннан кейін ұйымның қаржы тұрақтылығының деңгейін объективті бағалауға болады.

12.4. Қаржылық стратегиясы, қаржылық стратегиясының қағидаттары мен міндеттері

Қаржы стратегиясын әзірлеген кезде макроэкономикалық үдерістердің қарқынын, отандық қаржы нарығының даму үрдісін, кәсіпорын қызметін әртараптандыру мүмкіндіктерін ескеру қажет.

Қаржы стратегиясы – бұл кәсіпорынның қаржы тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін қаржыны қалыптастыруды және оны жоспарлауды қамтитын кәсіпорын әрекетінің бас жоспары. Бұл жоспар мыналарды қамтиды:

- қаржы жағдайын жоспарлау, есептеу, талдау және бақылау;
- негізгі және айналым қаражатын оңтайландыру; пайданы бөлу.

Негізгі мақсаты кәсіпорынның толық өзін-өзі өтеуі мен тәуелсіздігіне қол жеткізу болып табылатын қаржы стратегиясы ұйымның белгілі бір қағидаттарына негізделеді және келесілерді қамтиды:

- кәсіпорынның ақшалай қаражатын;
- қаржы ресурстарын орталықтандыру;
- қаржы резервтерін қалыптастыру;
- серіктестер алдында қаржы міндеттемелерін сөзсіз орындау;
- кәсіпорынның амортизациялық және есеп-қаржы саясатын әзірлеу;
- кәсіпорынның қаржы есебін және әрекет ететін стандарттар негізінде қызмет сараланымын ұйымдастыру және енгізу;
- стандарт талаптарын сақтай отырып әрекет ететін нормалар мен ережелерге сәйкес кәсіпорын және қызмет сараланымы бойынша қаржылық есептілікті жасау;
- кәсіпорын қызметінің және оның сараланымдарының (басым шаруашылық және географиялық сараланымдардың, бөлінбеген баптардың құрамындағы басқа да сараланымдардың) қаржы талдауы;
- кәсіпорын қызметін және оның барлық сараланымдарын қаржының бақылауы.

Кәсіпорынның қаржы қызметінің барлық нысандарын, әсіресе: негізгі және айналым қаражаттарын оңтайландыруды, пайданы қалыптастыру мен бөлуді, ақшамен есеп айырысуды және инвестициялық саясатты қамтитын қаржы стратегиясы нарықтық қатынастардың объективті экономикалық заңдылықтарды зерттеп, жаңа жағдайда өмір сүру мен дамудың әдістерін әзірлейді.

Қаржы стратегиясы кәсіпорынның қаржы тұрақтылығын қамтамасыз етудің, қаржы ресурстарын қалыптастыру мен оларды жоспарлаудың әдістері мен тәжірибесін қамтиды. Кәсіпорынның барлық қаржы мүмкіндіктерін жан-жақты ескеріп, ішкі және сыртқы факторлардың сипатын объективті бағалай отырып, қаржы стратегиясы кәсіпорынның

қаржы-экономикалық мүмкіндіктерінің рынокта қалыптасқан жағдайларға сәйкестігін қамтамасыз етеді. Қаржы стратегиясы қаржы қызметінің ұзақ мерзімді мақсаттарын анықтауды және оларға қол жеткізудің ең тиімді әдістерін таңдауды қарастырады. Қаржы стратегиясының мақсаттары экономикалық дамудың жалпы стратегияларына бағынып, кәсіпорынның нарықтық құны мен пайдасын көтеруге бағытталуы тиіс.

Қаржы стратегиясының негізінде қаржы қызметінің:

- салық саясаты;
- баға саясаты;
- амортизациялық саясат;
- дивидендтік саясат;
- инвестициялық саясат сияқты негізгі бағыттары бойынша

кәсіпорынның қаржы саясаты анықталады.

Қаржы стратегиясын әзірлеу барысында бәсекеге қабілетті өнім өндіруге, ішкі ресурстарды жұмылдыруға, өнімнің өзіндік құнын ең жоғары деңгейге түсіруге, пайданы қалыптастыру мен бөлуге, капиталды тиімді пайдалануға және т.б. баса назар аударылады.

Қаржы стратегиясын қалыптастыруда тәуекелдік факторларын ескерудің маңызы зор. Қаржы стратегиясы төленбеген төлемдер, инфляциялық ауытқулар мен қаржы рыногының жағдайы ескеріле отырып әзірленеді.

Кәсіпорынның қаржы стратегиясы:

- 1) қаржы ресурстарын қалыптастыруды және тиімді пайдалануды;
- 2) инвестициялаудың ең тиімді бағыттарын анықтауды және қаржы ресурстарын осы бағыттарға шоғырландыруды;
- 3) қаржы әрекеттерінің кәсіпорынның материалдық мүмкіндіктері мен экономикалық жағдайына сәйкес келуін;
- 4) бәсекелестер тарапынан болатын негізгі қауіпті анықтауды, бәсекелестерден басым түсу үшін реттеуді және қаржы әрекеттерінің бағыттарын дұрыс таңдауды;
- 5) стратегиялық резервтерді құру және дайындауды;
- 6) саралау және кезең-кезең бойынша мақсаттарға жетуді қамтамасыз етеді.

Қаржы стратегиясының міндеттері:

- 1) қаржы мүмкіндіктерін ойдағыдай пайдалану әдістерін анықтау;
- 2) кәсіпорынның үшінші тараппен жасалатын келешекке арналған өзара қаржы қатынасын анықтау;
- 3) операциялық және инвестициялық қызметтерді қаржымен қамтамасыз ету;

4) ықтимал бәсекелестердің экономикалық және қаржы мүмкіндіктерін зерделеу, қаржы тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша іс-шаралар әзірлеу және жүзеге асыру.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Ұйымның қаржы жағдайының тұрақтылығы қандай көрсеткіштерге байланысты?

2. Кәсіпорынның қаржы жағдайын бағалауда қолданылатын коэффициенттерге түсініктеме беріңіз?

3. Кәсіпорынның қаржылық орнықтылығы және қандай коэффициенттердің көмегімен оны бағалауға болады?

4. Кәсіпорынның меншікті капиталының рентабельділігіне әсер етуші негізгі факторларды атаңыз?

5. Компанияның қаржылық стратегиясын жасау не үшін қажет және оны не үшін кәсіпорын әрекетінің бас жоспары деп атайды?

13-тарау. Дәрменсіздіктің (кәсіпорын банкроттығының) қаржылық

проблемалары

13.1. Банкроттықтың пайда болуының қаржылық себептері

13.2. Оңалту рәсімдері және конкурстық өндіріс

13.1. Банкроттықтың пайда болуының қаржылық себептері

Еуропалық мемлекеттер мен АҚШ-та банкроттық рәсімдері XVIII ғасырдың аяғында әзірленді. Ресейде банкроттық туралы жарғы тұңғыш рет 1800 жылы енгізілді. Бұл заңнамалық акт екі ғасырдан астам уақыт бойы аз ғана өзгерістермен әрекет етіп келді. Қазан төңкерісінен кейін, жеке меншіктің жойылуымен байланысты оған деген қажеттілік жоғалды. Кеңестік кезеңнің экономикасы 3 салаға негізделді: мемлекеттік жоспар, мемлекеттік бюджет және мемлекеттік баға белгілеу. Залалды кәсіпорынды мемлекет қаражаттандырды. Қазақстанда алғаш рет «Банкроттық туралы» заңнама 1992 жылы қабылданды. Қазақстан Республикасының «Банкроттық туралы» соңғы Заңы 1997 жылы қаңтарда қабылданды. Бұл заң қазыналық кәсіпорындар мен, банктерден, сақтандыру компаниялары мен зейнетақы қорларынан, үздіксіз өндірістік циклді жүргізуші шаруашылық кәсіпорындарынан басқа меншіктің барлық нысанындағы заңды тұлғалардың банкроттығы туралы істерге қатысты қолданылады.

Борышқордың дәрменсіздігі туралы сот шешімін мойындау кәсіпорынды тарату үшін негіз болып табылады. Ақшалай міндеттемелер, сонымен қатар кәсіпорын мүлкінің есебінен еңбекақы, бюджеттік және бюджеттік емес қорларға төлем төлеуді қоса кредитордың талаптарын қанағаттандыру борышқордың дәрменсіздігі және қабілетсіздігі болып табылады. Банкроттық, сондай-ақ ерікті түрде, борышқордың сотқа жазған арызы бойынша немесе соттан тыс тәртіпте кредитормен келісімге келу негізінде борышқорды ресми түрде банкрот деп жариялау арқылы анықталады. Осыған байланысты қасақана және жалған банкроттық деген ұғым пайда болады:

- жалған банкроттық – кредиторға тиесілі борыштың мерзімін ұзарту және жұртшылықты шатастыру үшін борышқордың банкрот деп танылғандығы туралы оны сотта әдейі жалған жариялау;
- қасақана банкроттық – бұл борышқордың төлем қабілетсіздігіне әкелетін, борышқор немесе меншік иесінің жеке мүдделеріне немесе басқа тұлғалардың мүдделеріне қатысты жасаған әдейі жасаған іс-әрекеті.

Егер кредитордың борышқорға қоятын талабы 150 АЕК-тен аз емес соманы құрайтын болса, онда сот банкроттық туралы арызды қарастыруды бастауға құқылы. Банкроттық туралы заңның шеңберінде келесі рәсімдер жүзеге асырылады:

- соттан тыс тәртіпте кредитордың бақылауымен дәрменсіз борышқорды ерікті түрде тарату;
- сот қабылдаған шешімнің негізінде дәрменсіз борышқорды ерікті түрде тарату;
- соттың шешімімен дәрменсіз борышқорды мәжбүрлеп тарату;
- конкурстық өндіріс – бұл кредиторлардың талаптарын қанағаттандыру және борышқорды борыштан босату үшін жүзеге асырылатын соттың тарату рәсімдері;
- оңалту рәсімдері аясында борышқордың төлем қабілеттілігін қалпына келтіруге арналған кез келген мүмкін заңдық шаралардың қабылдануы.

Осылайша, не борышқордың, не кредитордың, сондай-ақ уәкілетті және құзіретті органдардың ынтагерлігімен өзгертін, ерікті түрде тарату рәсімдерінен басқа барлық рәсімдер сот рәсімдері болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы уәкілетті органы – кәсіпорындарды тарату және қайта құру жөніндегі агенттік.

Уәкілетті орган республикадағы дәрменсіз және төлеуге қабілетсіз кәсіпорындардың тізілімін, шаруашылық қызметінің мониторингін жүргізіп, қаржы және шаруашылық жағдайына талдау жасайды және кәсіпорынның төлеу қабілетін қалпына келтіру перспективаларын бағалайды.

Банкроттық туралы өндірістік іс борышқор, кредиторлар мен құзіретті органдардың (прокурордың) ісі бойынша түскен арыз негізінде сотта қозғалады. Сот борышқордың банкрот деп танылуы туралы арызды бес күннің ішінде қабылдай отырып, іс қозғау туралы (іс қозғалған кезден бастап) анықтама шығарады:

- борышқор мүлкін меншіктенушілер, құрылтайшылар мүлікті иелену құқығынан айырылады;
- сот ертеректе қабылданған шешімдердің орындалуы тоқтатылады;
- кредитордың борышқорға кез келген талабы банкроттық рәсімдер шегінде ғана қойылады;
- кредитордың талабы бойынша борышқордың банктік есепшотынан ақшаны өндіріп алуға жол берілмейді;
- борышқордың лауазымды адамдарына өз акцияларынан шеттетуге, борышқор мүлкінің үлесін иеліктен айыруға тыйым салынады.

Сот жеті күннің ішінде ресми басылымдарға банкроттық іс бойынша өндірістік іс қозғалғандығы туралы мемлекеттік және орыс тілдерінде

хабарландыру беруі тиіс. Борышқор кредиторлардың арызына жауап қайтарады (10 күнге дейін). Онда төмендегілер көрсетіледі:

- біріншіден, кредиторлар талабына қарсылық білдіру;
- екіншіден, кредиторлар алдындағы міндеттемелер бойынша берешектің жалпы сомасы.

Борышқордың жауап қайтармауы немесе көрсетілген мерзімде жауапты ұсынбауы борышқордың өзінің дәрменсіздігін мойындауы ретінде қарастырылады және соттың борышқордың банкрот деп танылуы туралы шешім шығаруына негіз болады. Істің алдын ала дайындығы аяқталғаннан кейін, бірақ іс қозғалған кезден бастап, бір айдан кешікпей банкроттық туралы іс соттың қарауына жіберіледі және сотқа арыз келіп түскен күннен бастап 2 ай ішінде қарастырылуы тиіс. Сот келесі сот актілерінің бірін қабылдай алады:

- борышқордың банкрот деп танылуы туралы шешімді және конкурстық өндірісті қозғауды;
- борышқордың банкрот деп танылуынан бас тарту туралы шешімді;
- өтініш болған жағдайда оңалту рәсімдерінің қолданылуын анықтайды;
- іс бойынша өндірістің тоқтатылуын анықтайды.

Банкрот деп танылу және конкурстық өндіріс қозғау туралы сот шешімі мына жағдайларда:

- іс қозғалған кезден бастап 30 күн ішінде өзінің дәрменсіздігін дәлелдеуге борышқордың қабілетсіздігінде;
- 30 күннің ішінде (іс қозғалған кезден бастап) борышқор берген жауабында өзінің дәрменсіздігін мойындаса;
- борышкерге қатысты оңайлату рәсімдерін жүзеге асырудың мүмкін еместігінде шығарылады.

Егер борышқордың кредиторлар қойған талаптарға білдірген қарсылығы қабылданып, негізделген жағдайда ол борышқордың банкрот деп танылуынан бас тарту туралы шешімді қабылдайды.

Жалған банкроттық нышандары анықталған жағдайда сот шығындарын өндіріп ала отырып, сот борышқордың банкрот деп танылуынан бас тарту туралы шешім шығарады. Сот келесі жағдайларда банкроттық туралы іс бойынша өндіріс жүргізуді тоқтатады:

- оңалту рәсімдерін жүргізу мақсаттарына қол жеткізілгенде;
- борышқордың банкрот деп танылуы туралы арызға жауап қайтарылғанда;
- оңалту рәсімдерінде.

13.2. Оңалту рәсімдері және конкурстық өндіріс

Борышқордың өтініші, кредиторлар комитеті мен күзіретті органдардың келісімі болса, коммерциялық ұйымдарға қатысты оңалту рәсімдері сот тәртібіне сәйкес қолданылады. Өтініште аталмыш рәсімдерін жүргізудің мақсатқа лайықтылығы негіздері, кредиторлар комитетінің құрамы бойынша ұсыныстар қамтылуы тиіс. Өтінішке:

- соңғы екі жылдағы қаржылық есептілік;
- дәрменсіз борышқорды қабілетті ету жоспары сияқты құжаттар қоса тіркеледі.

Оңалту жоспары борышқордың төлем қабілеттілігін қалпына келтіру жөніндегі нақты шараларды қамтуы тиіс. Оңалту рәсімдерін жүзеге асыру кезінде барлық заңды тұлға органдарының өкілеттігі берілетін оңалту басқарушысы тағайындалады. Ол борышқорды қабілетті ету мақсатына қол жеткізуге бағытталған кез келген әрекетті жүзеге асыруға құқылы. Оңалту рәсімдері туралы соттың шешімі қабылданғаннан кейін үш күн ішінде ол уәкілетті орган болып тағайындалады. Оңалту рәсімдерін жүзеге асырудың ұзақтығы 2 жылдан аспауы тиіс, кредиторлар комитетінің келісімімен және оңалту басқарушысының өтініші бойынша жасалған уәкілетті органның қорытындысымен 6 ай мерзімге ұзартылуы мүмкін.

Оңалту басқарушысының өкілеттілігіне:

- 1) борышқор мүлкін басқармаға қабылдау және оны иелену;
- 2) оңалту жоспарының орындалуын ұйымдастыру жатады.

Оңалту басқарушысы кредиторлар комитетімен келісе отырып, мына жағдайда оңалту шараларының аяқталғаны туралы сотқа хабарлайды:

- a) егер оңалту рәсімдерінің мақсатына қол жеткізілсе;
- ә) егер ол бұл мақсатқа қол жеткізудің мүмкін еместігіне көзі жетсе.

Бірінші жағдайға сәйкес, рәсімдері мақсатына қол жеткізілгендігіне байланысты сот оңалту рәсімдерін тоқтату туралы анықтама шығарады, екінші жағдайда конкурстық өндірісті ашу туралы шешім қабылданады, себебі оңалту рәсімдерінің мақсатына қол жеткізу мүмкін емес.

Санация (қалпына келтіру, сауықтыру)

Егер борышқорды оңалту жоспары санацияны қамтитын болса, жоспарға борышқордың немесе кредитордың ақшалай қаражаттың көрсетілген мөлшерін мерзімінде аударуы туралы санацияға қатысушының жазбаша міндеттемесі қоса тіркелуі тиіс. Санацияға қатысушы өзіне барлық кредиторлардың талаптарын қанағаттандыру міндетін ала алады. Олар кредиторлар алдындағы жауапкершілікті өзара бөлісу мәселесі қарастырылатын келісім жасасуы тиіс. Сонымен бірге оларға мұндай жауапкершілік бірдей жүктеледі. Санацияның мақсатына қол жеткізілгендігіне байланысты банкроттық туралы іс бойынша өндірісті

тоқтатқан кезде, өздеріне жауапкершілік алған санацияға қатысушылар санация басталғанға дейін шаруашылық серіктестіктің қатысушысы құқығын алады. Көрсетілген шешім сотқа оңалту жоспарымен бірге тапсырылуы тиіс. Оңалту жоспарында бұл талаптарды заңға сәйкес өткізілетін ашық саудаларда сату арқылы борышқор талабына жеңілдік құқығы қарастырылған.

Конкурстық өндіріс кредиторлардың талаптарын қанағаттандыру және банкротты борыштардан босату мақсатында өткізіледі. Конкурстық өндірістің мерзімі сот шешімімен анықталады және 6 айдан аспауы тиіс. Конкурстық басқарушының өтініші бойынша, бұл мерзім үш айдан аспайтын уақытқа ұзартылуы мүмкін (борышқор банкрот деп танылған және таратылған кезден бастап). Борышқор банкрот деп танылған және жойылған кезден бастап келесі салдар орын алады:

а) банкротқа мүлікті иеліктен айыруға және уақытша табыстауға тыйым салынады;

ә) банкроттың барлық борышқорлық міндеттемелерінің мерзімдері өтіп кеткен деп саналады;

б) берешек түрлері бойынша пайыздар мен өсімдерді есептеу тоқтатылады;

в) банкроттың қатысуымен болатын сотта қаралып жатқан мүліктік сипаттағы даулар қысқарады;

г) банкроттыққа мүліктік талаптар тек конкурстық өндіріс аясында ғана қойылуы мүмкін.

Ұзақ мерзімді кезеңде қаржы тұрақтылығын қолдау үшін үкімет қабылдаған шаралар аясында 2010 жылдан бастап:

1) резервтік капиталдың ең төмен мөлшеріне қойылатын талаптар артты;

2) меншікті капиталдың ең төмен мөлшері ұлғайды;

3) 2011 жылдан бастап банктердің жарғылық капиталының ең төмен мөлшері ұлғайды.

Бұл шаралар банктердің активтерін жақсарту, олардың капиталдандырылуы мен өтімділігін арттыру арқылы қаржы тәуекелдерін төмендетуі тиіс. Тәуекелдерді төмендетуге және банктерді қолдауға арналған қосымша құрал ретінде Қазақстан мемлекет басшысының тапсырмасымен Тұрақтандыру (стресті) активтерінің қоры құрылды.

Банкрот конкурстық басқарушының Ай сайынғы төлемдер 50 АЕК-дан және оған қосымша өткізілетін конкурстық салмақтың 7%-ынан аспауы тиіс.

Конкурстық басқарушы:

- мерзім бойынша он күннің ішінде кредиторлар комитетінің құрамын қалыптастырады;

- кредиторлар комитетінің барлық мүшелеріне комитеттің бірінші отырысы өтетін күнді хабарлайды;
- борышқор мүлкін бақылап қорғайды;
- борышқордың алдында берешегі бар тұлғаларға оларды өндіріп алу туралы талаптарды қояды;
- бір кредиторлардың мүдделерін қорғайтын және біреулеріне зиян келтіретін заңды бұза отырып, борышқормен жасалған мәмілелерді анықтайды;
- қызметкерлерге алдағы уақытта жұмыстан босатылуы туралы хабарлайды;
- банкрот мүлкін сату жоспарын кредиторлар комитетіне бекітуге береді;
- кредиторлармен есеп айырысуды жүргізеді.

Конкурстық салмақтың құрамына кіретіндер:

1) борышқор мүлкі, оның ішінде: оның қаржы құжаттарында көрсетілмеген дебиторлық берешек;

2) жерді пайдалану құқығы.

Конкурстық салмақты бөлудің кезектілігі төмендегідей:

- әкімшілік және сот шығындары кезектен тыс, борышқор мүлкінің есебінен өтеледі;

- бірінші кезекте азаматтардың талаптары қанағаттандырылады, олардың алдында адамдардың өмірі мен денсаулығына зиян келтіргені үшін банкрот жауапкершілікте болады;

- екінші кезекте еңбекақы және өтемақы төлеу бойынша есеп айырысу жүргізіледі;

- үшінші кезекте банкрот мүлкін кепілдікке салумен қамтамасыз етілген міндеттемелер бойынша кредиторлар талаптары қанағаттандырылады;

- төртінші кезекте, салық және басқа да міндеттемелер бойынша берешектер өтеледі;

- бесінші кезекте, басқа кредиторлармен есеп айырысу жүргізіледі.

Талаптар қанағаттандырылғаннан кейін қалған қаражатты конкурстық басқарушы борышқор мүлкін меншіктенушіге немесе оның құрылтайшысына береді. Кредиторлармен есеп айырысу аяқталғаннан кейін банкрот міндеттемелерді немесе басқа да талаптарды орындаудан босатылады.

Осыдан кейін конкурстық басқарушы кредиторлардың барлық талаптары қанағаттандырылғаннан кейін қалған мүлкті пайдалану туралы есеп пен өтімді баланстың қосымшасы тіркелген уәкілетті органмен келісілген өзінің қызметі туралы есепті сотқа тапсырады. Сот

конкурстық басқарушының есебін, өтімді балансты бекітіп, конкурстық өндірістің аяқталғаны туралы анықтама шығарады.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

1. Кәсіпорынның қаржылық дамуына әсер етуші ішкі және сыртқы факторларды атаңыз.
2. Кәсіпорынның банкроттығын диагностикалаудың негізгі моделдерін атаңыз.
3. Кәсіпорынның қаржылық дәрменсіздігіне (банкрот болуына) түсінік беріңіз.
4. Банкроттықтың негізгі түрлерін атаңыз.
5. Кәсіпорынның қаржылық дағдарысының негізгі түрін атап беріңіз.
6. Кәсіпорынның банкрот болуын қарастыру реті.
7. Кәсіпорынды сауықтыру рәсімдеріне сипаттама беріңіз.

Тест тапсырмаларының нұсқалары

1. Корпорация қаржы ресурстарын қалыптастыру, орналастыру және пайдалану процесінде қалыптасатын ақшалай қатынастар жүйесі – бұл...

- A) Нақты ақша айналымы
- B) Корпорация қаржысы
- C) Ақша қатынастары
- D) Қаржы жүйесі
- E) Қаражат қорлары

2. Құн қозғалысын қалыптастыратын және ақшалай төлемдер мен есеп айырысулар ағымында көрініс табатын экономикалық процесс – бұл...

- A) Нақты ақша айналымы
- B) Корпорация қаржысы
- C) Қаржы ресурстары
- D) Қаржы қатынастары
- E) Қаражат қорлары

3. Корпорация қаржысының қандай нақтылы функцияларын білесіз?

- A) Ұдайы өндірістік, бөлу, бақылау
- B) Ұдайы өндірістік, жинақтау, бақылау
- C) Бөлу, қайта бөлу, бақылау
- D) Бөлу, оңтайландыру, бақылау
- E) Қалыптастыру, бөлу, пайдалану

4. Корпорация қаржысы бөлу функциясының негізгі объектісі не?

- A) Корпорация табысы
- B) Өнімнің өзіндік құны
- C) Бюджеттен қаржы бөлу
- D) Бюджеттік төлемдер
- E) Дивидендтер төлеу

5. Қаржының бөлу функциясы неден басталады?

- A) Орнын толтыру қорын құрудан
- B) Есеп айырысу пайдасын бөлуден
- C) Еңбекақы қорын құрудан
- D) Салық көлемін есептеуден
- E) Дивидендтер шамасын анықтаудан

6. Қаржының бақылау функциясы ненің көмегімен жүзеге асады?

- A) Қаржылық жоспарлар
- B) Қаржылық көрсеткіштер
- C) Қаржылық ақпараттар
- D) Қаржылық құралдар
- E) Қаржылық әдістер

7. Салықтық төлемдерді төлегеннен кейін корпорация пайдалануына қалатын табысының есебі негізінен қандай қорлар құрылады?
- A) Резервтік, тұтыну және қорлану
 - B) Резервтік, тұтыну және орнын толтыру
 - C) Тұтыну, қорлану және орнын толтыру
 - D) Орнын толтыру, қорлану және даму
 - E) Резервтік, тұтыну және даму
8. Өндірістің дамуына белгіленген ақшалай қаражаттар – бұл...
- A) Өндірістік қор
 - B) Тұтыну қоры
 - C) Резервтік қор
 - D) Даму қоры
 - E) Қорлану қоры
9. Негізгі және айналым құралдары қандай қордың есебінен толықтырылады?
- A) Тұтыну қоры
 - B) Қорлану қоры
 - C) Резервтік қор
 - D) Даму қоры
 - E) Өндірістік қор
10. Корпорацияның қорлану қоры қандай көздерден қалыптасады?
- A) Тиісті жарналар төлеу жолымен
 - B) Бюджеттен қаржы бөлу арқылы
 - C) Амортизациялық аударымдардан
 - D) Қарыз қаражаттарын тарту арқылы
 - E) Негізгі құралдарды жалға беру арқылы
11. Әлеуметтік қажеттіліктерге бағытталатын қор – бұл...
- A) Резервтік қор
 - B) Қорлану қоры
 - C) Әлеуметтік қор
 - D) Сақтандыру қоры
 - E) Тұтыну қоры
12. Өндірістік емес сала объектілерін қаржыландыру қандай қорлардың есебінен жүзеге асады?
- A) Даму қоры
 - B) Қорлану қоры
 - C) Әлеуметтік қор
 - D) Тұтыну қоры
 - E) Резервтік қор
13. Жылдың қорытындысы бойынша сыйақылар төлеу қай қордың есебінен жүзеге асады?
- A) Тұтыну қоры

- B) Қорлану қоры
 - C) Әлеуметтік қор
 - D) Еңбекақы қоры
 - E) Ынталандыру қоры
14. Корпорацияның резервтік қорының негізгі мақсаты неде?
- A) Қаржы тұрақтылығын қамсыздандыру
 - B) Қызметкерлер жұмысын ынталандыру
 - C) Корпорация қызметін дамыту
 - D) Өндірістік қорлардың орнын толтыру
 - E) Ақшалай қаражат көлемін артыру
15. Қаржы міндеттемелерін орындауға, ағымдағы шығындарды қаржыландыруға арналған меншікті ақшалай табыстар мен түсімдердің жиынтығы – бұл...
- A) Корпорация қаржысы
 - B) Ақшалай қорлар
 - C) Ақшалай табыстар
 - D) Қаржы ресурстары
 - E) Қаражат қорлары
16. Корпорацияның меншікті қаржы ресурстарына не жатады?
- A) Пайда және резервтік капитал
 - B) Меншікті және резервтік капитал
 - C) Меншікті капитал және пайда
 - D) Меншікті капитал және амортизация
 - E) Пайда және амортизация
17. Табыс алу мақсатында өндіріске салынған қаржы ресурстары қалай аталады?
- A) Капитал
 - B) Инвестиция
 - C) Салым
 - D) Қаржы
 - E) Ақша
18. Меншікті қаржы ресурстарының сыртқы көздеріне не жатады?
- A) Ұзақ мерзімді банк несиелерін алу
 - B) Қосымша акциялар шығару және сату
 - C) Қысқа мерзімді банк несиелерін алу
 - D) Облигациялар шығару және сату
 - E) Қажетсіз негізгі құралды жалға беру
19. Табыс алумен байланысты шығындарға не жатады?
- A) Сақтандыру шығындары
 - B) Салықтық төлемдер
 - C) Салықтық емес төлемдер

- D) Тұтыну шығындары
 - E) Өндірістік шығындар
20. Қарыз қаражаттарын қатыстыру корпорацияға қандай мүмкіндік береді?
- A) Өндіріс көлемін арттыруға
 - B) Өндірістік тапсырманы орындауға
 - C) Айналымдылықты жеделдетуге
 - D) Шығындар шамасын төмендетуге
 - E) Табыс көлемін жоғарылатуға
21. Инвестициялау объектісі бойынша капитал қалай топтастырылады?
- A) Негізгі және айналым
 - B) Меншікті және қарыз
 - C) Негізгі және қосымша
 - D) Меншікті және ссудалық
 - E) Ссудалық және қарыз
22. Корпорацияға тиістілігі бойынша капитал қалай топтастырылады?
- A) Меншікті және жалға алынған
 - B) Меншікті және ссудалық
 - C) Меншікті және қарыз
 - D) Ссудалық және қарыз
 - E) Қарыз және жалға алынған
23. Капитал айналымы процесінің алғашқы сатысында капитал қандай нысанда болады?
- A) Бағалы қағаз
 - B) Өндірістік
 - C) Тауарлық
 - D) Ақшалай
 - E) Мүліктік
24. Капитал айналымы процесінің екінші сатысында капитал қандай нысанда болады?
- A) Өндірістік
 - B) Ақшалай
 - C) Тауарлық
 - D) Бағалы қағаз
 - E) Мүліктік
25. Капитал айналымы процесінің үшінші сатысында капитал қандай нысанда болады?
- A) Өндірістік
 - B) Тауарлық
 - C) Ақшалай
 - D) Бағалы қағаз

- Е) Мүліктік
26. Корпорацияның міндетті шығындарына не жатады?
- А) Салықтық төлемдер
 - В) Тұтыну шығындары
 - С) Сыйақы шығындары
 - Д) Өндірістік шығындар
 - Е) Зейнетақы шығындары
27. Өнеркәсіп саласындағы корпорациялардың өндірістік шығындарының құрылымында қай шығын бабының үлесі басым болып табылады?
- А) Еңбекақы шығындары
 - В) Материал шығындары
 - С) Әлеуметтік шығындар
 - Д) Амортизациялық аударымдар
 - Е) Цехтық шығындар
28. Корпорация қаржысын ұйымдастыру қағидатын атап көрсетіңіз.
- А) Өзін-өзі қаржыландыру
 - В) Қаржы қорларын қалыптастыру
 - С) Қор айналымын жеделдету
 - Д) Қаржы өтімділігін қамсыздандыру
 - Е) Қаражаттарды тиімді жұмсау
29. Қандай көрсеткішке байланысты шығындар тұрақты және өзгермелі болып бөлінеді?
- А) Өндіріс көлеміне
 - В) Есептік пайдаға
 - С) Еңбекақы қорына
 - Д) Рентабельділікке
 - Е) Таза табысқа
30. Корпорация қаржысын басқару не арқылы жүзеге асады?
- А) Қаржы механизмі
 - В) Қаржылық бақылау
 - С) Қаржылық тұтқалар
 - Д) Қаржылық әдістер
 - Е) Қаржы ынталандырмалары
31. Қаржы әдістерінің көмегімен қаржы құралдары арқылы корпорацияның қаржысын басқару жүйесі – бұл...
- А) Қаржы менеджменті
 - В) Қаржылық бақылау
 - С) Қаржы механизмі
 - Д) Қаржылық құқық
 - Е) Қаржылық әдістер

32. Қаржы механизмі қандай қосалқы жүйелерден тұрады?
- A) Бақылаушы және басқарылушы
 - B) Басқарушы және бақылаушы
 - C) Басқарушы және басқарылушы
 - D) Бақылаушы және бақыланушы
 - E) Бақыланушы және басқарылушы
33. Корпорация қаржысын басқарудың негізгі міндеттерін атап көрсетіңіз.
- A) Ақпараттар жинау, реттеу және бақылау жасау
 - B) Ақпараттар жинау, талдау және бақылау жасау
 - C) Ақпараттар жинау, реттеу және шешім қабылдау
 - D) Ақпараттар жинау, талдау және шешім қабылдау
 - E) Ақпараттар жинау, болжау және бақылау жасау
34. Корпорация қаржысын басқарудағы шешім қабылдау қандай міндеттерді қамтиды?
- A) Болжау, реттеу және бақылау
 - B) Талдау, болжау және бақылау
 - C) Зерттеу, реттеу және бақылау
 - D) Саралау, реттеу және бақылау
 - E) Ақпарат алу, болжау және бақылау
35. Қаржы механизмінің элементін атап көрсетіңіз.
- A) Корпорацияның ақша айналымы
 - B) Корпорацияның қаржы қатынастары
 - C) Корпорацияның қаржы ресурстары
 - D) Корпорацияның ақша қатынастары
 - E) Корпорацияның ақша ағыны
36. Өндіріс көлемі өскен кезде өнімнің өзіндік құны қандай шығындар есебінен төмендейді?
- A) Кешенді
 - B) Өзгермелі
 - C) Негізгі
 - D) Тұрақты
 - E) Тікелей
37. Өнім өткізуден түскен табыс – 270 мың тг, өзіндік құн – 80 мың тг, мерзімді шығындар – 50 мың тг. Негізгі қызмет табысын анықта.
- A) 220 мың тг
 - B) 190 мың тг
 - C) 140 мың тг
 - D) 240 мың тг
 - E) 400 мың тг
38. Пайданы жоспарлаудың аналитикалық әдісі қандай жағдайда қолданылады?

- A) Шығындар құрылымы күрделі
 - B) Аз ассортиментті өнім өндірісі
 - C) Табыстылық деңгейі өте жоғары
 - D) Көп ассортиментті өнім өндірісі
 - E) Шағын және орта өнім өндірісі
39. Табыстылықтың салыстырмалы көрсеткіштерінің қандай топтары бар?
- A) Өнімдер мен шығындардың табыстылығы
 - B) Активтер мен пассивтердің табыстылығы
 - C) Капитал мен ресурстардың табыстылығы
 - D) Активтердің және өнімнің табыстылығы
 - E) Ресурстар және шығындардың табыстылығы
40. Корпорацияның қаржы жағдайына, төлем қабілеттілігіне және несие қабілеттілігіне бақылау жасау – бұл қаржылық жоспарлаудың...
- A) Мазмұны
 - B) Мақсаты
 - C) Мәні
 - D) Міндеті
 - E) Қағидаты
41. Корпорацияның барлық айналымнан тыс активтеріне инвестицияланған капитал – бұл...
- A) Айналым капиталы
 - B) Негізгі капитал
 - C) Жарғылық капитал
 - D) Төленген капитал
 - E) Төленбеген капитал
42. Негізгі капитал өндіріс процесі барысында қаншалықты пайдаланылады?
- A) Бір жылдан аса
 - B) Бір өндірістік цикл
 - C) Бір жылға жуық
 - D) Бір айдан аса
 - E) Бір-ақ рет
43. Негізгі капиталдың негізгі бөлігін құрайтын актив түрін көрсетіңіз.
- A) Қаржы салымдары
 - B) Аяқталмаған құрылыс
 - C) Материалдық емес активтер
 - D) Негізгі құралдар
 - E) Дебиторлық қарыздар
44. Қабылдау-тапсыру актісімен рәсімделмеген негізгі құралдар қалай аталады?
- A) Рәсімделмеген құралдар

- B) Аяқталмаған өндіріс
 - C) Аяқталмаған құрылыс
 - D) Кірістелмеген құралдар
 - E) Қордаланған құралдар
45. Өндіріс процесіне қатысу дәрежесіне байланысты негізгі құралдар қалай бөлінеді?
- A) Өндірістік және өндірістік емес
 - B) Өндірістегі және әрекетсіз
 - C) Өндірістегі және қорда тұрған
 - D) Әрекеттегі және әрекетсіз
 - E) Әрекеттегі және қорда тұрған
46. Өнім өндірсіндегі рөлі бойынша негізгі құралдар қалай бөлінеді?
- A) Белсенді және белсенді емес
 - B) Өндірістік және өндірістік емес
 - C) Өндірістік және әрекетсіз
 - D) Әрекеттегі және әрекетсіз
 - E) Әрекеттегі және қорда тұрған
47. Негізгі құралдарды сатып алуға, жеткізуге, орнатуға және монтаждауға жұмсалған шығындар – бұл...
- A) Негізгі құралдарды сатып алу шығыны
 - B) Негізгі құралдардың бастапқы құны
 - C) Негізгі құралдарды жеткізу сомасы
 - D) Негізгі құралдарды кірістеу сомасы
 - E) Негізгі құралдарды рәсімдеу шығындары
48. Белгілі бір кезеңдегі нарықтық бағадағы негізгі құралдар құны – бұл...
- A) Бастапқы құны
 - B) Өткізу құны
 - C) Ағымдағы құн
 - D) Сатып алу құны
 - E) Баланстық құны
49. Қайта қалпына келтіру құны бойынша негізгі құралдарды қайта бағалау жиі жүргізіледі ме?
- A) Мерзімді
 - B) Жыл сайын
 - C) Тоқсан сайын
 - D) Ай сайын
 - E) Жарты жылда
50. Негізгі құралдарды жоюдан алынған құндылықтар құны қалай аталады?
- A) Материалдық босалқылар құны
 - B) Қосалқы бөлшектер құны

- С) Негізгі құралдарды жою құны
 D) Негізгі құралдардың қалдық құны
 E) Негізгі құралдардың тозу құны
51. Негізгі құралдардың қозғалысын сипаттайтын көрсеткіш...
- A) Экстенсивтілік коэффициенті
 B) Тозу коэффициенті
 C) Интенсивтілік коэффициенті
 D) Жаңарту коэффициенті
 E) Жарамдылық коэффициенті
52. Негізгі құралдардың қозғалысын сипаттайтын көрсеткіш...
- A) Істен шығу коэффициенті
 B) Тозу коэффициенті
 C) Интенсивтілік коэффициенті
 D) Экстенсивтілік коэффициенті
 E) Жарамдылық коэффициенті
53. Негізгі құралдардың техникалық жағдайын сипаттайтын қандай көрсеткіштерді білесіз?
- A) Жарамдылық және тозу коэффициенті
 B) Интенсивтілік және экстенсивтілік коэффициенті
 C) Жаңару және істен шығу коэффициенті
 D) Айналым және өсім коэффициенті
 E) Қор қайтарымы және қор сыйымдылығы
54. Негізгі құралдардың жаңарту коэффициенті қандай формуламен сипатталады?
- A) $K_{ж} = \frac{НК_{жс}}{НК_{жб}}$
 B) $K_{ж} = \frac{НК_{жс}}{НК_{ж}}$
 C) $K_{ж} = \frac{НК_{ж}}{НК_{жб}}$
 D) $K_{ж} = \frac{НК_{ж}}{НК_{жс}}$
 E) $K_{ж} = \frac{НК_{жб}}{НК_{ж}}$
55. Негізгі құралдардың істен шығу коэффициенті қандай формуламен сипатталады?
- A) $K_{іш} = \frac{НК_{іш}}{НК_{жб}}$
 B) $K_{іш} = \frac{НК_{іш}}{НК_{жс}}$
 C) $K_{іш} = \frac{НК_{жб}}{НК_{іш}}$
 D) $K_{іш} = \frac{НК_{жс}}{НК_{іш}}$
 E) $K_{іш} = \frac{НК_{жс}}{НК_{жб}}$
56. Жыл басындағы негізгі құралдар құны – 1000 мың тг, жыл соңындағы құны – 1300 мың тг, іске қосылғаны – 400 мың тг. Жаңарту коэффициентін есепте.
- A) 0,4
 B) 0,3
 C) 1,3

D) 0,8

E) 0,2

57. Жыл басындағы негізгі құралдар құны – 1000 мың тг, жыл соңындағы құны – 1300 мың тг, істен шыққаны – 200 мың тг. Істен шығу коэффициентін есепте.

A) 0,1

B) 0,2

C) 1,3

D) 0,8

E) 0,3

58. Негізгі құралдардың қалдық құны – 800 мың тг, тозу құны – 500 мың тг. Жарамдылық коэффициентін есепте.

A) 0,62

B) 0,83

C) 1,33

D) 0,38

E) 0,63

59. Негізгі құралдардың қалдық құны – 800 мың тг, тозу құны – 500 мың тг. Тозу коэффициентін есепте.

A) 0,83

B) 0,62

C) 0,38

D) 1,33

E) 0,63

60. Негізгі құралдарды қалыптастырудың меншікті көзі болып табылады...

A) Негізгі құралдар амортизациясы

B) Ұзақ мерзімді банк несиелері

C) Жабдықтаушылармен есеп айырысу

D) Бюджеттік емес қорлармен есеп айырысу

E) Бюджеттен қаржы бөлу

61. Негізгі құралдардың моральдық тозуының қанша нысаны бар?

A) Бес нысаны

B) Бір нысаны

C) Үш нысаны

D) Төрт нысаны

E) Екі нысаны

62. Амортизациялық аударымдарды есептеуде негізгі құралдардың қай құны негізге алынады?

A) Ағымдағы

B) Жою

C) Бастапқы

- D) Қалдық
- E) Баланстық

63. Негізгі құралдардың амортизациясын есептеудің қандай әдістерін білесіз?

- A) Өндірістік, кумулятивтік, жеделдетілген
- B) Тік сызықты, кумулятивтік, жеделдетілген
- C) Тік сызықты, өндірістік, жеделдетілген
- D) Кумулятивтік, өндірістік, қалдықты азайту
- E) Өндірістік, жеделдетілген, қалдықты азайту

64. Негізгі құралдар амортизациясын есептеудің жеделдетілген әдісі қай мезгілде қолданылады?

- A) Тозған жабдықтар шектен тыс көп болғанда
- B) Өнім өткізу нарығы тұрақтаған жағдайда
- C) Жеделдетілген моральдық тозу пайда болғанда
- D) Үлкен шамада артық жабдықтар болған жағдайда
- E) Қажетсіз құралдарды есептен шығарған жағдайда

65. Амортизацияның қай әдісін қолданғанда өнімнің өзіндік құны өседі?

- A) Интенсивті
- B) Өндірістік
- C) Директивті
- D) Прогрессивті
- E) Кумулятивтік

66. Негізгі құралдарды ұзақ мерзімді жалға алу қалай аталады?

- A) Рентинг
- B) Лизинг
- C) Хайринг
- D) Чартер
- E) Лиз-бек

67. Сатудан тыс операциялардан түскен табыс табыстылықтың қай абсолютті көрсеткішінде қамтылады?

- A) Жанама операциялардан түскен табыс
- B) Негізгі қызметтен түскен табыс
- C) Қосалқы қызметтен түскен табыс
- D) Негізгі емес қызметтен түскен табыс
- E) Кездейсоқ жағдайлардан түскен табыс

68. Дивидендтер корпорацияның қандай қызметімен байланысты алынған табыс түрі болып табылады?

- A) Инвестициялық қызмет
- B) Қаржылық қызмет
- C) Операциялық қызмет
- D) Коммерциялық қызмет

- Е) Шаруашылық қызмет
69. Лизинг қандай мерзімге құрылады?
- А) Бір жылдан үш жылға дейін
 - В) Бес жылдан жоғары
 - С) Үш жылдан жоғары
 - Д) Үш жылдан он жылға дейін
 - Е) Үш жылдан бес жылға дейін
70. Хайринг қандай мерзімге құрылады?
- А) Бір жылдан он жылға дейін
 - В) Үш жылдан бес жылға дейін
 - С) Бір жылдан үш жылға дейін
 - Д) Бір жылдан бес жылға дейін
 - Е) Үш жылдан он жылға дейін
71. Рентинг қандай мерзімге құрылады?
- А) Үш жылға дейін
 - В) Бір жылға дейін
 - С) Бір айға дейін
 - Д) Үш айға дейін
 - Е) Жарты жылға дейін
72. Негізгі құралдардың тиімді пайдаланылуын сипаттайтын қандай негізгі көрсеткіштерді білесіз?
- А) Қормен қарулану және қор рентабельділігі
 - В) Қор қайтарымы мен қор рентабельділігі
 - С) Қор қайтарымы мен қор сыйымдылығы
 - Д) Қор рентабельділігі мен қор сыйымдылығы
 - Е) Қор сыйымдылығы
73. Негізгі құралдардың бір теңгесіне келетін өндірілген өнім көлемі – бұл...
- А) Қор сыйымдылығы
 - В) Қор қайтарымы
 - С) Қормен қарулану
 - Д) Қор рентабельділігі
 - Е) Қор өтімділігі
74. Өндірілген өнімнің бір теңгесіне келетін негізгі құралдар көлемі – бұл...
- А) Қор сыйымдылығы
 - В) Қор қайтарымы
 - С) Қормен қарулану
 - Д) Қор рентабельділігі
 - Е) Қор өтімділігі
75. Қор қайтарымы қандай формуламен анықталады?
- А) $Ққ = \Theta / Қс$

- B) $K_k = HK/\Theta$
- C) $K_k = \Theta/HK$
- D) $K_k = HK/K_c$
- E) $K_k = HK/K_{кар}$

76. Қор сыйымдылығы қандай формуламен анықталады?

- A) $K_c = \Theta/K_k$
- B) $K_c = \Theta/HK$
- C) $K_c = HK/\Theta$
- D) $K_c = HK/K_k$
- E) $K_c = HK/K_{кар}$

77. Физикалық негізі жоқ бірақ корпорацияға ұзақ мерзім немесе тұрақты түрде табыс алып келетін актив түрі қалай аталады?

- A) Материалдық емес активтер
- B) Материалдық ресурстар
- C) Материалдық игіліктер
- D) Материалдық құндылықтар
- E) Материалдық босалқылар

78. Бірлескен немесе акционерлік кәсіпорын құру барысында пайда болатын шығындар қалай аталады?

- A) Инвестициялық шығындар
- B) Ұйымдастыру шығындары
- C) Қалыптастыру шығындары
- D) Құрылтай шығындары
- E) Бастапқы шығындар

79. Өндіріспен байланысты материалдық емес актив түрін атап көрсетіңіз.

- A) Ноу-хау
- B) Патенттер
- C) Лицензиялар
- D) Гудвилл
- E) Франшиза

80. Қаржылық қызметтің нақтылы бағыттары бойынша корпорацияның қаржылық саясаты жоспарлаудың қай түріне сәйкес анықталады?

- A) Шаруашылық
- B) Оперативтік
- C) Ағымдағы
- D) Стратегиялық
- E) Коммерциялық

81. Коммерциялық қызметпен байланысты материалдық емес актив түрін атап көрсетіңіз.

- A) Ұйымдастыру шығындары

- В) Интеллектуалдық меншік
 - С) Тауарлық белгілер
 - Д) Өнеркәсіптік үлгілер
 - Е) Патенттік лицензиялар
82. Материалдық емес активтердің құны қалай өтеледі?
- А) Амортизация есептеу арқылы
 - В) Есептен шығару арқылы
 - С) Шығындарға қосу арқылы
 - Д) Алынған табыс арқылы
 - Е) Бюджеттік қаражаттар арқылы
83. Амортизация есептеу және өндіріс шығындарына қосу арқылы материалдық емес активтердің...
- А) Бастапқы құны өтеледі
 - В) Қалдық құны есептеледі
 - С) Құны есептен шығарылады
 - Д) Ағымдағы құны анықталады
 - Е) Тозу құны анықталады
84. Бағдарламалық қамсыздандыру құны – 1200 мың тг, пайдалану мерзімі – 5 жыл. Айлық амортизация нормасын есепте.
- А) 1,667
 - В) 2,333
 - С) 1,887
 - Д) 1,556
 - Е) 1,447
85. Бағдарламалық қамсыздандыру құны – 1200 мың тг, пайдалану мерзімі – 5 жыл. Айлық амортизация шамасын есепте.
- А) 2000 тг
 - В) 2500 тг
 - С) 3000 тг
 - Д) 1500 тг
 - Е) 4000 тг
86. Табыс алу мақсатында кәсіпкерлік қызмет объектілеріне салынатын ақшалай қаражаттар, бағалы қағаздар және басқа да мүліктер – бұл...
- А) Қаржыландыру
 - В) Инвестициялар
 - С) Қаржы бөлу
 - Д) Негізгі капитал
 - Е) Айналым капиталы
87. Инвестицияланылатын капитал салымының объектілері бойынша инвестиция түрлері...
- А) Нақты және қаржылық

- В) Нақты және тікелей
- С) Қаржылық және қоржындық
- Д) Қоржындық және венчурлік
- Е) Қаржылық және венчурлік

88. Табыс алу мақсатында өнім өндірісімен байланысты нақты активтерге ақшалай қаражаттардың кез келген салымы – бұл...

- А) Тікелей инвестициялар
- В) Қаржылық инвестициялар
- С) Қоржындық инвестициялар
- Д) Венчурлік инвестициялар
- Е) Стратегиялық инвестициялар

89. Табыс алу мақсатында бағалы қағаздар нысанындағы активтер сатып алу – бұл...

- А) Венчурлік инвестициялар
- В) Тікелей инвестициялар
- С) Нақты инвестициялар
- Д) Қоржындық инвестициялар
- Е) Стратегиялық инвестициялар

90. Инвесторлар жүзеге асыратын негізгі шаруашылық қызметтің бағытына байланысты инвесторлар қалай бөлінеді?

- А) Жеке және институционалдық
- В) Жеке және стратегиялық
- С) Жеке және қоржындық
- Д) Стратегиялық және қоржындық
- Е) Институционалдық және қоржындық

91. Инвесторлардың алдына қойған инвестициялау мақсаттары бойынша инвесторлар қалай бөлінеді?

- А) Жеке және стратегиялық
- В) Жеке және институционалдық
- С) Стратегиялық және қоржындық
- Д) Жеке және қоржындық
- Е) Институционалдық және қоржындық

92. Табыстылығы төмен қысқа мерзімді инвестициялық жобаларды қаржыландыру қандай қаражаттар есебінен жүзеге асады?

- А) Несиелік қаражаттар
- В) Меншікті қаражаттар
- С) Үлестік қаражаттар
- Д) Мемлекеттік қаражаттар
- Е) Жергілікті қаражаттар

93. Табыстылығы жоғары қысқа мерзімді инвестициялық жобаларды қаржыландыру қандай қаражаттар есебінен жүзеге асады?

- A) Несиелік қаражаттар
 - B) Үлестік қаражаттар
 - C) Мемлекеттік қаражаттар
 - D) Жергілікті қаражаттар
 - E) Меншікті қаражаттар
94. Инвестициялық жобаларды қаржыландырудың кең тараған түрі.
- A) Үлестік қаржыландыру
 - B) Өзін-өзі қаржыландыру
 - C) Несиелік қаржыландыру
 - D) Мемлекеттік қаржыландыру
 - E) Жергілікті қаржыландыру
95. Нақты инвестицияға тән нысанды атап көрсетіңіз.
- A) Акциялар сатып алу
 - B) Корпорацияны кеңейту
 - C) Облигациялар сатып алу
 - D) Ұзақ мерзімді несие беру
 - E) Ақшалай қаражаттар салу
96. Нақты инвестициялау процесі қанша негізгі сатыдан тұрады?
- A) 5
 - B) 2
 - C) 4
 - D) 3
 - E) 6
97. Нақты инвестициялауды жүзеге асыру неден басталады?
- A) Инвестициялық ойларды іздеуден және таңдаудан
 - B) Елдің инвестициялық климатын талдаудан
 - C) Инвестициялаудың нақты объектісін таңдаудан
 - D) Инвестициялардың өтімділігін бағалаудан
 - E) Инвестициялық қызмет бағытын анықтаудан
98. Инвестициялық жобалардың тиімділігі қалай бағаланады?
- A) Бизнес-жоспар көмегімен
 - B) Инвестиция көлемімен
 - C) Жұмсалған шығындар арқылы
 - D) Балама варианттардың санымен
 - E) Болжалды табыс шамасымен
99. Инвестициялық жобалардың тиімділігін сипаттайтын көрсеткішті атап көрсетіңіз.
- A) Табыстылық деңгейі
 - B) Өзін-өзі ақтау мерзімі
 - C) Активтер табыстылығы
 - D) Активтер өтімділігі
 - E) Таза табыс шамасы

100. Қаржылық инвестицияға тән нысанды атап көрсетіңіз.
- A) Кәсіпорындар сатып алу
 - B) Техникалық қайта қарулану
 - C) Бағалы қағаздар сатып алу
 - D) Жаңа құрылыс салу
 - E) Корпорацияны кеңейту
101. Корпорацияның әрбір өндірістік цикл барысында ағымдағы операцияларына инвестициялайтын капиталы – бұл...
- A) Негізгі капитал
 - B) Қаржы ресурстары
 - C) Айналым капиталы
 - D) Ағымдағы шығындар
 - E) Қысқа мерзімді инвестициялар
102. Айналым капиталының ерекшелігі ол...
- A) Тұтынылады
 - B) Шығындалады
 - C) Авансталады
 - D) Пайдаланылады
 - E) Сатылады
103. Айналым қаражаттарының айналымы неше фазадан тұрады?
- A) 6
 - B) 4
 - C) 2
 - D) 5
 - E) 3
104. Айналым қаражаттары бір айналым шегінде қандай сатылардан өтеді?
- A) Ақшалай, өндірістік, тауарлы
 - B) Тауарлы, маркетингтік, ақшалай
 - C) Өндірістік, коммерциялық, ақшалай
 - D) Өндірістік, тауарлы, айырбас
 - E) Тауарлы, айырбас, ақшалай
105. Қалыптасу көздері бойынша айналым капиталы қалай бөлінеді?
- A) Меншікті және қарыз
 - B) Меншікті және жалға алынған
 - C) Қарыз және жалға алынған
 - D) Меншікті және ссудалық
 - E) Ссудалық және жалға алынған
106. Айналым капиталы қандай құрамдас бөліктерден тұрады?
- A) Айналым қорларынан және дайын өнімнен
 - B) Айналым қорларынан және ақшалай қаражаттардан
 - C) Болашақ кезең шығындары мен айналыс қорларынан

- D) Айналым қорларынан және айналыс қорларынан
 - E) Айналым қорларынан және негізгі қорлардан
107. Қаржылық жобалардың өмір сүру қабілетін анықтау мүмкіндіктерін ұсыну – бұл қаржылық жоспарлаудың...
- A) Мазмұны
 - B) Міндеті
 - C) Мақсаты
 - D) Қағидаты
 - E) Мәні
108. Қандай модельге сәйкес корпорацияның сыртқы ортасы өзгеруі әсерінен сату көлемінің корреляциясы анықталады?
- A) Интерполяциялық модель
 - B) Эвристикалық модель
 - C) Экстраполяциялық модель
 - D) Эконометриялық модель
 - E) Интерпретациялық модель
109. Өндірістік айналым қорларына не жатады?
- A) Аяқталмаған өндіріс
 - B) Дайын өнімдер
 - C) Жөнелтілген тауарлар
 - D) Ақшалай қаражаттар
 - E) Есеп айырысу қаражаттары
110. Ұзақ мерзімді активтер сатып алу және сату, өтелетін несиелер беру және алу – бұл...
- A) Инвестициялық қызмет
 - B) Операциялық қызмет
 - C) Қаржылық қызмет
 - D) Шаруашылық қызмет
 - E) Коммерциялық қызмет
111. Айналыс қорларына не жатады?
- A) Ақшалай қаражаттар
 - B) Өндірістік босалқылар
 - C) Аяқталмаған өндіріс
 - D) Материалдық емес активтер
 - E) Негізгі құралдар
112. Өндірістік босалқылар айналым қаражаттарының қандай бөлігіне кіреді?
- A) Меншікті қорларға
 - B) Айналыс қорларына
 - C) Негізгі қорларға
 - D) Айналым қорларына

- Е) Қарыздық қорларға
113. Өндіріс процесімен тікелей байланысты айналым қаражаттарын атап көрсетіңіз.
- А) Айналым қорлары
 В) Айналыс қорлары
 С) Ақша қаражаттары
 D) Дайын өнімдер
 Е) Дебиторлық қарыздар
114. Қор көлемін оңтайландыру қағидаларына сәйкес айналым қаражаттары қалай бөлінеді?
- А) Меншікті және қарыз айналым қорларына
 В) Айналым қорлары және айналыс қорларына
 С) Нормаланатын және нормаланбайтын қорларға
 D) Ақшалай және натуралды қорларға
 Е) Айналым қорларына және негізгі қорларға
115. Ақшалай қаржаттар – 100 мың тг, дебиторлық қарыздар – 150 мың тг, ағымдағы міндеттемелер – 260 мың тг. Абсолютті өтімділік коэффициентін есепте.
- А) 0,19
 В) 0,96
 С) 0,38
 D) 2,60
 Е) 1,73
116. Айналым қаражаттарының нормативтерін есептеудің қандай әдістерін білесіз?
- А) Тікелей есептеу, аналитикалық, коэффициенттік
 В) Тікелей есептеу, аналитикалық, статистикалық
 С) Тікелей есептеу, статистикалық, оңтайландыру
 D) Тікелей есептеу, коэффициенттік, оңтайландыру
 Е) Тікелей есептеу, коэффициенттік, пайыздық
117. Айналым қаражаттары нормативін есептеудің қай әдісіне сәйкес айналым қаражаттарының жекеленген элементтері бойынша қор нормалары анықталады?
- А) Аналитикалық
 В) Тікелей есептеу
 С) Коэффициенттік
 D) Нормативтік
 Е) Статистикалық
118. Айналым қаражаттарының жекеленген элементтерінің нормативі қандай формула бойынша есептеледі?
- А) $H = (A_{жэ} / T_k) * H_{жэ}$
 В) $H = (T_k / A_{жэ}) * H_{жэ}$

C) $H=(H_{жэ}/A_{жэ})*T_k$

D) $H=(T_k/H_{жэ})*A_{жэ}$

E) $H=(A_{жэ}/H_{жэ})*T_k$

119. Айналым қаражаттарының ең аз, бірақ қалыпты жұмыс атқаруға жеткілікті көлемін анықтау үшін не жүзеге асырылады?

A) Айналым қаражаттарын жоспарлау

B) Айналым қаражаттарын нормалау

C) Айналым қаражаттарын есептеу

D) Айналым қаражаттарын саралау

E) Айналым қаражаттарын бағалау

120. Айналым қаражаттарына деген қажеттілік қалай анықталады?

A) Жоспарлау арқылы

B) Тексеру арқылы

C) Нормалау арқылы

D) Түгендеу арқылы

E) Бағалау арқылы

121. Айналым қаражаттарының ең аз қажетті көлемі қалай анықталады?

A) Тексеру арқылы

B) Нормалау арқылы

C) Жоспарлау арқылы

D) Түгендеу арқылы

E) Бағалау арқылы

122. Өндірістік босалқылармен кезекті жабдықтаулар арасында қалыптасатын қор – бұл...

A) Көлік қоры

B) Сақтандыру қоры

C) Ағымдағы қор

D) Технологиялық қор

E) Дайындық қоры

123. Ағымдағы қор шамасы неге тәуелді?

A) Жабдықтау жүйелілігіне

B) Өнім өндірісі көлеміне

C) Өнім ассортиментіне

D) Қаржы тұрақтылығына

E) Тапсырыс беру уақытына

124. Резервтік капиталды қалыптастырудың негізгі көзін атап көрсетіңіз.

A) Таза табыс

B) Жалпы табыс

C) Негізгі табыс

- D) Баланстық табыс
E) Жиынтық табыс
125. Сақтандыру қорының шамасы ағымдағы қордың қандай мөлшерінде белгіленеді?
A) 1/2
B) 1/3
C) 1/4
D) 1/5
E) 1/10
126. Жүк айналымы мен құжат айналымы арасындағы үзіліс кезеңінде қалыптасатын қор қалай аталады?
A) Дайындық қоры
B) Жүк қоры
C) Құжаттық қор
D) Көлік қоры
E) Аралық қор
127. Өндірістік босалқыларды нормалау не үшін қажет?
A) Олар әруақытта болуы тиіс
B) Көп шығынды талап етеді
C) Табыс есебінен жабылады
D) Өндіріс көлемін тежейді
E) Рентабельділік деңгейі өседі
128. Шығындардың өсу коэффициенті нені көрсетеді?
A) Өндеу сатысындағы өнімнің дайындық деңгейін
B) Корпорация бюджеті шығыстар бөлігінің деңгейін
C) Айналым қаражаттарын сатып алу динамикасын
D) Өндірістік шығындардың өзгеру динамикасын
E) Шығындардың табыстан асып түсу деңгейін
129. Шығындардың өсу коэффициенті қай көрсеткішке байланысты анықталады?
A) Өндірістік өзіндік құн
B) Аяқталмаған өндіріс
C) Мерзімді шығындар
D) Материал ресурстары
E) Дайын өнімдер
130. Төртінші тоқсандағы жоспарлы материал шығыны – 18 мың тг, айналым қаражаттарының нормасы – 39 күн. Айналым қаражаттары нормативін есепте.
A) 2,2 мың тг
B) 5,7 мың тг
C) 4,6 мың тг
D) 7,8 мың тг

Е) 6,8 мың тг

131. Төртінші тоқсандағы жоспарлы өнім өндірісі 54 мың тг, айналым қаражаттарының нормасы – 7,7 күн. Айналым қаражаттары нормативін есепте.

А) 7013 тг

В) 4620 тг

С) 3506 тг

Д) 5541 тг

Е) 4568 тг

132. Пайданы жоспарлаудың қандай негізгі әдістері бар?

А) Тікелей есептеу және аналитикалық

В) Статистикалық және аналитикалық

С) Тікелей есептеу және тәжірибелік

Д) Тікелей есептеу және статистикалық

Е) Тәжірибелік және статистикалық

133. Банк несиелері айналым қаражаттарын қалыптастырудың қандай көздеріне жатады?

А) Қарыз

В) Меншікті

С) Мемлекеттік

Д) Бюджеттік

Е) Қатыстырылған

134. Жарғылық капитал корпорация қаржылық есеп беруінің қай элементінде қамтылады?

А) Меншікті капитал

В) Қарыз капиталы

С) Төленген капитал

Д) Негізгі капитал

Е) Айналым капиталы

135. Тұтыну қоры айналым қаражаттарын қалыптастырудың қандай көздеріне жатады?

А) Меншікті

В) Қарыз

С) Мемлекеттік

Д) Бюджеттік

Е) Қатыстырылған

136. Айналым қаражаттарын қалыптастырудың қарыз көздерінің құрамында маңызды орынды қай көрсеткіш алады?

А) Бюджет алдындағы қарыздар

В) Жабдықтаушыларға қарыздар

С) Қысқа мерзімді банк несиелері

- D) Облигация бойынша қарыздар
E) Барлық коммерциялық несиелер
137. Қандай жағдай корпорацияның тұрақты қаржы жағдайына итермелейді?
A) Айналым капиталының жедел айналымы
B) Айналым капиталының жеткілікті шамасы
C) Айналым капиталының оңтайлы құрылымы
D) Айналым капиталының ұтымды нормасы
E) Айналым капиталының табысты мөлшері
138. Қандай жағдай айналым капиталы айналымдылығының жеделдеуіне итермелейді?
A) Өндіріс шығындарын азайту
B) Тауар бағаларын төмендету
C) Сату жылдамдығын арттыру
D) Айналым қаржаттарын нормалау
E) Өндіріс көлемін арттыру
139. Айналым қаражаттары айналымдылығының шапшаңдауы оларға қатысты қандай жағдайды көрсетеді?
A) Ұтымсыз жұмсалуды
B) Тиісті көлемінің өсуін
C) Құрылымының өзгеруін
D) Қалдықтарының азаюын
E) Тиімді пайдаланылуын
140. Айналым капиталының айналымдылық коэффициенті нені сипаттайды?
A) Айналым деңгейін
B) Айналым ұзақтығын
C) Айналым санын
D) Айналым құнын
E) Айналым күнін
141. Айналым капиталының айналымдылығы қандай өлшем бірлігімен өлшенеді?
A) Коэффициент
B) Күндер
C) Теңге
D) Пайыз
E) Өлшенбейді
142. Айналым қаражаттарының бір кезеңде жасаған айналым саны қандай көрсеткішпен анықталады?
A) Айналым ұзақтығымен
B) Айналым табыстылығымен

- С) Айналым нормасымен
 D) Айналым коэффициентімен
 E) Айналым құрылымымен
143. Айналым қаражаттарының айналымдылық коэффициенті нені көрсетеді?
 A) Айналым санын
 B) Айналым күнін
 C) Айналым кезеңін
 D) Айналым шығынын
 E) Айналым табысын
144. Айналым қаражаттарының айналымдылық коэффициенті қандай формуламен анықталады?
 A) $K_{ак}^a = AK_{орт} / T^N$
 B) $K_{ак}^a = T^N / AK_{орт}$
 C) $K_{ак}^a = 360 / AK_{орт}$
 D) $K_{ак}^a = AK_{орт} / 360$
 E) $K_{ак}^a = (T^N / AK_{орт}) * 360$
145. Айналым қаражаттарының айналым ұзақтығы нені анықтайды?
 A) Айналымның табыстылығын
 B) Кезең ішіндегі айналым санын
 C) Айналымдылық коэффициентін
 D) Бір айналымның ұзақтығын
 E) Бір кезеңдегі айналым ұзақтығын
146. Айналым қаражаттарының айналым ұзақтығы қандай формуламен анықталады?
 A) $Y^a = 360 / K_{ак}^a$
 B) $Y^a = K_{ак}^a / 360$
 C) $Y^a = 360 / AK_{орт}$
 D) $Y^a = AK_{орт} / 360$
 E) $Y^a = (T^N / AK_{орт}) * 360$
147. Айналым қаражаттарының айналымдылық коэффициентіне кері шама қалай аталады?
 A) Анықтау коэффициенті
 B) Белгілеу коэффициенті
 C) Бекіту коэффициенті
 D) Ұзақтық коэффициенті
 E) Табыстылық коэффициенті
148. Айналым қаражаттарын бекіту коэффициенті қандай формуламен анықталады?
 A) $K_{ак}^a = AK_{орт} / T^N$
 B) $K_{ак}^a = T^N / AK_{орт}$

- C) $K_{ак}^a = 360 / AK_{орт}$
- D) $K_{ак}^a = AK_{орт} / 360$
- E) $K_{ак}^a = (T^N / AK_{орт}) * 360$

149. Өнім өткізуден түскен табыс – 100 мың тг, айналым қаражаттарының айналым ұзақтығы – 180 күн. Бекіту коэффициентін есепте.

- A) 1,2
- B) 0,7
- C) 0,5
- D) 2,0
- E) 1,0

150. Өнім өткізуден түскен табыс – 100 мың тг, айналым қаражаттарының айналым ұзақтығы – 180 күн. Айналым коэффициентін есепте.

- A) 0,5
- B) 2,0
- C) 0,7
- D) 1,2
- E) 1,0

Студенттің өзіндік жұмыстарына әдістемелік нұсқаулық

II тақырып. Қаржылардың математикалық негіздері

№1 тапсырма

$$S = P(1 + ni)$$

$$S = 50\,000(1 + 0.5 \cdot 0.28) = 57\,000.$$

№2 тапсырма

$$S = P\left(1 + \frac{d}{K}i\right)$$

1. Нақты пайыздар жағдайында ($d = 284$).

$$S = 10\,000\,000(1 + 284/366 * 0,30) = 12\,327\,868 \text{ теңге}$$

2. Кредиттің нақты күндердің санын ескергенде жай пайыздар үшін ($d = 313$).

$$S = 10\,000\,000(1 + 313/360 * 0,30) = 12\,565\,574 \text{ теңге.}$$

Кредиттің шамамен алынған күндер санын ескергенде жай пайыздар үшін ($d = 280$) құрайды.

$$S = 10\,000\,000(1 + 280/360 * 0,30) = 12\,333\,333 \text{ теңге.}$$

№3 тапсырма

$$Kn = 1 + \sum_{t=1}^N NtIt$$

$$Kn = 1 + 0,3 + 0,5(0,29 + 0,28 + 0,27 + 0,26 + 0,25) = 1,975.$$

$$S = 20\,000\,000 * 1,975 = 39\,500\,000 \text{ теңге.}$$

№4 тапсырма

$$n = \frac{S - P}{P * i}$$

$$n = (40\,000\,000 - 25\,000\,000) / (25\,000\,000 * 0,28) = 2,14 \text{ жыл.}$$

№5 тапсырма

Жай пайыздық мөлшерлемелер үшін:

$$S = P(1 + ni) \quad S = 200\,000(1 + 5 * 0,28) = 480\,000 \text{ теңге.}$$

Күрделі пайыздық мөлшерлемелер үшін:

$$S = P(1 + ic)^n \quad S = 200\,000(1 + 0,28)^5 = 687\,194,7 \text{ теңге.}$$

Жарты жыл бойынша есептеу үшін

$$S = P(1 + j/m)^{mn} \quad S = 200\,000(1 + 0,14)^{10} = 741\,444,18 \text{ теңге.}$$

Әрбір тоқсан бойынша есептеу үшін

$$S = P(1 + j/m)^{mn} \quad S = 200\,000(1 + 0,07)^{20} = 773\,936,66 \text{ теңге.}$$

Үздіксіз есептеу үшін

$$S = P * e^{jn} \quad S = 200\,000 * e^{1,4} = 811\,000 \text{ теңге.}$$

№6 тапсырма

Қарызды жабу жоспарын әзірлеп көрейік

Жыл	Жылдың соңына қарыздың	Жедел төлем (Y)	Пайыздар (I)	Өтеу есебінен болған
-----	------------------------	-----------------	--------------	----------------------

	сомасы D			төлемдер (P)
1	8 500,0	2 000,0	500,0	1 500,0
2	6 925,0	2 000,0	425,0	1 575,0
3	3 271,25	4 000,0	346,25	3 653,75
4	1934,81	1 500,0	163,56	1 336,44
5	0	2031,55	96,74	1 934,81

Бірінші жыл үшін пайыздардың құрамдас бөлігі:

$$I_1 = D * i_c = 10\,000 * 0,05 = 500 \text{ (долл.) құрайды.}$$

Бұдан:

$$P_1 = Y_1 - I_1 = 1\,500 \text{ долл.}$$

$$D_1 = D - P_1 = 8\,500 \text{ долл.}$$

Одан кейінгі жылдар үшін:

$$I_2 = D_1 i_c = 8\,500 \text{ долл.} * 0,05 = 425 \text{ долл.};$$

$$P_2 = Y_2 - I_2 = 2\,000 - 425 = 1\,575 \text{ (долл.)};$$

$$D_2 = D_1 - P_2 = 8\,500 - 1\,575 = 6\,925 \text{ (долл.)};$$

$$I_3 = D_2 i_c = 6\,925 \text{ долл.} * 0,05 = 346,25 \text{ долл.};$$

$$P_3 = Y_3 - I_3 = 4\,000 - 346,25 = 3\,653,75 \text{ (долл.)};$$

$$D_3 = D_2 - P_3 = 6\,925 - 3\,653,75 = 3\,271,25 \text{ (долл.)};$$

$$I_4 = D_3 i_c = 3\,271,25 \text{ долл.} * 0,05 = 163,56 \text{ долл.};$$

$$P_4 = Y_4 - I_4 = 1\,500 - 163,56 = 1\,336,44 \text{ (долл.)};$$

$$D_4 = D_3 - P_4 = 3\,271,25 - 1\,336,44 = 1\,934,81 \text{ (долл.)};$$

$$I_5 = D_4 i_c = 1\,934,81 \text{ долл.} * 0,05 = 96,74 \text{ долл.};$$

$$Y_5 = D_4 + I_5 = 1\,934,81 + 96,74 = 2\,031,55 \text{ (долл.)};$$

$$P_4 = D_4 = 1\,934,81 \text{ долл.}$$

III тақырып. Корпорацияның табыстары, олардың жоспарлануы мен қолданылуы

№1 тапсырма

Өткізілген өнімнің саны келесі формула бойынша анықталады:

$$P = O_1 + B - O_2$$

P - өткізілген өнімнің көлемі.

O₁ - көтерме - сату бағалардың негізінде жоспарлы кезеңнің басында өткізілмеген өнімнің қалдықтары.

B - көтерме - сату бағалардың негізінде жоспарлы жылда өнімді өткізуден түсетін түсім.

O₂ - көтерме - сату бағалардың негізінде жоспарлы кезеңнің аяғында өткізілмеген өнімнің қалдықтары.

Көтерме - сату бағалардың негізінде 01.01.10 ж. басында тиелген тауарлар мен қоймадағы өнімнің қалдықтарынан түсетін түсім 45000 ш.б. құрайды, ал 10.01.11 ж. басында 55000 ш.б. құрайды. Көтерме - сату бағалардың негізінде өткізуден түсетін түсім 2010 жылы 1100000 ш.б.

шамасында жоспарланып отыр. Жоспарланатын кезеңдегі өнімді өткізуден (жұмыстар, қызметтер) түсетін түсімнің мөлшерін анықтау қажет.

$$O1 = 10000 + 25000 + 7000 + 3000 = 45000 \text{ (ш.б.)}$$

2010 жылы өнімді өткізуден түсетін түсім жыл бойындағы өнімді өткізуден түсетін жалпы табысты құрайды. Яғни, біздің жағдайымызда бұл сома 2010 жылдың бірінші жартысында, үшінші мен төртінші тоқсанда:

$$B = 50000 + 23000 + 37000 = 110000 \text{ (ш.б.) құрайды.}$$

Жоспарланған 2010 жылдың аяғында сатылмаған өнімдердің қалдығы 31.12.10 ж. дайын өнімдер сомасын және төлем мерзімі 31.12.10 ж. кейін төленетін несиелік берешек көлемін құрайтын болады.

$$O2 = 15000 + 40000 = 55000 \text{ (ш.б.)}$$

Яғни, «Ароматы ванили» корпорациясының ауаны тазарту құралдарын өткізуден түсетін түсім:

$$P = 45\,000 \text{ ш.б.} + 110\,000 \text{ ш.б.} - 55\,000 \text{ ш.б.} = 100\,000 \text{ ш.б. құрайды.}$$

№2 тапсырма

Базалық бағаның ($P0$) құрамына қажетті минималды пайданың мөлшерін қосу арқылы толық шығындар әдісін қолдана отырып, тапсырманы орындайық. Яғни, ол жиынтық шығындар мен пайданың сомасын құрайды:

$$P0 = \text{өзгермелі шығындар} + \text{тұрақты шығындар} + \text{пайда.}$$

Акционерлердің мүдделерін қанағаттандыру мен корпорацияның болашақта дұрыс дамуы үшін, пайданың мөлшері жиынтық шығындардың 25 % құрауы қажет екендігі белгілі, ол келесідей түрде болады:

$$\text{Пайда} = \frac{25\% * (80 + 45)}{100\%} = 31,25 \text{ теңге өнім бірлігіне келетін пайда}$$

Яғни, толық шығындар әдісінің негізінде базалық баға:

$$P0 = 80 \text{ теңге} + 45 \text{ теңге} + 31,25 \text{ теңге} = 156,25 \text{ теңге құрайды.}$$

Өзіндік күн әдісі бойынша базалық баға тұрақты және өзгермелі шығындардың сомасымен анықталады $P0 = 80 \text{ теңге} + 45 \text{ теңге} = 125 \text{ теңге}$. Және кәсіпорынның залалсыз қызметі үшін минималды бағаның мөлшерін білдіреді.

№3 тапсырма

Түсімді бөлу жоспарын құру үшін ең алдымен «Тяжелый вес» корпорациясының қызметінен түсетін жоспарланған жиынтық табыстың мөлшерін анықтау қажет. Яғни, өнімді өткізуден, өткізуден тыс, операциялық және төтенше табыстардан түсетін сома. Өнімді өткізуден түсетін жалпы түсім өндірілген спорт өнімдерін сатудан түскен соманы құрайды:

$$\text{Өнімді өткізуден түсетін түсім} = 50 \text{ млн.тг} + 60 \text{ млн.тг} + 90 \text{ млн. тг} = 200\,000 \text{ млн. тг.}$$

Әрі қарай берілген тапсырмалар бойынша барлық өндірілген өнімнің өзіндік құнын анықтайық:

Өнімнің өзіндік құны = 20 млн. тг. + 30 млн.тг. + 50 млн.тг. = 100 млн.тг.

Шығындарды ескермегенде жиынтық табыс:

ЖТ = 200 млн.тг. + 2 млн.тг. + 4 млн.тг. = 206 млн.тг. құрайды.

Жиынтық шығындар:

ЖШ = 100 млн.тг. + 3 млн.тг. + млн.тг. = 106 млн.тг. құрайды.

Жалпы табыс жиынтық табыстар мен шығындар арасындағы айырма ретінде анықталады:

ЖТ = 206 млн.тг. – 106 млн.тг. = 100 млн.тг.

Әрі қарай пайдаға салынатын салықты анықтаймыз, оның ішінде КПС кіреді. Сонымен қатар КПС салынатын база акционерлер дивидендтерінің мөлшеріне қарай азаяды, ол жалпы табыс пен дивидендтер арасындағы айырманы құрайды.

КТС салынатын базасы = ЖТ – дивидендтер = 100 млн.тг. – 10 млн.тг. = 90 млн.тг.

Корпоративті табыс салығы = $\frac{90 \text{ млн.тг.} * 15 \%}{100 \%} = 13,5 \text{ млн.тг.}$

Қосылған құнға салынатын салық айналыстың 12 %-ын және өткізілген өнімнен түскен түсімнің 12 %-ын құрайды:

ҚҚС = $\frac{200 \text{ млн.тг.} * 12 \%}{100 \%}$ құрайды = 24 млн.тг.

Таза бөлінбеген табыс:

ТП = 100 млн.тг. – 10 млн.тг. – 13,5 млн.тг. = 76,5 млн.тг.

Осы бөлінбеген пайданы қорлар бойынша бөліп көрейік:

Жинақтау қоры ТП-ң 70 % құрайды:

ҚҚ = $\frac{76,5 \text{ млн.тг.} * 70 \%}{100 \%} = 53,55 \text{ млн.тг.};$

Одан кейін резервтік қор құрылады, ол ТП-ң 10% құрайды:

РҚ = $\frac{76,5 \text{ млн.тг.} * 10 \%}{100 \%} = 7,65 \text{ млн.тг.};$

Тұтыну қоры ең соңында құрылады және ТП-ң 20% құрайды:

ФП = $\frac{76,5 \text{ млн.тг.} * 20 \%}{100 \%} = 15,30 \text{ млн.тг.};$

2010 жылы өткізілген өнімнен түсетін жоспарлы түсімді бөлу жоспары келесідей түрде беріледі

№	Көрсеткіштер	млн.тг
1	Өткізуден түскен түсім ҚҚС-н ескергенде	224
2	Жанама салықтар (ҚҚС)	24

3	Өткізілген өнімнің өзіндік құны	100
4	Басқа да операциялық табыстар	2
5	Басқа да операциялық шығындар	3
6	Басқа да өткізуден тыс табыстар	4
7	Басқа да өткізуден тыс шығындар	3
8	Басқа да төтенше табыстар	-
9	Басқа да төтенше шығындар	-
10	Жалпы пайда (табыс)	100
11 1	Қаржы нәтижелеріне жататын салықтар	-
112	Дивидендтер	10,0
113	Пайдаға салынатын салық	13,5
114	Таза бөлінбеген пайда	7665
115	Айыппұлдар, өсім, тұрақсыздық төлемі	-
16	Таза пайдаға жататын жинақтар мен салықтар	-
17	Жинақтау қоры (70%)	53,55
18	Резервтік қор (10%)	7,65
19	Тұтыну қоры (20%)	15,30

№4- тапсырма

Есептеулерді жеңілдету мақсатында келесідей кестені құрамыз

Бұйымдар	Бұйым бірлігіне есептегенде			кг.	Пайда, тг.
	Көтерме бағасы	Өзіндік құны	Өнімнің бірлігіне келетін пайда		
Арктический fresh	400	300	100	15000	1 500 000
Заक्रома	300	180	120	20 000	2 400 000
Совиное око	450	320	130	5 000	650 000
Воздушный рай	50	25	25	200.0 00	5 000 000
Пайда	-	-		-	9 550 000

Өткізілген өнімнің қалдықтарын ескергенде, 2010 ж. басы мен аяғында өткізілген өнім бойынша пайда:

$$Pr = 400\ 000 + (9\ 550\ 000 - 1\ 200\ 000) = 8\ 750\ 000.$$

№5 тапсырма

Тапсырманың шарты бойынша ең алдымен, 2010 жылғы базалық рентабелділік коэффициентін анықтау қажет. Рентабелділік келесі формула бойынша анықталады:

$$\text{Рентабелділік} = \frac{\text{Пайда}}{\text{өткізілген өнімнің өзіндік құны}} ;$$

Берілген мәндерді (пайда және өзіндік құны) анықтау үшін №4-тапсырманың кестесіне ұқсас кестені құрайық.

Бұйымдар	Бұйым бірлігіне есептегенде			кг.	Берілген көлемдегі өзіндік құнның мөлшері, тг	Пайда, тг
	Көтерме бағасы	Өзіндік құны	Өнімнің бірлігіне келетін пайда			
Арктический fresh	400	300	100	15 000	4 500 000	1500000
За крома	300	180	120	20 000	3 600 000	2400000
Совиное око	450	320	130	5 000	1 600 000	650 000
Воздушный рай	350	250	100	10 000	2 500 000	1000000
Пайда	-	-	-	-	12200000	5550000

$$\text{Рентабелділік} = \frac{5550000 \text{ тг.}}{12200000 \text{ тг.}} * 100\% = 45\% .$$

Базалық рентабелділік коэффициентінің мөлшеріне негізделі отырып, жоспарланған 2010 жылғы пайданың мөлшерін анықтау үшін жоспарланатын жылдың өнімінің өзіндік құнын есепті жылдың өзіндік құны бойынша қайта есептеу қажет, ал жоспарланатын жылы өнімнің өзіндік құны 5% төмендеуі тиіс.

$$\text{Жоспарланатын жылдың өзіндік құны} = \frac{12200000 \times 100\%}{100\% - 5\%} = 12842105 \text{ тг.}$$

45% құрайтын базалық рентабелділіктің деңгейіне қарай, жоспарланатын жылы «Рахат» фабрикасының тауарлық шығарылымы бойынша пайданың сомасы келесідей:

$$\text{Пайда} = \frac{45\% \times 12842105 \text{ тг.}}{100\%} = 5778947 \text{ тг.}$$

Алынған пайданы сомасы өнімнің өзіндік құнын төмендету, ассортименттегі қоғалыстар, сорттылық, көтерме бағалар мен пайдаға әсер етуші басқа да факторлардың өзгеруінің есебінен түзетіледі.

V тақырып. Корпорацияның өндіріске және өнімді өткізуге жұмсайтын шығындары

№1 тапсырма

Берілген тапсырманы шешудегі негізгі кезең өнімнің бірлігіне келетін өзіндік құнның тұрақты және өзгермелі шығындардың үлесін анықтау болып табылады. Біздің жағдайымызда, ол бір бумаға кететін, бір теңгеге келетін шығын болып табылады. Көлемі 1000 бума болса, бір буманың өзіндік құны 25 теңгені құрайды, олардың 15-і өзгермелі және 10-ы тұрақты шығындарды құрайды, сәйкесінше өзгермелі шығындардың үлесі $15/25 = 0,6$, ал тұрақты шығындардың үлесі $10/25 = 0,4$ құрайды. Сонымен қатар кез келген көлемде өзгермелі шығындардың үлесі өзгермейтіндігі белгілі. Ал тұрақты шығындардың үлесі көлемдердің өзгеру салдарынан өзгеріп отырады, өйткені тұрақты шығындар абсолютті түрде беріледі, мысалы теңге түрінде өзгермейді. Маржиналды пайда жалпы шығарылым мен өзгермелі шығындар арасындағы айырманы білдіреді, жалпы пайда жалпы шығарылым мен жиынтық шығындардың арасындағы айырманы білдіреді. Яғни, бір буманың құны 25 теңге құрайтын 1000 бума өндірісінің көлемі үшін кәсіпорын өндірісінің көлемі алдын ала белгіленген жағдайда нөлдік пайдаға ие болады, тұрақты шығындардың үлесі (FC) 0,4-ке тең болады, маржиналды пайда:

$$МП = 1000 * 25 - 1000 * 15 = 10000 \text{ теңге құрайды.}$$

Жалпы пайда:

$$ЖП = 1000 * 25 - 1000 * 25 = 0 \text{ теңге.}$$

Бір теңгеге келетін тұрақты шығындардың үлесі сәйкесінше, $25000 - 15000 = 10000$ теңге. Яғни, өндірістің кез келген мәні үшін, берілген кезеңде өнімді шығарудың кез келген көлемі үшін тұрақты шығындардың көлемі 10 000 теңгені құрайды. Осы мәліметтерді қолдана отырып, кесте құруға болады, ол үшін бір буманың құны 25 теңге болғандағы 500, 3000, 10000 бумалар үшін пайданың көлемін анықтау қажет.

Бума түрінде берілген жоспарлы шығарылымның көлемі	500	1000	3000	10000
Теңге түрінде берілген шығарылымның көлемі	12500	25000	75000	250000
Өнімнің өзіндік құны	1	1	1	1

Өзгермелі шығындар	0,6	0,6	0,6	0,6
Өзгермелі шығындар, тг	7500	15000	45000	150000
Маржиналды пайда	5000	10000	30000	100000
Тұрақты шығындар FC	10000	10000	10000	10000
Өнім бірлігіне келетін FC	0,2	0,1	0,033	0,010
Жалпы пайда	- 5000	0	20000	90000

№2 тапсырма

Өнімнің өндірілуі пайдалы емес болып табылатын деңгейде өнімнің минималды көлемін анықтау үшін рентабельділік шегінің көрсеткішін қолдану қажет:

$RPI =$ тұрақты шығындар/жалпы маржаның салыстырмалы түрде өнімді өткізуден түсетін түсімге қатынасы.

Өндірістің берілген көлеміндегі шығындар бойынша мәліметтерді қолдана отырып, өнімді өндірудегі залалдылық болып табылатын көлемді анықтау қажет және оның өндірілу деңгейінен төмен болмайтындай болуы тиіс. Ол үшін біз жалпы маржа (маржиналды пайда), түсім және тұрақты шығындарды анықтауымыз қажет.

Біздің жағдайымызда 15000 буманың әрқайсысын 50 теңгеден сатқандағы жалпы түсім 750000 теңгені құрайды.

Түсім = 15000 * 50 = 750000 теңге.

Жалпы маржа түсім мен өзгермелі шығындар арасындағы айырманы білдіреді, өзгермелі шығындар: 20 * 15000 = 300000 теңгеге тең, сәйкесінше, жалпы маржа 750 000 теңге – 300 000 = 450 000 құрайды.

Тұрақты шығындар: 5 * 15000 = 75000 теңге.

Сәйкесінше рентабельділік шегі:

$$RPI = \frac{75000}{450000} = 125000$$

теңгеге тең болады.

Яғни қарбыздың дәмі бар қытырлақ нанның өндірісі 2500 бумадан төмен болса, залалды болып саналады (125000 : 50).

№3 тапсырма

Жоспарланатын 2010 жылғы өзіндік құнның төмендеуіне қатысты еңбек өнімділігі өсуінің ықпалы немесе еңбек өнімділігін арттыру есебінен

өзіндік құнның төмендеуінен туындайтын үнемдеудің сомасы келесі формула бойынша анықталады:

$$Эз = [(3m \frac{Pз * Pз}{Pв})T], \text{ мұнда:}$$

$3m$ – бұйымның бірлігіне жұмсалатын шығындар немесе өнімнің 1 теңгесіне жұмсалатын шығындар 2010 жылы 7,5 теңге немесе бір теңгеге келетін 25 тиынды құрайды.

$Pз$ – 2010 жылдың % түрінде берілген орташа жылдық еңбекақысымен салыстырғанда 2010 жылдың бір жұмысшысына келетін орташа жылдық еңбекақысы.

$Pв$ – % түрінде берілген 2010 жылмен салыстырғанда бір жұмысшыға келетін орташа жылдық өнімнің шығарылымы.

T – 1 млн бума немесе 30 млн. тг құрайтын 2011 жылы жоспарланып отырған шығарылым.

Сәйкесінше еңбек өнімділігін арттыру есебінен болатын үнемдеу келесідей:

$$Эз = [(7,5\text{тг} - 7,5 \text{тг} * (75000\text{тг} / 50000\text{тг.}))1 \text{ млн. бума}] = 2678571 \text{ теңге};$$

немесе $\frac{7000000 \text{ тг.}/3000000 \text{ тг.}}$

$$Эз = [(0,25\text{тг} - 0,15 \text{тг} * (75000\text{тг} / 50000\text{тг.}))30 \text{ млн. бума}] = 2678571 \text{ теңге.}$$

$\frac{7000000 \text{ тг.}/3000000 \text{ тг.}}$

№4 тапсырма

2010 жылы қор қайтарымдылығын арттыру есебінен өзіндік құнның төмендеуінен болатын үнемдеудің сомасы, біздің жағдайымызда өндірістік алаңдардың ұлғаюы, жаңа құрал-жабдықтарды сатып алу мен ескі құрал-жабдықтардың жетілдірілуі келесі формула бойынша анықталады.

$$Эз = [(3_A \frac{P_A * P_A}{Pф})T], \text{ мұнда:}$$

3_A - бұйымның бірлігінің құнына қатысты амортизациялық аударымдар немесе 2010 жылы тауарлы өнімнің 1 теңгесіне біздің жағдайымызда 500 теңге немесе өнімнің 1 теңгесіне келетін 20 тиынды құрайды.

P_A - 2 млн. тг. құрайтын 2010 жылы амортизациялық аударымдардың жалпы сомасына 2010 жылы 5 млн.тг. құрайтын амортизациялық аударымдардың жалпы сомасының қатынасы.

$PФ$ – 2010 ж. қор қайтарымдылық көрсеткішімен салыстырғанда. 2010 жылы қор қайтарымдылық көрсеткіші. Қор қайтарымдылық өткізілген өнімнің сомасының негізгі өндірістік қорлардың орта жылдық құнына қатынасымен анықталады. Біздің жағдайымызда 2010 ж. қор

қайтарымдылық деңгейі: $25 \text{ млн.тг.} / 10 \text{ млн.тг.} = 2,5$; сәйкесінше, 2011 ж. $75 \text{ млн.тг.} / (10 \text{ млн.тг.} + 15 \text{ млн.тг.}) = 3$

Онда өндірістік қорлардың ұлғаюы мен олардың нәтижелерінің жақсаруының есебінен болатын үнемдеу келесідей болады:

$$\text{ЭА} = \frac{[(500 \text{ тг.} - 500 \text{ тг.} * (5 \text{ млн.тг.} / 2 \text{ млн.тг..}))30000 \text{ дана}] = 16250000 \text{ тг.};}{3/2,5.}$$

$$\text{ЭА} = \frac{[(0,2\text{тг.} - 0,2 \text{ тг.} * (5 \text{ млн.тг.} / 2 \text{ млн.тг..})) 75000000 \text{ млн.тг.}] = - 16250000 \text{ тг.}}{3/2,5}$$

Осылайша, амортизациялық аударымдардың өсімі қор қайтарымдылығының өсімінен артық болады, онда негізгі қорларды ұлғайту және жетілдіру бойынша шаралар залалды болып табылады.

№5 тапсырма

Тапсырманы шешу үшін, біз, бір иіс су бұйымын өндіруге кеткен шығындардың көлемі мен косметикалық бағыттағы басқа да бұйымдарды өндіруге жұмсалған шығындардың көлемін анықтауымыз керек. Өйткені бізге өнімнен түсетін бір теңгеге келетін шығындар белгілі, сонда олардың сомасы өнімді өндіруге жұмсалатын жиынтық шығындары немесе өзіндік құны келесідей түрде болады:

$10 \text{ тиын} + 35 \text{ тиын} + 5 \text{ тиын} = \text{түсімнің } 1 \text{ теңгесіне } 50 \text{ тиын немесе } 0,5 \text{ теңгеге.}$

Яғни, шығындар түсімнің 50%-ын құрайды. Осыған орай, иіс судың бірлігін өндіру шығындары: $1500 : 0,5 = 750 \text{ теңге/бұйым}$, ал басқа бұйымдарға жұмсалатын шығындар орта шамамен, $400 * 0,5 = 200 \text{ теңге/бұйымды}$ құрайды.

Өнімді өткізу шығындарының көлемі жоспарланатын жылдың басы мен аяғында өткізілмеген өнімнің қалдықтары есебінен өнімді өндіруге жұмсалатын шығындардың көлемімен сәйкес келмейтіндігі белгілі.

Сондықтан 2011 жылғы жоспарлы шығындардың мөлшері келесі формула бойынша анықталады:

$$Зр = 31 + Т - 32 + С, \text{ мұнда,}$$

$31 = \text{өзіндік құны бойынша жоспарланатын жылдың басындағы өткізілмеген өнімнің қалдығы:}$

$$31 = 2500 * 750 + 5000 * 200 = 2875000 \text{ теңге.}$$

$32 = \text{жоспарлы өзіндік құны бойынша жоспарланатын жылдың соңындағы тауарлы өнім, өйткені жоспарлы 2011 жылғы өзіндік құны өзгермейді, онда өндіріске жұмсалатын шығындардың мөлшері өзгермейді және төмендегідей түрде болады:}$

$$32 = 3000 * 750 + 4000 * 200 = 3050000 \text{ теңге.}$$

$Т = \text{өзіндік құны бойынша жоспарланатын жылдың тауарлы өнімі:}$

$$Т = 20000 * 750 + 25000 * 200 = 20000000 \text{ теңге.}$$

C – бір жылдың жоспары бойынша өндірістік емес шығындар тапсырманың шарты бойынша 1 млн.тг. құрайды.

$$3p = 2875000 + 20000000 - 3050000 + 1000000 = 20825000 \text{ теңге.}$$

VI тақырып. Кәсіпорынның негізгі қорларының құрылуы және қолданылуы

№ 1 тапсырма

Негізгі қорларды қолданудың тиімділігі қор қайтарымдылық, қор сыйымдылық және қормен қарулану сияқты көрсеткіштермен анықталады. Берілген көрсеткіштердің, екі бәсекелес компания мәліметтерінің көмегімен негізгі қорларды қолданудың тиімділігін анықтайық.

1) Қор қайтарымдылық - өткізілген өнім сомасының негізгі өндірістік қорлардың орташа жылдық құнына қатынасы ретінде анықталады:

$$\text{«Арман» үшін қор қайтарымдылық: } \frac{1 \text{ млрд.теңге}}{250 \text{ млн.теңге}} = 4;$$

$$\text{«Атамекен» үшін қор қайтарымдылық: } \frac{900 \text{ млн.теңге}}{200 \text{ млн.теңге}} = 4,5 \text{ құрайды;}$$

қор қайтарымдылық көрсеткіші негізгі қорлардың құнынан бір теңге қанша табыс әкелетіндігін көрсетеді. Яғни, көріп отырғанымыздай табыс аз болған уақытта, «Атамекен» корпорациясында негізгі қорлардан түсетін табыс «Арман» корпорациясына қарағанда артық.

2) қор сыйымдылығы – қор қайтарымдылыққа қарама-қарсы көрсеткіш. Ол негізгі қорлардың орташа жылдық құнының өткізілген өнімнің құнына қатынасымен анықталады:

$$\text{«Арман» үшін қор сыйымдылығы: } \frac{250 \text{ млн.теңге}}{1 \text{ млрд теңге}} = 0,25;$$

$$\text{«Атамекен» үшін қор сыйымдылығы: } \frac{250 \text{ млн. теңге}}{900 \text{ млн.теңге}} = 0,2.$$

Өткізуден түскен табыста берілген көрсеткіш негізгі қорларға жұмсалатын шығындардың үлесін сипаттайды. Немесе өнімді өткізуден түсетін 1 теңге табысына негізгі қорлар құнының тиындарын құрайтынын көрсетеді. «Атамекен» үшін бұл шығындар «Арманға» қарағанда, 3 тиынға кем.

3) қормен қарулану – негізгі өндірістік қорлардың орташа жылдық құнының жұмыскерлердің орташа тізімдік саны немесе өндірістік-өнеркәсіптік персоналға қатынасын білдіреді.

«Арман» үшін қор сыйымдылығы: $\frac{250 \text{ млн. теңге}}{10000 \text{ адам}} = 25000 \text{ тг.}$

«Атамекен» үшін қор сыйымдылығы: $\frac{200 \text{ млн. теңге}}{8000 \text{ адам}} = 25000 \text{ тг.}$

Бұл жағдайда, бір қызметкерге негізгі қорлардың шығын мөлшері екі корпорация үшін бірдей бір адамға 25000 теңгені құрайды.

№2 тапсырма

Құнды бірқалыпты (тік сызықты) есептен шығару әдісі бойынша жыл сайынғы амортизациялық аударымдардың мөлшері келесі формула бойынша анықталады:

$$A = \frac{\text{Бастапқы құны} - \text{Тарату құны}}{\text{активтің қызмет ету мерзімі}}$$

$$A = \frac{12100000 - 100000}{6} = 2000000 \text{ тг.}$$

Құнды есептен шығару кестесі төмендегідей болуы мүмкін:

жыл	Бастапқы құны	Амортизацияның жылдық сомасы	Амортизацияны жиналған сомасы	Қалдық сомасы
1	12100000	2000000	2000000	10100000
2	12100000	2000000	4000000	8100000
3	12100000	2000000	6000000	6100000
4	12100000	2000000	8000000	4100000
5	12100000	2000000	10000000	2100000
6	12100000	2000000	12000000	100000

Жоғарыда амортизацияның жылдық сомасы анықталған. Жинақталған сома берілген кезең мен барлық алдыңғы жылдардағы жыл сайынғы амортизациялық аударымдардың сомаларына тең (мысалы, үшінші жылы жинақталған сома үш жыл бойы жинақталған амортизациялық аударымдардың сомасына тең болады). Қалдық құны бастапқы құн мен амортизацияның жинақталған сомасы арасындағы айырмаға тең.

№3 тапсырма

Амортизацияны өндірістік әдіспен есептеу негізгі қорларды қолданудағы техникалық көрсеткіштерімен шектелген, біздің жағдайымызда бұл станоктың қызмет ету мерзімінде станокты қорғау қаптамасымен жабу мүмкіндігі бар дискілердің саны болып табылады. Ол үшін, өндірістік әдісті қолдана отырып, амортизацияның жылдық нормасын

анықтау үшін, біз станоктың қаншалықты теңге мөлшерін өзінің құнынан өнімнің өзіндік құнына аударатындығын анықтауымыз қажет:

Өндірістік әдіс бойынша құнның есептен шығарылу кестесі келесідей түрде болады:

жыл	Бастапқы құны	Жылдық саны	Амортизацияның жылдық сомасы	Амортизацияның жиналған сомасы	Қалдық сомасы
1	5800000	150000	150000	450000	5350000
2	5800000	350000	350000	1500000	4300000
3	5800000	200000	200000	2100000	3700000
4	5800000	350000	350000	1050000	2650000
5	5800000	450000	450000	1350000	1300000
6	5800000	300000	300000	900000	400000

№4 тапсырма

Сандардың сомасы (кумулятивті әдіс) бойынша қалдықты есептен шығарудың әдісі - есептік коэффициентті анықтау, оның бөлімі пайдалы мерзімнің жылдарына тең болса, алымы кері тәртіпте берілген қызмет ету мерзімінің аяғына дейін қалған сандарды білдіреді. Біздің жағдайымызда бұл 5 жылды құрайды. Онда коэффициенттің бөлімі 15 (1+2+3+4+5), мұндағы 15 кумулятивті санды білдіреді, ал әрбір жылдың есептік коэффициенті 5/15, 4/15, 3/15, 2/15, 1/15 құрайды.

Кумулятивті әдіс бойынша құнды есептен шығару келесі кесте түрінде болады:

Жыл	Бастапқы құны	Амортизацияның жылдық сомасы	Амортизацияны есептеу
1	3300000	1000000	3000000*5:15
2	3300000	800000	3000000*4:15
3	3300000	600000	3000000*3:15
4	3300000	400000	3000000*2:15
5	3300000	200000	3000000*1:15
6	Барлығы	3000000	3000000 (қалдық құны)

№5 тапсырма

Бірқалыпты әдіс бойынша амортизацияның нормасы пайыз түрінде келесі формула бойынша анықталады $1/n * 100$, мұнда, n – қызмет ету мерзімі. Біздің мысалымызда ол шамамен, 12,5 %-ға тең. Бұл әдіс бойынша қалдықтың кемитін әдісі кезінде амортизацияның нормасы екі есеге

ұлғаяды және әрқашан амортизацияланатын қалдық құнға қатысты қолданылады. Бірқалыпты әдісте амортизацияның қалыпты нормасы (12,5%) екі есе артады (25%) және қалдық құнға қатысты тіркелген мөлшерлемесі болып табылады.

Қалдықтың кемуші әдісінде құнды есептен шығару кестесі келесідей болады:

Жыл	Бастапқы құны	Амортизацияның сомасы	Қалдық құны
1	8800000	2200000 = (25%*8800000)	6600000
2	8800000	1650000 = (25%*6600000)	4950000
3	8800000	1237500 = (25%*4950000)	3712500
4	8800000	928125 = (25%*3712500)	2784375
5	8800000	696094 = (25%*2784375)	2088281
6	8800000	522070 = (25%*2088281)	1566211
7	8800000	391553 = (25%*1566211)	1174658
8	8800000	374465 = (1174658 – 800000)	800000

Бірінші жылы амортизацияның жылдық сомасы бастапқы құнға амортизацияның екі еселенген туындысына тең. Басқа жағдайларда ол амортизацияның екі еселенген нормасының алдыңғы жылғы қалдық құнының туындысына тең. Соңғы жылы амортизацияның жылдық нормасы соңғы жылдың алдындағы жылдың қалдық құны мен тарату құнының арасындағы айырмасына тең.

VII тақырып: Кәсіпорындағы айналым құралдар, оларды ұйымдастыру, нормалау және қаржыландыру көздері

№1 тапсырма

Айналым қорлары айналыс қорлары мен өндірістік айналым қорларынан тұрады. Өндірістік айналым қорлар: өндірістік қорлар (шикізат, негізгі материалдар), аяқталмаған өндіріс болып екі топқа бөлінеді.

Біздің жағдайымызда өндірістік айналым қорлар мынаған тең болады:

$$\text{Ө айналым қорлары} = 35 \text{ млн.тг.} + 15 \text{ млн.тг.} = 50 \text{ млн.тг.}$$

Айналыс қорлары өткізу үшін дайын өнім қорлары, кассадағы ақшалай қаражат, банктердегі шоттардан тұрады.

$$\text{Айналыс қорлары} = 10000 \text{ бұйымдар} * 1000 \text{ тг.} + 500\,000 \text{ тг.} + 12 \text{ млн.тг.} = 22\,500\,000 \text{ тг.}$$

$$\text{Айналым қорлары} = \text{айналыс қорлары} + \text{өндірістік айналым қорлары.}$$

$$\text{Айналым қорлары} = 50\,000\,000 + 22\,500\,000 = 72\,500\,000 \text{ тг.}$$

Айналыс қорларының үлесі $22\,500\,000 \text{ тг.} / 72\,500\,000 \text{ тг.} = 0,31$ немесе 31%-ға тең.

Өндірістік айналым қорлардың үлесі $50\,000\,000 \text{ тг} / 72\,500\,000 \text{ тг.} = 0,69$ немесе 69%.

№2 тапсырма

Шикізат, негізгі материалдар және басқа да айналым құралдар бойынша меншікті айналым құралдардың нормативі күндер түрінде берілген қорлардың босалқы қорларына көбейтілген материалдардың орташа тәуліктік шығындарының туындысы ретінде анықталады.

Материалдардың орташа тәуліктік нормасы материалдардың шығындарының сомасын төртінші тоқсан бойынша жоспарланатын жылда 90 күнге бөлу арқылы анықталады.

$$\text{Материалдардың орташа тәуліктік нормасы} = \frac{45 \text{ млн. теңге}}{90 \text{ күн}} = 500000 \text{ тг.}$$

Яғни, орташа шамамен «Водная гладь» тәулігіне 500 000 тг. соманы құрайтын айналым құралдарды тұтынады.

Күндермен берілген қорлардың нормасы барлық қорлардың сомасын білдіреді, басқаша айтқанда, транспорттауға қажетті күндердің сомасы, қабылдау, жүкті түсіру және өндіріске шикізатты дайындау мен сақтандыру қоры. Бірақ біздің жағдайымызда шикізатты дайындауға қажетті уақыт ескерілмейді, өйткені ол ағымдағы қоймадағы қордың уақытынан кем болып табылады. Басқаша айтқанда, қоймадағы қорлардың уақытынан шикізатты дайындауға қажетті уақыт азырақ болып табылады, соған сәйкес, қоймада шикізат пен материалдар болған уақыт оның айналымдағы мерзімді ұзартудың қажеттілігінсіз өндіріске қажетті шикізатты дайындау уақыты жеткілікті. Ағымдағы қоймадағы қор жабдықтау циклінің 50 %-ын құрайды, біздің жағдайымызда 20 күннің 50%-ы = 10 күн. Сақтандыру қоры ағымдағы қоймадағы қордың 50% - на тең, біздің жағдайымызда 10 күннің 50%-ы = 5 күн.

Күндермен берілген қорлардың нормасы = 3 күн + 2 күн + 10 күн + 5 күн = 20 күн құрайды.

Шикізат пен материалдар бойынша норматив = $500000 \text{ тг.} * 20 \text{ күн} = 10000000 \text{ млн. тг.}$

№3 тапсырма

Аяқталмаған өндіріс бойынша норматив ($A_{\text{ӨН}}$) – натуралды түрде берілген өнімнің орташа тәуліктік шығарылымы мен өндірістік циклдің ұзақтығына көбейтіндісі мен бұйым бірлігінің өзіндік құнына көбейтіндісі болып табылады.

Орташа тәуліктік көлемі – тоқсан ішінде өндіріс көлемін 90-ға, жыл ішінде 360 – қа бөлу арқылы анықталады.

$$1 \text{ тоқсан үшін орташа тәуліктік көлемі} = \frac{90000 \text{ м}^2}{90 \text{ күн}} = 1000 \text{ м}^2 / \text{күн.}$$

$$2 \text{ тоқсан үшін орташа тәуліктік көлемі} = \frac{108000 \text{ м}^2}{90 \text{ күн}} = 1200 \text{ м}^2 / \text{күн.}$$

$$3 \text{ тоқсан үшін орташа тәуліктік көлемі} = \frac{126000 \text{ м}^2}{90 \text{ күн}} = 1400 \text{ м}^2 / \text{күн} .$$

$$4 \text{ тоқсан үшін орташа тәуліктік көлемі} = \frac{117000 \text{ м}^2}{90 \text{ күн}} = 1300 \text{ м}^2 / \text{күн}.$$

$$\frac{\text{Жыл ішіндегі орташа тәуліктік көлем} = \frac{90000 \text{ м}^2 + 108000 \text{ м}^2 + 126000 \text{ м}^2 + 117000 \text{ м}^2}{360 \text{ күн}} = 1225 \text{ м}^2 / \text{күн}}$$

Өндірістік циклдің ұзақтығы күндер түрінде анықталады, біздің жағдайымызда ол 20 күнге тең. Сонда оны ескере отырып, 1 м² орташа өзіндік құны 250 теңгеге тең болады:

$$H_{нп} 1 \text{ тоқсан} = 1 \text{ күнде } 1000 \text{ м}^2 * 20 \text{ күн} * 250 \text{ тг.} = 5000000 \text{ тг.}$$

$$H_{нп} 2 \text{ тоқсан} = 1 \text{ күнде } 1200 \text{ м}^2 * 20 \text{ күн} * 250 \text{ тг.} = 6000000 \text{ тг.}$$

$$H_{нп} 3 \text{ тоқсан} = 1 \text{ күнде } 1400 \text{ м}^2 * 20 \text{ күн} * 250 \text{ тг.} = 7000000 \text{ тг.}$$

$$H_{нп} 4 \text{ тоқсан} = 1 \text{ күнде } 1300 \text{ м}^2 * 20 \text{ күн} * 250 \text{ тг.} = 6500000 \text{ тг.}$$

$$H_{нп} 1 \text{ жылда} = 1 \text{ күнде } 1225 \text{ м}^2 * 20 \text{ күн} * 250 \text{ тг.} = 6125000 \text{ тг.}$$

№4 тапсырма

Болашақ кезеңдегі шығындардың нормативі жаңа өндірістерді дайындау бойынша, өнімнің жаңа түрлерін шығару, дайындау жұмыстары бойынша шығындардан тұрады.

Болашақ кезеңнің шығындарының шотындағы қалдықты анықтаймыз, оған жоспарланатын жылдың болашақ кезеңіндегі шығындарды (БКШ) қосамыз және жоспарланатын жылдағы өнімнің өзіндік құнына кіретін жоспарлы жылдың болашақ кезеңінің шығындарын қосамыз. 01.01.2010 ж. қалдығы 20 млн.тг. құрайды. 2010 жылы жаңа технологияны енгізудің жиынтық шығындары 640 млн.тг. құрайды (жаңа өнімді өндіру үшін жаңа технологияны енгізуге қажетті барлық шығындардың жиынтығы). Жаңа радарлар түріндегі жаңа өнімнің өзіндік құнына кіретін шикізат пен материалдардың шығындары және басқа да шығындар, жаңа өндірістік алаңдардың амортизациясы сияқты шығындардың бөлігі 420 млн. тг. құрайды. БКШ бойынша норматив келесіге тең болады:

$$H_{рбп} = 20 \text{ млн.тг} + 640 \text{ млн.тг} - 420 \text{ млн.тг} = 240 \text{ млн.тг.}$$

№5 тапсырма

Айналым құралдарды нормалаудың коэффициенттік әдісі өндіріс көлемдерінің өсу қарқыны мен жоспарланатын айналым құралдардың мөлшері арасындағы ірілендірілген арақатынасымен анықталады. Осы мақсатпен айналым құралдар: өнім көлеміне тәуелді және өнім көлеміне тәуелсіз сияқты екі топқа бөлінеді. Мұнда аяқталмаған өндіріс нормативтері және БКШ жекелеген түрде анықталады.

Айналым құралдарды коэффициенттік әдіспен есептелуі кестеде көрсетілген:

Көрсеткіштер	2009 ж. жоспары	2010 ж.	
		Сомасы	Есепті жылға

		бойынша (млн. тг.)	(млн.тг.)	% түрінде
1	Тауарлық өнімдер	3000	3450	115
2	БКШ, аяқталмаған өндіріс бойынша нормативі	240	276	115
3	Өндіріс көлеміне байланысты нормативтер	120	138	115
4	Айналым құралдарының айналымдығын жеделдету, %, ақшаға шағылуы, млн.тг.	-	5% 6,9	-
5	Жеделдетумен байланысты норматив	-	131,1	-
6	Өндіріс көлеміне байланыссыз нормативтер	80	86	107,5
Барлығы		440	493,1	112%

IX тақырып: Корпорацияның меншікті капиталы №1 тапсырма

Берілген тапсырманы шешу үшін жарғылық капиталы, қосымша капитал, бөлінбеген пайда, мақсатты қаржыландырудың қаражатынан тұратын меншікті капиталдың құрылымын анықтау қажет.

«Қуат» АҚ жарғылық капиталы бастапқы кезеңде 8 млн.тг құрайды. Қосымша эмиссия жүргізілгеннен кейін ол 2 млн.тг ұлғайтылып, 10 млн.тг құрады (100 мың акция * 20 тг).

Біздің жағдайымызда қосымша капитал толық бағалауға дейінгі және сату шығындарын шегергендегі акциялардың номиналды құнынан артық алынған сомадан мүліктің құнының өсімінен тұрады. Мүліктің құнының өсімі 1 100 000 тг құрайды (1 300 000 тг жер учаскелері мен ғимараттар бойынша бағалардың өсімінен 200 000 тг құрал жабдықтың бағасының төмендеуін шегергенде). Акциялардың номиналды құнынан артық алынған сома 900 000 тг құрайды.

(10 тг. * 100 мың акциялар – (10%*10 тг*100 мың акция)).

—————
100%

Сонымен, қосымша капитал 11 000 000 тг + 900 000 тг = 2 000 000 тг құрайды.

Өткен жылдардағы бөлінбеген пайдамен қосқанда жиынтықты бөлінбеген пайда 10 млн.тг құрайды, Ұлттық инвестициялық қордан алынған мақсатты қаржыландырудың қаражаты 15 млн тг.құрайды.

Барлық меншікті капитал:

$$MK = 10 \text{ млн.тг} + 2 \text{ млн.тг} + 10 \text{ млн.тг} + 15 \text{ млн.тг} = 37 \text{ млн.тг- ге тең}$$

№2- тапсырма

Меншікті негізгі капиталдың мөлшері келесі формула бойынша анықталады:

$$MHK = ATA - \text{ҰМ, мұнда:}$$

ATA – 2010 ж. соңындағы баланс бойынша айналымнан тыс активтер.

$$ATA \text{ 2010 ж. басы} = 3,5 \text{ млн.тг.} + 6 \text{ млн.тг.} + 1,5 \text{ млн.тг.} = 11 \text{ млн.тг.}$$

$$ATA \text{ 2010 ж. аяғы} = 3,5 \text{ млн.тг.} * 0,6 + 6 \text{ млн.тг.} * 1,2 + 2,7 \text{ млн.тг.} = 12 \text{ млн.тг.}$$

ҰМ – айналымнан тыс активтерді қаржыландыру үшін ұзақмерзімді міндеттемелер.

$$\text{ҰМ 2010 аяғы} = 3 \text{ млн.тг.} + 24 \text{ ай} * 250000 \text{ тг.} = 12 \text{ млн.тг.}$$

$$MHK = 12 \text{ млн.тг.} - 9 \text{ млн.тг.} = 3 \text{ млн.тг.}$$

MK мөлшерінің айналымнан тыс активтердің мөлшерінен артық болуы бос ақшалай қаражатты сипаттайтын таза айналым капиталды (ТАК) білдіреді, корпорация есепті жылы ол қаражатты оңтайландыра алады. 2009 жылдың аяғында меншікті капитал 1 млн.тг. өсті. (ATA 2010 ж. аяғы – ATA 2010 ж. басы) және 30 млн. тг. құрады.

$$ТАК = МК - ATA - \text{ҰМ} = 30 \text{ млн.тг.} - 12 \text{ млн.тг.} - 9 \text{ млн.тг.} = 9 \text{ млн.тг.}$$

$$MK \text{ оңтайландыру коэффициенті } (K_{мск}) = \frac{ТАК}{МК} = \frac{9 \text{ млн.тг}}{30 \text{ млн.тг.}} = 0,3$$

Коэффициент нормаға сәйкес, сондықтан «Бөбек» меншікті капиталы оңтайлы және инкемді нысанда екендігі көрініп тұр.

№3 тапсырма

Пайда өсімінің қарқыны мен меншікті капитал өсімінің қарқыны және активтердің өсімі мен сату көлемінің арасындағы оңтайлы мәні келесідей:

$$P\theta\zeta > CTT > CTK > CTT\zeta > 100\%$$

$$P\theta\zeta - \text{пайданың өсу қарқыны } P\theta\zeta = \frac{5 \text{ млн.тг} + 2,5 \text{ млн.тг.}}{5 \text{ млн.тг.}} * 100\% = 150\%$$

$$CTT - \text{сатудан түсетін түсімнің өсу қарқыны } CTT = \frac{25 \text{ млн.тг.}}{20 \text{ млн.тг.}} * 100\% = 125\%$$

$$CTK - \text{сатудан түсетін түсімнің өсу қарқыны } CTK = \frac{12 \text{ млн.тг.}}{10 \text{ млн.тг.}} * 100\% = 120\%$$

$$CTT\zeta - \text{сатудан түсетін түсімнің өсу қарқыны } CTT\zeta = \frac{55 \text{ млн.тг.}}{50 \text{ млн.тг.}} * 100\% = 110\%$$

150% > 125% > 120% > 110% > 100% - арақатынасы сақталған және оңтайлы.

$$K_{MҚP} = \frac{MҚP}{\Delta A(\theta)} = \frac{10 \text{ млн. тг.}}{20 \text{ млн. тг.}} = 0,5$$

MҚP – базисті жылдың *MҚP*, біздің жағдайымызда 2010 ж. *MҚP* 10 млн.тг. құрайды.

– болжанатын кезеңдегі активтердің өсімі (2011 ж.) есепті жылмен салыстырғанда (2010 ж.) 20 млн.тг. құрайды.

№4 тапсырма

Меншікті қаржы ресурстарының сыртқы көздеріне қатысты қажеттілік келесі формула бойынша анықталады:

$$MҚP \text{ сыртқы} = Жқ MҚP - MҚP \text{ ішкі}$$

MҚP ішкі көбінесе амортизациялық аударымдар, қызметтің басқа түрлерінен түсетін таза пайда мен пайда және басқа да меншікті қаржы ресурстарының көздерінен тұрады. Біздің жағдайымызда бұл таза пайда, амортизациялық аударымдар мен қаржылық қызметтен түсетін табыстың сомасы.

$$MҚP \text{ ішкі} (88 \text{ млн. тг.} - 55 \text{ млн. тг.}) + 33 \text{ млн. тг.} + 11 \text{ млн. тг.} = 77 \text{ млн. тг.}$$

MҚP қатысты жалпы қажеттілік тапсырманың шарты бойынша 99 млн.тг. құрайды:

$$MҚP \text{ сыртқы} = 99 \text{ млн. тг.} - 77 \text{ млн. тг.} = 22 \text{ млн. тг.}$$

№5 тапсырма

$$1) K_{уэр} = \frac{ТП - \sum D}{МК}$$

$\sum D$ - 2010 ж. акционерлерге төленген дивидендтердің сомасы

$$\sum D - 10 \text{ млн. тг.} * 0,05 + 12 \text{ млн. тг.} * 0,06 + 15 \text{ млн. тг.} * 0,05 + 12 \text{ млн. тг.} * 0,07 = 2810000 \text{ тг.}$$

$\overline{МК}$ - 2009 ж. МК орташа құны

$$\overline{МК} = \frac{50475000 \text{ тг.} + 65000000 \text{ тг.}}{2} = 57737500 \text{ тг.}$$

$ТП$ – 2010 ж. таза пайда

$$ТП - 10 \text{ млн. тг.} + 12 \text{ млн. тг.} + 15 \text{ млн. тг.} + 12 \text{ млн. тг.} = 49 \text{ млн. тг.}$$

$$OЭ\Theta K = \frac{49000000 \text{ тг.} - 2810000 \text{ тг.}}{57737500 \text{ тг.}} = 0,8$$

2) есепті жылы (2010 ж.) қолданылатын МК құнын есептеу:

$$MKEK = \frac{ТП * 100\%}{МК}$$

$\overline{ТПА}$ = таза пайданы қолдану үрдісінде акционерлерге төленген таза пайданың сомасы, біздің жағдайымызда төленген дивидендтердің көлеміне эквивалентті.

$\overline{МК}$ - есепті жылы (2010 ж.) МК орташа мөлшері

$$МКЕК = \frac{2810000 \text{ тг.} * 100\%}{57737500 \text{ тг.}} = 4,87\%$$

№6 тапсырма

$$МКЕК = \frac{ТПа * 100}{МК}$$

$\overline{ТПа}$ – таза пайданы қолдану үрдісінде акционерлерге төленген таза пайданың сомасы

$$\overline{ТПа} = 0,3 * \overline{ТП} = 30 \text{ млн. тг.} * 0,3 = 9 \text{ млн. тг.}$$

$$\overline{МК} - 2010 \text{ ж. МК орташа мөлшері} = 45 \text{ млн. тг.}$$

$$КҚЕК = \frac{9 \text{ млн. тг.} * 100}{45 \text{ млн. тг.}} = 20\%$$

2) 2010 ж. қолданылатын капиталдың құны:

$$КҚИП = КҚЕК * I$$

$\overline{КҚЕК}$ – 2009 ж. қолданылатын капиталдың құны пайызбенен,

$$\overline{КҚЕК} = 20\%$$

I – жалпы алғанда АҚ бойынша таза пайдан алынатын төлемдердің болжамды өсу индексі, бірліктің үлесі. Өзгеруі келесідей: $I = 25\% / 30\% = 0,833$

$$КҚИП = 20\% * 0,833 = 16,66\%.$$

№7- тапсырма

Тартылған акционерлік капиталдың құны жай және артықшылығы бар акциялар бойынша жекелеген түрде есептеледі.

Акциялар эмиссиясының көмегімен қосымша капиталдың құны:

$$КҚОА =$$

$\overline{АС}$ – жай акциялардың қосымша шығарылымының саны = 200 мың дана

$\overline{Дс}$ – есепті жылы бір жай акцияға келетін дивидендтердің сомасы = 50 тг./акция.

I – дивидендтердің өсуінің жоспарлы индексі = 1,05.

$\Sigma КҚОА$ – жай акцияларды шығарудың есебінен тартылатын КҚ сомасы

$$\Sigma КҚОА = 200 \text{ мың акция} * 1000 \text{ тг.} = 200 \text{ млн. тг.}$$

$\overline{Эш}$ – акциялар эмиссиясының жалпы сомасына қатысты жай акциялар эмиссиясының шығындары. Тапсырманың шартына сәйкес 7% құрайды.

$$КҚОА = \frac{200 \text{ мың} * 50 \text{ тг.} * 100\%}{200 \text{ млн. тг.} * (1 - 0,07)} = 5,65\%$$

Артықшылығы бар акциялардың есебінен қосымша тартылған капиталдың құны келесі формула бойынша анықталады:

$$KҚПА = \frac{D_c \cdot 100\%}{\sum KҚОА(1 - Эш)}$$

D_c – қоғамның жарғылық міндеттемелеріне сәйкес қарастырылған төленуге тиісті дивидендтердің сомасы. Шартқа сәйкес 25 млн.тг. құрайды.

$Эш$ – эмиссияның жалпы сомасына қатынасы бойынша бірліктердің үлесінде берілген эмиссиялық шығындар. Тапсырманың шарты бойынша 8% құрайды.

№8 - тапсырма

Меншікті капиталдың рентабельділік көрсеткіштерінің құрамына келесідей көрсеткіштер кіреді:

$$\text{меншікті капиталдың рентабельділігі } Mкр = \frac{TП}{МК} * 100\%$$

$$\text{акционерлік капиталдың рентабельділігі } Акр = \frac{TП}{АК} * 100\%$$

$$\text{таза активтердің рентабельділігі } ТАр = \frac{TП}{ТП} * 100\%$$

$TП$ – есепті кезеңдегі таза пайда = 25 млн.тг.

$\overline{МК}$ - 2009 ж. меншікті капиталдың орташа құны = 20 млн.тг.

- есепті кезеңдегі акционерлік капиталдың орташа құны = 12,5 млн. тг.

$\overline{Ак}$ - есепті кезеңдегі таза активтердің орташа құны = 15 млн. тг.

$$Mкр = \frac{25\text{млн.тг.}}{20\text{млн.тг.}} * 100\% = 125\%$$

$$Акр = \frac{25\text{млн.тг.}}{12,5\text{млн.тг.}} * 100\% = 200\%$$

$$ТАр = \frac{25\text{млн.тг.}}{15\text{млн.тг.}} * 100\% = 167\%$$

Меншікті капиталдың айналымдылығы айналымдылық коэффициенті мен күндер түрінде берілген бір айналымның ұзақтығымен анықталады.

$$\text{меншікті капиталдың айналымдылық коэффициенті } МКак = \frac{T\theta_T}{МК}$$

$$\text{акционерлік капиталдың айналымдылық коэффициенті } АКақ = \frac{T\theta_T}{Ак}$$

$$\text{таза активтердің айналымдылық коэффициенті } ТАак = \frac{T\theta_T}{ТА}$$

$$\text{меншікті капиталдың бір айналымының ұзақтығы } МКаұ = \frac{Кс}{МКак}$$

$$\text{акционерлік капиталдың бір айналымының ұзақтығы } АКаұ = \frac{Кс}{АКақ}$$

$$\text{таза активтердің бір айналымының ұзақтығы } ТАаұ = \frac{Кс}{МКақ}$$

$T\Theta T$ – нарық бағасында берілген тауарларды өткізуден түсетін түсім = 75 млн.тг.

D – есепті кезеңдегі күндердің саны, біздің жағдайымызда – 360 күн.

$$MKa_k = \frac{75 \text{ млн. тг.}}{20 \text{ млн. тг.}} = 3,75 \quad AKa_k = \frac{75 \text{ млн. тг.}}{12,5 \text{ млн. тг.}} = 6 \quad TAa_k = \frac{75 \text{ млн. тг.}}{15 \text{ млн. тг.}} = 5$$

$$MKa_{\text{ұ}} = \frac{360 \text{ күн.}}{3,75} = 96 \text{ к.} \quad AKa_{\text{ұ}} = \frac{360 \text{ күн.}}{6} = 60 \text{ к.} \quad TAa_{\text{ұ}} = \frac{360 \text{ күн.}}{5} = 72 \text{ к.}$$

X тақырып. Корпорацияның қарыз капиталы

№1 тапсырма

Банк кредиті түрінде тартылған қарыз капиталдың құны, *ҚКБК* қарызды қызмет ету бойынша қарыз алушының негізгі шығынын құрайтын пайыздық мөлшерлеменің (кредиттің бағасы) негізінде анықталады:

$$ҚКБК = \frac{ПМ(1 - СМ)}{1 - УРбк}$$

$ПМ$ – банк кредиті үшін пайыздық мөлшерлеме = 20%.

$ПСМ$ – пайдаға салынатын салық мөлшерлемесі, бірліктің үлесі (КТС = 15%)

$ШДБК$ = банк кредитін тарту бойынша қарыз алушының шығындарының деңгейі, бірліктің үлесі = 10%.

$$ҚКБК = \frac{20\%(1 - 0,15)}{1 - 0,1} = 18,89\%$$

№2 тапсырма

Бізге облигациялық қарыздың екі нұсқасы берілген, оларды салыстыру үшін қарыз капиталды тартудың әрбір нұсқасының құнын бағалау қажет. Ол үшін келесідей қадамдар қажет:

1) Купондық облигациялар түрінде тартылатын қарыз капиталдың құны купондық пайыздың мөлшерлемесі негізінде анықталады.

$$ҚҚО = \frac{КПМ(1 - ПСМ)}{1 - ЭШд}$$

$КПМ$ – облигациялар бойынша купондық пайыздың мөлшерлемесі = 15%.

$ПСМ$ – пайдаға салынатын салықтың мөлшерлемесі = 15%.

$ЭШд$ = жалпы эмиссияға қатысты эмиссиялық шығындардың деңгейі

$$ЭШд = \frac{5 \text{ млн. тг.}}{100 \text{ млн. тг.}} = 0,05$$

Осыған орай, купондық облигациялық қарыздың құны келесідей.

$$ҚҚО = \frac{15\%(1 - 0,15)}{1 - 0,05} = 13,42\%$$

2) Екінші жағдайда дисконттық облигациялық қарыз құнның есептелуі келесі формула бойынша анықталады:

$$ҚҚ^1O = \frac{D * 100\%}{(НО - D)(1 - УЗэ)}$$

D – дисконт сомасы, облигациялар бойынша % = 20 мың тг.

$ОН$ – облигациялар номиналы 120 мың тг.

$$ЭШд - \frac{7 \text{ млн. тг.}}{100 \text{ млн. тг.}} = 0,07$$

Дисконттық облигациялық қарыздың құны келесідей:

$$ҚҚ^1O = \frac{20 \text{ мын. тг.} * 100\%}{(120 \text{ мын. тг.} - 20 \text{ мын. тг.})(1 - 0,07)} = 21,51\%$$

$13,42\% < 21,51\% \implies ҚҚО < ҚҚ^1O$, яғни купондық облигациялық қарыз түрінде қарызды тарту пайдалы болып табылады, ол қарызға байланысты қызмет көрсетудегі төмен шығындардың салдарынан болады.

№3 тапсырма

Берілген тапсырманың шешімінің ыңғайлылығы үшін төмендегідей кесте құрамыз.

Көрсеткіштер	«Iron Body»	«Golden Health»
1 Активтердің рентабельділігі	25%	25%
2 Баланстың пассиві млн.тг. оның ішінде	100 млн.тг.	100 млн.тг.
2.1. Меншікті капитал	100 млн.тг.	60 млн.тг.
2.2 қарыз капитал	-	40 млн.тг.
Баланстың активі	100 млн.тг.	100 млн.тг.
Бухгалтерлік пайда	25 млн.тг.	25 млн.тг.

$$\text{Бухгалтерлік пайда} = 100 \text{ млн. тг.} * 25\% = 25 \text{ млн. тг.}$$

Қаржы тетігінің мөлшерін есептеу үшін меншікті қаражаттың рентабельділік көрсеткіштері қолданылады (МҚР), ол меншікті капиталға қатысты алынған пайдаға тең.

$$\text{«Бөбек» үшін МҚР: } МҚР = \frac{25 \text{ млн. тг.}}{100 \text{ млн. тг.}} * 100\% = 25\%$$

«Шипа» үшін МҚР есептеу тәртібі өзгеше болып келеді. Бухгалтерлік пайда ЕВІТ ретінде немесе салық пен пайыздарды төлеуге дейінгі пайда ретінде белгілі. Екі компанияның да салықтары жоқ, бірақ «Шипа» компаниясының пайыздарды төлеу бойынша пайыздардың шығындары 20% құрайтын пайыздардың орташа есептік мөлшерлемесіне тең. Сол уақытта «Бөбек» компаниясында мұндай шығындар жоқ. «Шипа»

компаниясы үшін меншікті қаражаттан алынатын пайданың мөлшерін анықтаймыз. Қарыз капитал бойынша пайыздарды төлеудің шығындары: $25 \text{ млн.тг.} * 20\% = 5 \text{ млн.тг.}$ Пайыздарды шегергеннен кейінгі қалған пайданың мөлшері келесідей: $25 \text{ млн.тг.} - 5 \text{ млн.тг.} = 20 \text{ млн.тг.}$ онда «Golden Health» үшін МҚР:

$$МҚР = \frac{20 \text{ млн.тг.}}{60 \text{ млн.тг.}} * 100\% = 33,3\% \text{ құрайды.}$$

Қаржы тұтқасы нәтижесінің мөлшері (ҚТН):

$$ҚТН = (1 - ППС)(P_a - ПСОЕ) \frac{Ққ}{Мқ}$$

$$ҚТН = (1 - 0)(33,3 - 20,0) \frac{40 \text{ млн.тг.}}{60 \text{ млн.тг.}} = 8,86\%$$

Осылайша, 25% құрайтын активтердің бірдей рентабельділігінде меншікті капиталдың табыстылығында айырмашылықтар бар екендігі байқалды. «Шипа» меншікті капиталдың табыстылығы «Бөбек» меншікті капиталдың табыстылығына қарағанда 8,3% - ға жоғары.

№4 тапсырма

№3 тапсырманың мәліметтерін қолданып, пайдаға салынатын салықты ескере отырып, кесте құрамыз:

Көрсеткіштер	«Iron Body»	«Golden Health»
Бухгалтерлік пайда	25 млн.тг.	25 млн.тг.
Қаржы шығындары (кредит үшін %)	-	5 млн.тг
Ағымдағы нәтиже	25 млн.тг.	20 млн.тг
Пайдаға салынатын салықтың сомасы (15%)	3,75 млн.тг.	3 млн.тг
Таза пайда	21,25 млн.тг.	17 млн.тг
Меншікті қаражаттың рентабельділігі (МҚР)	$\frac{21,25 \text{ млн.тг.}}{100 \text{ млн.тг.}} = 21,25\%$	$\frac{17 \text{ млн.тг.}}{60 \text{ млн.тг.}} = 28,33\%$

Келтірілген мысалда «Шипа» ҚТН мен пайдаға салынатын салықты ескергенде МҚР «Бөбек» қарағанда баланс пассивінің басқадай құрылымының есебінен 7,8%-ға артық екендігі көрініп тұр.

Жалпы формула бойынша ҚТН есептейміз:

$$ҚТН = (1 - ПСС) * (AP - ПСОЕ) * \frac{3C}{CC}$$

$ПСС_m$ – пайдаға салынатын салық мөлшерлемесі = 15%

AP – активтің рентабельділігі, 28,33%

$Ққ$ – қарыз қаражат 40 млн.тг.

$Мқ$ – меншікті қаражат 60 млн.тг.

$$ҚТН = (1 - 0,15) * (28,33 - 20\%) * \frac{40 \text{ млн. тг.}}{60 \text{ млн. тг.}} = 4,72\%$$

№5 тапсырма

Шекті пайыздық мөлшерлеменің мөлшері корпорацияның банкпен кредиттік келісімшартқа отыруға пайдалы емес деңгейден артық кредиттік мөлшерлемені немесе кредиттік келісімшартта корпорацияға меншікті капиталының рентабельділік деңгейін ұстануға қажетті кредиттік мөлшерлемені білдіреді.

Шпм шекті пайыздық мөлшерлеменің мөлшері келесі формула бойынша анықталады:

$$Шпм = ҚҚм + \frac{[ТП - (МКк \cdot ТПб)]}{ҚҚк} \cdot 100\%$$

ҚҚм – қайта қаржыландыру мөлшерлемесі ҚРҰБ = 9%

ИС – меншікті қаражаттың (меншікті капитал) көздері 50 млн.тг. (тапсырманың шартына сәйкес, жиынтық қаржы көздерінің 50%)

И – қолдағы қаражат көздерінің жиынтық көлемі = 100 млн.тг.

ТПб – кредитті қолданбаған кезеңдегі корпорацияның базистік жағдайлардағы таза пайдасы. Біздің жағдайымызда 2010 жылы таза пайда 20 млн.тг. құрайды.

ТП – 2011 жылы кредитті тарту кезеңіндегі есепті кезеңнің таза пайдасы 25 млн.тг. құрайды.

$$Шпм = 9\% + \frac{[25 \text{ млн. тг.} - (\frac{50 \text{ млн. тг.} * 20 \text{ млн. тг.}}{100 \text{ млн. тг.}})]}{50 \text{ млн. тг.}} * 100\% = 39\%$$

Яғни, корпорация меншікті капиталдың рентабельділігін сақтай отырып, пайыздық мөлшерлемесі 30%-ға дейінгі кредитті тартуға мүмкіндігі бар.

№6 тапсырма

Қаржы тұрақтылығын капитал құрылымын талдау арқылы, яғни баланстың активтері мен пассивтері негізінде бағалайды.

Қаржы тұрақтылығының ең маңызды көрсеткіші тұрақтылық коэффициенті болып табылады:

$$\text{«Бөбек» үшін } ҚТк = \frac{150 \text{ млн. тг.}}{250 \text{ млн. тг.}} * 100\% = 60\%$$

$$\text{«Шипа» үшін } ҚТк = \frac{175 \text{ млн. тг.}}{300 \text{ млн. тг.}} * 100\% = 58\%$$

Төлемқабілеттілік баланстың өтімділігімен, яғни активтерді жедел түрде ақшалай қаражатқа түрлендірудің мүмкіндігімен сипатталады. Ол үшін келесідей коэффициенттер қолданылады:

$$\text{Абсолютті өтімділіктің коэффициенті} = \frac{АҚ + ҚМҚС}{ҚММ}$$

$$\text{Ағымдағы өтімділіктің коэффициенті} = \frac{\text{АҚ} + \text{ҚҚС} + \text{ДҚ}}{\text{ҚММ}}$$

$$\text{Жалпы өтімділіктің коэффициенті} = \frac{\text{АҚ} + \text{ҚҚС} + \text{ДҚ} + \text{МӨҚ}}{\text{ҚММ}}$$

АҚ – банктердегі есеп айырысу, валюталық, арнайы шоттарда, кассадағы ақшалай қаражат.

ҚҚС – қысқа мерзімді қаржы салымдары.

ДҚ – дебиторлық қарыз.

МӨҚ – материалды - өндірістік қорлар.

ҚММ – қысқа мерзімді міндеттемелер.

«Бәбек» бойынша өтімділік көрсеткіштері

$$\text{Абсолютті өтімділіктің коэффициенті} = \frac{5 \text{ млн. тг.} + 12,5 \text{ млн. тг.}}{50 \text{ млн. тг.}} = 0,35$$

$$\begin{array}{l} \text{Ағымдағы өтімділіктің коэффициенті} = \\ \frac{5 \text{ млн. тг.} + 12,5 \text{ млн. тг.} + 15 \text{ млн. тг.}}{50 \text{ млн. тг.}} = 0,65 \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{Жалпы өтімділіктің коэффициенті} = \\ \frac{5 \text{ млн. тг.} + 12,5 \text{ млн. тг.} + 15 \text{ млн. тг.} + 10 \text{ млн. тг.}}{50 \text{ млн. тг.}} = 0,85; \end{array}$$

«Шина» бойынша өтімділік көрсеткіштері

$$\text{Абсолютті өтімділіктің коэффициенті} = \frac{7,5 \text{ млн. тг.} + 7,5 \text{ млн. тг.}}{50 \text{ млн. тг.}} = 0,3$$

$$\begin{array}{l} \text{Ағымдағы өтімділіктің коэффициенті} = \\ \frac{7,5 \text{ млн. тг.} + 7,5 \text{ млн. тг.} + 15 \text{ млн. тг.}}{50 \text{ млн. тг.}} = 0,6; \end{array}$$

$$\begin{array}{l} \text{Жалпы өтімділіктің коэффициенті} = \\ \frac{7,5 \text{ млн. тг.} + 7,5 \text{ млн. тг.} + 15 \text{ млн. тг.} + 25 \text{ млн. тг.}}{50 \text{ млн. тг.}} = 1,1; \end{array}$$

Жалпы кредитті өтеу қабілеттілік баллдар түрінде беріледі. Ол кредитті өтеу қабілеттілік санататына қатысты әрбір көрсеткіштің рейтингінің туындысының жалпы сомасын көрсетеді.

Бірінші санаты 100-ден 150 балға дейін.

Екінші санаты 151-ден 250 балға дейін.

Үшінші санаты 251 баллдан жоғары.

Өтімділік коэффициенті мен қаржы тәуелсіздік коэффициентіне қарай қарыз алушыны үш санатқа бөлуге болады:

Коэффициент	Санаты		
	1	2	2
Абсолютті өтімділік	>0,2	0,15- 0,20	<0,15
Ағымдағы өтімділік	>0,8	0,5-0,8	<0,5
Жалпы өтімділік	>2	1-2	<1,0
Қаржы тұрақтылығы	>60	50-60	<50

Біздің жағдайымызда төмендегі кестені құра отырып, әрбір кәсіпорынның рейтингін анықтаймыз:

1) «Бөбек» бойынша кредитті өтеу қабілеттілігінің жалпы рейтингі

Коэффициент	Санаты	Банктің мәліметтері бойынша көрсеткіштер рейтингі	Балдардың сомасы
Абсолютті өтімділік	1	10	10
Ағымдағы өтімділік	2	20	40
Жалпы өтімділік	3	30	90
Қаржы тұрақтылығы	4	20	40
Барлығы	-	80	180

2) «Шипа» бойынша кредитті өтеу қабілеттілігінің жалпы рейтингі

Коэффициент	Санаты	Банктің мәліметтері бойынша көрсеткіштер рейтингі	Балдардың сомасы
Абсолютті өтімділік	1	10	10
Ағымдағы өтімділік	2	20	40
Жалпы өтімділік	2	20	40
Қаржы тұрақтылығы	2	20	40
Барлығы	-	100	130

Жоғарыда алынған мәліметтерге сүйене отырып, «Шипа» корпорациясы «Бөбек» корпорациясына қарағанда, сенімді қарыз алушы екендігі аңғарылып тұр, бұл алынған рейтингтен көрсетіліп тұр. Өйткені «Шипа» корпорациясы «Бөбек» корпорациясына қарағанда, кредитті өтеу қабілеттілігінің бірінші санатына ие, ал «Бөбек» екінші санатқа ие.

XI тақырып. Корпорация капиталының құны

№1 тапсырма

МКҚ анықтау кезінде келесі формула қолданылады:

$$МКҚ = \sum_{i=1}^n C_i * U_i; \text{ мұнда:}$$

C_i = белгілі қаржы көзінің бағасы.

U_i = қаражаттың жалпы көлеміндегі белгілі қаржы көзінің үлес салмағы, бірліктің үлесі.

Әрбір қаржы көзінің бағасы тапсырманың шартына сәйкес пайыз түрінде берілген. Осыған сәйкес, мұнда капиталдың жалпы көлеміндегі әрбір қаржы көзінің үлесін анықтау маңызды болып табылады. Осы мақсатқа сай қаржы көздерінің құндары бойынша қаржы көздерінің үлесінен тұратын кестені құрамыз:

01.01.10 жылғы қаржы көздері	Қаржы көздерінің орташа құны %	Қаржы мөлшері тг.	Пассивтегі қаржы көзінің үлесі, бірліктің үлесі
Жай акциялар	15	40	0,4
Артықшылығы бар акциялар	10	15	0,15
Корпоративті акциялар	20	5	0,05
Банктердің қысқа мерзімді кредиттері	10	30	0,3
Барлығы	25	10	0,1
		100	1

МКҚ *2010* *басында*
 $=15\%*0,4+10\%*0,15+20\%*0,05+10\%*0,3+25\%*0,1=14\%$.

Екінші тоқсанда болған өзгерістерге сәйкес, 30.06.11. МКҚ анықтаймыз.

01.01.10 жылғы қаржы көздері	Қаржы көздерінің орташа құны %	Қаржы мөлшері тг.	Пассивтегі қаржы көзінің үлесі, бірліктің үлесі
Жай акциялар	15	42	0,35
Артықшылығы бар акциялар	10	18	0,15
Корпоративті акциялар	20	6	0,05
Банктердің қысқа мерзімді кредиттері	10	30	0,25
Барлығы	20	24	0,2
		120	1

МКҚ

$30.06.10.=15\%*0,35+10\%*0,15+20\%*0,05+10\%*0,25+20\%*0,2=14,25\%$

Осылайша, капитал 20 млн.тг. ұлғайған уақытта екінші тоқсанда МКҚ тек 0,25%-ға артты, бұл алдыңғы табыстылықтың сақталу немесе ұлғаю жағдайында жағымды болып табылады.

№2 тапсырма

Берілген тапсырманы шешу үшін дәрістік кешеннен кестені қолдану орынды болып табылады, жеделдету мен жеңілдету үшін есептеулер жүргіземіз. Берілген кестені құра отырып, меншікті капиталдың рентабельділігінің алынған көрсеткіштеріне талдау жүргіземіз.

Көрсеткіштер	«PacKing» АҚ	«Бамбук» АҚ	«Диоген» АҚ
1. Меншікті капитал	50	50	50
2. Қарыз капиталдың көлемі	0	50	100
3. Капиталдың жалпы көлемі	50	100	150
4. ҚК/МК қарыз коэффициенті, бірліктің үлесі	0	1	2
5. Активтердің рентабельділігі %	50	50	50
6. Кредит үшін орташа пайыздық мөлшерлемесі	0	15	15
7. Кредит үшін пайызды ескергендегі бухгалтерлік пайда (3*5 жолы)	2500	5000	7500
8. Кредит үшін пайыздың сомасы (2*6 жолы)	0	750	1500
9. Кредит үшін пайыздың сомасын ескермегендегі бухгалтерлік пайда (7-8 жолы)	2500	4250	6000
10. Пайдаға салынатын салық мөлшерлемесі	0,15	0,15	0,15
11. Пайдаға салынатын салықтың сомасы (9-10 жолы)	375	637,5	900
12. Таза пайда (9-11 жолы)	2125	3612,5	5100
13. Меншікті капиталдың таза рентабельділігі (12/1 жолы) %	42,5	72,25	102
14. Меншікті капиталдың таза рентабельділігінің өсімі	0	29,75	29,75

Бұл жағдайда, «Жанар» АҚ агрессиялық саясаты өзінің нәтижесін бере бастады, өйткені меншікті капиталдың рентабельділігі бірнеше есе

өсті. Бірақ агрессиялық саясат өте жоғары тәуекелмен байланысты, өйткені қарыз қаражаттың үлесі меншікті капиталдың көлемінен жуық шамамен екі есеге артық, ол АҚ қаржы тұрақтылығын бұзады. Сондықтан тәуекел мен табыстылықтың арақатынасы жағынан, «Бамбук» АҚ саясаты жағымды болып келеді.

№3 тапсырма

Берілген тапсырманы шешу үшін капиталдың орташа өлшенген құнын бағалаудың қорытындысы болатындай кестені құру қажет:

Көрсеткіштер:	«Диас» АҚ	«Бамбук» АҚ	«Жанар» АҚ
1. Капиталдың жалпы құны (млн.тг.)	50	100	150
2. Капитал құрылымының нұсқалары	100%	100%	100%
2.1 меншікті акционерлік капитал %	100	50	33,33
2.2 қарыз капитал, %	0	50	66,67
3. Дивиденд мөлшері, %	10	10	10
4. Кредиттік тәуекел үшін сыйақыны ескергендегі минималды пайыздық мөлшерлеме	0	17,5	20
5. Пайдаға салынатын салық мөлшерлемесі	0,15	0,15	0,15
6. Салық түзетушісі (1-0,15)	0,85	0,85	0,85
7. Салық түзетушісін ескергендегі кредит үшін пайыз мөлшерлемесі (4*6 жолы)	0	14,875	17
8. Қарыз капиталдың құраушыларының бағасы, %			
8.1. Меншікті капитал (2.1*3 жолы)	10	5	3,33
8.2. Қарыз капитал (2.2*7 жолы)	0	7,4375	11,33
9. МКҚ (8.1*2.1+8.2*2.2 жолы),%	10	6,21875	8,67

№2 тапсырманың МКҚ мен меншікті капиталдың таза рентабелділік мәліметтерін салыстыра отырып, агрессиялық саясат тартылатын қаражаттың құнының ұлғаюына әкелгендігін байқауға болады, өйткені «Жанар» АҚ МКҚ көрсеткіші «Бамбук» АҚ көрсеткішімен салыстырғанда ұлғайды. Бірақ МКҚ $(8,67/6,21875=1,3936)$ 50 млн.тг. орнына 100 млн.тг. тартудағы өсімі меншікті капиталдың таза рентабелділік өсіміне

қарағанда кем ($102/72,25=1,4118$). Бірақ бұл жағдайда тек осы мәліметтерге сүйеніп, агрессиялық саясаттың орынды екендігі туралы қорытынды жасаудың қажеті жоқ.

ҚОСЫМША:

1-қосымша. «Нарықты реттеуге банк және салық жүйелерінің ықпалы» іскерлік ойыны

Берілген ойында нарық экономикасының орталық органдарының: Қаржы министрлігі және банк жүйесі қызметтері үлгі ретінде келтіріледі.

Ашық нарықта салық саясаты, банк операцияларын жүргізу механизмдері мен мақсаттары қарастырылады. Лаффер қисығының заңдылықтары, банк «маржа сының» пайда болу үрдістері көрсетілген.

Ойынның шарты:

Мемлекеттің өндіріс көлемі мен автокөлік компанияларының пайдасына ықпалы ету үрдісі ұқсатылады.

Бастапқы топ төрт бөлікке бөлінеді, олар:

1. – Қаржы министрлігі (ҚМ)
2. – Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі (ҚРҰБ)
3. – коммерциялық банктер (КБ)
4. – автокөлік фирмаларының мешік иелері мен басқарушылары – авто өнеркәсібінің иесі (АӨ). Ойын барысында топтың әрқайсысы өзінің функцияларын атқарады, бірақ барлығы ұқсастық жағдайды және басқа топтардың іс-әрекеттерінің мазмұнын түсінуі қажет.

Автокөлікті жасауда берілген өнімнің елеулі түрде артық өнімнің пайда болуына әкелетін өндіріс көлемінің жағдайы қалыптасты (ойында әлемдік нарық, экспорт мен импорттың ықпалы ескерілмейді). Осы жағдайларда мемлекет, қалыптасқан шуды «салқындату» бойынша шараларды қабылдайды. Автокөлікке деген қажеттілікті анықтай отырып, мемлекет ҚМ арқылы АӨ пайдаға салынатын салықтың есебінен берілген салаға салынатын жеке капитал салымдарын төмендетеді. Бірақ салықтарды шексіз көтеруге болмайды, олардың шекті мөлшері – пайданың 25%-ы. Бірақ бұл ҚМ есептеулері бойынша инвестициялардың деңгейін төмендету үшін жеткілікті емес. Сондықтан салыққа қосымша ретінде ықпал етудің кредиттік әдістері қолданылады.

Ұлттық банк коммерциялық банктердің артық кредит ресурстарын жою үшін облигацияларды шығарады. Сонымен қатар ҚРҰБ жеке банктерге ұсынатын кредиттер бойынша пайыздың есептік мөлшерлемесін көтереді. КБ өз кезегінде, АӨ үшін ұсынылатын кредиттер бойынша пайыздың деңгейін көтеруге мәжбүр.

КБ-ден кредиттің елеулі сомасын алуға жоспарлап отырған АӨ пайыздық мөлшерлеменің көтерілуінен кейін банктен алатын қарыздарын шектейді.

Автокөлік нарығында сұраныс пен ұсыныстың тепе-теңдігін сақтау мен қайта өндірістің алдын алу үшін мемлекеттік органдардың

есептеулері бойынша, қажетті мөлшерде капитал салымдарын төмендету шаралары қолданылады. Ойынның барысы осындай.

Нақты есептеулер үшін бастапқы мәліметтерді ескеру қажет. Жыл бойы автокөліктерге деген болжамды сұраныс – 10 млн.тг. Автокөліктің орташа бағасы (ойындағы баға оның құнымен сәйкес келмейді) – 2,2 мың долл. Саладағы пайданың нормасы – 10%. Пайдаға салынатын салық – 15%. Мемлекеттік органдардың мәліметтері бойынша автоөнеркәсіптің өндіріс көлемін бір жарым есеге төмендетуге мүмкіндігі бар. Осы жағдайда әрбір топтың іс-әрекеттері қандай?

Қаржы министрлігі

1. Әрбір автокөлік үшін пайданың мөлшері 10%, $B = P + K = 2,2$ мың долл. тең болса, автокөліктердің мүмкін болатын өндірісі 15 млн дана болса, P_1 пайданың сомасы мен K_1 (капитал) инвестициялық ресурстардың сомасын есептеңіз.

2. 10 млн. дана автокөліктердің өндірісінде P_2 мен K_2 ұқсас мөлшерін есептеңіз. Бұл нарықтың тепе-теңдігі сақталуы үшін капитал салымдарын қаншалықты төмендету қажеттілігін анықтау үшін қажет. Мына мөлшерді есептеңіз: $K_1 - K_2$ – капитал салымдарының артығы.

3. Пайдаға салынатын салықтың деңгейі – 15%. ҚМ экономикалық есептеулері бойынша салықты 2 пайыздық пунктке көтеру өндіріске салынатын капитал салымдарының 2%-ға төмендеуіне әкеледі, бірақ салықты 25% жоғары деңгейден артық көтеруге болмайды: бұл инвестициялардың күрт төмендеуіне, іскерліктің төмендеуіне әкелуі мүмкін. ҚМ салықты 15-тен 25%-ға көтерген уақытта инвестициялардың қаншалықты төмендейтіндігін есептеңіз. K_3 салынған көлемі қажетті K_2 көлемінен артық болуы мүмкін ба? Егер, мүмкін болса, ҚРҰБ K_3 және K_2 – онда әрі қарай іс-әрекеттер олардың құзыретінде болады.

4. Бюджетке түсетін салық түсімдерінің сомасын есептеңіз:

- салық мөлшерлемесі 15% және өндіріс көлемі 15 млн.тг. болса;
- салық мөлшерлемесі 25% және өндіріс көлемі 10 млн.тг. болса;

5. Салық мөлшерлемесі көтерілген уақытта, бюджетке түсетін түсімдердің өсуі емес, кему үрдісін түсіндіріп беріңіз.

ҚР Ұлттық банкі

1. ҚМ салықтық ықпал етуден кейінгі КБ мен АӨ қолдарында қалған капитал ресурстары және рыноктың тепе - теңдігін қамтамасыз ету үшін қажетті капитал салымдарының көлемі туралы мәліметтерді алыңыз.

2. ҚРҰБ коммерциялық банктерден келесі мәліметтерге сұрау салады:

- КБ жүйесінде бос ақшалай қаражаттың қанша мөлшері бар (ол мөлшерді D_1 деп белгілейік);

- АӨ банктерден кредиттің қандай көлемін алуға жоспарлап отыр (бұл мөлшерді Г2 деп белгілейік).

3. АӨ капиталдың меншікті ресурстарының қаншалықты екендігін есептеңіз ($МК = КЗ - Д2$).

4. ҚРҰБ өзінің іс-әрекеттерімен, ең бірішіден, КБ кредит ресурстарының санын, екіншіден, өнеркәсіп иелеріне қатысты кредитті алудың қиыншылықтарын туғызуы қажет. Ол үшін ҚРҰБ жоғары пайыздардың негізінде облигацияларды шығарады.

Оларды КБ сатып алады – олар үшін бұл пайдалы, өйткені мемлекеттік облигацияларға салынатын қаржы, автоөнеркәсіп иелеріне кредит есебінен алынатын қаражатқа қарағанда, көбірек пайда әкеледі. Бірақ облигациялар сомасы 4 млрд. долл. аспауы тиіс, өйткені мемлекет үшін облигациялар бойынша пайыздарды төлеу қиындық туғызады. КБ қаражаттың қанша мөлшері қалатындығын есептеңіз ($ДЗ = Д1 - 4$ млрд. долл.).

5. АӨ капитал салымдары (меншікті МК және қарыз Д3) қоғам үшін қажетті инвестициялардың көлемінен аспау үшін, банктердің кредит ресурстарын төмендетудің осындай мөлшері жеткілікті ме? Егер $МК + Д3 > Д2$ сомасы болса, онда кредитті алудың қиыншылықтарын туғызу үшін қажетті шараларды қабылдау қажет.

6. ҚРҰБ жеке банктерге ұсынылатын кредиттік пайыздың есептік мөлшерлемесін көтереді. Бұл жағдайда жеке банктер де АӨ үшін кредит бойынша пайыздарды көтеруі қажет, болмаса КБ банкроттыққа ұшырайды. Келесі шарттар:

- ҚРҰБ кредит үшін есептік мөлшерлемесі көтерілген уақытта коммерциялық банктің кредиттік мөлшерлемесі бір пайыздық пунктке;

- автоөнеркәсіп иелеріне бір пайыздық пункт;

- КБ кредиттері бойынша пайыз көтерілген уақытта банк есептеулері көрсеткендей, - АӨ өнеркәсіп иелері бір пайыздық пунктке өздерінің қарыздарын 2,5 млрд.долл. дейін кемітеді. Жеке банктерге АӨ үшін кредит қымбат болуы үшін ҚРҰБ кредиті бойынша пайыздардың есептік мөлшерлемесі ҚРҰБ мөлшеріне сәйкес болатындай өнеркәсіп иелеріне ұсынылатын ссуданың мөлшерін қаншалықты көтеру қажет және жеке банктердің, яғни КБ кредиттері бойынша есептік пайыздары қандай болуы тиіс екендігін есептеңіз. ҚРҰБ – КБ ссудалары бойынша есептік мөлшерлеме (01) 6 % құрайды, ал КБ – АӨ кредит бойынша (П1) – 7% құрайды. Осылайша, 02 және П2 – пайызды көтергеннен кейінгі орталық және коммерциялық банктердің мөлшерлемесі неге тең?

Осылайша, кредиттік әдістің көмегімен өнеркәсіп иелерінің капитал массасы кемиді, соның салдарынан мемлекеттің мақсаты болып отырған өндірістің көлемінің қысқаруына әкеледі.

Коммерциялық банктер

КБ капиталының жалпы көлемі 24,4 млрд. долл. Бірақ оның бөлігін КБ ҚРҰБ резерві түрінде сақталуы тиіс, оның үлесі 1/10.

1. КБ қолдануға құқылы – А1 бос ақшалай қаражаттың сомасын есептеңіз. Ол санды ҚРҰБ хабарлаңыз.

2. Сізге кредит алуға автоөнеркәсіп иелері келді. Олардың алатын сомалары қандай? Ол сандық мәліметті (А2) ҚРҰБ-ге хабарлаңыз.

3. Ұлттық банк 4 млрд. долл. соманы құрайтын облигацияларды шығарады, КБ оларды сатып алады, өйткені олардың пайызы сіздің пайызыңызға қарағанда жоғары және көбірек пайда әкеледі.

КБ сатып алудан кейін А3 қанша қаражаты қалатындығын есептеңіз. (А3 = А1-4 млрд.тг.)

4. ҚРҰБ-і КБ үшін есептік мөлшерлемені көтереді.

Сізге қаншалықты көтерілудің мөлшерін ҚРҰБ хабарлайды. Бұл жағдайда КБ автоөнеркәсіп иелеріне ұсынатын кредит үшін пайызды көтереді. Пайыздың әрбір пунктіне банктер сол сияқты бір пайыздық пунктіге пайызды көтереді. П2 пайыздың жаңа мөлшерлемесін есептеңіз +, егер алдыңғы пайыздық мөлшерлеме П1 = 7%, ал 01 – 6% тең болса.

5. АӨ А4 мөлшеріне қатысты сізге ұсынылған ссуданың сомасын төмендетуге мәжбүр. КБ ол соманы пайыздың жаңа мөлшерлемесі бойынша ұсынады – П2. Сіздің кредитіңіз бойынша автоөнеркәсіп иелерінің пайыздарды төлгеннен кейін қанша қаржы қалатындығын есептеңіз.

Автоөнеркәсіптің иелері

1. АӨ 15 млн. дана автокөлік шығаруды жоспарлап отыр. Ол үшін қанша капитал К1 қажет екендігін және оның нәтижесінде, пайданың мөлшері 10% ($P:K=0,1$), ал бір автокөліктің бағасы $B = P + K = 2,2$ мың долл. болса, қанша пайда Р1 алатындығын есептеңіз.

2. Қаржы министрлігі пайдаға салынатын салықтың мөлшерін көтерді. АӨ алдыңғы уақытта бюджетке пайданың 15% төлейтін, енді пайданың 25% төлеуге тиіс. Бұл жағдайда Сіз капитал салымдарын төмендетуге мәжбүрсіз.

Егер салықтың екі пайыздық пунктке көтерілуі Сіздің инвестицияңыздың 2% -ға төмендеуіне әкелсе, мүмкін болатын капитал салымдардың (К3) жаңа сомасын есептеңіз.

3. Капитал ресурстарының К3 қажетті мөлшерін анықтаңыз, оларды Сіздің қолыңызда бар меншікті капиталмен МК ($МК+7$ млрд.долл.) салыстырыңыз. Егер МК К3 төмен болса, онда АӨ жетіспейтін қаражатты

КБ-тен алуы тиіс. Қажетті соманы анықтаңыз ($D2 = K3 - MK$). КБ-ке Сізге қажетті кредиттің мөлшерін хабарлаңыз (А2).

4. Облигацияларды сатып алғаннан кейін кредит ресурстары азайған коммерциялық банктер Сізге қандай мөлшерде кредит А ұсынатындығын хабарлайды.

5. Сіз кредиттің барлық көлемін алуға дайынсыз. Сізге пайыздың бұрынғы мөлшерлемесін П және П2 банктер хабарлайды. Сіз өзіңіздің ссуда мөлшерін қысқартуға мәжбүрсіз. Арттырудың әрбір пайыздық пункті П, А3-ке қатысты Сіздің қарызыңызды 2,5 млрд. долл. қысқартады.

Осы жағдайларда Сіздің қарызыңыздың сомасын есептеңіз А4.

6. Сіздің жалпы капиталыңыздың сомасын есептеңіз $MK + A4$. Әрбір автокөлікке 2 000 долл. шығын жұмсалса, Сіздің қолыңыздағы қаражатқа автокөліктердің қаншалықты мөлшерін шығару қажеттілігін анықтаңыз.

Осылайша, ойынның барысында мемлекеттік органдар жанама реттеуіштерді қолдана отырып, директивті жоспарлаусыз, автонарықтың тепе - теңдігін қамтамасыз етті.

Ойынның жауаптары мен оларға түсініктеме

Қаржы министрлігі

1. Бір автокөлікті шығару үшін өндіріске 2 000 долл. салу қажет, мұнда пайда 0,2 мың долл. құрайды. Осы мәліметтерге сүйене отырып, 15 млн. автокөліктің өндірісіндегі шығындар мен пайданы сомасын есептеуге болады: $K1 = 30$ млрд.долл., $P1 + 3$ млрд. долл.

10 млн. автокөлік шығару үшін: $K2 = 20$ млрд. долл., $P2 = 2$ млрд. долл. Осылайша, автокөлік нарығының тепе-теңдігін қамтамасыз ету үшін инвестицияларды 30-дан 20 млрд. долларға дейін қысқаруын ынталандыру қажет.

10 млрд долл. артық қаражат. ҚМ салық мөлшерлемесі 15-тен 25% -ға дейін көтеріледі, яғни 10 пайыздық пунктке. Ойынның шартына сүйене отырып, бұл өндіріске салынатын капитал салымдарының 10%-ға төмендеуіне әкеледі. Онда $K3 = K1 - 10\%$, $K1 = 30 - 3 = 27$ млрд.долл. Бірақ нарықтың тепе-теңдігін қамтамасыз ету үшін өндірістің көлемі 20 млрд. доллардан артық болмауы тиіс. Яғни салымдарды қосымша 7 млрд. долларға қысқарту қажет. Одан артық салықты көтеруге болмайды, өйткені ол шекті мөлшерлеменің деңгейінде тұр. Сондықтан әрі қарай іс-әрекетті ҚРҰБ жүргізеді.

3. 15 млн. машина шығарған уақытта және салық мөлшерлемесі – 15% болғанда, бюджетке түсетін салық түсімдерінің сомасы – 1,2 млрд.долл. құрайды, ал 10 млн. машина шығарған уақытта және салық мөлшерлемесі – 25% болса, - 1 млрд.долл. құрайды.

4. Пайдаға салынатын салықтың мөлшерлемесі жоғары болған сайын, бюджетке түсетін түсімдердің артылмай, қысқартатындығына көңіл болу қажет. Бұл құбылыс «Лаффер қисығында» сипатталған әсермен байланысты.

Қисық бюджетке түсетін салық түсімдерінің сомасының пайдаға салынатын салық мөлшерлемесінің қарқынына тәуелділігін сипаттайды. Мөлшерлемелер төмен болса, бюджетке түсетін түсімдер салық пайызының ұлғаюымен бірге өседі, ал табыстардың өсімі төмендейді. Белгілі мөлшерлеменің деңгейінде табыс максималды шекті деңгейде болады. Әрі қарай мөлшерлеме ұлғайған кезде бюджетке түсетін түсімдер төмендейді. Бұл салықтың жоғары болған уақытта өндіріс пайдалылығының төмендеуімен, инвестициялардың ынталандыруының төмендеуімен байланысты. Өнім шығарылымы қысқарады, пайданың массасы төмендейді және пайыз жоғары болған кезде бюджетке түсетін түсімдер қысқарады.

Бір түсімдердің сомасы салық салудың әртүрлі ауқымдарына жауап бере алмайды, бірақ пайданың есебінен болатын түсімдердің пайызы айтарлықтай жоғары болмаса, іскерлік пайда болады және тауарларды шығару мен пайданың массасының өсуі есебінен бюджетке түсетін табыстарды ұлғайтудың мүмкіндіктері пайда болады.

Осы заңдылықтарды ойында салық мөлшерлемесі мен бюджетке түсетін ақшалай қаражаттың түсімдері арасындағы арақатынасын талдау кезіндегі ойында көруге болады.

Ұлттық банк

1. ҚМ іс-әрекеттерінен кейін инвестициялық ресурстар $K3 = 27$ млрд. долл. құрайды, онда олардың қажетті деңгейі $K2 = 20$ млрд.долл. жоғары болмауы тиіс.

2. КБ бос ақшалай қаражаттың мөлшері $A1 = 22$ млрд.долл.

Автоөнеркәсіп иелері банктен $A2 = 20$ млрд. долл. алуды жоспарлап отыр.

3. АӨ капиталының меншікті ресурстары автоөнеркәсіп иелеріне қажетті инвестициялар көлемі мен банктерден алынатын кредиттің арасындағы айырманы білдіреді: $МК = K3 - A2 + 27 - 20 = 7$ млрд.долл.

4. Ақшалай массаны реттеу мен бюджетке түсетін түсімдерді арттыру үшін мемлекеттік бағалы қағаздарды шығару – ашық рыноктағы операциялар саясатының құрамдас бөлігі болып табылады. Облигациялар жоғары пайыз негізінде шығарылады, олар өте жоғары сенімділікке ие, сондықтан сатып алушылар үшін тартымды болып табылады.

Бұл қағаздар көбінесе, банктердің арасында таратылды, өйткені олардың пайыздары банк пайдасының нормасынан артық, ал өндірістегі пайдалылықтан төмен болады. Дағдарыс кезеңінде инвестицияларды

ынталандыру үшін орталық банк өздерінің өтімділігін ұлғайту үшін КБ-ге ҚРҰБ бағалы қағаздарын сатудың пайдалы болатындай шарттарын қояды. Ойында сомасы 4 млрд.долл. облигацияларды шығарғаннан кейін, коммерциялық банктер жүйесінде $G3=G1-4=22-4=18$ млрд. долл. мөлшерінде қаражат қалады.

5. Меншікті және қарыз қаражаттың (МК+ГЗ) сомасы К2-ден 5 млрд.долл. артық. Облигациялардың шығарылымын ұлғайту орынды болып табылады, өйткені ол мемлекеттік қарыздың өсуіне әкеледі, оны төлеу қиындық туғызады.

Басқа тетіктерді де қолданудың қажеттілігі бар.

6. Нарықтың конъюнктурасына ықпал етудің мықты құралы «дисконттық саясат», пайыздың есептік мөлшерлемесі болып табылады. Орталық банк қаражаттың жалғыз монополиялық эмитенті болып табылады. ҚРҰБ шығарылатын банкноттар – бұл кредиттік ақша болып табылады. Жеке банктер оларды алу үшін төлем жүргізуі тиіс. КБ орталық банкке төлем құралдарды – векселдерді ұсынады. Ол банктердің меншікті векселдері, сонымен қатар үшінші жақты банктердегі бірінші санатты міндеттемелер болуы мүмкін. ҚРҰБ оларды сатып алады, өздерінің пайдаларына белгілі пайызды ала отырып, векселдерді ескереді. Егер вексель бойынша 1000 долл. төлеудің міндеттемесі болса, онда ҚРҰБ оны сатып алады, мысалы, 950 долл. Онда есептік (дисконттық) мөлшерлеме – 5%.

Осылайша, есептік мөлшерлеме – ҚРҰБ-і жеке банктерге ұсынатын кредит үшін пайыз болып табылады.

Орталық банктің долларлық векселдерді 950 долл. емес, 900 долл. сатып алудың мүмкіндігі бар. Мүмкін, ҚРҰБ монополист болғандықтан, дербес түрде пайыздық мөлшерлемелерді орнатады. Бірақ мемлекеттік банк коммерциялық ұйым емес, мемлекеттегі жалпы экономика шеңберінде ақшаның айналымы бойынша ұйымдастырушылық, реттеу, бақылау функцияларын қолданатын институт болып табылады.

Банк басшылығы есептік мөлшерлемені 10%-ға дейін көтерудің орынды еместігін түсінеді. Бұл, КБ орталық банкпен іс-әрекет жүргізгенде залалға ұшырамау үшін, КБ кредит үшін өздерінің пайыздарын көтеруді қажет етеді. Онда кредиттер қымбат болады, фирмалар өздерінің қарыздарын қысқарта алмайды, сонымен қатар өндіріске қажетті салымдарды да қысқарта алмайды.

Инвестициялар, сонымен қатар, көптеген рентабельді кәсіпорындар, тәуекелі бар фирмалар, қаражаты бар меншік иелері үшін, инвестициялауға қарағанда қаражатты жоғары пайыз бойынша банкте сақтау пайдалы болудың салдарынан қысқарады.

Осылайша, жиі орталық банктің коммерциялық пайданы көздеу үрдісі экономика үшін жағымсыз салдарды туғызуы мүмкін, олар капитал салымдарының және өндіріс өсімінің қысқаруына әкеліп соғады. ҚРҰБ алынған қаражат қарыз болып табылады. Осы кредиттің бағасы – пайыздық мөлшерлемесі – есептік мөлшерлемеден жоғары болуы тиіс, болмаса КБ залалды болады.

Сондықтан, егер ҚРҰБ есептік мөлшерлемені көтерсе, ол жеке банктердің клиенттері үшін кредиттің қымбаттауына әсер етеді. Ол өз кезегінде қарыз мөлшерінің төмендеуіне әкеліп соғады, сәйкесінше инвестициялар қысқарады. Есептік мөлшерлемені айла-шарығы жасау арқылы, ҚРҰБ өндіріске салынатын капитал салымдарына ықпал етудің мүмкіндігі пайда болады.

Енді ойынның шартына қайтып келейік. АӨ банктердегі қарызын 5 млрд. долл. қысқарту қажет (5-тапсырманы қараңыз). Ол үшін П пайызы – АӨ кредиті бойынша пайыз – екі пунктке артуы қажет. Бұл жағдайда ҚРҰБ есептік мөлшерлемесін – сол сияқты екі пунктке көтеру қажет. Осылайша, $P2 = P1 + 2 = 7 + 2 = 9\%$; $O2 = O1 + 2 = 6 + 2 = 8\%$.

Коммерциялық банктер

1. КБ иелелігінде бос ақшалай қаражат $A1 = 22$ млрд. долл. құрайды.

КБ-тің ҚРҰБ-не міндетті резерві ойын барысында өзгермейді. Нақты өмірде бұл нарыққа мемлекеттік ықпал етудің өте маңызды құралы.

Мысалы, АҚШ орталық банкінің Федералды резервті жүйе деп аталуы жай емес. Қазақстан Республикасында осындай жағдай орын алады.

Ең басында қаражатты сақтаудың тәжірибесі жеке банктерді сақтандыру үшін бағытталған. Салымшының барлық қаражаты, банк арқылы кредиттеуге бағытталуы ықтимал, ал белгілі жағдайларға байланысты салымшылар өздерінің депозиттерінен қаражатты алу мүмкіндіктері болады. Мұндай жағдайда банктің төлемқабілеттілігі болмайды. Ол жағдайдың алдын алу үшін, ҚРҰБ кредиттеу үшін қолдануға жатпайтын минималды резервті шоғырландырудың функциясын өз мойнына алады.

Осыған ұқсас сақтаудың басқадай функциясы келесідей.

Резервтің пайызын өзгерте отырып, ҚРҰБ КБ бос ақшалай қаражатының сомасына ықпал етеді, соңғылары оларды өндіріске бағыттауы мүмкін.

Шуды болдырмау үшін ҚРҰБ резервтің нормасын көтереді, ал дағдарыс кезеңінде керісінше.

1. $A_3 = 22 - 4 = 18$ млрд.долл. – облигацияны сатып алғаннан кейін КБ қалатын ақшаның мөлшері.

2. Ұлттық Банк, есептік мөлшерлемені 6-дан 8 %-ға дейін көтерді. Бұл жағдайда, егер кредит бойынша пайыз П өзгермесе КБ-АӨ, онда коммерциялық банктер ҚРҰБ-мен салыстырғанда автоөнеркәсіп иелерінен азырақ пайда алады. Сондықтан П екі пунктке көтеру қажет (өйткені О өсімі екі пунктті құрайды). Осылайша, $P_2 = 7 + 2 = 9\%$.

Автоөнеркәсіп иелері

1. Бұл тапсырмадағы есептеулерді ҚМ сәйкестікте жүргізу қажет.

2. Салықтың 15-тен 25%-ға өсуі инвестициялардың 10%-ға кемуіне әкеледі. Яғни, $K_3 = 30 - 3 = 27$ млрд.долл.

3. Банктерден алынған қарыздың сомасы: $A_2 = K_3 - MK = 27 - 7 = 20$ млрд. долл.

4. 18 млрд.долл. құрайтын кредитті ұсынуға дайын коммерциялық банктер ПА ол соманы 7% бойынша алуға дайын, бірақ КБ пайызды 9-ға дейін көтереді. Ссудалар көлемі 5 млрд. долл. дейін төмендейді. $A_4 = 18 - 5 = 13$ млрд.долл.

5. Инвестициялардың жалпы көлемі $13 + 7 = 20$ млрд. долл. құрайды. Өйткені бір автокөлікке 2000 долл. қажет, онда АӨ 10 млн. автокөлік шығарады.

2-қосымша: Корпоративті қаржыны шешу барысында қолданылатын көрсеткіштер мен қаржы коэффициенттерінің жиынтық кестесі

Антисипативті және декурсивті әдістерді қолдануда есептік және ссудалық мөлшерлемелердің операциялары (II тақырып)

	Жай (i)	Күрделі (ic)
	Ұлғайтылған сома S	
ДЕКУРСИВТІ	$S = P(1+ni)$	$S = P(1+ic)^n$ $S = P(1+j/m)^{mn}$ $S = P * e^{jn}$ (үздіксіз ұлғаяудың кезінде)
	Дисконттау операциясы P	
	$P = S / (1+ni)$	$P = S (1+ic)^{-n}$ $P = S (1+j/m)^{-mn}$
	Ұлғаяу коэффициенті K_n	
	$K_n = 1 + ni$ $K_n = 1 + \sum ni$	$K_{nc} = (1+ic)^n$ $K_{nc} = (1+j/m)^{mn}$ $K_{nc} = \Pi(1+nricr)$

		$K_{nc} = e^{in}$ $K_{nc} = (1+ic)^{nf}(1+icnb)$ $K_{nc} = (1+j/m)^{mn} \quad K_{nc} = (1+1*j/m)^{mn}$
	Мерзімді анықтау (кезең (n))	
	$n = \frac{S - P}{P * i}$	$n = \frac{\ln S / P}{\ln(1 + i)}$ $n = \frac{\ln S / P}{m * \ln(1 + j / m)}$
	Пайыздық мөлшерлемені анықтау	
	$i = \frac{S - P}{P * n}$	$ic = \sqrt[n]{\frac{S}{P}} - 1$ $j = m \left(\sqrt[mn]{\frac{S}{P}} - 1 \right)$
		69/72 ереже $\left. \begin{array}{l} n = \frac{72}{ic} \\ n = \frac{69}{ic} + 35 \end{array} \right\} i < 100\% \text{ болғанда}$
АНТИСИПАТИВТІ	Ұлғайтылған сома S	
	$S = P / (1 - nd)$	$S = P / (1 - d)^n$ $S = P / (1 - f/m)^{mn}$
	Дисконт сомаcы D	
	$D = S - P$ $D = ndS$	
	Дисконттау операциясы P	
	$P = S (1 - nd)$	$P = S (1 - d)^n$ $P = S (1 - f/m)^{mn}$
	Ұлғайту коэффициенті Kn	
	$Kn = \frac{1}{1 - nd}$	$Kn = \frac{1}{(1 - d)n}$ $Kn = \frac{1}{(1 - d)n(1 - دنب)}$ $Kn = \frac{1}{\Pi(1 - nrdr)}$ $Kn = \frac{1}{(1 - f / m)mn}$ $K_{nc} = \frac{1}{(1 - f / m)mn(1 - t * f / m)}$
	Мерзімді анықтау (кезең (n))	

$n = \frac{S - P}{S * d}$	$n = \frac{\ln P / S}{\ln(1 - d)}$ $n = \frac{\ln P / S}{m * \ln(1 - f / m)}$
Пайыздық мөлшерлемені анықтау	
$D = \frac{S - P}{S * n}$	$d = 1 - \sqrt[n]{\frac{P}{S}} \quad f = m \left(1 - \sqrt[mn]{\frac{P}{S}} \right)$

i – ссудалық мөлшерлеменің % салыстырмалы мөлшері.

d – есептік мөлшерлеменің % салыстырмалы мөлшері.

n – есептеу кезеңі.

m – есептеу аралығы.

I/D – есептеу кезеңіндегі пайыздық қаражаттың жалпы сомасы.

P – бастапқы капитал/ақшалай сома.

S – ұлғайтылған сома.

Kn – ұлғаю коэффициенті.

j/f – номиналды жылдық мөлшерлеме.

Корпоративті қаржыда қолданылатын қаржы математикасының басқа да формулалары

Көрсеткіштің атауы	Көрсеткіштің есептелуі (формула)
Корпоративті қаржыда қолданылатын қаржы математикасындағы базалық есептік формулалар	
Жай есептік және ссудалық мөлшерлемелердің эквиваленттілігі	$i = \frac{d}{1 - nd} \quad d = \frac{i}{1 + ni}$
Жай және күрделі мөлшерлемелердің эквиваленттілігі	$i = \frac{(1 + ic)^n - 1}{n} \quad ic = \sqrt[n]{1 + ni} - 1$ $i = \frac{(1 + j/m)^{mn} - 1}{n} \quad j = m \left(\sqrt[mn]{1 + ni} - 1 \right)$
Күрделі пайыздардың тиімді мөлшерлемесі	$ic = (1 + j/m)^m - 1$
Күрделі есептік және ссудалық мөлшерлеменің эквиваленттілігі	$ic = \frac{d_c}{1 - d_c} \quad d = \frac{i_c}{1 + i_c}$
Теңдестіру мөлшерлемесі	$io = \sqrt[n^2 - n]{S_2 / S_1} - 1$

Инфляциялық құнсыздандуды есепке алу		
.	Инфляция қарқыны (а)	Инфляцияны ескергендегі сома – Инфляцияны ескермегендегі сома/Инфляцияны ескермегендегі сома = $\frac{\Delta S}{S}$
.	Инфляция индексі	$II = 1 + \alpha$ $II = (1 + \alpha)^{na} (1 + nb \alpha)$ $II = (1 + \alpha m)^m$
.	Фишер формуласы:	$ia = i + \alpha + ia$
.	Инфляцияны ескергендегі ссудалық мөлшерлемелер	$ia = \frac{(1 + ni)Iu - 1}{n}$ $ica = (1 + i_c)^{\sqrt[n]{Iu - 1}}$ $ja = m \left[(1 + j/m)^{\sqrt[m]{Iu - 1}} \right]$
.	Инфляцияны ескергендегі есептік мөлшерлемелер	$da = \frac{Iu - 1 + nd}{Iu * n}$ $da = 1 - \frac{1 - d_c}{\sqrt[n]{Iu}}$ $fa = m \left(1 - \frac{1 - f/m}{\sqrt[m]{I_u}} \right)$
Аннуитеттер		
.	Постнумерандо аннуитетінің ұлғайған барлық сомасы	$S = P \frac{(1 + i_c)^n - 1}{i_c}$
.	Постнумерандо аннуитетінің заманауи мөлшері	$A = P \frac{1 - (1 + i_c)^{-n}}{i_c}$
.	Постнумерандо аннуитетінің әрбір төлемінің заманауи мәні	$Ak = \frac{P}{(1 + i_c)^k}$
.	Постнумерандо аннуитетінің кезекті төлемінің мөлшерін анықтау	$P = \frac{S * i}{(1 + ic)^n - 1}$ $P = \frac{A * i_c}{1 - (1 + i_c)^{-n}}$
.	Постнумерандо аннуитетінің мерзімі	$n = \frac{\ln[(S/P)i_c + 1]}{\ln(1 + i_c)}$ $n = \frac{\ln[1 - (A/P)i_c]^{-1}}{\ln(1 + i_c)}$

.	Пренумерандо аннуитеті	Пренумерандо аннуитетін анықтау үшін ұлғайған сома немесе постнумерандо аннуитетінің замануи құнын $(1+ic)$ формуласына көбейту қажет
.	Мәңгі постнумерандо аннуитеті	$A^\infty = \frac{P}{i_c}$
.	Мәңгі пренумерандо аннуитеті	$A^\infty = P + \frac{P}{i_c}$
.	Әрбір аралықпен бірге аннуитеттің белгілі мөлшерге ұлғаяуы	$S = \left(P + \frac{h}{i_c}\right) K_{in} - \frac{nh}{i_c} \quad A = \left(P + \frac{h}{i_c}\right) A_{in} - \frac{nh}{i_c(1+i_c)^n}$
0.	Аннуитеттердің конверсиясы	$PA = P \frac{1-(1-i_c)^{-n}}{1-(1+i_c)^{-ni}}$
Бағалы қағаздар бойынша дивидендтер мен пайыздар. Бағалы қағаздармен бірге операциялар бойынша табыстылық.		
.	Облигациялар бағамы	$Pk = \frac{Po}{N} 100$
.	Облигациялар бойынша табыс	$Io = N(1+i)^n$ $Io = N \left[(1+i)^n - \frac{Pk}{100} \right] \quad Io = Po(1+ic)^n - Po$
.	Облигациялар бойынша табысқа эквивалентті ссудалық мөлшерлеме	$ic = \frac{1+i}{\sqrt[n]{\frac{Pk}{100}}}$
.	Акцияларды сатып алудан түсетін жалпы табыс	$Ia = IF + Q - Pa$
.	Акциялардан түсетін табысқа эквивалентті ссудалық мөлшерлеме	$ic = \sqrt[n]{\frac{Pa + Ia}{Pa}} - 1$

Рента белділік коэффициенттері (III, IV, V тақырыптары)

	Көрсеткіштің атауы	Көрсеткіштің есептелуі (формула)
.	Сату рентабельділігі (margin on sales, ROS)	Таза пайда / Түсім

.	Активтер рентабельділігі (ROA)	Таза пайда/Активтер
.	Активтердің пайда тудыру қабелеті (basic earning power, BEP)	ТП (салыққа дейін)/Активтер
.	Капитал мультипликаторы	Активтер/МК
.	МК рентабелдлігі (ROE)	Таза пайда/МК
.	Рентабелділік шегі	РШ=тұрақты шығындар/жалпы маржаның өткізуден түсетін түсімге салыстырмалы түрдегі қатыстылығы
.	Инвестициялардың тиімділігі	$\mathcal{E}n = \Pi$ (пайда) / Иш(инвестициялық шығындар)
.	Шығындар рентабельділігі	$\mathcal{I}p =$ Пайда / Өткізілетін өнімнің өзіндік құны

Шығындарды бақылау кезінде қолданылатын формулалардың есебі (IV тақырып)

	Көрсеткіштің атауы	Көрсеткіштің есептелуі (формула)
	Жоспарланатын жылға өзіндік құнды төмендетуге еңбек өнімділігі өсуінің ықпалы	$\mathcal{E}z = \left[\left(3m \frac{\sqrt{3m * Pz}}{Pz} \right) T \right]$
	Өндірістік қорларды жақсы қолдану есебінен өнімнің өзіндік құнын үнемдеуді есептеу	$\mathcal{E}A = \left[\left(3a \frac{\sqrt{3a * Pa}}{P\phi} \right) T \right]$
	Өнім бірлігіне шикізат, отынға жұмсалатын шығындардың нормаларын төмендету есебінен алынған өнімнің өзіндік құнын үнемдеу	$\mathcal{E}M = \left[\left(3M \frac{\sqrt{3M * Mp}}{100} \right) T \right]$
	Жоспарлы шығындардың мөлшері	$3p = 3I + T - 32 + C$

Негізгі қорларды қолдану тиімділігінің көрсеткіштері (V тақырып)

	Көрсеткіштің атауы	Көрсеткіштің есептелуі (формула)
.	Қор қайтарымдылығы	Түсім/Негізгі құрал-жабдықтар
.	Қор сыйымдылығы	Негізгі құрал-жабдықтар/Түсім

.		
.	Қормен қарулануы	Негізгі құрал-жабдықтар/Өндірістік персоналдың орташа саны

Айналым құралдарын қолдану тиімділігінің көрсеткіштері (VI тақырып)

	Көрсеткіштің атауы	Көрсеткіштің есептелуі (формула)
.	Айналымдылық коэффициенті	Түсім/Айналым құралдар
.	Бір күндегі айналым ұзақтығы	Айналым құралдар * Кезеңдегі күндер саны (360 немесе 90)/Түсім
.	Айналым құралдарды жүктеу коэффициенті	Айналым құралдары/Түсім

Корпорацияның меншікті капиталын бағалауда қолданылатын формулалар (VIII тақырып)

	Көрсеткіштің атауы	Көрсеткіштің есептелуі (формула)
.	Меншікті негізгі капитал	$MHK = ATA - \Upsilon M$
.	Меншікті айналым капитал	$MAK = AA - \Upsilon M - KM$
.	Таза айналым капитал	$TAK = MK - ATA - \Upsilon M$
.	Меншікті капиталдың оңтайлы коэффициенті	$(MK_{ок} = TAK / MK)$

МҚР саясатының құрылуы мен бағалау

.	Әртүрлі көрсеткіштер өсімдерінің қарқыны арасындағы оңтайлы мәні	$Tп > Tвп > Tск > Та > 100\%$ $Tп$ – пайданың өсу қарқыны $Tвп$ – сатудан түскен түсімнің өсу қарқыны $Tск$ – меншікті капиталдың өсу қарқыны $Та$ – активтердің өсу қарқыны
.	Өзін-өзі қаржыландыру коэффициенті	$K_{өөқ} = MҚР / \Delta A (И)$
.	МҚР жалпы қажеттілігі	$K_{мқр} =$

.	СФР тартуда максималды көлемді қамтамасыз ету	$AA + TP \rightarrow \sum MKP \rightarrow \max$
.	Сыртқы қаржы көздерінен тартылған СФР көлемі	$MKP_{сырт} = OPMKP - MKP_{ишкі}$
.	Тұрақты экономикалық өсу коэффициенті	$K_{тэд} = \frac{TP \sum D}{MK}$
Меншікті капиталдың жекелеген элементтерін бағалау		
.	Есепті кезеңде қолданылатын меншікті капитал құны	$ПМКҚ = \frac{ТПа * 100}{МК}$
.	Болашақ кезеңде қолданылатын капитал құны	$ПКҚ = ПМКҚ * I$
.	Қосымша тартылған акционерлік капитал құны	$\frac{K_{кк} \cdot Q_{ас} \cdot ЖАДс \cdot 100\% \cdot I}{\sum SK_{оа} (1 - Эш)} =$
.	Артықшылығы бар акциялардың есебінен қосымша тартылған акционерлік капитал құны	$\frac{K_{ТКк} \cdot ТДс \cdot 100\%}{\sum K_{ТКк} (1 - Эш)} =$
Меншікті капиталдың тиімділігі		
.	Қарыз коэффициенті	$K_{кк} = \frac{Kк}{МК}$
.	Қаржылық тәуелсіздік коэффициенті	$K_{қт} = \frac{МК}{ВБ}$
.	Тұрақты экономикалық өсу коэффициенті	$\frac{ТпР}{МК}$
.	Меншікті капитал құрылымының коэффициенті	инвестициялық капитал/жинақталған пайда Инвестициялық капитал = жарғылық капитал x қосымша капитал x мақсатты қаржыландыру Жинақталған пайда = Резервті капитал x Бөлінбеген пайда
.	Меншікті капиталдың рентабельділігі	$MкP = \frac{ТП}{МК} 100\%$

.	Акционерлік капиталдың рентабельділігі	$A_{кP} = \frac{ТП}{AK} 100\%$
.	Таза активтердің рентабельділігі	$ТАP = \frac{ТП}{ЧА} 100\%$
.	Капиталдың айналымдылығы	$MKA = \frac{CT}{MK}$ Меншікті капиталдың айналымдылығы $KA = \frac{CT}{AK}$ Акционерлік капиталдың айналымдылығы $KA = \frac{CT}{TA}$ Таза активтердің айналымдылығы
.	Капиталдың бір айналымының ұзақтығы	$MK_{ак} = \frac{Y_{mm}}{MK}$ бір айналымының ұзақтығы $AK_{ак} = \frac{K_{\text{к}}}{AK}$ бір айналымының ұзақтығы $TA_{ак} = \frac{K_{\text{к}}}{TA}$ бір айналымының ұзақтығы

Қарыз капиталдың құрамын анықтау мен оны тартуда құнын бағалау кезіндегі көрсеткіштердің есебі (IX тақырып)

	Көрсеткіштің атауы	Көрсеткіштің есептелуі (формула)
.	Банк кредитінің түрінде қарыз капиталдың құны	$ҚҚБК = \frac{ПМ(1 - ПСМ)}{1 - ШДбк}$
.	Тартылатын облигациялардың түрінде қарыз капиталдың құны	$ҚҚк = \frac{КПМ(1 - ПСМ)}{1 - Эшд}$ Купондық облигациялар $Оқк = \frac{ДОС * 100\%}{(Он - ДОС)(1 - Эшд)}$ Дисконттық облигациялар
.	Корпорацияның орташа өлшенген құны	$КОӨҚ = \sum_{i=1}^n B_i * B_{кус}$
.	Кредит үшін пайыздың орташа есептік мөлшерлемесі	$ПОЭМ = \frac{НҚш}{\sum K_k}$
.	Шекті пайыздық мөлшерелеме	$Кпм =$

		$\frac{[ТП - \frac{МКК * КТп}{ҚКЖК}]}{ҚКк} * 100\%$
.	Қарыз коэффициенті	Қарыз капитал/Меншікті капитал
.	Қаржы тетігінің әсері	$ҚТН = (1 - ПСМ) * (AP - \frac{Қк}{ПСОМ}) * Мк$

Корпорацияның қаржы тұрақтылығы мен төлемқабілеттілікті (кредитті өтеу қабілеттілігі) бағалауда қолданылатын көрсеткіштердің есебі

	Көрсеткіштің атауы	Көрсеткіштің есептелуі (формула)
.	Тұрақтылық коэффициенті	$КТК = \frac{МК}{ББВ} > 0,5$
.	Абсолютті өтімділік коэффициенті	$\frac{Ақ + ҚҚС}{ҚММ}$
.	Ағымдағы өтімділік коэффициенті	$\frac{Ақ + ҚҚС + ДҚ}{ҚММ}$
.	Жалпы өтімділік коэффициенті	$\frac{Ақ + ҚҚС + ДҚ + МОҚ}{ҚММ}$

Қарыз қаражаттың тиімділігін бағалау

	Көрсеткіштің атауы	Көрсеткіштің есептелуі (формула)
.	Кернеулік коэффициенті	$\frac{ҚК}{ББВ}$
.	Ұзақмерзімді және қысқа мерзімді қаражат (капитал) арасындағы қатынастың коэффициенті	Ұзақ мерзімді қарыз капитал/Қысқа мерзімді қарыз капитал
.	Қарыз капиталды тарту коэффициенті	Қысқа мерзімді қарыз капитал/Айналым құралдар
.	Қорларды өтеу бөлігінде қаражатты тарту коэффициенті	Қарыз капитал/Қорлар
.	Қаржы тұрақтылығының жалпылама коэффициенті	(Меншікті капитал + Ұзақ мерзімді Міндеттемелер)/Активтер
.	Капиталдандыру коэффициенті	Ұзақ мерзімді міндеттемелер / (Ұзақ мерзімді

		міндеттемелер+Меншікті акционерлік капитал)
.	Қарыз және сату көлемінің ара-қатынасының коэффициенті	Міндеттемелер/Сатудың таза көлемі
.	Кредит кезеңі	Кезеңдегі ссудалық қарыздың орташа қалдығы x Д/Тауарларды сатудан түскен орташа күндік түсім

Корпорацияның қаржы жағдайын бағалауда қолданылатын көрсеткіштер (XI тақырып)

	Көрсеткіштің атауы	Көрсеткіштің есептелуі (формула)
Мүліктік жағдайды бағалау көрсеткіштері		
.	Ұйымның иелігіндегі шаруашылық қаражаттың сомасы	Ұйымның балансындағы активтердің жалпылама құндық бағалаудың көрсеткіші (Валюта балансы)
.	Негізгі қаражаттың белсенді бөлігінің үлесі	Негізгі қорлар/валюта балансы
.	Негізгі қорлардың тозу коэффициенті	(Негізгі қорлар – Амортизация)/негізгі қорлар
.	Жанару коэффициенті	(Негізгі қорлар есепті жылы-Негізгі қорлар алдыңғы жылы)/ Негізгі қорлар есепті жылы
Өтімділік коэффициенті		
.	Меншікті айналым құралдары	Айналым құралдары/Қысқа мерзімді міндеттемелер
.	Оңтайлылық коэффициенті	А _к /ҚММ
.	Абсолютті өтімділік коэффициенті	(А _к +ҚҚС)/ҚММ
.	Ағымдағы өтімділік коэффициенті	(А _к +ҚҚС+ДҚ)/ҚММ
.	Жалпы өтімділік коэффициенті	(А _к +ҚҚС +ДҚ+З)/ҚММ
.	Жылжымалы коэффициент	Айналым активтері/ББВ

.	Айналым активтерде қорлар үлесінің коэффициенті	Қорлар/Айналым активтері
Қаржы тұрақтылығын бағалау (төлемқабілеттілік)		
.	Қаржы тәуелсіздігінің коэффициенті	$ҚТК = \frac{МК}{ББВ}$
.	Қаржы кернеулігінің коэффициенті	$ҚКК = \frac{Қк}{ББВ}$
.	Меншікті капитал кернеулігінің коэффициенті	$МККК = \frac{Ак}{Мк}$
.	Қарызды өтеу коэффициенті	$\frac{МК}{ҚА}$
.	Қаржы тұрақсыздығының коэффициенті	$\frac{ҚА}{МК}$
.	Банкроттық коэффициенті	Міндеттемелер/ББВ
.	Ұзақмерзімді салымдар құрылымының коэффициенті	$\frac{Дк}{ББВ}$
.	Қарыз қаражатты ұзақмерзімді тарту коэффициенті	$ҰМКк = \frac{ҰМм}{ББВ}$
.	Дебиторлық қарыздың үлесі	$ДҚУ = \frac{Дк}{ББВ}$
0.	Кредиторлық және дебиторлық қарыздың ара-қатынасының коэффициенті	$К/Дк = \frac{Кз}{Дк}$
Рентабельділік коэффициенті		
.	Таза пайда	ТП = Салыққа дейінгі пайда – Пайдаға салынатын салық
.	Өнім рентабельділігі	Түсім/Шығындар
.	Сату рентабельділігі	Таза пайда /Түсім
.	Меншікті капиталдың рентабельділігі (ROE)	Таза пайда/ВБ
.	Айналымнан тыс активтер рентабельділігі	
.	Меншікті капитал рентабельділігі	

3 қосымша: АҚ қаржы жағдайын талдау мысалы
ҚЕХС бойынша бухгалтерлік баланс (миллион теңге)

Активтер	2011 ж.
Айналым активтері	

Ақшалай қаражат және олардың эквиваленттері	279 109
Қолдануы шектеулі ақшалай қаражат	12 025
Қысқа мерзімді қаржы активтері	113 911
Дебиторлық қарыз және алдын ала төлем	697 464
Тауарлы-материалды қорлар	245 406
Өтеу үшін ҚҚС	122 558
Басқа да айналым активтері	95 944
<i>Айналымнан тыс активтер</i>	
Негізгі құрал-жабдықтар	3 490 477
Бірлескен негізде бақыланатын компанияларға салынатын инвестициялар	670 403
Ұзақ мерзімді дебиторлық қарыз және алдын ала төлем	402 382
Сату үшін қолдағы ұзақ мерзімді қаржы активтері	256 210
Басқа да айналымнан тыс активтер	406 667
Айналымнан тыс активтердің барлығы	5 226 139
Активтердің барлығы	6 792 556

Міндеттемелер және капитал	
<i>Қысқа мерзімді міндеттемелер</i>	
Кредиторлық қарыз және есептелген міндеттемелер	485 466
Пайдаға салынатын ағымдағы салық бойынша қарыз	23 033
Бюджет және бюджеттен тыс қорлармен есеп айырысу бойынша қарыз	50 530
Қысқа мерзімді қарыз және ұзақ мерзімді қарыздар бойынша міндеттемелердің ағымдағы бөлігі	504 070
Төленуге тиісті қысқа мерзімді векселдер	21 455
Қысқа мерзімді міндеттемелердің барлығы	1 084 554
<i>Ұзақ мерзімді міндеттемелер</i>	

Ұзақмерзімді қарыздар	981 408
Төленуге тиісті ұзақмерзімді векселдер	3 555
Болашақ шығындар мен төлемдердің резервтері	79 213
Пайда салығы бойынша кейінге қалдырылған міндеттеме	308 353
Басқа да ұзақмерзімді міндеттемелер	1 394 905
Ұзақ мерзімді міндеттемелердің барлығы	2 479 459
Капитал	
Жарғылық капитал	325 194
Сатып алынған меншікті акциялар	20 801
Бөлінбеген пайда және басқа да резервтер	3 646 396
Меншікті капиталдың барлығы	3 950 789
Азшылық үлесі	362 308
Капиталдың барлығы	4 313 097
Міндеттемелер мен капиталдың барлығы	6 792 556

Пайда мен залалдар туралы шоғырланған есебі (миллион теңге)

	2010ж.
Сатудан түскен түсім	2 390 467
Операциялық шығындар	1 688 689
Сатудан түскен пайда	701 778
Еншілес қоғамда үлестен шығу есебінен түсетін табыстар	50 853
Сатып алуға арналған опционның әділ құнының өзгеруінен түсетін пайда	50 738
«Газфонд» ЖЕҚ айқындалатын тәртібінің өзгеруі	44 692
Қаржыландырудан түсетін табыстар	159 380
Қаржыландыру шығындары	132 573
Бірлескен негізде бақыланатын компаниялардың таза пайда сының үлесі	24 234

Сату үшін қолдағы қаржы активтерінің шығу есебінен түсетін пайда	25 102
Салық салуға дейін пайда	924 204
Пайдаға салынатын ағымдағы салық	218 266
Пайдаға салынатын кейінге қалдырылған салық	10 953
Пайда салығы	229 219
Жыл бойындағы пайда	694 985
<i>Жыл бойындағы пайда, оның ішінде:</i>	
Акционерлер	658 038
Азшылық үлесі	36 947
Акционерлердің пайдасына жататын, бір акцияға келетін есепте базалық және кемітілген пайда (теңге)	28,07
Дивидендтер (1 мың акцияға тг.)	2 660
Акциялары саны (мың дана)	22 900
Төленген дивидендтер (мың тг.)	60 914

ҚЕХС бойынша ақшалай қаражат қозғалысы туралы шоғырланған есебі (миллион теңге)

	2010 ж.
Операциялық қызмет	
<i>Операциялық қызметтен түсетін таза ақшалай қаражат</i>	598 508
Инвестициялық қызмет	
Капитал салымдары	543 420
Берілген қарыздардағы таза өзгерістер	11 289
Алынған пайыздар	70 154
Капиталдандырылған пайыздар	19 661
Сатып алынған қоғамдарда ақшалай қаражатты шегергенде еншілес қоғамдарды сатып алу	6 749
Бірлескен негізде қауымдастырылған және бақыланатын компанияларды сатып алу	280 511

Бірлескен негізде қауымдастырылған және бақыланатын компанияларға салынатын қосымша қаржы	59 890
«Газфонд» ЖЕҚ айқындалатын тәртібінің өзгеруінің есебінен туындаған ақшалай қаржат ең олардың эквиваленттерінің төмендеуі	18 518
Еншілес қоғамнан шығудан түсетін түсімдер	21 434
Бірлескен негізде бақыланатын компаниялардың түсімдері	10 487
Сату үшін қолдағы ұзақмерзімді қаржы активтерін сатып алу	64 929
Басқа да ұзақмерзімді активтердің өзгеруі	10 651
Инвестициялық қызметте қолдану үшін арналған таза ақшалай қаражат	892 241
Қаржы қызметі	
Ұзақмерзімді қарыздар бойынша түсімдер (оның ішінде ұзақмерзімді қарыздар бойынша міндеттемелердің ағымдағы бөлігі)	658 802
Ұзақмерзімді қарыздарды жабу (оның ішінде ұзақмерзімді қарыздар бойынша міндеттемелердің ағымдағы бөлігі)	198 527
Векселдерді шығарудан түсетін таза (өтеу) түсім	96 030
Қысқамерзімді қарыз қаражаттың таза түсімдері	70 901
Төленген дивидендтер	69 329
Төленген пайыздар	74 152
Меншікті акцияларды сатып алу	659 223
Меншікті акцияларды сату	676 933
Қолдануы шектеулі ақшалай қаражат қалдығының өзгеруі	331
Қаржы қызметінен алынатын таза ақшалай қаражат	309 706

<i>Айырбас бағамы өзгеруінің ақшалай қаражат пен оның эквиваленттеріне ықпалы</i>	6 088
Ақшалай қаражат пен оның эквиваленттерінің көбеюі	9 885
Есепті жылдың басындағы ақшалай қаражат және оның эквиваленттері	269 224
Есепті жылдың аяғындағы ақшалай қаражат және оның эквиваленттері	279 109

1.1. Баланс құрылымының тік талдауы

Активтер	2011 ж.	пайыз түрінде
<i>Айналым активтері</i>		
Ақшалай қаражат және олардың эквиваленттері	279 109	17,82%
Қолдануы шектеулі ақшалай қаражат	12 025	0,77%
Қысқа мерзімді қаржы активтері	113 911	7,27%
Дебиторлық қарыз және алдын ала төлем	697 464	44,53%
Тауарлы-материалды қорлар	245 406	15,67%
Өтеуге арналған ҚҚС	122 558	7,82%
Басқа да айналым активтері	95 944	6,13%
Айналым активтердің барлығы	1 566 417	23,06%
<i>Айналымнан тыс активтер</i>		
Негізгі құралдар және мүліктер	3 490 477	66,79%
Бірлескен негізде бақылана тын компанияларға салына тын инвестициялар	670 403	12,83%
Ұзақ мерзімді дебиторлық қарыз және алдын ала төлем	402 382	7,70%
Сату үшін арналған қолдағы ұзақ мерзімді қаржы активтері	256 210	4,90%
Басқа да айналымнан тыс активтер	406 667	7,78%
Айналымнан тыс активтердің барлығы	5 226 139	76,94%
<i>Активтердің барлығы</i>	6 792 556	100,00 %
<i>Міндеттемелер және капитал</i>		
<i>Қысқа мерзімді міндеттемелер</i>		
Кредиторлық қарыз және есептелген міндеттемелер	485 466	44,76%
Пайдаға салына тын ағымдағы салық	23 033	2,12%

бойынша қарыз		
Бюджет және бюджеттен тыс қорлармен есеп айырысулар бойынша қарыз	50 530	4,66%
Қысқа мерзімді қарыз қаражат және ұзақ мерзімді қарыздар бойынша міндеттемелердің ағымдағы бөлігі	504 070	46,48%
Төленуге тиісті қысқа мерзімді векселдер	21 455	1,98%
Қысқа мерзімді міндеттемелердің барлығы	1 084 554	43,74%
Ұзақ мерзімді міндеттемелер		
Ұзақ мерзімді қарыздар	981 408	70,36%
Төленуге тиісті ұзақ мерзімді векселдер	3 555	0,25%
Болашақ шығындар мен төлемдердің резервтері	79 213	5,68%
Пайдаға салынатын салық бойынша кейінге қалдырылған міндеттеме	308 353	22,11%
Басқа да ұзақ мерзімді міндеттемелер	22 376	1,60%
Ұзақ мерзімді міндеттемелердің барлығы	1 394 905	56,26%
Міндеттемелердің барлығы	2 479 459	36,50%
Капитал		
Жарғылық капитал	325 194	8,23%
Сатып алынған меншікті акциялар	20 801	0,53%
Бөлінбеген пайда және басқа да резервтер	3 646 396	92,30%
Меншікті капиталдың барлығы	3 950 789	91,60%
Азшылық үдесі	362 308	8,40%
Капиталдың барлығы	4 313 097	63,50%
Міндеттемелер мен капиталдың барлығы	6 792 556	100,00%

1.2. 2010 ж. және 2011 ж. баланс өзгеруін көлденең талдау

Активтер	2011 ж.	2010 ж.	Қарқыны
Айналым активтері			
Ақшалай қаражат және олардың эквиваленттері	279 109	269 224	3,67%
Қолданылуы шектелуі ақшалай қаражат	12 025	12 356	-2,68%
Қысқа мерзімді қаржы активтері	113 911	106 574	6,88%
Дебиторлық қарыз және алдын ала төлем	697 464	662 040	5,35%
Тауарлы-материалды қорлар	245 406	207 459	18,29%

Өтеуге арналған ҚҚС	122 558	140 305	-12,65%
Басқа да айналым активтері	95 944	84 347	13,75%
Айналым активтердің барлығы	1 566 417	1 482 305	5,67%
<i>Айналымнан тыс активтер</i>			
Негізгі құрал-жабдықтар	3 490 477	3 034 968	15,01%
Бірлескен негізде қауымдастырылған және бақыланатын компанияларға салынатын инвестициялар	670 403	318 142	110,72%
Ұзақмерзімді дебиторлық қарыз және алдын ала төлем	402 382	251 123	60,23%
Сату үшін арналған қолдағы ұзақмерзімді қаржы активтері	256 210	150 874	69,82%
Басқа да айналымнан тыс активтер	406 667	72 513	460,82%
Айналымнан тыс активтердің барлығы	5 226 139	3 827 620	36,54%
Басқа да активтер	6 792 556	5 309 925	27,92%

<i>Міндеттемелер және капитал</i>			
<i>Қысқа мерзімді міндеттемелер</i>			
Кредиторлық қарыз және есептелген міндеттемелер	485 466	398 126	21,94%
Пайдаға салынатын ағымдағы салық бойынша қарыз	23 033	18 957	21,50%
Бюджет және бюджеттен тыс қорлармен есеп айырысулар бойынша қарыз	50 530	49 423	2,24%
Қысқа мерзімді қарыз қаражат және ұзақ мерзімді қарыздар бойынша міндеттемелердің ағымдағы бөлігі	504 070	290 705	73,40%
Төленуге тиісті қысқа мерзімді векселдер	21 455	102 859	-79,14%
<i>Қысқа мерзімді міндеттемелердің барлығы</i>	1 084 554	860 070	26,10%
<i>Ұзақ мерзімді міндеттемелер</i>			
Ұзақ мерзімді қарыздар	981 408	668 343	46,84%
Төленуге тиісті ұзақ мерзімді векселдер	3 555	17 186	-79,31%
Болашақ шығындар мен төлемдердің резервтері	79 213	119 578	-33,76%
Пайдаға салынатын салық бойынша	308 353	275 508	11,92%

кейінге қалдырылған міндеттеме			
Басқа да ұзақмерзімді міндеттемелер	22 376	19 420	15,22%
Ұзақмерзімді міндеттемелердің барлығы	1 394 905	1 100 035	26,81
Міндеттемелердің барлығы	2 479 459	1 960 105	26,50%
Капитал			
Жарғылық капитал	325 194	325 194	0,00%
Сатып алынған меншікті акциялар	20 801	41 801	-50,24%
Бөлінбеген пайда және басқа да шығындар	3 646 396	2 905 065	25,52%
Меншікті капиталдың барлығы	3 950 789	3 188 458	23,91%
Азшылық үлесі	362 308	161 362	124,53%
Капиталдың барлығы	4 313 097	3 349 820	28,76%
Міндеттемелер мен капиталдың барлығы	6 792 556	5 309 925	27,92%

2.1 Қаржы жағдайын бағалау көрсеткіштері

Ұйым иелігінде орналасқан шараушылық қаражаттың сомасы. Жүргізілген көлденең талдауға сәйкес 2010 ж.салыстырғанда 2011 ж. бойы АҚ активтері 27,92%-ға артты.

Негізгі құралдардың белсенді бөлігінің үлесі. Жүргізілген көлденең талдауға сәйкес 2010 ж. салыстырғанда 2011 ж. бойы АҚ белсенді негізгі құралдары 15,01% -ға артты.

Негізгі құралдарының тозу коэффициенті. Көрсеткіш кейінгі кезеңдерде шығындарды есептен шығаруға қалдырылған негізгі құралдар құнының үлесін сипаттайды. Әдетте, талдау негізгі құрал-жабдықтар жағдайының сипаттамасы ретінде қолданылады. Оны есептеу үшін амортизация туралы мәліметтер қажет, оны біз операциялық шығындар туралы есептің мәліметтеріне сүйеніп анықтаймыз.

	2011 ж.	2010 ж.
Сатып алынған мұнай және газ	382 054	280 062
Еңбекақыны төлеу шығындары	248 894	199 588
Пайда салығынан басқа салықтар	196 993	187 245
Амортизация	183 577	167 446
Газ, мұнай және мұнайда қайта өңдеу өнімдерінің транзиті	152 093	156 489
Жөндеу, пайдалану және құрал-жабдықтың техникалық қызмет шығындары	118 058	95 190
Материалдар	94 520	81 810

Қайта сату үшін тауарлар, оның ішінде қайта өңдеу өнімдері	56 643	51 041
Электрқуаты мен жылу энергиясына жұмсалатын шығындар	44 901	42 559
Әлеуметтік шығындар	16 343	18 563
Зерттеу мен әзірлеу шығындары	15 486	13 123
Жалгерлік шығындары	13 568	8 890
Сақтандыру шығындары	12 950	10 448
Қайта өңдеу қызметтері	10 950	8 363
Бағалау резервтерінің өзгеруі	7 708	14 384
Көлік шығындары	6 675	6 130
Басқалары	128 136	22 592
Басқа да операциялық шығындар	1 688 689	1 363 923

2011 ж. негізгі қорлардың тозу коэффициенті =

$$\frac{3490477 \text{ млн.тг.} - 183577 \text{ млн.тг.}}{3490477 \text{ млн.тг.}} = 94,74\%.$$

$$\frac{183577 \text{ млн.тг.}}{3490477 \text{ млн.тг.}}$$

Жаңару коэффициенті.

$$\text{2011 жылғы жаңару коэффициенті} = \frac{543\,420 \text{ млн.тг.}}{3\,490\,477 \text{ млн.тг.}} = 15,57\%.$$

$$\frac{543\,420 \text{ млн.тг.}}{3\,490\,477 \text{ млн.тг.}}$$

2.2 Өтімділік көрсеткіші

Меншікті айналым қаражатының мөлшері

$$\text{2010 жылғы меншікті айналым қаражаттары} = \frac{1566417 \text{ млн.тг.}}{1,4444296} =$$

$$\frac{1\,084\,554 \text{ млн.тг.}}{1,4444296}$$

Қызмет ететін капиталдың оңтайлылық коэффициенті

$$\text{оңтайлылық коэффициенті} = \frac{\text{ДС}}{\text{КО}} = \frac{291134 \text{ млн.тг.}}{1\,084\,54 \text{ млн.тг.}} = 0,268437;$$

$$\frac{291134 \text{ млн.тг.}}{1\,084\,54 \text{ млн.тг.}}$$

Абсолютті өтімділік коэффициенті

$$\text{Абсолютті өтімділік коэффициенті} = \frac{\text{ДС} + \text{КВФ}}{\text{КО}} ;$$

$$\frac{\text{ДС} + \text{КВФ}}{\text{КО}}$$

$$\text{Абсолютті өтімділік коэффициенті} = \frac{405045 \text{ млн.тг.}}{1084554 \text{ млн.тг.}} = 0,373467;$$

$$\frac{405045 \text{ млн.тг.}}{1084554 \text{ млн.тг.}}$$

Абсолютті өтімділік коэффициенті

$$\text{Ағымдағы өтімділік коэффициенті} = \frac{\text{ДС} + \text{КВФ} + \text{ДЗ}}{\text{КО}} = ;$$

$$\frac{\text{ДС} + \text{КВФ} + \text{ДЗ}}{\text{КО}}$$

$$\text{Абсолютті өтімділік коэффициенті} = \frac{1102509 \text{ млн.тг.}}{1084554 \text{ млн.тг.}} = 1,016555;$$

$$\frac{1102509 \text{ млн.тг.}}{1084554 \text{ млн.тг.}}$$

Жалпы өтімділік коэффициенті

$$\text{Жалпы өтімділік коэффициенті} = \frac{\text{ДС} + \text{КВФ} + \text{ДЗ} + 3}{\text{КО}} ;$$

$$\frac{\text{ДС} + \text{КВФ} + \text{ДЗ} + 3}{\text{КО}}$$

$$\text{Жалпы өтімділік коэффициенті} = \frac{1347915 \text{ млн.тг.}}{1084554 \text{ млн.тг.}} = 1,242829;$$

1084554 млн.тг.

ДС – банктердегі есептік, валюталық және арнайы шоттарда, кассада орналасқан қаражат.

КВФ – қысқа мерзімді қаржы салымдары.

ДЗ – дебиторлық қарыз.

З – материалды-өндірістік қорлар.

КО – қысқа мерзімді міндеттемелер.

2009 жылғы жылжымалы коэффициенті = $\frac{1566471 \text{ млн.тг.}}{0,230608} =$

6792556 млн.тг.

2009 жылғы айналым активтеріндегі қорлар үлесінің коэффициенті =

$\frac{245406 \text{ млн.тг.}}{1566417 \text{ млн.тг.}} = 0,157$

2.3. Қаржы тұрақтылығын бағалау (төлемқабілеттілік)

Қаржылық тәуелсіздік коэффициенті.

$K \text{ қар.тәуелсіздік} = \frac{СК}{ВБ} = \frac{4\,313\,097 \text{ млн.тг.}}{6\,792\,556 \text{ млн.тг.}} = 63,50\%$

Қаржы кернеулігінің коэффициенті (қаржы тәуелділігінің коэффициенті).

$K \text{ қарж. Кернеудігі} = \frac{ЗК}{ВБ} = \frac{2\,479\,459}{6\,792\,556 \text{ млн.тг.}} = 36,50\%$

Меншікті капиталдың оңтайлылық коэффициенті

$K \text{ МСК} = \frac{ОС}{СК} = \frac{3\,490\,477 \text{ млн.тг.}}{4\,313\,097 \text{ млн.тг.}} = 80,93\%$

Қарызды жабу коэффициенті

$\frac{СК}{\text{Фин. Об.}} = \frac{4\,313\,097 \text{ млн.тг.}}{1\,510\,488 \text{ млн.тг.}} = 2,855433$

Қаржылық тұрақсыздық коэффициенті

$\frac{\text{Фин. Об.}}{СК} = \frac{1\,510\,488 \text{ млн.тг.}}{4\,313\,097 \text{ млн.тг.}} = 0,35021$

Банкроттық коэффициенті $\frac{Об}{ВБ} = \frac{2\,479\,459 \text{ млн.тг.}}{6\,792\,556 \text{ млн.тг.}} = 0,365026$

Ұзақмерзімді салымдар құрылымының коэффициенті

$\frac{ДО}{ВОА} = \frac{1\,394\,905 \text{ млн.тг.}}{5\,226\,139 \text{ млн.тг.}} = 0,266909$

Қарыз қаражатты ұзақмерзімді тарту коэффициенті

$K \text{ ДО} = \frac{ДО}{ВБ} = \frac{981\,408 \text{ млн.тг.}}{5\,226\,139 \text{ млн.тг.}} = 0,266909$

Дебиторлық қарыздың үлесі

$\frac{697\,464 \text{ млн.тг.} + 402\,382 \text{ млн.тг.}}{6\,792\,556 \text{ млн.тг.}} = 0,161919$

Кредиторлық және дебиторлық қарыздың ара қатынас коэффициенті

$$\frac{КК/Д}{ДЗ} = \frac{КЗ}{ДЗ} = \frac{485\,466 \text{ млн.тг.}}{697\,464 \text{ млн.тг.}} = 0,696045;$$

2.4 Өтімділікті бағалау

Таза пайда. Баланс пайдасы мен пайдадан туындайтын бюджет төлемдері арасындағы айырма ретінде анықталады.

$$ТП = \text{Салыққа дейінгі пайда} - \text{Пайда салығы} = 924204 \text{ млн.тг.} - 229219 \text{ млн.тг.} = 694985 \text{ млн.тг.}$$

$$\text{Сату рентабельділігі} = \frac{694985 \text{ млн.тг.}}{1\,688\,689 \text{ млн.тг.}} = 41,16\%;$$

Сату рентабельділігі = (margin on sales, ROS)

$$\text{Сату рентабельділігі} = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{Түсім}} = \frac{694\,985 \text{ млн.тг.}}{2\,390\,467 \text{ млн.тг.}}$$

Капитал рентабельділігі

$$\text{Капитал рентабельділігі.} \frac{ТП}{ВБ} = \frac{604985 \text{ млн.тг.}}{6792556 \text{ млн.тг.}} = 10,23\%$$

Айналымнан тыс активтер рентабельділігі

$$АТАР = \frac{ТП}{АТА} = \frac{694985 \text{ млн.тг.}}{5226139 \text{ млн.тг.}} = 13,30\%$$

Меншікті капиталдың рентабельділігі.

$$МКР = \frac{ТП}{МК} = \frac{694985 \text{ млн.тг.}}{4313097 \text{ млн.тг.}} = 16,11\%$$

2.5.Дюпон талдауы

ROE = (Таза пайда / Түсім) * (Түсім / Активтер) * (Активтер/Капитал)
= (пайда нормасы) * (активтер айналымдылығы) * (капиталдандыру коэффициенті)

$$\text{пайда нормасы (ROS)} = \frac{\text{Таза пайда}}{\text{түсім}} = \frac{694985 \text{ млн.тг.}}{2390467 \text{ млн.тг.}} = 29,07\%$$

$$\text{активтердің айналымдылығы} = \frac{\text{Түсім}}{\text{ВБ}} = \frac{2390467 \text{ млн.тг.}}{6792556 \text{ млн.тг.}} = 35,19\%$$

$$\text{капиталдандыру коэффициенті} = \frac{\text{ВБ}}{\text{МК}} = \frac{6792556 \text{ млн.тг.}}{4313097 \text{ млн.тг.}} = 1,57487$$

$$ROE = 0,2907 * 0,3519 * 1,57487 = 0,1611 = 16,11\%$$

Терминологиялық – түсіндірме сөздік

А

Агрегирлеу – жекелеген көрсеткіштерді бірыңғай жалпы көрсеткішке біріктіру. Мысалы, жекелеген тауарлардың бағаларын (олардың қарқынын) бағалардың жалпы деңгейінің (бағалардың индексі) көрсеткіштеріне біріктіру.

Ағымдағы операциялар – тауарлар мен қызметтердің сыртқы саудасы, ертеректе шығарылған және шеттен әкелінген капиталдан түскен табыстарды аудару, жеке тұлғалардың ақшалай аударымдары, қайтарымсыз негізде жәрдем және т.б. қамтитын төлем балансының бөлімі.

Ажио – биржада сатылатын облигациялардың нақтылы құнымен салыстырғанда қымбаттауы.

Айналым капиталы – өзінің құнын мерзімі бір жылдан аспайтын дайындалатын өнімге ауыстыратын капиталдың бөлігі.

Айырбас – экономикалық қызметтің бір қатысушысынан екіншісіне тауар мен қызмет қозғалысының үрдісі; нарықтық экономикада экономикалық қатынастардың жүйесі

Акциздер – тауарлар мен қызметтердің бағасына қосылатын салық.

Акционерлік қоғам (АҚ) – жарғылық қоры белгілі акциялар мөлшеріне бөлінген шаруашылық қоғам. Акционерлер АҚ міндеттемелері бойынша жауап бермейді және оларға тиесілі акциялардың құны шегінде залалдар тәуекеліне жауапты емес.

Акциялар – акционерлік қоғамның капиталының пайына құқығын білдіретін және дивиденд түрінде пайда алу құқығы бар бағалы қағаздар.

Ақша – айналыс құралы, қазына мен жинақтардың құрылуының құралдары, төлем құралы, құнды өлшеу функцияларын атқаратын ерекше тауар.

Ақша-кредиттік саясат – экономиканы реттеуге бағытталған ақша айналысы мен кредит саласында шаралардың жиынтығы.

Ақша жүйесі – мемлекеттегі ақшалай айналысты ұйымдастырудың нысаны, яғни ақшалай қаражаттың қолма-қол немесе қолма-қолсыз нысаны. Ол келесі элементтерден тұрады: ақшалай бірлік, бағалардың ауқымы, мемлекеттегі ақшаның түрі, эмиссия тәрәтібі мен ақша айналысы, сонымен қатар ақшалай айналыстың реттелуін жүзеге асыратын мемлекеттік аппарат.

Ақшалай база – ҚРҰБ коммерциялық банктердің міндетті резервтері мен қолма-қол ақшадан (МО агрегаты) тұратын қолданбалы көрсеткіш.

Ақшалай рынок – есептік, банк аралық және валюталық рыноктардан тұратын қысқамерзімді кредит (бір жылға дейін) операцияларының рыногы.

Ақшалай сектор – ең бастысы табыстар, шығындар, қаржының қозғалысымен түсіндірілген экономикалық ауыспалы айналымның (экономикалық ауыспалы айналымды қара) бөлігі.

Ақшалай табыстар – еңбекақы түрінде, кәсіпкерлік қызметтен алынатын табыс, зейнетақы, стипендия түрінде, меншік есебінен табыстар түрінде алынатын қаражат (пайыздар, дивидендтер, жылжымайтын мүлікті сатудан түскен табыс, ауылшаруашылық өнімді сатудан түскен табыс, әртүрлі қызмет көрсетуден түсетін табыс).

Ақшалай түсімдер (ақша ағыны) – фирманың коммерциялық қызметінің таза (нетто) ақшалай нәтижесі.

Аралас кәсіпорындар – меншіктің әртүрлі нысандарының үйлесіміне негізделген кәсіпорындар.

Ауқымның жағымды әсері – кәсіпорын мөлшерінің ұлғаюына қарай өндірістің орташа жалпы шығындарының төмендеуі.

Ашық рыноктағы операциялар – нарықтық немесе алдын ала жарияланған бағам бойынша орталық банктің коммерциялық банктерден мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алуы немесе сатуы.

Ашық экономика – әлемдік шаруашылық байланыстарға ерудің жоғары деңгейі бар мемлекеттің экономикасы (халықаралық экономикалық қатынастар).

Ә

Әкімшілік-командалық жүйе, орталықтандырылған жоспарлы, коммунистік жүйе – ертеректе КСРО, Шығыс және Орталық Еуропа және бірқатар азия мемлекеттерінде басым болған экономикалық жүйе. Оның айырықша ерекшеліктері - өндірістік ресурстардың барлық түрлеріне қатысты «қоғамдық» (мемлекеттік) меншік, айырықша нысандарды, экономиканың монополиясы мен бюрократиясы, шаруашылық механизм ретінде орталықтандырылған жоспарлау.

Әлемдік сауданың тауарлы құрылымы – берілген мемлекетте экспорт және импорттағы тауарлардың жекелеген түрлері арасындағы арақатынас.

Әлемдік экономика (әлемдік шаруашылық, бүкіләлемдік шаруашылық) – кең анықтама бойынша – әлемнің барлық ұлттық экономикаларының сомасы, тар анықтама бойынша – тек сыртқы әлеммен іс-әрекет ететін ұлттық экономиканың бөліктерінің жиынтығы. Бірақ екі анықтама арасындағы айырмашылықтар уақыт өте келе күшін жоюда, өйткені кез келген мемлекетте сыртқы әлеммен тікелей немесе жанама түрде өзара іс әрекет етпейтін салалар немесе қосымша салалар кездеседі.

Әлеуметтік салықтар – мемлекеттік бюджетке төленетін әлеуметтік қамсыздандыруға бағытталған кәсіпорындардың төлемдері мен еңбекақы мен жұмыс күшіне салынатын салықтар.

Б

Баға дискриминациясы – сатып алушылардың әртүрлі топтары үшін бір өнімнің бағасына әртүрлі баға белгілеу, мұндағы бағалардың айырмашылығы шығындардың салдарынан болмайды.

Бағалардың индексі – уақыттағы бағалардың ара қатынасын сипаттайтын салыстырмалы көрсеткіш.

Бағалардың тепе – тең деңгейі - жиынтық сұраныстың қисығы жиынтық ұсыныстың қисығын кесіп өтетін бағалардың деңгейі.

Бағалаудағы табысты тәсілдеме – бағаланатын кәсіпорынның болашақ табыстарын бағалауға негізделген тәсілдеме.

Бағалаудағы шығын тәсілдемесі – кәсіпорынның активтерінің ұдайы өндірісі үшін қажетті шығындарды талдау негізінде кәсіпорынның құнын анықтаудан туындайтын тәсілдеме.

Бағалы қағаздар нарығы (Қор нарығы) – рынокта акциялар мен облигациялар, депозиттік сертификаттар, қазыналық міндеттемелер мен басқа да ұқсас құжаттардың айналымы арқылы қаржы ресурстарына деген ұзақмерзімді қажеттіліктерді қамтамасыз ететін рынок.

Банк операциялары – банктердің қызметтерінің пайдалылығы мен қызмет етуін қамтамасыз ететін операциялар. Пассивті және активті операциялар, банк қызметтері мен банктің жеке операцияларына ажыратылады.

Банкаралық рынок – кредит мекемелерінің уақытша бос ақшалай ресурстары тартылып, банктер арасында басымды түрде банкаралық депозиттер нысанында орналастырылатын ссудалық капитал рыногының бөлігі.

Банкроттық – сот инстанциясымен айқындалған, қарыз міндеттемелері бойынша төлемдерді жүргізудің қабілетсіздігі.

Банктер – өнеркәсіптік, сауда және басқа кәсіпорындар, ең бастысы салымдар түрінде алынатын қаражат есебінен кредиттеу бойынша әмбебап операцияларды жүргізетін ұйымдар.

Банктік кредит – ақшалай қаражаттың иелері, басымды түрде банк арқылы ақшалай ссудалар түрінде ұсынылатын кредит.

Басқарудың ұйымдастырушылық сызбасы – кәсіпорынның бөлімшелері арасында өзара әрекеттің қисынды құрылымы.

Бәсекелестік - өнімді өндіру мен өткізудің ең үздік жағдайлары үшін рынокқа қатысушылар арасындағы бәсеке.

Бәсекелестік артықшылық – рынокта тұрақты жағдайды қамтамасыз ететін және оны басқа бәсекелестерден жағымды түрде

айыратын, кәсіпорын өнімінің баға, сапалық және басқа да сипаттамалары.

Бәсекелестің (бағыттың) бес күштің моделі – рынокта фирманың жағдайын анықтайтын негізгі бәсекелес күштерді талдаудың әдісі: ұқсас өнімді өндірушілердің басқа жабдықтаушыларының бәсекелес күштері, фирмалар – әлеуетті бәсекелестер, фирмалар – алмастыратын жабдықтаушылар, сонымен қатар ресурстармен жабдықтаушы және өнімді сатып алушылардың бәсекелестік ұстанымдары.

Бизнес-жоспар – кәсіпорынның (фирмалар) жағдайы, оның мақсаты мен оған жету жолдары мен нәтижелерін сипаттайтын егжей-тегжейлі, нақты құрылымды құжат.

Биржалық баға белгілеу – берілген рынокта және берілген уақыт кезеңінде тауарлар немесе бағалы қағаздарды сатушының минималды бағасы немесе сатып алушының максималды бағасы.

Биржалық индекстер – бағалы қағаздарға қатысты бағалардың өзгеру беталысын анықтаудың әртүрлі тәсілдері (АҚШ-та Доу Джонс және «Стэндрд энд Пурс», Жапонияда – «Никкей», Германияда – ДАКС және «Франкфурте Альгемайне Цайтунг», Ұлыбританияда – Рейтер агенттігінің индексі).

Бөлу – шаруашылық қызметтің қатысушылары өндірілген өнімге қатысатын сандық пропорциялар, үлестерін анықтау үрдісі.

Брокерлік фирма – бағалы қағаздар, тауарлар мен басқа да меншіктің түрлеріне қатысты клиенттерден сату немесе сатып алу тапсырысын және осы қызметтерді көрсету есебінен комиссиялық алым түрінде марапаттау алатын агент.

Бухгалтерлік пайда – жалпы түсім мен фирманың шығындары арасындағы айырма.

В

Валюта – халықаралық есеп айырысуларда қолданылатын белгілі бір ұлттық ақшалай бірлік түріндегі ақшалай міндеттемелер немесе кез келген төлем құжаттары.

Валюталық арбитраж – әртүрлі валюталық рыноктарда (кеңістік арбитраж) немесе бағамдар қарқынының айырмасында (уақытша арбитраж) бір ақшалай бірліктің валюталық бағамдарының айырмасынан пайданы алу мақсатымен байланысты операциялар.

Валюталық баға белгілеу – ұлттық ақшалай бірліктің бағамын шет ел ақшалай бірліктің бағамына тіркеу. Мұнда ұлттық ақшалай бірлік тікелей баға белгілеу (1, 10, 100 шетел валютасының бірлігі = x ұлттық валютаның бірлігі) нысанында, сонымен қатар айналым баға белгілеу (1, 10, 100 ұлттық валютаның бірлігі = x нысанында шет елвалютасының бірлігі) болып белгіленуі мүмкін.

Валюталық бағам – бір елдің ақша өлшемінің екінші бір елдің ақша өлшеміне көрсетілген бағасы, салыстырмалы арақатынас құнының өлшемі.

Валюталық жүйе – ішкі ақшалай-кредит қатынастары мен халықаралық есеп айырысуларды қамтитын ақшалай қатынастарды ұйымдастыру нысаны; ұлттық экономикасының базасында құрылады және халықаралық экономикалық қатынастардың дамуымен әлемдік валюталық жүйеге айналады.

Валюталық қоржын – жекелеген валюталардың орташа өлшенген бағамын өлшеу үшін қолданылатын, белгілі әдіспен анықталған валюталардың тіркелген жиынтығы. Халықаралық шоттық бірліктерін құруда, сауда және кредит қатынастарының саласындағы сақтандыру мен валюталық тәуекелдер, сонымен қатар бірқатар мемлекеттерде ұлттық валюта бағамын орнату кезінде қолданылады.

Валюталық ресурстарды сақтандыру – келісімшартқа отыру кезеңі мен оны орындау кезеңінде валюта бағамдарының мүмкін болатын өзгерістермен байланысты валюталық, кредит, сыртқы сауда операцияларын жүргізуде валюталық жоғалтулардың тәуекелін алдын алу мақсатымен байланысты операциялар.

Валюталық рынок – валюталық мәмілелердің субъектілерінің арасында туындайтын барлық қатынастар жиынтығы. Институциялық көзқарасы жағынан, валюталық рынок байланыс құралдарын (телефон мен телекстерден бастап электронды және спутникалық жүйелерге дейін) қолдану арқылы халықаралық төлем айналысына қызмет көрсету үшін сұраныс пен ұсыныс негізінде валюталардың сатылуы мен сатып алу үрдісі жүргізілетін көптеген ірі коммерциялық банктер мен басқа да қаржы мекемелері.

Вексель (жай) – қарыз міндеттемесінің беру уақыты мен орны, сомасы, орны мен төлем уақыты көрсетілген кредитордың атына қарыз алушымен берілетін міндеттеме.

Ғ

ҒЗТКЖ (ғылыми – зерттеу және тәжірибелік – конструкторлық жұмыстар) – жаңа білімдердің ашылуының ұйымдастырылған үрдісі.

Д

Дефицит дохода (Табыс тапшылығы) – халықтың тұрмыс деңгейі төмен жіктерінің табыстарын өмір сүрудің минимум деңгейіне дейін жеткізуге қажетті қосымша қаражаттың мөлшері.

Дивиденд – акционерлік қоғамның балансында белгіленген пайдаға байланысты акциялар бойынша төлемдердің мөлшері.

Дилер – бағалы қағаздарды сату – сатып алу операцияларын жүзеге асыратын және сату мен сатып алу бағамдарының арасындағы айырмасы түрінде табыс алатын биржа делдалы.

Дисконттау – күрделі пайызды есептеудің кері үрдісі (Күрделі пайызды есептеуді қара).

Е

Ең аз шығындар – ақшалай өлшемде бағалануы қиын, жобадан алынатын пайда алдын ала белгіленген жағдайларда қолданылатын жобалық талдаудағы тәсіл.

Еңбек биржасы – жұмыс күшінің рыногында азаматтарды жұмысқа орналастыру бойынша мамандандырылған қызметтерді көрсететін мекеме.

Еңбек қатынастары – еңбекақыны төлем мен еңбек жағдайлары бойынша жұмыс беруші мен жалдамалы жұмыскердің арасындағы қатынастары.

Еңбек өнімділігі – еңбек ресурстарын қолдану тиімділігінің көрсеткіші. Өнімнің құндық көлемі немесе жұмыспен қамтылған орташа жылдық санымен (жылдық еңбек өнімділігі) немесе өңделген адам/сағат (сағат негізіндегі еңбек өнімділігі) санының ара қатынасының түрінде айқындалады.

Еңбек нарығы – жұмыс күшінің сұранысы мен ұсынысының арақатынасы.

Еңбекақы – әртүрлі мамандықтардың жалдамалы жұмыскерлеріне еңбек қызметтері үшін төлем жүргізуі.

Еркін сауда аймағы – қатысушы мемлекеттердің арасында сауда шектеулері, ең бастысы кеден баждары жойылатын экономикалық интеграцияның нысаны.

Еркін экономикалық аймақ – салық және басқа да жеңілдіктерді қолданатын, аймақтың мәртебесімен түсіндірілетін, шет ел және отандық фирмалардың қызметі жүзеге асырылатын аймақ.

Есептік рынок – қазыналық және коммерциялық векселдер, қысқа мерзімді міндеттемелердің басқа да түрлерінің рыногы.

Есептік саясат – кредит операцияларына ықпал ету мақсатында орталық банкпен коммерциялық банктерге ұсынылатын кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелердің өзгеруі.

Ж

Жалпы табыс – өнім санына бағалардың туындысы.

Жалпы шығындар – тұрақты және өзгермелі шығындардың сомасы.

Жалпы ішкі өнім – берілген мемлекеттің аумағында орналасқан, кәсіпорынның ұлттық нақышына қарамастан мемлекет экономикасының барлық салаларында тауарлар мен қыматтердің барлық көлемдеріне қосылған күн.

Жауапкершілігі шектеулі қоғам – жарғылық құжаттармен анықталған, бір немесе бінеше тұлғаға жарғылық капиталы бөліктерге бөлінген шаруашылық қоғамының мекемесі; оның қатысушылары қоғамның міндеттемелері бойынша жауап бермейді және өздерінің жарналарының шегінде залалдар тәуекеліне жауап бермейді.

Жеделдетілген амортизация – амортизациялық аударымдардың нормаларын арттыру есебінен өндірілетін тауарлар мен қызметтерге жеделдетілген түрде еңбек құралдарының құнын аудару болып табылатын экономиканы мемлекеттік реттеудің маңызды құралы.

Жеке кәсіпкер – заңды тұлға нысанынсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын азамат.

Жеке тұлғаларға салынатын табыс салығы – жеке тұлғаларға салынатын табыс салығы, әдетте прогрессивті болады (Прогрессивтік салық салуды қара).

Жекешелендіру – жеке немесе ұжымдық шаруашылық субъектілерге мемлекеттік немесе муниципалды меншіктің әртүрлі шарттарының негізінде сату немесе табыстау жолымен болатын меншік қатынастарының қайта құрылуы.

Жинақ – тұтынуға қолданылатын табыстың бір бөлігі.

Жобалық талдау – нарықтық экономикасы бар мемлекеттерде инвестициялық жобалар негізінде жатқан және инвестициялық жобаға жұмсалатын шығындарды салыстыру мен ол жобадан алынатын пайданы салыстыруға негізделген тұжырымдама

Жобалық цикл – инвестициялық жобаны әзірлеу мен жүзеге асырудың уақытша сатылары

Жобамен бірге - жобасыз – екі балама негізінде фирманың болашақ табыстылығын салыстыруға негізделген жобалық талдаудағы тәсіл: а) фирма жобаны жүзеге асырады; ә) фирма бұл жобаны жүзеге асырмайды

Жобаның рентабельділігі – инвестициялық жобадан түсетін барлық дисконтталған табыстар мен ол бойынша барлық дисконтталған шығындар арасындағы ара қатынасы

Жұмыс күшінің құрылымы – салалық, кәсіптік, білікті және демографиялық сипаттары бойынша жұмыс күшінің құрамы

Жұмыссыздық – қоғамдық өндірісте жұмыс күшінің (экономикалық белсенді халық) бір бөлігінің жұмыссыз болғандағы әлеуметтік-экономикалық құбылыс. Жұмыссыздық бірнеше түрлерге ажыратылады:

құрылымдық, циклдық, фрикциондық, мауысымдық, бөлшекті, жабық, тоқырау, технологиялық.

Жүктелген шығындар – фирманың меншігі болып табылатын ресурстарды қолданудың баламалы шығындары.

З

Залалсыздық нүктесі – барлық шығындар мен нөлдік пайданың орнын толтыруды қамтамасыз ететін фирма өндірісінің көлемі мен түсімі. Залалсыздық нүктесіне сәйкес келетін түсім – шекті түсім деп аталады, ал сол нүктеде орналасқан өндіріс көлемі (сату) – өндірістің (сату) шекті көлемі деп аталады

Заманауи нарықтық экономика (заманауи капитализм) – нарықтық экономикасы дамыған елдерде қалыптасқан экономикалық жүйе. Ұжымдық жеке меншік (акционерлік), шараушылық қызметтің белсенді мемлекеттік реттеу, әлеуметтік сақтандырудың дамыған жеке және мемлекеттік жүйе мен әлеуметтік қамтамасыз етілуінің басымдылығымен сипатталады.

Зияткерлік меншік – зияткерлік өнімге қатысты меншік (зияткерлік өнімді қара)

И

Инвестициялық жеңілдіктер – капитал салымдары мемлекеттік экономикалық бағдарламалардың мақсаттары мен шарттарына сәйкес келетін жағдайда, инвесторлардың салық төлеу мерзімін ұзарту мен төмендету, субсидиялар түрінде ұсынылатын жеңілдіктер

Инвестициялық климат – өздерінің капиталдарын шетел экономикасына салатын, мемлекеттегі жағдайға қатысты шетел кәсіпкерлерінің көзқарасы

Инвестор – инвестицияларды жүзеге асыратын жеке немесе заңды тұлға

Институтционалды қайта құрулар – шаруашылық қызметтің ресми және бейресми жағдайларының өзгеруі

Инфляция – біртіндеп бағлардың көтерілуінде байқалатын ақшаның сатып алушылық қабілетінің төмендеуі

К

Калькуляция – тауар бірлігін өндіру мен өткізуге жұмсалатын шығындардың есебі. Толық өзіндік құнды калькуляциялау әдісі – бұл әдіс тауардың (қызмет көрсету) бірлігін өндіру мен сатумен байланысты, барлық шығындардың (тұрақты және өзгермелі) есебін қарастырады. Жабу мөлшері бойынша калькуляциялау әдісі тауардың (қызмет көрсету)

бірлігін өндіру мен сатумен байланысты тек өзгермелі шығындарын қарастырады

Капитал – кәсіпкерлік қызмет үшін қолданылатын, материалды, ақшалай және зияткерлік құралдардың сомасы ретінде анықталатын экономикалық ресурс

Капитал нарығы – орта және ұзақмерзімді кредиттер, акциялар мен облигациялар рыногы

Капиталды жоба (инвестициялық жоба) – инвестицияларды жоспарлау мен жүзеге асыру нысаны

Капиталды құрылыс – капитал салымдарын жүзеге асыру және негізгі қорларды іске қосу

Капиталдың қашуы – мемлекеттен заңсыз негізде жиналған қаражатты алу үшін, жоғары салықтар, экономикалық және саяси тұрақсыздық есебінен капиталдың кетуі.

Капиталдың халықаралық қозғалысы – шет елде капиталдың орналасуы мен қызмет етуі, ең бастысы оның өзін-өзі арттыру мақсатында жүзеге асырылады

Күрделі қаржыландыру – негізгі капиталдың (негізгі қорлар) ұдайы өндірісіне салынатын инвестициялар (инвестицияларды қара.)

Кассалық операциялар – тікелей түрде тек мәмілеге отырғаннан кейін атқарылатын қор рыногындағы операциялар

Кәсіпкерлік қабілеттілік – ең бастысы кәсіпкерлерді, сонымен қатар кәсіпкерлік инфрақұрылымды, кәсіпкерлік әдеп пен мәдениетті қамтитын экономикалық ресурстардың бір түрі

Кәсіпкерлік табыс – кәсіпкерлік қызметтен алынатын табыс

Кәсіпкерлік тәуекел – кәсіпорында қаржы жоғалтулардың туындауының ықтималдылығы

Кәсіпорын (фирма) – коммерциялық қызметті жүзеге асыру үшін экономикалық ресурстарды біріктіретін дербес шаруашылық бірлік. Коммерциялық қызмет кәсіпорынға пайда әкелуі тиіс, үшінші тұлғалар, жеке немесе заңды тұлғалар үшін тауарлар мен қызметтерді өндіру бойынша қызметі болып табылады

Кәсіпорынды (фирманы) бағалау – уақыттың берілген кезеңінде меншіктің нақты объектісінің құнын есептеу.

Кәсіпорынды қайта құрылымдау – экономикалық тиімділік, нарықтық бәсеке қабілеттілік, нарықтық ортаға кәсіпорынның жалпы бейімделуіне бағытталған кең шаралардың шеңбері. Қайта құрылымдаудың негізгі әдістері – ұйымдастырушылық құрылымды оңтайландыру (ұйымдастырушылық қайта құрылымдау) және қаржылық сауықтыру (қаржылық қайта құрылымдау).

Кәсіпорынды қаржылық негізде қайта құрылымдау – активтерді реттеу кезінде баланстарды «тазалау», сонымен қатар көптеген жағдайларда – кәсіпорынды тарату мен банкроттық тәртібі

Кемімелі қайтарымдылық заңы – бір ауыспалы ресурсты басқа ресурстардың өзгермейтін мөлшерімен бірге қолданудың ұлғаюы, белгілі бір кезеңде қайтарымдылықтың өсуін тоқтатады, содан кейін оның қысқаруына әкеледі

Кемімелі шекті пайдалылық заңы – тұтыну көлемінің ұлғаюымен, әрбір келесі тұтынылатын өнім бірлігінің пайдалылығы, алдыңғы тұтынылатын бірлікке қарағанда төмен болады

Коммерциялық кредит – төлемнің мерзімін ұзарту негізінде тауарларды сату түрінде кәсіпорындардың басқаларға ұсынатын кредиті

Коммерциялық қызмет – коммерциялық пайда алу мақсатымен үшінші тұлғалар (жеке және заңды) үшін тауарлар өндіру мен қызмет көрсету бойынша қызмет

Консалтинг (кеңес беру) - кәсіпорындар, ұйымдар мен мемлекеттік басқару органдарына кеңес беруші фирмалар немесе жеке кеңес берушілер арқылы көрсетілетін экономика мен басқару салаларында кәсіпқой ғылыми – қызметтер.

Кредит (Несие) – ссудалық капиталдың қозғалысы, яғни пайыз түрінде төлемді қайтару шартының негізінде ссуда түрінде ұсынылатын ақшалай капитал

Кредит жүйесі – кредит-есеп айырысу қатынастары, кредиттеудің нысандары мен әдістерінің жиынтығы немесе кредит-қаржы институттарының жиынтығы

Кредит-қаржы құралдары – орталық банктер, коммерциялық банктер, мамандырылған кредит-қаржы құралдары (кредит ұйымдары)

Кредитор - белгілі пайызды төлеу мен белгілі мерзім ішінде қайтару шартының негізінде белгілі тұлғаға қарыз қаражатты ұсынатын жеке немесе заңды тұлға.

Күрделі пайыздарды есептеу – пайыздарды жинақтау есебінен жинақтың негізгі сомасының өсу үрдісі.

Қ

Қалыпты пайда – фирманың басшыларымен өндіріске салынған міндетті шығындарға тең пайда.

Қаржы – бюджет пен салықтардың синонимі, кей кезде – барлық қаржы-кредит жүйесі (*Қаржы-кредит жүйесін қара*).

Қаржы-кредит жүйесі – бюджеттік, салық, ақшалай және кредит жүйесі.

Қаржы нарығы (ссудалық капитал нарығы) – капиталдың сұранысы мен ұсынысы негізінде делдалдардың көмегімен кредиторлар мен қарыз алушылардың арасында капиталды қайта бөлу механизмі.

Қолда бар табыстар – салықтар мен басқа да міндетті төлемдерді шегергендегі номиналды табыстар.

Қолма-қолсыз ақша – банк шоттарындағы жазбалар.

Қолма-қол ақша – монеталар, банк билеттері (банкноттар) мен қазыналық билеттер.

Қор – құрастырушы, қайырымдылық, мәдени, білім беру және басқа да пайдалы мақсаттағы өз еркімен салынатын мүліктік жарналардың негізінде азаматтармен және заңды тұлғалар есебінен құрылған мүшелігі жоқ коммерциялық емес ұйым.

Қор биржасы – белгілі тәртіпте құрылған бағалы қағаздар рыногы, мұнда биржаның деладалдары бағалы қағаздарды қолдана отыра, сату-сатып алу мәмілелерін жүзеге асырады.

Қор қайтарымдылығы – шығарылған өнім құнының негізгі қорлардың орта жылдық құнына қатынасы.

Қоржынды инвестициялар – капитал салымының объектісіне қатысты оның иесіне ұйымдаструшылық бақылау құқығын бермейтін кәсіпкерлік инвестициялар.

Қоршаған табиғи орта – тарихи дамуындағы берілген кезеңде өндірістік қызмет пен адами қоғамның өзінің өміріндегі жер табиғатымен өзара әрекеті.

Қорытынды баланс (ресми есеп айырысулардың балансы) – «Резервті активтер» бабынан басқа, төлем балансының барлық баптарының балансы.

Қосылған құн – берілген кәсіпорында өндірістің үрдісінде құрылған және шығарылатын нақты өнімнің құнын құруға нақты үлесін айқындайтын құны.

Қосылған құн салығы – тауар немесе қызмет өндірісінің үрдісінде қосылатын құн салығы (қосылған құнды қара.)

Құрылымдық асимметрия – рыноктың әртүрлі сегменттерінің біркелкі емес негізде дамуы (тауарлар, қызметтер, еңбек, капитал, жер рыноктары).

Құрылымдық жұмыссыздық – жұмыс күшінің сұранысы мен ұсынысының сәйкессіздігінен туындаған жұмыссыздық.

Құрылымдық саясат – ұлттық мүддеге қызмет ететін немесе ішкі және сыртқы рыноктарда бәсекеге қабілетті салаларды қорғау мен ынталандыру мақсатында халық шаруашылығының қайта құрылуы мен тұрақты ұзақмерзімді экономикалық өсу үшін жағдайларды құру мақсатында мемлекеттік реттеу шаралары.

М

Мақсатты бюджеттік қорлар – мемлекеттік бюджеттің құрамдас бөлігі.

Маркетинг – өнімді өткізу үшін нарықты қамтамасыз ету мен құру саласында ғылыми негізделген әзірleme мен шешімдерді енгізу бойынша қызметтер.

Материал сыйымдылығы – шикізат, отын, энергия, материалдар мен жартылай фабрикаттарды қолдану құнының шығарылған өнімнің құнына қатынасы.

Мемлекет иелігінен алу – меншіктің сипатын өзгертусіз кәсіпорынның деңгейіне тиісті өкілеттікті табыстау жолымен экономиканы тікелей мемлекеттік басқару механизмдерін жою.

Мемлекеттік бюджеттен тыс қорлар – бюджетке кірмейтін және мақсатты бағыты бар мемлекеттің ақшалай қаражаты.

Мемлекеттік қарыз - мемлекеттік органдардың жинақталған қарызы.

Мемлекеттік қарыз мерзімінің ұзартылуы – қысқа мерзімді және орта мерзімді мемлекеттік қарыздың ұзақ мерзімді қарызға айналуы, яғни жуық арадағы төленуге тиіс қарыздың төлемінің кейінгі кезеңге ауыстырылуы.

Мемлекеттің қаржы саясаты – өзінің функциялары мен міндеттерін жүзеге асыру үшін қаржыны ұйымдастыру мен қолдану бойынша мемлекеттің саясаты.

Меншіктің ұйымдастырушылық-құқықтық нысандары - өзінің қызметінде заңдылық ерекшеліктерімен ерекшеленетін меншікті нысан.

Ашық валюталық ұстаным – уақыттың берілген кезеңінде белгілі валюта түрінде айқындалмаған міндеттемелер (активтер мен пассивтер) мен талаптардың тепе-теңсіздігі.

Мировой рынок (Әлемдік рынок) – тауарлар мен қызметтердің ұлттық рыноктарының жиынтығы, тар анықтама бойынша – бұл тек сыртқы рынокта сатылатын және сатып алынатын тауарлар мен қызметтердің жиынтығы.

Монополия – жақын алмастырушылары жоқ, берілген өнімнің тек жалғыз сатушы фирма болып табылатын нарықтық жағдай; бұл салаға жаңа фирмалардың кіруі үшін тосқауылдарды анықтап, одан өту мүмкін емес.

Монополиялық (нарықтық) билік – фирма үшін сату көлемін арттыру немесе төмендету арқылы, пайданы арттыру мақсатында өнімнің бағасына ықпал етудің мүмкіндігі.

Мультипликатор (инвестициялық) – табыстың өсімі мен бұл өсімді инвестициялар көлемінің ұлғаюы есебінен туындайтын үрдіс арақатынасын білдіретін коэффициент.

Мүлік салығы – мүлік, сыйға беру, мұраға салынатын салықтар.

Міндетті резервтердің нормасы – орталық банкте пайызсыз шоттарда коммерциялық банктермен сақталатын резервтердің мөлшеріне тікелей ықпал ету әдісі.

Н

Нарық – институционалды нормалар мен ережелерге реттейтін негізде ықпал етуші бағалар қозғалысы арқылы жүзеге асырылатын өндіруші мен тұтынушылар, сатып алушылар мен сатушылардың өзара әрекеттерінің механизмі.

Нарықтың инфрақұрылымы – жекелеген рыноктарда шаруашылық байланыстардың қызмет етілуін орнату механизмі, мысалы, тауарлы және қор биржалары, коммерциялық банктер және т.б.

Нақты пайыздық мөлшерлеме – инфляцияны ескергендегі пайыздық мөлшерлеме; инфляциядан тазартылған номиналды мөлшерлемеге тең.

Нақты сектор - ең бастысы өнеркәсіп, ауыл шаруашылық, құрылыс, көлік және т.б.

Нақты табыстар – жеке азамат немесе жанұя белгілі уақыт кезеңінде өздерінің номиналды табыстарына тауарлар мен қызметтер мөлшерін сатып алуы.

Нарықтың жетілмеуі – мүлтіксіз бәсекелестікті қамтамасыз ететін жағдайлардың ауытқуы.

Негізгі капиталдың амортизациясы – оның физикалық, моральдық тозу үрдісі.

Негізгі капиталдың тозу коэффициенті – мерзімі нормативті мерзімнен асатын негізгі қорлардың үлесі.

Негізгі қорлардың жаңару коэффициенті – жыл бойында негізгі қорлардың енгізілген құнының олардың жылдың соңындағы мөлшеріне қатынасы.

Негізгі өндірістік құралдардың технологиялық құрылымы – негізгі қорлардың белсенді бөлігі (жұмыс машиналары, құрал-жабдықтар және т.б.) мен пассивті бөлігінің (ғимарат, құрылыс) арасындағы ара – қатынасы.

Номиналды еңбекақы – белгілі уақыт аралығында жалдамалы жұмыскердің алатын ақшасының сомасы (апта, ай, жыл және т.б.).

Номиналды табыстар – белгілі уақыт аралығында азамат немесе жанұяның алатын ақшалай табыстарының сомасы; бағалардың қозғалысын ескермейді.

О

Облигациялар - әдетте ірі топтамалар негізінде шығарылатын қарыздық міндеттемелер.

Облигациялардың рейтингін бағалау – уақытында төлем жүргізу және облигацияны жүзеге асыру мерзімінде эмитенттің уақытында пайыздарды төлеу қабілеттілігін анықтау жүйесі; яғни бұл сенімділік жүйесі (көрсеткіш).

Овердрафт – банктің өзінің клиентіне оның ағымдағы шоты бойынша қалдығынан артық негізде кредит ұсыну.

Оңтайлы шығарылым нүктесі (өндіріс көлемінің ең қауіпті нүктесі) – шекті табыс шекті шығындарға тең болатын өндіріс көлемі.

Орнын толтыру коэффициенті - өткізуден түскен түсімге қатысты орнын толтыру сомасының үлесі немесе (жекелеген тауар үшін) тауар бағасына қатысты орнын толтырудың орташа мөлшерінің үлесі

Орталық банктер – кредит жүйесінің орталығы болып табылатын және банкноттардың шығарылуын жүргізетін мемлекеттік мекеме.

Офшорлық компания – төмен салық мөлшерлемелеріне кепілдік берілген және шетел капиталына қатысты қатаң валюталық бақылуы жоқ мемлекет немесе аймақта құрылған шет ел компаниясы.

Ө

Өзгермелі шығындар – фирма өндірісінің көлеміне байланысты шығындардың мөлшері.

Өндіріс - қоғам мүшелерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін экономикалық игіліктерді құру үрдісі.

Өндірістік әлеует (өндірістік қуаттар) – кәсіпорынның белгілі уақыт ішінде қажетті өнімнің сапасы мен ассортимент мөлшерін өндіру қабілеттілігі.

Өндірістік тұтқа – фирма түсімі өзгерісінің, оның пайдасының өзгерісіне ықпал етуі.

Өсу қарқыны – 100-ге көбейтілген өсу коэффициентіне тең көрсеткіш

Өсім қарқыны – 100-ді шегергендегі өсу қарқынына тең көрсеткіш

Өтімділік дағдарысы – кредиттік ұйымдар өздерінің ағымдағы міндеттемелерін атқара алмайтын жағдай.

Өтімділік тұзағы - айналыстағы ақшаның мөлшері өсетін макроэкономикалық жағдай (өтімді нысанда), бірақ пайыздық (есептік) мөлшерлеме төмендемейді, өйткені ол өте төмен деңгейде орналасады. Оның нәтижесінде ешкім банкте қаражатты сақтағысы келмейді, соның салдарынан жинақтар инвестицияларға айналмайды.

П

Пайда – сөздің кең мағынасында бұл алынған пайда мен жұмсалған шығындар арасындағы айырма; тар мағынада – нақты капиталдан түсетін пайда.

Пайда нормасы (рентабельділік деңгейі) - пайданың қолданылатын капиталға қатынасы ретінде есептелетін капиталдың қызмет ету тиімділігінің маңызды көрсеткіші.

Пропорционалды салық салу – салық базасының мөлшеріне тәуелсіз салықтың бірдей мөлшерлемелерін қарастыратын салықтың түрі.

Р

Резервтік валюталар - халықаралық есеп айырысуларда кеңінен қолданылатын ұлттық валюталар.

Резиденттер – берілген мемлекетте тұрақты мекен-жайы бар мемлекеттің жеке тұлғасы (оның ішінде уақытша мемлекеттен тыс әрекет ететін тұлға); берілген мемлекетте орналасқан мемлекеттің заңды тұлғалары; кәсіпорындар мен ұйымдар – мемлекеттен тыс орналасқан, мемлекеттің заңына сәйкес құрылған заңды емес тұлғалар; мемлекеттен тыс орналасқан дипломатиялық және басқа да өкілеттіктер; мемлекет резиденттерінің өкілеттіктері мен шетел филиалдары.

Рента – мөлшері табиғи ресурстарына қатаң шектеулі меншікті жүзеге асырудың нысаны.

Ресурспен қамтамасыз етілуі – табиғи ресурстардың мөлшері мен оларды қолдану мөлшері арасындағы ара-қатынасы. Жылдарға жеткілікті берілген ресурстардың мөлшерімен немесе, халықтың жан басына шаққандағы қорларымен анықталады.

Ресурстың шекті табыстылығы - берілген ресурстың қосымша бірлігін қолдану есебінен болатын фирма табысының өсімі.

Ресурстың шекті шығындары – берілген ресурстың қосымша бірлігін қолданудың есебінен болатын фирма шығындарының өсімі.

С

Салықтар – заңнамалық актілермен анықталған шарттар мен тәртіпте мемлекеттік бюджетке және бюджеттен тыс қорларға төленетін міндетті төлемдер.

Салықтық есептеме – салық төлеуші салық органдарына табыс етілетін, салықтық міндеттемелерді есептеу туралы ақпараты бар құжаттама.

Салықтық емес түсімдер – Қазақстан Республикасының Салықтық кодексінде белгіленген, негізгі капиталды, гранттарды сатудан түсетін түсімдерге жатпайтындардан басқа, Қазақстан Республикасының басқа да заңнамалық актілерінде белгіленген бюджетке төленетін міндетті,

қайтарылмайтын төлемдер, сондай-ақ, ресми трансферттерден басқа, бюджетке өтеусіз негізде берілетін ақша.

Салық мағлұмдамасы, есеп-қисабы – салық төлеушінің, салық агентінің Салықтық кодексте белгіленген тәртіпке сәйкес салық органдарына берілген жазбаша өтініші және (немесе) электрондық құжаты, онда салық салу объектілері мен салық салуға байланысты объектілер туралы, сондай-ақ салықтық міндеттемелерді есептеу мен төлеуге байланысты басқа да деректер туралы мәліметтер болуға тиіс.

Салық мөлшерлемесі – салық базасының өлшем бірлігіне салықтық есептеулердің шамасы. Салық мөлшерлемесі салық базасының өлшем бірлігіне пайызбен немесе абсолюттік сомамен белгіленеді.

Сатып алушылық қабілеттің басымдылығы – белгілі мемлекетте өндірілген ұқсас тауарлар мен қызметтер бағаларының арақатынасы ретінде есептелетін, салыстырылатын мемлекеттердің валюталары арасындағы нақты арақатынасы.

Сауда шарттары – сыртқы сауда айырбасының пропорциясын көрсететін, мемлекеттің экспорттық және импорттық бағаларының индекстерінің арақатынасы.

Сұраныс – берілген тауардың мүмкін болатын бағаларының негізінде белгілі уақыт кезеңінде сатып алушылардың сатып алатын тауарларының мөлшері.

Сұраныс және ұсыныс заңы – ұсыныс пен сұраныстың бағамен іс-әрекетінің нәтижесінде жиынтық сұранысқа қатысты көлемі мен құрылымы бойынша ұсыныс пен өндірістің бейімделуі.

Сұраныс заңы - басқа да тең жағдайларда тауарға деген баға төмен болған сайын сұраныс мөлшері жоғары болады, және керісінше баға жоғары болған сайын, сұраныс мөлшері төмен болады.

Сұраныстың құнсыздануы – бағалардың тұрақты өсуін қамсыздандыратын жиынтық сұраныстың өсуінің салдары болып табылатын құнсыздану.

Т

Табиғи ресурстар – жер мен жер қойнауы, табиғи және жануарлар әлемі, орман және су ресурстары, ауа бассейні.

Табыстар саясаты – халықтың жекелеген санаттарына әлеуметтік төлемдер мен табысты алушылардың әртүрлі топтарына дифференциалды салық салу жолымен мемлекеттік бюджет арқылы халықтың табыстарын қайта бөлуге бағытталған мемлекеттік саясат.

Табыстарды бөлу – өндірістің негізгі факторларының (жер, капитал, еңбек және кәсіпкерлік қабілеттер) үлестеріне сәйкес тауарларды шығару мен қызмет көрсетуді жүзеге асырудың есебінен алынатын табыс.

Табыстардың индексациясы – инфляцияның деңгейіне байланысты номиналды табыстардың (еңбекақы, әлеуметтік төлемдер) ұлғаюы.

Табыстылықтың ішкі нормасы (рентабельділік) – инвестициялық жобаның тиімділігінің салыстырмалы көрсеткіші.

Таза келтірілген құн (табыстың таза келтірілген құны) – инвестициялық жобадан түсетін таза дисконтталған табыстың абсолютті мөлшері.

Тәуекел – конъюнктураның жиі өзгерістерге ұшырауы, тұрақсыз жағдайларда күтілетін оқиғалардың ықтималдылығын бағалау.

Тепе-тең баға – бәсекелес рынокта сұраныстың мөлшері ұсыныстың мөлшеріне сәйкес келетін және тауарлар мен қызметтердің тапшылығы жоқ мөлшеріндегі баға.

Толық серіктестік – отырған келісім шартқа сәйкес серіктестік атынан кәсіпкерлік қызметпен айналысатын және қоғамның мүлігінің міндеттемелері бойынша жауап беретін қатысушылары (толық серіктестер) бар шарауашылық серіктестік.

Төлемқабілеттілік дағдарысы - банктердің баланс өтімділігін қайта құруға мүмкіндіктері жоқ жағдайы (активтер мен пассивтер қоржынын қайта құрылымдау есебінен), яғни оның нақты банкроттыққа ұшыруы.

Төмен баға – бағаның төмендеуін шектейтін, жасанды көтерілген баға

Транзакциялық шығындар – бас компания мен оның шет ел филиалдарынан тұратын шаруашылық құрылым.

Тратта (аударма вексель) – үшінші тұлғаға немесе ұсынушыға белгілі соманы төлеу туралы бір тұлғаның (кредитор) екінші тұлғаға (қарыз алушы) арналған жазба түріндегі бұйрығы.

Тұрақтандыру саясаты – бағалардың тұрақты деңгейінің жағдайында өндіріс факторларының толықтай жұмыспен қамтылуына жақын деңгейде, макроэкономикалық тепе-теңдікті қайта құру мен қолдауға бағытталған саясат.

Тұрақты шығындар - өндірістің көлеміне байланысты емес шығындардың мөлшері.

Тұтыну – қоғам мүшелерінің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өндірілген тауарлар мен қызметтерді пайдалану.

Тұтынушылық бағалар индексі – өндірістік емес тұтыну үшін қоғаммен сатып алынатын тауарлар мен қызмет көрсетулердің бағаларының жалпы деңгейінде өзгерістерді сипаттайтын көрсеткіш, ол ағымдағы кезеңде тауарлар мен қызметтердің нақты тіркелген жиын құнының оның базалық кезеңіндегі құнына қатынасын өлшейді.

Тұтынушылық кредит – тұтынушылық тауарлар мен қызметтерді төлеу үшін, банктер мен арнайы кредит институттарымен ұсынылатын, сатылатын тауардың төлем мерзімін ұзарту негізінде сауда кәсіпорындарымен ұсынылатын кредит.

Тікелей инвестициялар – инвестор капитал салынған объектісінің үстінен басқарушылық бақылауды иелену нәтижесіндегі кәсіпкерлік инвестициялар.

Тікелей салықтар – салық төлеушінің табыстары немесе мүлігінен алынатын салықтар.

У

Унитарлы кәсіпорын – меншік мүлкін тіркеуге меншіктің құқығы жоқ коммерциялық ұйым.

Ұ

Ұлттық табыс - мемлекетте жыл ішіндегі қайта құрылған құн.

Ұлттық экономиканың салалық құрылымы – мемлекеттің ЖІӨ ұлттық экономикасында өнімдер мен қызметтер салаларының құрамы мен үлесі.

Ұсыныс заңы – басқа да тең жағдайларда сатып алушымен ұсынылатын тауар саны көп болған сайын бағасы да жоғары болады, және керісінше баға төмен болған сайын ұсыныс мөлшері төмен болады.

Ү

Үй шаруашылығы – үй шаруашылығын жүргізумен, яғни тұтынумен байланысты экономикалық агенттер.

Ф

Фирманың айқын шығындары – фирманың меншігі болып табылмайтын (табиғи ресурстар, еңбек, капитал, кәсіпкерлік қабілеттілік) өндіріс факторларының төлемдеріне қолданылатын шығындары.

Фирманың бәсеке қабілеттілігі – бәсекелестердің тауарлары мен қызметтеріне қарағанда сатып алушылар үшін жағымды сандық және сандық емес сипаттамалары бойынша тауарлар мен қызметтерді дайындау мен өткізу бойынша фирманың нақты және әлеуетті қабілеті.

Х

Халықаралық (әлемдік) сауда – әртүрлі мемлекеттердің экономикалық агенттері арасындағы сауда.

Халықаралық сауданың стандартты үлгісі – сыртқы сауданың, саудамен айналысатын мемлекеттің негізгі макроэкономикалық

көрсеткіштерінің ықпалын ашатын, қазіргі таңда кеңінен қолданылатын халықаралық сауданың үлгісі: өндіріс, тұтыну, қоғамның әл-ауқаты.

Халықаралық экономикалық қатынастар – әртүрлі мемлекеттердің заңды және жеке тұлғалары арасындағы шаруашылық қатынастар.

Ш

Шаруашылық (экономикалық) қызмет – экономикалық қажеттіліктерді қанағаттандыру мақсатында экономикалық ресурстардың бейімделуі және трансформациясы.

Шекті баға – бағаның өсуін шектейтін жасанды төмендетілген баға

Шекті өнім – қолданылатын өзгермелі ресурстың мөлшерінің бірлігін ұлғайтудың есебінен болатын натуралды түрдегі фирма өнімінің өсімі.

Шекті пайдалылық – тауардың әрбір кезекті бірлігін тұтынудан алынатын қосымша пайдалылық.

Шекті табыс - өнімнің әрбір қосымша бірлігін шығарумен байланысты болатын табыстың өсімі.

Шекті шығындар – өнімнің қосымша бірлігін шығарумен байланысты шығындардың өсімі.

Шығындардың құнсыздануы – өндірістік шығындардың өсуінің негізінде бағалардың құнсыз өсуі (еңбекақы, шикізат, отын, құрамдас бөліктері).

І

Ілгерінді салық салу – салық базасының өсуіне қарай салық мөлшерлемесінің көтерілуін қарастыратын салық салудың түрі.

Ішкі салалық бәсекелестік – бір өнімді өндіру мен өткізу немесе бір бірін алмастырушы өнімді өндірумен және өткізумен айналысатын кәсіпкерлер арасындағы бәсеке.

Э

Экономикалық агенттер (шаруашылық субъектілер) – шаруашылық қызмет (экономикалық) саласында тәжірибелік шараларды жоспарлап, жүзеге асыратын, дербес түрде шешім қабылдайтын тұлғалар. Олардың ішінде ең бастысы үй шаруашылығы, кәсіпорындар (фирмалар), мемлекет, кей кезде – коммерциялық емес ұйымдар.

Экономикалық айналым – бір шаруашылық цикл түрінде ұсынылған, ұлттық шаруашылық ауқымында өнім мен қаржының өзара байланысты қозғалыстың үлгісі.

Экономикалық даму – ең бастысы экономикалық өсу, экономикадағы құрылымдық өзгерістер мен деңгейінің өсуі және өмір сапасын айқындайтын кең жоспарлы құбылыс.

Экономикалық және валюталық одақ – бірыңғай экономикалық және валюта-қаржы саясатын жүргізумен қатар жалпы рынокты біріктіретін халықаралық экономикалық интеграцияның нысаны.

Экономикалық қажеттіліктер – тауарлар мен қызметтерге байланысты қажеттіліктер.

Экономикалық өсу – экономикалық дамудың критерийі. ЖІӨ көлемінің өсуінің абсолютті мөлшеріне қатысты, сонымен қатар халықтың жан басына қатысты өсумен анықталады.

Экономикалық өсудің факторлары – Экономикалық ресурстарды қара.

Экономикалық пайда – жалпы түсім мен фирманың барлық шығындарының (нақты+міндетті) арасындағы айырмасы.

Экономикалық ресурстар – тауарлар мен қызметтерді өндіруде қолданылатын ресурстардың барлық түрлері.

Экономиканы мемлекеттік реттеу – белгілі доктринаға (тұжырымдама) негізделген, мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік саясатты жүзеге асыру барысында қоғамның шаруашылық өміріне және онымен байланысты әлеуметтік үрдісіне ықпал етудің үрдісі. Ол мақсатқа жету, мақсатты белгілеуден тұрады, алға қойылған мақсатқа жету үшін құралдардың белгілі жиыны қолданылады.

Экономиканың мемлекеттік секторы – мемлекеттің меншігінде орналасқан және мемлекеттік бюджет есебінен қаржыландырылатын кәсіпорындар мен ұйымдардың жиынтығы.

Қолданылған әдебиеттер:

1. М. В. Романовский, *Финансы предприятий. Изд-во бизнес – Пресса СПб* 2000.
2. В. В. Бочаров, В. Е. Леонтьев. *Корпоративные финансы, изд-во Питер* 2004.
3. *Финансы корпорации: теория, методы и практика.* Ф.Ли, Джозеф И. Финнерти перевод с английского Инфра – М.2000.
4. *Corporate Finance For Dummie.* By. Michael Taillard. Kindle Edition-2012.
5. *The Theory of Corporate Finance.* By Jean Tirole, Illustrated Edition-2006.
6. Ченг Ф. Ли., Джозеф, Флиннерти И. *Финансы корпораций: Теория, методика и практика.* М: Инфра – 2000г.
7. Брейли Р, Майерс С. *Принципы корпоративных финансов: Пер.с англ.-М.: ЗАО «Олимп – Бизнес», 2003.*
8. Бригхем Ю., Гапенски Л., *Финансовый менеджмент. В 2х т.: Пер. с англ./ Под ред. В.В.Ковалева – СПб: Экономическая школа, 2004.*
9. *Корпоративные финансы. Учебное пособие.* Э.Э. Михель, А.Б. Рахимбаев, А.К. Бельгибаев и др. – Алматы: Азия-Принт, 2009.
10. Құлпыбаев С., Ынтықбаева С.Ж., Мельников В.Д., *Қаржы. Оқулық.* – Алматы. 2011. Экономика баспасы,
11. Тұрғұлова А.К. *Учебное пособие .Финансовый менеджмент.* Алматы.2010.323с.
12. Әмірқанов Р.Ә., Тұрғұлова А.Қ. *Қаржылық менеджменттің Қазақстан экономикасының дамуы: теориясы, практикасы және императивтері. Монография.* Алматы. 2010.242с.
13. *Principles of Private Firm Valuation Hardcover.* By Stanley and J. Feldman – April 6, 2005.
14. *Corporate Finance by Bradford D. Jordan, Randolph W. Westerfield, and Stephen Ross*–2008.
15. *Multinational Business Finance by David K. Eiteman, Arthur I. Stonehill, and Michael H. Moffett*– 2015.

Қосымша пайдаланылған әдебиеттер

1. А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфуллин. *Финансы предприятий Инфра – М* 1998.

2. В.М. Четыркин, Н.Е. Васильева. Финансово – экономические расчеты. Финансы – М 1990.
3. Акбертинов И. и др. Финансово – кредитные проблемы развития экономики Казахстана. Под ред.Ильясова К.К. – Алматы: Білім. 1995. 240с.
4. Антикризисное управление: Учебник. Под ред. Коршетникова Е.М.М: Инфра – 2000г. 432с.
5. Астахов В.П. анализ финансовой устойчивости фирмы и процедуры связанные с банкротством. М: «Ось-89» 1995г.
6. Артеменко В.Г., Белендир В.М. Финансовый анализ: Учебное пособие М:Изд. «Дело и сервис» 1999г. 160с.
7. Әмірқанов Р.Ә., Тұрғұлова А.Қ. Қаржы менеджменті. Оқу құралы. – Алматы: 2002.
8. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента – М: Финансы и статистика, 1997г.
9. Бочаров В.В. Финансово-кредитные методы регулирования рынка инвестиций – М: Изд. «Дело и сервис» 1999г. 160с.
10. Бигелдиева З.А. Корпоративтік қаржы. Оқу құралы – Алматы:Экономика баспасы, 2010Бочаров В.В. методы финансирования инвестиционной деятельности предприятия. М: Финансы и статистика 1998г.
11. Белолипеский В.Г. Финансы фирмы: Учебное пособие.М: «Инфра» 1998г.
12. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами. М: «Финасы и статистика» 1996г.
13. Венер Беренс. Руководство по оценке эффективности инвестиций – М: Аозт.Интрер эксперт, 1995г.
14. Володин А.А. Справочник финансиста предприятия. М.: Инфра, 1996г. 368с.
15. Ващенко Т.В. Математика финансового менеджмента – М: Перспектива 1996г. 82с.
16. Волкова К.А. и др. Предприятия: стратегия, структура, положение об отделах и службах, должностные инструкции, М: Норма 1997г.
17. Гарнер Д., Оден Р., Конвейт Р. Привлечение капитала. М: 1995г.

18. Горемыкин В.А., Богомолов А.В. *Планирование предпринимательской деятельности*. М: Инфра – М 1997г.
19. Други К. *Управленческий и производственный учет*. Пер. с англ.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003.-1071с.
20. Кадерова Н.Н. *Корпоративтік қаржы. Оқу құралы. Экономика баспасы, – Алматы: 2008*
21. Ковалев В.В. *Финансовый менеджмент: Теория и практика «Проспект» М.- 2007.*
22. С.М. Омирбаев, С.Ж. Интыкбаева, А.А. Адамбекова, Р.С. Парманова *Государственный бюджет Учебник. – Алматы: ТОО РПИК «Дәуір», 2011 год*
23. *Ұлттық экономика. Оқулық. А.В. Сидоровичтің., Ә.Ә.Әбішевтің Жалын редакцияларынан. – Алматы: Экономика баспасы, 2010.*

Мерзімдік басылымдар

1. *Информационный бюллетень Министерство финансов РК*
2. *Банки Казахстана – ежемесячный журнал*
3. *Рынок ценных бумаг Казахстана – ежемесячный журнал*
4. *Финансы, журнал Минфина РК*
5. *Статистический бюллетень Минфина РК*
6. *Статистический бюллетень Национального Банка РК*
7. *Вестник Казахского экономического университета им. Т.Рыскулова*

Заңнамалық база

1. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999года №409-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.02.2009г.)*
2. *Кодекс Республики Казахстан от 10 декабря 2008года №99-ІV «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговой кодекс) с изменениями и дополнениями от 13.02.2008г.)*
3. *Таможенный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями и состоянию на 05.07.2008г.)*
4. *Закон Республики Казахстан от 2 мая 1995 года №2255 «О хозяйственных товариществах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.07.08г.)*

5. Закон Республики Казахстан от 13 мая 2003года №415-II «Об акционерных обществах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.02.2009г.)
6. Закон Республики Казахстан от 2 июля 2003года №461-II «О рынке ценных бумаг» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.02.2009г.)
7. Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года №2335 «О государственном предприятии» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.12.2008г.)
8. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1995 года №2155 «О Национальном Банке Республики Казахстан » (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.02.2007г.)
9. Закон Республики Казахстан от 18 декабря 2000года №126-II «О страховой деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.02.2009г.)
10. Закон Республики Казахстан от 13 июня 2005года №57-III «О валютном регулировании и валютном контроле» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.12.2008г.)
11. Законодательство и нормативные правовые акты по вопросам бухгалтерского учета финансовой отчетности
12. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 августа 2007 года №760 «Об утверждении Плана мероприятий по обеспечению перехода всех юридических лиц на международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) на 2007-2009 годы
13. План мероприятий по обеспечению перехода всех юридических лиц на международные стандарты финансовой отчетности (МСФО) на 2007 – 2009 годы
14. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 21 июня 2007 года №217 «Об утверждении Национального стандарта финансовой отчетности №2»
15. Основной вариант СТАНДАРТ 2
16. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 21 июня 2007 года №217 «Об утверждении форм регистров бухгалтерского учета»
17. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 21 июня 2007 года №216 «Об утверждении форм первичных учетных документов»

18. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 21 июня 2007 года №217 «Об утверждении Национального стандарта финансовой отчетности №1» Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 22 июня 2007 года №221 «Об утверждении Правил ведения бухгалтерского учета»

19. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 23.05.07 №185 «Об утверждении типового плана счетов бухгалтерского учета»

20. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 23.05.07 №184 «Об утверждении перечня и форм годовой финансовой отчетности для публикации организациями публичного интереса (кроме финансовых организаций)»

21. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 06.06.07 №197 «Об утверждении Правил представления финансовой отчетности в депозитарий»

22. Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» №234 от 28.02.2007г

23. Закон Республики Казахстан от 21 января 1997 года №67-І «О банкротстве»

Интернет көздері

Официальный сайт Министерства финансов:

www.minfin.kz

Официальный сайт Министерства экономики и бюджетного планирования www.minplan.kz

Официальный сайт Национального Банка Республики Казахстан www.nationalbank.kz

Официальный сайт Казахстанской фондовой биржи www.kase.kz

Агентство Республики Казахстан по статистике www.stat.kz

Официальный сайт Президента Республики Казахстан www.akorda.kz

Официальный сайт Правительства Республики Казахстан www.government.kz

Портал электронного Правительства Республики Казахстан www.e.gov.kz

Комитет таможенного контроля <http://goszakup.kz>

Налоговый комитет

www.salyk.kz

Министерство торговли и индустрии

www.mit.kz